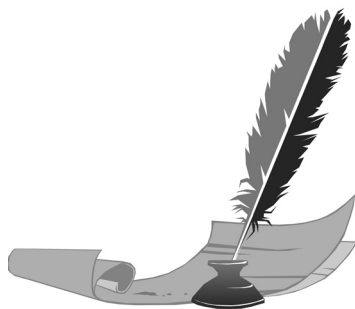

МУРОДОВ
МУРОД БЕРДИЕВИЧ

ПУБЛИТСИСТИКАИ ҲАҶВӢ

(Масъалаҳои пайдоиш, инкишоф ва таҳаввул)

ДУШАНБЕ
«ИРФОН»
2015

ББК 84 тоҷик 2-37 тоҷик
М-26

Муҳаррири масъул:
Қурбоналӣ Бӯриев номзади илмҳои таърих.

Муқарризон:
Хуришеда Атахонова академикаи АИ ҶТ, доктори илмҳои филологӣ.
Саттор Мухторов доктори илмҳои таърих, профессор.
Абдусамад Муллоев доктори илмҳои филологӣ, профессор.

Муродов М. Б. Публицистикаи ҳаҷвӣ (масъалаҳои пайдоиш, инкишоф ва таҳаввул).- Душанбе: Ирфон, 2015.- 320 сах.

Рисола ба пажӯҳиши масъалаҳои пайдоиш, ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публицистӣ бахшида шудааст. Дар он масъалаҳои умумии ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публицистии тоҷик бо назардошти омилҳои таърихиву иҷтимоӣ, давраҳои гуногуни рушди матбуоти даврӣ, анъанаву навоҳарӣ, махсусияти жанрӣ, иртиботи мавзӯву матн, воситаҳои образиву типӣ, ҳаҷвсозу танзавар, фаъолияти публицистон-ҳаҷвнигорони алоҳидаи дар инкишофи ин навъи эҷод саҳмгузор ва амсоли ин мавриди таҳқиқу таҳлили илмӣ қарор гирифтааст.

Барои пажӯҳишгарони адабиёту публицистикаи тоҷик, унвонҷӯёну донишҷӯёни факултетҳои филологияву журналистика ва ҳамчунин хаводорони ҳаҷву танз пешниҳод мешавад.

ISBN 978-99975-43-24-0

© Муродов М.Б., 2015

МУНДАРИЧА

Муқаддима.....3

Боби I

Замина ва омилҳои пайдоиши ҳаҷви публитсистиӣ тоҷик.....5

I.1. Тасвири воқеиёти ҳаётӣ дар эҷодиёти даҳонакии халқ.....18

I.2. Унсурҳои воқеагароёна дар ҳаҷви адабиёти классикӣ.....44

I.3. Таъсири матбуоти рус ва дигар халқҳои шӯравӣ.....87

Боби II

Ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистиӣ дар матбуоти

даврии тоҷик.....102

II.1. Ҳаҷв дар матбуоти ибтидоӣ асри XX.....102

II.2. Ҳаҷви матбуоти давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ.....152

II.3. Ҳаҷви публитсистиӣ дар солҳои бунёдкорӣ.....176

II.4. Хусусияти ҳаҷвияҳои матбуоти даврии даҳсолаи
аввали замони истиқлол.....207

Боби III

Рангорангии жанри дар ҳаҷви публитсистиӣ тоҷик.....224

III.1. Баъзе проблемаҳои образи бадеӣ ва типикунониӣ
жанрҳо.....229

III.2. Махсусияти мундариҷавию бадеӣ ва рангорангии
воситаҳои тасвир.....265

Хулоса.....296

Феҳрасти адабиёт ва манбаъ.....304

МУҚАДДИМА

Ҳаҷв аз навъҳои маъмултари адабиёт ва публицистика махсуб ёфта, пайдоиш ва ташаккули он ба инкишофи фарҳангу адабиёт алоқаманд аст. Чунончи А. В. Луначарский навиштааст: «Ҳанӯз дар пояҳои ибтидоии инкишофи фарҳанг қавму аҷдодҳо ба воситаи ханда, ки бештар шакли мусобикаро мегирифт, ҳамдигарро тамасхур мекарданд» [76, с. 534]. Дар ин иқтибос, аз як тараф, қадимӣ будани решаҳои ҳаҷв ишора шавад, аз ҷониби дигар, моҳияти иҷтимоӣ ва сиёсии он таъкид гардидааст.

Сарчашмаҳои қадимаи суғдӣ, адабиёти паҳлавӣ ва дигар манобеъ гувоҳӣ медиҳанд, ки унсурҳои ҳаҷву танзи халқӣ дар адабиёти шифохӣ ҳанӯз дар асрҳои II - III вучуд доштааст.

Ташаккул ва инкишофи адабиёти тоҷику форс, ҳамчунин публицистика ва дар замони муосир матбуотро низ бидуни тамасхур ва хандидан тасаввур кардан ғайриимкон аст. Ҳамаи ин, аз як тараф, ба хислати табиӣ ҳаёти инсонӣ алоқаманд будани ҳаҷву зарофатро фаҳмонад, аз сӯйи дигар, ҷузъи адабиёт, публицистика ва матбуоти даврӣ будани онро асоснок мегардонад. Бо инкишофи адабиёт ва суръат гирифтани муносибатҳои иҷтимоӣ сиёсӣ навъҳои гуногуни ҳаҷв - фолклорӣ, адабӣ, публицистӣ, матбуотӣ, телевизионӣ ва ғайра ба вучуд омада ташаккул ёфтаанд, ки ҳар кадоми онҳо бо вучуди ба ҳам умумият доштан унсур ва хусусияти фарқкунандаро соҳибанд.

Рисолаи мазкур масъалаҳои назарӣ ва амалии ҳаҷви публицистиро дар матбуоти даврии тоҷик бо назардошти сарчашмаҳои пайдоиш, ташаккул, инкишоф, махсусияти мундариҷавию жанрӣ ва амсоли ин дар бар мегирад. Муҳимияти омӯзиши ин мавзӯ, пеш аз ҳама, дар зарурати

Публистистикаи ҳаҷвӣ

нишон додани инкишофи босуръати ҳаҷви публистистӣ дар матбуоти даврии тоҷик, собит сохтани мустақилияти ин навъи эҷод ва ошкор намудани баъзе мушкилоти назарӣ ва хусусияти матнҳои чудагонаи ин навъи ҳаҷв аст.

Ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публистистии тоҷик ба рушди фольклору адабиёт, ташаккули журналистика ва жанрҳои публистистӣ алоқаманд мебошад. Инкишофи ҳаҷви публистистиро бо омӯзиши масъалаҳои иҷтимоиву ахлоқӣ, рӯҳияи давраи замон, таърихи рушди матбуоти даврӣ, мақсад ва вазифаҳои журналистика метавон баррасӣ намуд. Аз ин рӯ, дар таҳқиқи мо ҳаҷви публистистии тоҷик ҳамчун қисми таркибии журналистика, ҳоса матбуоти даврӣ мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш қарор мегирад.

Ҳарчанд ҳаҷв дар ҳар давраи замон рисолати худ - ошкор намудани камбудиву нуқсонҳо, нишон додани норасоиҳо ва танқиду мазаммати онҳоро ба ҷо овардааст, аммо дар матбуот, хусусан дар матбуоти даврии замони Шӯравӣ вай ба силоҳи бузурги мубориза ва омили муҳимми тарбия табдил ёфт. Инқилоби ибтидоӣ садаи ХХ ҷомеаро ба «сурх» ва «сафед» ҷудо намуд ва ҳаҷв, асосан, ба хидмати «сурхҳо» камар бастанд. Ин гунаи хидматрасонии ҳаҷв, ҳосатан, дар матбуоти даврӣ рушд ёфт ва мақоми ҳоса пайдо кард. Ҳаҷвнигорон вобаста ба талаби замон ба анъанаҳои басо ғаниии ҳаҷви адабиёти классикии тоҷику форс така намуда, воқеиёти номатлуби иҷтимоиву сиёсии замонро бо роҳи усулҳои гуногун танқиду мазаммат менамуданд ва ба ин васила дар ташаккули ҳаҷви матбуотӣ саҳм мегузоштанд. Ба ин маънӣ, анъанаи ҳаҷви публистистии тоҷикӣ, хусусияти навгонӣ, аҳамияти адабиву сиёсӣ, рангорангии тасвири танқид, тамасхуру ришханд имкон медиҳад, ки дар хусуси таърихи ҳаҷви публистистии тоҷик ва ба тарзи назарӣ маънидод намудани хусусияти мундариҷавӣ ва шакли он андеша ронем.

Муродов Мурод Бердиевич

Ҳаҷви публитсистӣ ҳамчун навъи публитсистика дар инъикоси воқеиёти муҳимми ҳаёти иҷтимоӣ ва таъсир расонидан ба шуури омма нақши ниҳоят бузург бозидааст. Вай, аз як тараф, дар амалӣ шудани муборизаҳои ғоявӣ ва сиёсӣ саҳим бошад, аз сӯи дигар, дар ташаккули завқи бадеиву зебопарастии хонандагон мусоидат намудааст. Ҳаҷв «дар олами ханда» мавқеи асосиро ишғол мекунад. Ба қавли Белинский В. Г. «ханда аксаран дар муайян кардани фарқи ҳақиқат ва дурӯғ миёнарави бузург аст». Маҳз чунин ханда хусусияти ҳаҷви публитсистиро пурра мегардонад.

Тавре маълум аст, ханда ҳам хоси ҳаҷв ва ҳам хоси танзу зарофат мебошад. Дар рисолаи мазкур мо ба хусусияти ин ду навъи ханда таваҷҷуҳ намуда бошем ҳам, аммо жанрҳои ҳаҷви публитсистӣ - фелетону памфлет пародияву эпиграмма ва латифаву шарҷҳоро дар меҳвари асосӣ қарор додем. Зеро матнҳои мазкур дар матбуоти даврии тоҷик аз жанрҳои нисбатан маъмул ва серистифодаи ин навъи публитсистика ба ҳисоб мераванд. Ташаккул ва инкишофи жанрҳои мазкур ба тарзи гуногун сурат гирифтааст. Агар ташаккули памфлету эпиграмма ва пародия дар адабиёти классикӣ ва ё публитсистикаи китобӣ сурат гирифта бошад, дар пайдоиш ва шаклгирии жанри фелетон ва лӯқма матбуоти даврӣ мусоидат намудааст. Ҳамчунин дар инкишофи ин ва дигар жанрҳои ҳаҷви публитсистӣ таъсири публитсистикаи халқҳои дигар, хоса рус, рушди ҷомеа ва қарору дастурҳои ҳизбӣ бетаъсир набудааст. Моҳияти чунин қарорҳо ва таъсири онҳо дар рисолаи назар мавриди назар қарор гирифтааст.

Дар шароити Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ҳаҷв то андозае мавқеи худро заиф намуда бошад ҳам, муҳимияти он аз байн нарафт. Ҳаҷви матбуоти замони истиқлол аз ҳаҷви матбуоти Шӯравӣ, пеш аз ҳама, бо рӯи сиёсии худ фарқ мекунад. Дар ҳаҷвияҳои имрӯз танзу зарофат бартарӣ дорад. Вобаста ба имкониятҳои ВАО шаклҳои гуногуни ҳаҷв

Публистистикаи ҳаҷвӣ

– матбуотӣ, радиой, телевизионӣ инкишоф меёбад. Ба вижа ҳаҷву танзи телевизионӣ рушди босуръат дорад. Ҳамаи ин гувоҳ бар он аст, ки ҳаҷву танз дар ҳар даври замон ҳамеша василаи ифодагари ғояи пешқадами замон ва рафтору кирдори ибратбахш буда ва мебошад.

Ҳаҷви публистистӣ дар заминаи ҳаҷви фолклор ва адабиёт ташаккул ёфта, ба қисми таркибии адабиёти муосир, публистистика, матбуот, радио ва телевизион мубаддал гардидааст. Чунин доман паҳн кардани ҳаҷви публистистӣ, аз як тараф, баёнгари нуфузи бештар пайдо кардани таъсири сиёсӣ ба афкори оммавӣ бошад, аз ҷониби дигар, нишонаи ниёз доштани мардум ба ханда ва фаёл будани онҳо дар мубориза бар зидди нуқсонҳои иҷтимоӣ аст. Ҳаҷви публистистӣ на танҳо дар ошкор намудани норасоӣҳои ҳаёти дохили кишвар, балки дар бартараф намудани муносибатҳои номатлуби ҳаёти байналхалқии мамлакат низ нақши муҳим бозидааст. Хусусан дар таъмини ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ нақши ҳаҷв басо нишонрас аст.

Дар шароити имрӯза, ки омӯзиши таърих ва адабиёти замони Шӯравӣ бо нигоҳи тоза шурӯъ гардидааст, таҳқиқ ва баррасии ҳаҷви публистистӣ аз ин нигоҳ боз ҳам аҳамият пайдо мекунад. Дар омӯзиши таърих ва назарияи ҳаҷви публистистӣ мушкилоти ҳалталаб зиёданд, ки онҳо на танҳо хусусияти назарӣ доранд, балки бевосита ба амалияи рӯзноманигорӣ алоқаманд мебошанд. Маҳз чунин қазияҳо рағбати моро ба омӯзишу пажӯҳиши таърих ва махсусияти ҳаҷви публистистӣ дар рӯзноманигории тоҷик ҷалб намуд.

Тавре ишора шуд таърихи пайдоиш ва инкишофи ҳаҷви публистистӣ решаҳои қадима дорад. Омӯзиши ин масъала низ кайҳост, ки диққати муҳаққиқонро ба худ кашида. Дар адабиётшиносии Шӯравӣ, ки адабиёт ва публистистикаи тоҷик низ ҷузъи он маҳсуб меёфт, омӯзиши масъалаи мавриди

Муродов Мурод Бердиевич

назар ханӯз дар солҳои 1920-1930 шурӯъ гардида, то марҳилаи барҳамхурии сохти шӯравӣ идома ёфтааст.

Адабиётшиносони шӯравӣ доир ба коркарди мушкилоти гуногуни таърих ва назарияи ҳаҷв дар адабиёти ҷаҳонӣ, рус ва халқҳои дигар аҳамияти муҳим додаанд. Бахусус китобу монография ва рисолаҳои диссертатсионии А. Абдуғаффоров, Х. Абдусаматова, В. Асрорӣ, Ф. Белетский, А. Бочаров, У. Гуралник, И. Дзеве́рин, Л. Ершов, Т. Кожакеев, А. Макарян, Р. Муқимов, Д. Николаев, Е. Озмитель, А. Саидов, П. Ткачев, У. Шукуров, И. Эвантова, Я. Элсберг ва дигарон дар омӯзиш ва баррасии масъалаҳои таърихӣ ва назарии ин соҳа кумак мерасонанд.

Солҳои 70 - 80 - и садаи ХХ доир ба махсусияти ҷаҳонӣ ва рӯзноманигорӣ қорҳои илмӣ ва таҳқиқии зиёде чун асарҳои В. Азамов, Т. Амондосов, А. Бернштейн, Х. Бекхонин, Л. Кройчик, Е. Журбина, Д. Прилюк, Т. Скороходова, Ю. Соболева, А. Суконтсев, С. Стикалин ба вуҷуд омаданд, ки дар онҳо хусусият ва мундариҷаи жанрҳои алоҳидаи ҳаҷви публитсистӣ низ баррасӣ шудааст.

Дар мақола ва китобҳои Е. Блажнов, Э. Блинова, Л. Бодрова, К. Бойко, М. Горечкин, А. Журнова, А. Западов, Д. Заславский, А. Здровега, А. Кайда, К. Ковалевский, Т. Кожакеев, Г. Колосов, А. Конова, Л. Кройчик, Е. Лазебник, Л. Михайлова, К. Наумов, Э. Нестер, С. Никольская, К. Оҳанг, А. Саъдуллоев, З. Плавкин, М. Протасова, Е. Прохоров, В. Рубашкин, Я. Симкин, Б. Стрелтсов, А. Тертичный, А. Ткачев, В. Учёнова, И. Усмонов, М. Черепанов, Г. Тшестопалов, В. Тшукин, Л. Яновский ва даҳҳои дигар масъалаҳои назарии жанрҳои ҳаҷвӣ ва ҷаҳонӣ ҳаҷвнигорӣ публитсистони алоҳида мавриди таҳқиқу таҳлил қарор гирифтааст.

Олимону муҳаққиқон Б. Ампилов, Э. Багиров, А. Беляев, Б. Дацюк, Н. Ищенко, И. Кузнецов, С. Маҳдиев, А. Мишуриш, Р. Овсепян, И. Партиякин, С. Смирнов низ дар мавридҳои алоҳида

Публистистикаи ҳаҷвӣ

доир ба махсусият ва мундариҷаи жанрҳои алоҳидаи ҳаҷви публистистӣ тавачҷуҳ намуда, нуктаи назари худро ироа доштаанд.

Дар адабиётшиносии тоҷик низ омӯзиш ва таҳқиқи масъалаи мавриди назар аз эътибори муҳаққиқин қанор намондааст. Дар ин ҳуҷус Б. Азизӣ В. Асрорӣ, Х. Мирзозода, А. Мавлонов, С. Маҳдиев, Д. Обидов, А. Саъдуллоев, С. Солеҳов, А. Усмонов, И. Усмонов, М. Шуқуров ва дигарон тавачҷуҳ намуда, паҳлуҳои гуногуни ҳаҷви матбуотро таҳқиқу таҳлил қардаанд.

Ин ҷо мақолаву асарҳои Б. Азизӣ «Як назар ба хандонидани мо - баъзе мулоҳиҷаҳо дар бораи «Гӯшмол» ва маҷаллаи ҳаҷвии «Мулломушфиқӣ» (Тоҷикистони сурх, 1928, 30 декабр), Баҳлуллозода «Як назар ба сатира ва юмори тоҷик» (Овози тоҷик, 1930, 30 май), А. Мавлонов «Инқишофи ҳаҷв ва юмори баъдичангии советии тоҷик ва журнали «Хорпӯштак» (Душанбе, 1973), «Ҳаҷв ва мутоиба дар адабиёти нимаи дууми садаи XX-и тоҷик» (Хучанд, 2012), С. Солеҳов «Ҳаҷв дар матбуоти тоҷикии солҳои 1920 – 1930» (Душанбе, 1969), А. Усмонов «Роли ҳаҷв дар тарбияи коммунистӣ» (Душанбе 1969), И. Усмонов «Назаре ба ҳаҷвиёти Убайди Зоконӣ» (Душанбе, 1991) –ро метавон махсус зикр намуд. Зеро предмети ин зумра таҳқиқотро осори ҳаҷви публистистӣ ё ҷанбаи публистистӣ дошта ташкил медиҳад.

Мақолаҳои Б. Азизӣ ва Баҳлуллозода аз нахустин назарҳои интиқодӣ ба ҳаҷви матбуоти даврӣ аст. Рисолаи С. Солеҳов «Ҳаҷв дар матбуоти тоҷикии солҳои 1920 - 1930» аз нахустин асарҳоест доир ба омӯзиши масъалаи таҳлил ва тадқиқи пайдоиш ва инқишофи ҳаҷв дар матбуоти даврии ибтидои садаи XX - и тоҷик. Муаллиф дар баробари таҳқиқи ҷанбаҳои таърихӣ ба ҷиҳатҳои мавқеи ҳаҷв дар ҷомеа, муайян намудани хусусиятҳои ғоявӣ - мундариҷавӣ ва услубии ҳаҷвҳои маҷаллаи «Мушфиқӣ» низ диққат додааст.

Муҳаққиқ А. Мавлонов дар рисолаи номзодиаш «Инқишофи ҳаҷв ва юмори баъдичангии советии тоҷик ва журнали

Муродов Мурод Бердиевич

«Хорпӯштак» (1973) масъалаҳои таъсири жанрҳои ҳаҷвии халқӣ, адабиёти классикӣ ба маҷаллаи «Хорпӯштак», робитаи ҳаҷви советии тоҷик бо ҳаҷвияҳои адабиёти рус ва халқҳои дигарро таҳқиқ намуда, ба ин васила чараёни инкишофи ҳаҷви тоҷикро дар мисоли маҷаллаи «Хорпӯштак» муайян менамояд.

Олими шинохта И. Усмонов дар таҳқиқи ҳаҷвиёти Убайди Зоконӣ аз рӯйи принципи назари публитсистӣ муносибат намуда, ба тарзи илмӣ ва мӯшикофона на танҳо ҷанбаи публитсистӣ, балки публитсистика будани асарҳои Убайди Зоконӣ «Ахлокулашроф», «Рисолаи дилкушо», «Садпанд» ва «Муш ва гурба» - ро собит месозад.

Бо ин вучуд то имрӯз дар илми адабиётшиносӣ ва публитсистикашиносии тоҷик масъалаи пайдоиш, ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистӣ ҳаматарафа мавриди омӯзишу таҳқиқи алоҳида қарор нагирифтааст.

Дар таҳқиқи мазкур бори аввал дар таҷрибаи рӯзноманигорӣ кӯшиш карда мешавад, ки доир ба масъалаи пайдоиш, ташаккул ва инкишофу таҳаввули ҳаҷви публитсистии тоҷик, ба вижа ташаккули жанрҳои асосии он, мундариҷаи осори ҳаҷвӣ, ҷиҳатҳои ғоявӣ - бадеӣ ва амсоли ин таҳқиқоти ҳаматарафа ба анҷом расонида шавад. Ба ин маънӣ, мақсад ва вазифаҳои тадқиқ иборат аст аз:

- асоснок намудани нуқтаи назар ба ҳаҷви публитсистӣ ҳамчун шакли махсуси фаъолияти эҷодии адибону публитсистон, ҳамчунин рӯзноманигорон, соҳаи махсуси рӯзноманигорӣ ва предмети мустақили таҳқиқи илмӣ будани он;

- бо назардошти принципҳои рушди адабиёт ва матбуоти даврӣ нишон додани заминаҳои пайдоиш ва самтҳои инкишофи ҳаҷви публитсистии тоҷик чун чараёни комили эҷодӣ;

- бо таъя ба маводи зиёду ғании адабиёт ва матбуоти даврии тоҷик ошкор сохтани ҷанбаи иҷтимоӣ - таърихӣ ҳаҷви публитсистӣ, муайян намудани қонуниятҳои дохилии

Публицистикаи ҳаҷвӣ

инкишоф, алоқамандии он бо фолклор, адабиёт, ҳамчунин публицистика;

- муайян намудани марҳилаҳои гуногуни ҷараёни инкишофи ҳаҷви публицистӣ дар матбуоти даврӣ, нишон додани анъана, навоарӣ ва ҷиҳатҳои хосаи ҳар як давра;

- ошкор сохтани аҳамияти иттилоотӣ ва тарбиявӣ - ғоявии ҳаҷви публицистӣ, дараҷаи омӯзиш ва таъсири таҷрибаи адибону публицистони намоён, ки дар инкишофи ҳаҷв, хоса ҳаҷви публицистӣ саҳми арзанда гузоштанд;

- нишон додани рангорангии шаклҳои ҳаҷви публицистӣ дар иртибот бо ҳаёти иҷтимоӣ - сиёсӣ, фарҳангӣ ва адабии халқи тоҷик;

- муайян намудани махсусияти жанрӣ, ҷанбаи публицистӣ, бадеӣ ва ҳаҷвии матнҳои алоҳида, муқоисаи таносуби бадеият ва воқеият;

- таҳлилу баррасии ҳаҷвияҳои матбуоти замони истиқлол, муайян намудани мавқеи ҳаҷв дар матбуоти ин давра, ошкор сохтани махсусияти матнҳои ҳаҷвӣ ва ғайра;

Маводи зиёди матбуоти даврии тоҷик ва осори ҳаҷвӣ публицистӣ, ба вижа фелетону памфлетҳо ба мо имкон медиҳад, ки доир ба қонуниятҳои инкишофи жанрҳои ҳаҷвӣ нуқтаи назар намуда, хулосаҳои илмӣ ҳосил намоем. Ва ба ин васила, аз як сӯ, ҳолати ҳаҷви публицистиро дар давраи таҳқиқ муайян намоем, аз ҷониби дигар, барои инкишофи минбаъдаи ин навъи эҷод тадбирҳои мушаххас пешниҳод созем.

Самти таҳқиқи рисола, пеш аз ҳама, бо махсусияти предмети омӯзиш мувофиқ аст. Дар баробари ин вай дар дараҷаи маълуми инкишофи коркарди проблемаҳои назарии ҳаҷви публицистӣ дар адабиёт ва публицистикаи тоҷик муайян мешавад.

Умуман, асоси методологии таҳқиқоти мазкурро қонуниятҳои фаъолияти эҷодӣ, асарҳои назарии адабиётшиносӣ

Муродов Мурод Бердиевич

ва публитсистикаишиносӣ, комёбиҳои адабиёт, публитсистика ва рӯзноманигории муосир ташкил медиҳад.

Методи асосии таҳқиқи рисола усули таҳлили таърихӣ, таҳлили анъанавӣ ва контентӣ, ҳамчунин таҳлили мантикии муқоиса ва қиёс аст.

Манбаи таҳқиқи рисолаҳо осори ҳаҷвии адибони алоҳида ва маводи матбуоти даврӣ, минҷумла нашрияҳои «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Тоҷикистони советӣ» (Ҷумҳурият), «Калтак», «Хорпуштак», «Маданияти Тоҷикистон», «Адабиёт ва санъат», «Ҷавонони Тоҷикистон», «Тоҷикистон», «Нигоҳ», «Фараж» ва ғайра ташкил медиҳад.

Дар баробари масъалаҳои зиёди рӯзноманигорӣ дар адабиётшиносӣ ва публитсистикаишиносии тоҷик масъалаи ҳаҷви публитсистӣ ба таври кофӣ омӯхта нашудааст. Бавижа дар ин бахш то ҳол таҳқиқоти поягии фарогирандаи масъалаҳои умдаи ҳаҷви иҷтимоӣ чи дар адабиёти классикӣ чи муосир ва чи публитсистика ба вучуд наомадааст. Дар баробари ин ҳуди ҳаҷви публитсистии тоҷик таърихи ғанӣ, мундариҷаи рангин, нақши муайян дорад ва дар айни замон дар таҳаввул аст. Дар таърих ва назарияи ҳаҷв доир ба омӯзиши жанрҳои қазияҳои ҳалталаб зиёданд. Аз як тараф, ихтилофи назар, аз ҷониби дигар, тарзи муносибат ба воқеияти иҷтимоӣ аз нигоҳи дирӯз ва имрӯз то андозае омӯзиш ва таҳқиқи масъаларо душвор мегардонад. Илова бар ин доир ба мушкилоти ҷудоғонаи назарияи публитсистика, ҳаҷви публитсистӣ, фаъолияти ҳаҷвнигорони алоҳида дар адабиёт, танқиди адабӣ ва рӯзноманигории тоҷик қорҳои махсуси таҳқиқотӣ камтар ба назар мерасад. Аз ин рӯ, мо кӯшиш намудем дар хусуси ҷунин қазияҳо на танҳо назари иҷмолий намоем, балки масъалаҳои муҳимтарини назарӣ ва амалии ҳаҷвро мустақилона мавриди баррасӣ қарор диҳем. Дар ин қор ба мо таҷрибаи муҳаққиқони адабиётшинос ва публитсистикаишинос дар бахши таърих ва назарияи ҳаҷв раҳнамо гардид.

Публистистикаи ҳаҷвӣ

Дар рисола баробари баррасии масъалаҳои умумии таърихи ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публистистӣ доир ба рангорангии жанрҳо, мавқеи онҳо дар низоми жанрҳои публистистика, иртиботи мавзӯ ва матн, фаъолияти ҳаҷвнигории публистистони алоҳида, ки дар рушди ин соҳаи эҷод саҳми арзанда доранд, тавачҷуҳи илмӣ зоҳир мешавад. Чунин муносибат боиси таҳияи тарҳи объективии мураккаб, аммо фаҳмои публистистикаи ҳаҷвии тоҷик мегардад.

Натиҷаҳои таҳқиқ, хулосаҳои илмӣ, тавсияву пешниҳодот, ки дар рисола доир ба ҷанбаҳои гуногуни масъалаи мавриди назар ҳосил шудаанд, на танҳо аҳамияти назарӣ, балки арзиши амалӣ низ доранд. Ҳаҷви публистистӣ дар тӯли давраҳои гуногуни ҳаёти инсонӣ ҳамеша ҳамчун василаи мубориза алайҳи номатлубҳои иҷтимоӣ нақши муҳим бозидааст. Ҳаҷви публистистӣ ин ё он камбудихоро тамасхур намуда, бо ин васила дар барҳам додани нуқсонҳои ахлоқиву иҷтимоии ба рушди ҷомеа халалрасон мусоидат менамояд.

Дар заминаи маводи рисола метавон омӯзиши курсу семенарҳои махсусро дар шакли «Масъалаҳои таърих, назария ва амалияи ҳаҷви публистистӣ», «Таърихи ташаккули жанрҳои ҳаҷвӣ дар матбуоти тоҷик» ва «Рангорангии инъикосу тасвир дар ҳаҷви публистистӣ» ташкил намуд. Инчунин маводи рисола дар омӯзиши фанни «Таърихи рӯзноманигории тоҷик» воситаи хуби ёрирасон буда метавонад. Гузашта аз ин қисматҳои ҷудоғонаи рисоларо кормандони матбуот метавонанд дар фаъолияти эҷодии худ истифода баранд.

Рисола аз муқаддима, се боб (8 фасл) ва хулосаву феҳрасти адабиёт иборат аст.

Боби аввал «Замина ва омилҳои пайдоиши ҳаҷви публистистӣ» унвон дошта аз се фасл: «Тасвири воқеиёти ҳаётӣ дар эҷодиёти даҳонакии халқ», «Унсурҳои воқеагароёна дар ҳаҷви адабиёти классикӣ», «Таъсири матбуоти рус ва

Муродов Мурод Бердиевич

дигар халқҳои шӯравӣ» таркиб ёфтааст. Дар ин боб омилҳои пайдоиш ва ташаккули ҳаҷви публитсистӣ дар иртибот ба сарчашмаҳои фолклору адабиёт ва матбуот баррасӣ мешавад.

Боби дуюм қазияи «Ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистӣ дар матбуот» - ро дар бар мегирад. Ин боб аз чор фасл: «Ҳаҷви матбуоти ибтдоӣ асри XX», «Ҳаҷви матбуоти давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ», «Ҳаҷви публитсистӣ дар солҳои бунёдкорӣ», «Хусусияти ҳаҷвияҳои замони истиқлол» иборат аст. Дар ин қисмати рисола ба тарзи илмӣ ҳолати ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистӣ дар матбуоти тоҷик зина ба зина мавриди омӯзиш, таҳлилу таҳқиқ ва натиҷагирӣ қарор гирифтааст.

Унвони боби сеюми рисола «Рангорангии жанри дар ҳаҷви публитсистии тоҷик» мебошад, ки фаслҳои «Баъзе проблемаҳои образи бадеӣ ва типикунонии жанрҳо дар ҳаҷви публитсистӣ» ва «Махсусияти мундариҷавӣ - бадеӣ ва рангорангии воситаҳои тасвир» - ро дар бар мегирад. Дар ин боби қор кӯшиш намудем то ба мушкилоти жанри, таносуби воқеият ва бадеият, истифодаи воситаҳои тасвир дар ҳаҷви публитсистӣ ва амсоли ин рӯшани андозем.

Дар қисмати хулоса таассуроти ҷамъбастиҳои илмӣ дар 26 сарҳат нишон дода шудааст.

ЗАМИНА ВА ОМИЛҲОИ ПАЙДОИШИ ҲАҶВИ ПУБЛИСТИСТӢ

Ривояте ҳаст, ки суҳанварӣ дуҷумин илмест дар пайдоиш ва ташаккули ҳунаротӣ инсонӣ. Чун инсоният арзи ҳастӣ кард, оҳиста - оҳиста худро бишнохт ва тавассути суҳан байни ҳамдигар робитаи маънавӣ пайдо кард. Ба ин маънӣ, пайдоиши суҳан, каломӣ бадеъ ва дигар навъҳои эҷод ба пайдоиши ҳастии инсонӣ ва ташаккули шуурӣ ӯ саҳт алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ, «ҳаётро бе хандаву шухӣ ва адабиёту санъатро бе ҳаҷву мутоиба тасаввур кардан мумкин нест» [159, с. 3].

Ҳаҷв низ чун талабот ва табиати каломӣ инсонӣ мисли дигар навъҳои эҷод дар адабиёт ва публистистикаи тоҷик таърихи қадима дорад, ки ба қавли В. Асрорӣ: «Муайян кардани хусусияти ба худ хоси ин намуди адабӣ дар фолклор дар адабиёти пеш аз револүтсия (инқилоби ибтидоӣ садаи ХХ. М. М), дар адабиёти советии тоҷик, ҳар қадом қори махсуси илмӣ - тадқиқотӣ ва хеле муҳим мебошад» [19, с. 235].

Ба вучуд омадани ҳаҷв, ҳоса ҳаҷви публистистӣ, аз як ҷониб, ба тазодҳои характерноки инсоният, қавму қабила, ҷомеа ва аз сӯйи дигар, ба ташаккули каломӣ шифоҳӣ, хат, адабиёт ва публистистика алоқаманд аст. Ба ин маънӣ, А. В. Луначарский қайд мекунад: «Ханда ҳанӯз дар пояҳои ибтидоии инкишофи маданият вучуд дошт... Қавму аҷдодҳо ба воситаи ханда, ки бештар шакли мусобиқаро мегирифт, ҳамдигарро сарзаниш ва тамасхур мекарданд» [76, с. 334].

Муродов Мурод Бердиевич

Бо така ба ин нуқта метавон гуфт, ки ба вучуд омадани ҳаҷв аз ҳар ҷиҳат ба талабот ва ҳислату табиати ҳаёти инсонӣ вобаста будааст.

Ҳаҷв ҳамчун шакли махсуси ошкор ва ғошқунандаи ҳислату характери номақбули одамони алоҳида, ҳодисоти нохуши зиндагӣ ва каму костихои иҷтимоӣ дар ҳар даври замон танҳо як мақсад - аз байн бурдани бадӣ ва тантанаи ғояҳои мусбатро ифода мекардааст. Хоса ҳаҷви публитсисти дар давраҳои гуногуни таърихи инсоният нақши бузург бозида бар зидди тамоми унсурҳое, ки ба пешрафту инкишоф ва тараққиёти ҷомеа ҳалал мерасониданд, мубориза бурдааст.

Ҳаҷв чун дигар ҷинсу навъҳои адабиву публитсисти дар ҳар даври айём вобаста ба шароити замон орузую омоли халқро ифода намуда, ғаниву рангин ва молики шаклу анвои гуногун гардидааст. Ҳаҷви шифохӣ, ҳаҷви адабӣ, ҳаҷви публитситӣ, ҳаҷви матбуотӣ, ҳаҷви театрӣ, ҳаҷви телевизионӣ ва ғайра аз навъу шеваҳои осори ҳаҷвие мебошанд, ки дар ҷараёни дуру дарози ҳаёти инсонӣ вобаста ба талаботи замон имконоту шароит ва диди одамон пайдо шудаву ташаккул ва инкишоф ёфтаанд.

Зимнан дар адабиёт ва публитсиикаи тоҷик мафҳуми ҳаҷв гоҳо бо мафҳумҳои танз ва ҳазл омехта мешавад. Дар асл ҳазл, танз ва ҳаҷв ҳамчун шаклҳои гуногуни осори мазҳакавӣ доништа мешаванд. Ба ибораи дигар, ҳарчанд ин се мафҳум ба якдигар хусусияти умумӣ доранд, аммо моҳиятан онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Маънои ҳазл - мазох, шухӣ, сухани ғайриҷиддӣ буда, ҳаҷв маънии мазаммат, масхараро дорад. Танз дар луғат тамасхур ришханд, истехзо, пичинг шарҳ ёфтааст. Ин се мафҳум, тавре ишора шуд, мансуб ба осори комедӣ буда, дар адабиёт ва публитсистикаи Аврупову рус бо истилоҳҳои «сатира» ва «юмор» маъмуланд. Мо таҳқиқ ва таҳлилу муқоисаи ҳаматарафаи ин истилоҳотро ба боби дигари рисола гузошта ин ҷо танҳо зикр намуданием, ки танз ва ҳаҷв

Публицистикаи ҳаҷвӣ

бо сатира ва ҳазл ба юмор наздикӣ доранд. Аммо як нуктаро бояд зикр намуд, ки дар адабиёт ва публицистикаи тоҷик бештар маврид танз, ҳаҷв ва танқид дар якҷоягӣ истифода мешаванд. Ин аст, ки дар замони шӯравӣ ағлаби муҳаққиқон ҳамаи онҳоро осори ҳаҷвӣ номидаанд.

Дар хусуси пайдоиш ва давраҳои инкишофи ҳаҷв дар адабиёти тоҷик андешаҳои то андозае ба ҳамдигар наздик мавҷуданд. А. Мавлонов сарчашмаҳои пайдоиши ҳаҷви адабиёти шӯравии тоҷикро дар се манбаъ доништа, чунин менависад: «Манбаи адабии ҳаҷви адабиёти советии тоҷик, аз як тараф, ҳаҷвиёти даҳанакии халқ ва адабиёти классикии тоҷик бошад, аз тарафи дағар, ҳаҷвиёти адабиёти прогрессивии классикӣ ва советии рус ва дигар халқҳои Иттифоқӣ Советӣ аст» [77, с. 41].

Бояд гуфт, ки дар чунин шакл ва меъёр муайян намудани сарчашмаҳои инкишофи ҳаҷви адабиёти шӯравии тоҷик аз ҷониби А. Мавлонов ба пиндошти мо аз рӯи мақолаи устод В. Асрорӣ «Ҳаҷв дар адабиёти тоҷик» ба миён омадааст. Зеро мақолаи мазкур аз нахустин маводи илмии тадқиқотии адабиётшиносии садаи ХХ – и тоҷик дар хусуси ҳаҷв ва баъзе масъалаҳои ташаккули инкишофи он мебошад, ки дар он бори аввал принсипи тақсимбандии сарчашмаҳои инкишофи ҳаҷви адабиёти советии тоҷик ба таври илмӣ нишон дода шудааст.

Муҳаққиқи дигари ҳаҷв Р. Р. Муқимов дар рисолаи худ «Ўзбек ва тоҷик сатираси, тарақиётининг асосӣ боскичлоари» [91] давраҳои инкишофи ҳаҷви адабиёти тоҷикро дар таърихи бо принсипҳои тақсимбандии адабиёти халқҳои тоҷику ўзбек нишон додааст, ки аз 5 марҳила ҳаҷву танз дар адабиёти қадим, ташаккули ҳаҷв дар адабиёти асрҳои IX-XV, инкишофи ҳаҷв дар асрҳои XVI-XVII, ҳаҷв дар адабиёти нави демократӣ-маърифатӣ ва ҳаҷв адабиёти давраи советӣ иборат аст.

Аз моҳияти чунин даврабандиҳо бармеояд, ки воқеан ҳаҷв ҳамчун навъи адабиёт ва қисми таркибии он таърихи қадима дорад ва чараёни дуру дарози ташаккул ва инкишофро аз саргузаронидааст. Ба вижа ҳаҷви публитсистӣ, ки ба ҳаҷви адабӣ иртиботи қавӣ дорад, таърихи муайяни ташаккул, инкишоф ва таҳаввули худро молик аст.

Дар заминаи принсипи даврабандиҳои дар боло зикршуда ва ба назар гирифтани роҳи тайкардаи ҳаҷв, хоса ҳаҷви воқеагароёна омилҳои пайдоиш ва инкишофи ҳаҷви публитсистиро метавон чунин муайян кард:

- а) Эҷодиёти даҳанакии халқ;
- б) Ҳаҷви адабиёти классикӣ;
- в) Таъсири ҳаҷви адабиёт ва матбуоти рус ва дигар халқҳои шӯравӣ;
- г) Пайдоиш ва ташаккули матбуоти тоҷик;

1.1. Таъсири эҷодиёти даҳанакии халқ

Яке аз сарчашмаҳои муҳими пайдоиш, ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистӣ ҳаҷви фолклорӣ мебошад. Ба қавли В. Асрорӣ «ҳаҷв ва мазҳакаи фолклори тоҷик, монанди лирикаи он - рубоӣро газалиёт дар байни халқ ниҳоят писандида ва машҳур аст. Аз ин рӯ, қисми зиёди материалҳои эҷодиёти даҳонакии тоҷиконро латифаҳо, суруд ва афсонаҳои ҳаҷвӣ, бадеҳаҳои шӯҳи мазҳакавӣ ва аскиягӯиҳои оммавӣ ташкил доданд» [19, с. 235]. Воқеан ҳаҷв ва осори ҳаҷвӣ то андозае ҳислати мардумӣ низ дорад. Ба иборае вай ба табиати мардум, ба дарди омма ва ба ҳолати қабули истеъмолкунанда хеле ҳам наздик аст. Ин аст, ки имрӯз ҳам дар тамоми шакли анвои осори ҳаҷвӣ аз унсурҳои фолклорӣ фаровон истифода мекунанд ва маҳз корбурди ганҷинаи бебаҳои халқ боиси

Публицистикаи ҳаҷвӣ

пуртаъсир гардидан ва ба нишон расидани мақсад мегардад. Зимнан шаклҳои шифоҳии ҳаҷв - афсона, латифа, аския, қитъа, дoston ва ғайра, аз як тараф, барои ба вучуд омадани ҳаҷви адабиёти классикӣ асос гузошта бошад, аз ҷониби дигар, дар шаклгирии ҳаҷви публицистӣ бетаъсир набудааст. Ин аст, ки қаҳрамону персонажҳои умумии ҳам ҳаҷви адабиёти классикӣ, ҳам адабиёти муосир, ҳамчунин ҳаҷви публицистӣ - Афандӣ, Хоча Насриддин, Мулло Мушфиқӣ, Анушервон, Талҳак ва ғайра ҳанӯз дар ҳаҷви шифоҳӣ ба вучуд омада, рафтор ва хислату кирдори ношоями подшоҳон, ҳокимон, рӯҳониён, козиён, намояндагони дин ва дигар шахсиятҳои воқеиро масҳараву мазаммат мекарданд. Ба таъбири С. Маҳдиев бештари қаҳрамонҳои осори ҳаҷвӣ чун «Афлотун, Лукмон, Анушервон, Талҳак, Хоча Насриддин, Мулло Мушфиқӣ шахсиятҳои бузурги илму фарҳанг, саркардаву қаҳрамонҳо, муборизони роҳи озодӣ, шахсони ширинқору соҳибдиле буданд» [82, с.104], ки хислатҳои онҳо дар асарҳои ҳаҷвии шифоҳию хаттӣ ифода шудааст. Зимнан муҳимтарин манбаи ташаккули инкишофи ҳаҷв, хоса ҳаҷви публицистӣ қарор доштани фолклор маъноеро надорад, ки ин шакли эҷод танҳо дар замони шакл нагирифтани осори хаттӣ арзи ҳастӣ ва ривож карда буд. На, ҳаргиз чунин маъниро набояд хулоса кард. Эҷодиёти даҳонакии ҳалқ дар ҳар давра айём манбаи асосӣ ва муҳиммест барои ба вучуд омадани шаклу анвои эҷоди хаттӣ, аз ҷумла ҳаҷви публицистӣ. Зеро табиати мардум чунин аст, ки эшон озодона ва беихтиёр доир ба мушкилот ва ё масъалаҳои доғи рӯз андеша баён мекунанд, латифаву афсонаҳо меофаранд. Ба иборае эҷоди онҳо ба роҳи худ аз худ (спонтано) сурат мегирад. Он маҳз бо табиӣ ва воқеӣ будани худ зуд ба қалби мардум ҷой мегирад, ки пеши роҳи онро гирифтани номумкин аст. Ба истилоҳи имрӯзаи рӯзноманигорӣ ташаккули фолклор як навъ танатанаи озодии сухану андеша

Муродов Мурод Бердиевич

аст. Маҳз чунин унсурҳо ба иборате миш - мишу овозаҳо публитсистро, аз як сӯ хушдор, аз сӯи дигар водор месозанд, ки ба воқеаҳо бо назари таҳлилу таҳқиқ наздик шавад ва дар эҷоди худ аз онҳо истифода барад. Дар натиҷа маҳсули эҷоди фолклорӣ, адабӣ ва публитсистӣ омезиш меёбад ва меъёру андозаи ин омезиш то андозае сифати маводро муайян мекунад. Чунин шакл гирифтани фаъолияти эҷодӣ, аз ҷумла эҷоди осори ҳаҷвӣ танҳо ба шароиту чараёни адабии имрӯз хос набуда, таърих ва табиати деринаи худро доштааст. Аз ин ҷост, ки дар ҳар гуна осори ҳаҷвӣ унсурҳои публитсистии инъикоси тасвири бисёр ҳодисаҳои воқеиро мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, дар порчаи суруди машҳури зайл, ки гувоҳи дар замонҳои хеле қадим байни халқи тоҷик вучуд доштани ҳаҷв аст, чанбаи воқеӣ пурра ба назар мерасад:

Аз Хуталон омадия,

Ба рӯ табаҳ омадия

Обор боз омадия

Хашанг низор омадия...

Ин рубоӣ маҳсули тафаккури мавҳумӣ нест, балки заминаи воқеӣ дорад. Он ба муқобили истилогарони араб гуфта шуда, дар он Асад ибни Абдулло - халифаи Хуросон, ки бо лашкари худ соли 725 ба Хатлонзамин ҳамла оварда, бо зарбаи халқи маҳаллӣ шармандасор гурехта рафтааст, ҳаҷву тамасхур мешавад. Ин факти таърихӣ дар «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров чунин зикр шудааст: «Арабҳо фақат дар соли 725 ба муқобили Хатлон амалиёти ҷиддии ҳарбӣ сар кардани шудаанд. Қоиммақоми араб Асад ибни Абдулло пас аз барқарор намудани Балх ба ин мулк лашкар кашид. Вале арабҳо ба қувваи муттаҳидаи подшоҳи Хатлон ва ҳоқони турк рӯ ба рӯ шуда, роҳи гурезро пеш гирифтанд. Табарӣ хабар медиҳад, ки вақти аз ҷанги Хатлон шармандавор шикаст хӯрда ба Балх баргаштани Асад ибни Абдуллоҳ аҳли Балх дар

Публистистикаи ҳаҷвӣ

ҳаққи ӯ суруди тамасхуромез меофаранд, ки аз аввалин асари маҳфузмондаи тоҷикӣ ҳисобидан мумкин аст» [50, с. 427].

Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки маҳз чунин воқеаи мушаххаси таърихии руҳдода, ки мардум мушоҳида кардаанд, боиси ба вучуд омадани ин ҳаҷвия шудааст.

Мутолиа ва шиносӣ бо маводи фолклорӣ нишон медиҳад, ки эҷодиёти даҳонии халқ низ як навъ заминаи воқеӣ дорад ва чанбаи публистистӣ дар он қавитар аст. Тавре фолклоршинос А. Суфиев қайд мекунад: «Фолклор ҳамчун эҷодиёти бадеии лафзӣ халқ ҳеҷ гоҳ аз воқеияти иҷтимоӣ, авзои замон, орзуву омоли халқи меҳнаткаш дар канор набуд, балки дар худ тақдир, мақсаду маром, дарду изтироб, идеали иҷтимоӣ, эстетикӣ халқро ифода кардааст» [147, с.138]. Эҷодиёти даҳонии халқ дар ҳама давру замон бо ҳаёти маишӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ ва таърихии мардум робитаи бисёрҷониба пайдо карда, таассурот, фикру андеша, хитоба, орзу ва дардҳо, шодиву ноқомӣҳои шахсони музтарибу мутаассирро ифода кардааст. Барои дарёфт ва муайян кардани чунин хислати осори фолклорӣ, пайдо кардани фактҳои ҷолиби диққати ҳаёти моро зарур аст, ки таърихи гузаштаи халқу миллатро дониста бошем. Чунончи вақте рубоии зерини шоири халқӣ Юсуф Вафоро кас мехонад, бегумон эҳсос мекунад, ки дар он аз хусуси инқилоби ибтидоӣ асри XX суҳан меравад:

*Тахту тоҷи Оқшоҳ чаппа шуд,
Николай пошӯи бойҳо чаппа шуд.
Даври хуррият ба қушчи омадаст,
Аз ҳуди болои боло чаппа шуд.*

[205, с. 45].

Ҳаҷви халқии оҳанги публистистӣ доштаро дар шаклу навъҳои гуногун дидан мумкин аст. Дар ин чанба латифа ҳамчун шакли махсуси ҳаҷви халқӣ мавқеи калон дорад. Латифа аз маъмултарин ва қадимтарин намуди насри бадеии

шифоҳӣ ва адабиёти чопии тоҷик ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд аксари латифаҳои халқӣ бо санъати баланди ҳаҷвнигорӣ эҷод шудаанд, дар онҳо воқеияти реалии ҳаётро дарёфт кардан душвор нест. Аз ин ҷиҳат латифа ва дигар осори фолклори ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст:

1) Осоре, ки дорои санъати волои ҳаҷв буда, дар сатҳи баланди образфарӣ ва типсозӣ эҷод шудаанд;

2) Офаридаҳои халқие, ки бо вучуди санъати баланди ҳаҷвӣ доштан дар онҳо дараҷаи таърихӣ, заминаи воқеӣ, факти ҳаёти дар ҷойи аввал аст.

Маҳз гурӯҳи дуюми осори фолклорӣ саршори оҳанги публицистӣ буда, аз гурӯҳи аввал бо он фарқ мекунанд, ки дар онҳо масъалаҳои иҷтимоӣ таърихӣ, ахлоқиву маишӣ ва лаҳзаҳои ҷудогонаи фарҳангӣ ва ҷараёни тақомули афкори озодихонаи мардум равшантар ва амиқтар ифода ёфтааст.

Маълум аст, ки ҳаҷви халқӣ дар шакли анвои гуногуни адабӣ зуҳур ёфта дар ҳар давраи замон мавқеи муайянеро ишғол кардааст.

Тавре ишора намудем, дар ағлаби анвои ҳаҷви фолклорӣ ҷанбаи публицистӣ - воқеагаронаро мушоҳида кардан мумкин аст. Чунончи дар латифа. «Дар латифаҳои халқӣ – менависад С. Маҳдиев - бештар хислатҳои ношоистаи синфи ҳоким, фиребу найранг, ғоратгарӣ, даҳлат, урфу одатҳои бади ҷамъияти феодали бо санъати баланди ҳозирҷавобӣ, ки аз машхуртарин воситаи ҳаҷви халқ ба шумор меравад, ифода ёфтааст. Латифаҳо танҳо хислатҳои бади табақаҳои болоро ғошу мазаммат накарда, балки умуман, бар зидди нуқсонҳои инсонӣ гумроҳӣ, танбаливу фориғболӣ, камхирадӣ, дуруғӯӣ, ҳасисию тарсонҷакӣ ва ғайра низ равона шудаанд» [82, с. 5]. Албатта, доираи мавзӯоти латифа доманадор ва гуногун аст, аммо дар латифаҳои халқӣ на танҳо урфу одатҳои бади ҷамъияти феодали, чунончи С. Маҳдиев менависад, балки нуқсон

камбудихои ҳар сохти чамъияти инсонӣ дар шакли ин жанр танқиду мазаммат ва мавриду ҳазлу шӯҳӣ қарор гирифтааст. Ва ҳақ ба ҷониби С. Маҳдиев аст, ки навишта: «Таърихи инкишофи ҳачву ҳазл ба тараққиёти чамъият вобаста буда, дар он бисёр ҳодисаҳои реалии давраҳои гуногун акс гардидааст» [82, с. 5].

Маҳз чунин ҳодисаҳои реалиӣ ба пиндори мо бо тахайюлотҳои озоди бадеӣ омезиш ёфта, боиси тавлиди маҳсули эҷодӣ гардидааст. Зимнан ҳаёлотҳои бадеӣ восита ё омили ҳар гуна типсозӣ дар асар аст. Ба ин маънӣ, ҳар гуна «достонҳои қаҳрамонӣ, афсонаву ҳикоятҳои паҳлавонӣ, зиддиятҳои иҷтимоии табақаҳои доро ва нодор, бой ва камбағал, муносибатҳои золим ва мазлум зуҳуроти реалистӣ доранд» [147, с. 140].

Чунончи дар латифаҳои халқӣ мо ба номҳои Султон Маҳмуд, Мулло Насриддин, Мулло Мушфиқӣ, Темур, Темурланг, Абдуллоҳон ва даҳҳои дигар дучор мешавем, ки онҳо воқеан шахсиятҳои таърихианд ва дар давраи муайяне қору зиндагӣ ва умр ба сар бурдаанд. Хоса латифаҳое, ки дар бораи кирдор ва пиндори подшоҳон, ҳокиму қозиҳо, аҳли қалам ва амсоли ин гуфта шудаанд, мушаххасият ва таърихияташон бештар аст. Барои тақвияти фикр ин ҷо чанд латифаро мисол меорем:

«Талҳақ ширинкори дарбори Султон Маҳмуди Ғазнавӣ буд. Рӯзе аз ӯ гуноҳи азим содир шуд. Султон ҳукм кард, ки дар пеши ӯ сарашро аз танаш ҷудо кунанд. Ӯ дар зерии теги ҷаллод мисли барги бед меларзид.

Як надими Султон гуфт:

- Эӣ номард ин чи бечорагист, мардона бош!

Мардон рӯзе меоянду рӯзе мераванд.

Талҳақ гуфт:

- Агар ту мардӣ ва ҷигар дорӣ, биё ба ҷойи ман бош.

Султон бихандид ва аз гуноҳи ӯ даргузашт» [192, с. 21].

Муродов Мурод Бердиевич

Дар ин латифа, аз як тараф, суҳандониву зиракӣ ва ҳозирчавобии Талҳақ - ширинкори дарбор ифода шуда бошад, аз ҷониби дигар, таъсири суҳан ва эҳсоси суҳанфаҳмии Султон Маҳмуди Ғазнавӣ бозгӯ шудааст. Дар омади суҳан Султон Маҳмуди Ғазнавӣ дар таърихи халқи тоҷик чун Султони кундзехн, аз фарҳангу адаб дур, ғуломзода муаррифӣ мешавад. Ин ҷо аз мазмуни латифа бармеояд, ки ба ҳар гуна инсон, хоҳ ҷохил ва хоҳ оқил суҳани нек таъсири нек мерасонад. Аммо дар хусуси Султон Маҳмуд ва дигар шоҳу амирон латифаҳои пур аз адовату тамасхур, писҳанду мазаммат низ ниҳоят зиёд гуфта шудааст:

«Рӯзи тобистон магас (пашша) бисёр ба ҷони Султон Маҳмуд расонд, пурсид:

-Оё ҳеч мавзее бошад, ки он ҷо магас набошад?

Талҳақ гуфт:

Ҳар ҷо, ки одамӣ бошад, магас бошад ва ҳар ҷо, ки набошад, магас набувад.

Султон гуфт:

-Ҷое метавонад буд, ки ба он ҷо одамӣ нарасида, вале магас вучуд дорад.

Талҳақ гуфт:

-Ин номумкин.

Султон гуфт:

-Агар чунин ҷой пайдо шавад, чи мегӯӣ?

Гуфт:

-Хуни худро ба Султон хоҳам бахшид. Аммо агар шартро ман бубарам, султон чи фармоянд.

Гуфт даҳ ҳазор танга хоҳам дод.

Ҳамин хел шарт карданд ва Султон бо гурӯҳе аз наздиконаш аз шаҳр берун омада, рӯй дар саҳро ниҳоданд, ба саҳрое расиданд, ки ҳаргиз ҳеч кас ба он ҷо нарасида буд.

Султон лаҷоми аспаш боз кашид ва истод ва наздиконаш саф кашиданд.

Ногаҳ мағасон пайдо шуданд.

-Султон Талҳақро гуфт:

-Инак мағас! Ва ҳол он ки харғиз одамӣ ба ин чо нарасидааст.

Талҳақ гуфт:

-Агар Шумо худро одам нашуморед, ман одамӣ ва одамизодаам.

Султон бихандид ва бифармуд, то даҳ ҳазор танга ба Талҳақ диҳанд» [192,с.14].

Талҳақи зиразу доно ва суҳандону ҳозирҷавоб ноаҳлӣ ва дарки маънӣ надоштани Султон Маҳмудро хуб медонад ва дилпуруна бо ӯ шарт мекунад. Ва бохтани шартро харчанд Султон Маҳмуд ба хушнудӣ иқрор ва қабул мекунад, аммо муносибати Талҳақ як навъ писҳанду мазамматест нисбати қобилияти маънибардории Султон.

Гоҳо дар латифаҳои халқӣ қадру қимати шоҳу амирон ба дараҷае паст зада мешавад, ки нафрату адовати мардум зиёд ва характери иҷтимоии матн қавитар мегардад:

«Амир Темур ба Афандӣ гуфт:

-Шоирон ҳамеша дар қасидаҳои худашон маро аз ҳад зиёд таъриф карда ба осмонҳо мебардоранд. Лекин дар ин чо ки ду ба ду нишастаем, бе риёкорӣ баҳои ҳақиқии маро муайян карда гӯй, ки ман ба чи меарзам?

-Шумо ба ҳазор танга меарзед! гуфт Афандӣ.

-Бисёр ноинсофона баҳо додӣ,- гуфт амир Темур, - Ман фақат ҳамин камарбанди бастағиамро ҳазор танга харидаам.

Афандӣ гуфт:

-Тақсир ман ҳам ин баҳоро фақат ба камарбанди Шумо додаам» [192, с. 37].

Муродов Мурод Бердиевич

Дар ин латифа тамасхур дар шакли маҷоз, вале хеле моҳирона ифода шудааст. Амир Темур ба ҳеч баҳое сазовор нест. Чун лоиқи арзиш нест, инсон нест. Чун инсон нест, салоҳияти роҳбарӣ надорад.

Ин ҷо хилоф ё зиддият на танҳо пиндори Амир ва ҷавоби Афандӣ, балки берун аз он - дуруғ ва аз ҳақиқат дур будани касидаҳои маддоҳонаи баъзе шоирон ва баҳои ҳаққонии омма дида мешавад. Дар латифаҳои халқӣ агар хислату характер ва фазилати ҳокимону амирон ва шохони муайяни давра замон танқиду мазаммат шавад, қадру қиммат, манзалат ва хислатҳои ҷудогонаи аҳли қалам чун омили тарбия ва насихат тараннум ва таҷассум меёбанд. Аз ин натиҷа мебарояд, ки хислатҳои бади бад дар латифаҳо ва дигар осори ҳаҷвӣ халқӣ маҳкум ва воқеияту рӯйдодҳои нек, хислату характери начибӣ шахсиятҳои фарҳангӣ тараннум мешавад. Ба ибораи дигар, тамоми рӯйдоду воқеаҳои иҷтимоӣ муҳимму аҳамиятноки давра замон аз назари халқ дар канор намонда, афкори умум ва шакли хосаро ба вучуд овардааст. Ва он вазифаҳоеро, ки имрӯз публитсистика ба дӯш дорад, замоне мардум бо тарзи табиӣ ва шифоҳӣ ва шояд новобаста аз майлу хоҳиш дар шаклҳои гуногун иҷро мекардаанд. Ин аст, ки доираи воқеӣ ва ҷанбаи публитсистии осори ҳаҷвӣ фолклорӣ, хоса латифаҳо гуногун ва мухталиф аст. Динамикаи ҷанбаи публитсистии осори фолклорӣ аз сатҳӣ ҳолати қабули иттилоъ вобата аст. Чи қадаре ки гӯяндаи осори фолклорӣ, хоса латифаҳои ҳаҷвӣ, аз воқеияти мавзӯ бештар ва амиқтар огоҳ аст, ҳамон қадар аз эҷоди ӯ унсурҳои публитсистиро зиёдтар ҷӯстан мумкин мешавад. Дар акси ҳол тахайюлотӣ озоди бадеии муаллиф унсуроти воқеиро мепӯшонад ва типӣ образҳои бадеӣ комилу мукамалтар мегарданд. Агар чунин намебуд дар бораи шахсиятҳои фарҳангӣ чун Рӯдакиву Сино, Саъдиву Ҷомӣ, Мушфиқиву Аҳмади Дониш ва дигарон

нақлу латифаҳои халқии зиёде шояд ба вучуд намеомад. Ин тоифа ашхоси фарҳангӣ воқеан одамони доно, оқил, зирак, хушқобилият, дурбин, суҳандон, ростқавл буданд, аммо сабаби қаҳрамони латифаҳои халқӣ гардидани онҳо танҳо дорои хислатҳои беҳтарини инсонӣ доштани эшон набуда, балки дар муносибаташон ба пеша, ба иҷтимоъ ва мардум будааст. Чунончи устод С. Айнӣ сабаби дар бораи Абуалӣ ибни Сино пайдо шудани нақлу афсона ва латифаҳои халқиро дар ҳамин ҷиҳатҳо пиндошта, менависад: «Шояд аз ҷиҳати аз одат берун олими бузург буданаш ва ба муносибати пешааш - табобат ба халқ наздик буданаш бошад, дар бораи Абуалӣ ибни Сино дар миёни омма афсонаҳои зиёде паҳн шудааст» [7, с. 55].

Дар бораи Абуалӣ ибни Сино, Фирдавсӣ ва дигар бузургони илму ҳунар латифаҳои гуногуни халқиро дар «Чаҳормақола» - и Низомии Арузии Самарқандӣ, «Тазкират-уш-шуаро» - и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Сиёсатнома»-и Низомулмулк, «Қобуснома»-и Унсурмаолии Кайковус, «Ҳадикат-ул-ҳақиқа»-и Ҳаким Саной, «Чавомеъ-ул-хикоёт»-и Муҳаммад Авфӣ, «Синдбоднома»-и Заҳирии Самарқандӣ, «Маснавӣ»-и Чалолуддини Балхӣ, «Бӯстон» ва «Гулистон»-и Саъдӣ, «Баҳористон»- Абдурахмони Ҷомӣ, «Бадеъу-л-вақоеъ»-и Восифӣ, «Латоифуттавоиф» - Фаҳриддин Алиӣ Сафӣ, дар маҷмӯаҳои «Латифаҳои тоҷикӣ», «Ҳикоятҳои латиф», «Латифаҳо» ва ғайра дучор меомам, ки бештари онҳо аз нигоҳи иҷтимоӣ аҳамиятнок ва диди эстетикӣ моҳиятдоранд. Албатта, ҳамаи он асарҳо ҳаҷвӣ нестанд, аммо аз ҳазлу шухӣ ё зарофат низ орий намебошанд:

«Абуалӣ Сино дар дасти подшоҳ дурбинро дида пурсидааст:

-Ин барои чи даркор аст?

Подшоҳ гуфтааст:

-Бо ин чизи дар чор фарсанг роҳ истодаро дида метавонӣ?

Муродов Мурод Бердиевич

Абуалӣ бе дурбин нигоҳ карда гуфтааст:

-Дар чор фарсанг саворе меояд. Вай ширинӣ меҳӯрад.

Подшоҳ гуфтааст:

-Аз кучо медонӣ, ки ширинӣ меҳурад?

Абуалӣ гуфтааст:

-Дар атрофи даҳони вай магасҳо мепаранд».

Албатта ин латифаи халқиро чанбаи публитсистӣ ё заминаи ҳаёти дорад гуфта ҳукм баровардан содалавҳӣ аст. Ҳамчунин вай ҳеҷ гоҳ қисмати муайяни зиндагии Ибни Синоро аз аввал то охир айнан тасвир накардааст. Чунин латифаҳо то андозае хусусияти ривоятӣ ё афсонавиरो ба худ касб намудаанд, ба зиндагии ҳамон шахс айнан рост намеоянд. Вале аз моҳияти матни боло якчанд хислати Абуалӣ ибни Синоро кашф карда метавонем, ки воқеан танҳо бофтаи ҳаёли набуда, то андозае ифодагари ҳақиқати ҳол аст. Дар ин латифа дорои ақлу фаросати қавӣ будани Сино ва мантиқро хуб донистани ӯ нишон дода мешавад. Аз чунин хислати Сино подшоҳ ҳам ба шигифт меояд ва ҳам хичолат мекашад. Шояд чунин чихатҳоро ба назар гирифта муҳаққиқи соҳаи фолклор Д. Обидов дар мақолаи «Ривоятҳо дар бораи Абуалӣ ибни Сино аз нигоҳи Садриддин Айнӣ» менависад: «Айнӣ ба ривоятҳо дар бораи ибни Сино ба хайси як пажӯҳишгар назари нек дорад. Ӯ ба ривоятҳо ба хотири манбаи муҳимми омӯзиши ҳаёту фаъолияти пешгузаштагон будан, таваҷҷуҳи хоса манзул медорад» [117, с. 35]. Воқеан чун устод Айнӣ бо ошкор намудани нуқтаҳои иртиботии чунин ривояту санад ва далоили таърихӣ меҳоҳад таваҷҷуҳи пажӯҳишгаронро ба гирдоварию омӯзиши осори мансури адабиёти омиёна ҷалб намояд, гумони чанбаи воқеӣ доштан, ё аз онҳо пайдо намудани чунин хусусият ҳосил мешавад.

Дар фолклори тоҷик доир ба аҳли қалам латифаҳои зиёде мавҷуд аст, ки дар онҳо хислату рафтори эшон на ба тарзи

танқид, балки ба тариқи ҳазлу шухӣ, танзу зарофат ифода шудааст, ки баёнғари завқи баланд, дили бедор ва кунҷкову мушоҳидакор будани онҳо мебошад. Аз адибони классикии тоҷику форс чунин латоиф дар бораи шоир Абдурахмони Ҷомӣ бештар аст:

«Абдурахмони Ҷомӣ дар замони Мирзо Улуғбек чанд гоҳ дар Самарқанд буданд. Дар он замон Хокӣ ном ҷавони соҳибҷамол, шоирпеша ва зарифе аз Кобул ба Самарқанд омада буд. Абдурахмони Ҷомӣ рӯзе бо гурӯҳе аз зарифон (мардони хушсухбат) аз назди Хокӣ мегузаштанд ва ӯ, ки бо гурӯҳе олимону зарифони Самарқанд нишаста буд, бо нияти тааруз (муқобилият) гуфт:

-Кучо меравед харони Хуросон?

Ҷомӣ дар ҷавоб гуфтанд:

-Хоки нарм мечӯянд, ки болои он ғалтанд» [192, с. 103].

Дар ин латиға Абурахмони Ҷомӣ, Мирзо Улуғбек ва Хокӣ шахсони воқеӣ ва Самарқанду Кобул шахрҳои мушахасс мебошанд. Ҳозирҷавобӣ ва лутфи Абдурахмони Ҷомӣ ба табиату хислати ӯ мувофиқ буда, дар он тахайюлотии бадеии гӯянда, нисбат ба мушоҳидаву эҳсосоташ камтар аст. Ба назар чунин мерасад, ки гӯяндаи ин латиға шахсе аст, ки ҳамаср ва ҳамнишину ҳаммаслаки шоир будааст.

Дар эҷодиёти шифоҳии халқӣ ба латоифе дучор омадан мумкин аст, ки мазмун ва моҳияти онҳо хислати эҷоди тахайюлиро доро бошанд ҳам, аммо маҳаки гуфта, ба иборае асоси онро манбаи муайян ё фақти воқеӣ ташкил додааст. Чунончи дар латиғаи «Оқибати бахшандаҳо» [192, с. 101] лашкаркашии Амир Темур ба Эрон ва дар ин замон умр ба сар бурдани Ҳофиз фактҳои воқеӣ ва таърихианд. Ҳамчунин байти:

*Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяши бахшам Самарқанду Бухороро.*

Муродов Мурод Бердиевич

гуфтаи Ҳофизи Шерозӣ ва маҳсули эҷоди ӯст. Дар асоси манбаъ ё фақти муайян эҷод шудани латифаҳои халқӣ дар матни «Сагон» - и Камолу «Дилбандон» - и Ҳасан боз ҳам возеҳу равшантар ба назар мерасад.

Шоир Камоли Хучандӣ дар шеърҳои худ калимаи «саг» ва Ҳасани Деҳлавӣ калимаҳои «дил», «дилбар» ва «дилбанд»-ро зиёд ба кор бурдаанд.

«Шоире девони ин дуру дар дасти шахсе даруни як чилд диду гуфт:

-Инҳоро аз ҳам ҷудо соз ва дур андоз, ки мабодо сағони Камол дилбандҳои Ҳасанро нахӯранд» [192, с. 102].

Зарофат ва лутф дар ин латифа на аз рӯйи мушоҳидаи зоҳирӣ ё таҷрибаи бофтаи тахайюлӣ ба вучуд омада, балки мутолиаи пайваста ва мақсаднок, ҳамчунин диду назари хоса, қобилияти оӣ, ҳисси кунҷковиву тафриқагӯзорӣ ба муаллиф имкон дода, ки чунин калимаҳои мувофиқ ва ба ҳамдигар тазодро аз осори ин ду адиб пайдо кунад. Воқеан калимаҳои «саг» дар ашъори Камоли Хучандӣ ва калимаҳои «дил», «дилбар» ва «дилбанд» дар шеърҳои Ҳасани Деҳлавӣ хелеҳо зиёд кор фармуда шудааст.

Масалан:

- 1) *Бӯса бар пойи саги кӯи ту хоҳам зад шабе,
То бишӯям лаб, ки бӯсидам бад-он дасти рақиб.*
- 2) *Душ ар он дар чи айиҳо намудам,
Ба саги кӯяш, ки он рақиб надонист.*
- 3) *Аз бузургӣ чор саги худ хониям гаҳ-гаҳ равост,
Ҳар ки шуд хоки дарат, ӯро беҳ аз сад иззат аст.*
- 4) *Саги кӯяш ба ман дар банди ёрист,
Азизеро сару савдои холист.*

5) *Бар сари кӯи ту камтар равам аз бими рақиб,
Ки саги хона забунгиру гадоозор аст.*

[189, С. 55, 73, 120, 163, 256].

Ба ҳамин маъно ба девони Ҳасани Деҳлавӣ менигарем:

1) *Хаҳӣ дилбар, ки дилҳо аз ту шод аст,
Маро рӯяи вирои ҳар мурод аст.*

2) *Дил хун шуд аз карашмаи абрӯӣи дилбарон,
В – он дилҳо шинохтаам, аз камони кист.*

3) *Ту мапиндор, ки дилбар зи дилат огаҳ нест,
Ҳар ки ҷавгон бизанад ҳолати гӯй медонад.*

4) *Саҳаргоҳон, ки булбул дар боғ мечунбиду мегуфтам,
Аз ин ҷониб насими дилбари дамсоз меояд.*

5) *Агар фармоядат дилбар, ки чун дил дар миён неҳ ҷон,
Ҳасан ту банда фармонӣ, камар барбанду фармон кун.*

[183, С. 37, 45, 117, 120, 262].

Ин далелҳо гувоҳи он аст, ки гӯяндаҳои латоиф, хоса латифаҳои ҳаҷвии дар бораи аҳли қалам эҷодшуда мазмун ё матлаби нигоштаи худро аз ҳодисаву воқеаҳои мушаххас, мушохидаҳои рӯзу айём ва таҷрибаи ҳаёти ҳосил намуда, дар асоси суханбозӣ, зарофатгӯӣ ва лутфу ҳозирҷавобӣ матни онро сохтаанд. Хонандае, ки аз таърих воқиф аст ва лаҳзаҳои чудоғонаи ҳаёти иҷтимоии давр ва марҳилаҳои таърихи ро медонад, бегумон аз ҳар як латифаи ҳаҷвӣ заминаи воқеӣ ва ё оҳанги публистистиро пайдо карда метавонад. Масалан, латифаи «Шумо Нозим ё Носир» - ро ҳеҷ гоҳ маҳсули замони тошӯравӣ гуфта наметавонем. Зеро чунин содалавҳӣ ва ё

фарқи ин ду мафҳумро нафаҳмидан ба фаҳми шуароӣ адабиёти классикӣ хос нест. Латифаи мазкур дар замоне ба вучуд омад, ки кори шоириву нависандагӣ барои баъзе ба истилоҳ «адибон» сахлу осон менамуд ва эшон чунон аз адабиёти собиқаи худ беҳабар монда буданд, ки «нозим»-ро аз «носир» фарқ намекарданд. Пас маълум мешавад, ки муҳити адабӣ ва мушоҳидаҳои воқеӣ барои шахси суҳандону суҳанбоф ва зарофагӯӣ ҳамеша барои эҷоди латифа мавод дода метавонад. С. Маҳдиев низ сабабҳои бештари латифаҳои халқиро дар ин омилҳо дида менависад: «Ҳолатҳои ғавқулӯда ва ғайримуқаррарӣ, амалиёти барқасд, қорҳои аксу бархилоф ва инчунин рафтори ночаспу бебез боиси пайдоиши латифаҳои сершумори халқӣ гардиданд» [82, с. 41].

Доманаи мавзӯот ва мазмуну мундариҷаи латоифи халқии тоҷикӣ басо фароҳ, ниҳоят ғанӣ ва рангоранг аст. Ва мақсади мо таҳқиқи пурраи ин навъи эҷоди фолклорӣ - бадеӣ ва публитсистӣ ё аз ҳамаи намунаҳои ин жанр чӯстани ҷанбаи воқеӣ нест. Вале ҷойи инкор нест, ки қариб кулли латифаҳо лаҳзаҳои мухталифи ҳаёти инсонро нақл мекунанд. Хоса латифаҳои халқии тоҷикӣ ба соҳаҳои гуногун ва баъзан ба лаҳзаҳои мушаххаси зиндагонии мардум алоқаи робитаи узвӣ доранд. Аз ин рӯ, агар омӯзишу тадқиқи латифаҳои халқӣ ва умуман, осори фолклорӣ бо назардошти ҳолатҳои иҷтимоӣ, воқеҳои таърихӣ ва рӯҳияи давру замон, ҳамчунин аз назари таърихӣ ба роҳ монда шавад, хоҳу ноҳоҳ имконоти муайян кардани заминаҳои пайдоиши онҳо зиёдтар мегардад. Тамоми тазодҳо, муборизаҳо ва нобарорҳои давру замони муайяни ҳаёти инсонӣ, «аз як тараф, ба воситаи шӯришу исёнҳои мазлумон зоҳир гардида бошад, аз тарафи дигар, ба воситаи эҷодиёти бадеии халқ, аз ҷумла ба воситаи жанри латифа низ инъикос шудааст» [21, с. 206].

Махсусан авҷ гирифтани муносибатҳои феодалӣ боиси инкишофи ҳаҷву ҳазл ва танз гардид, нисбат ба зулму ситам

ва золимию дунёпарастии подшоҳон ва дигар амлокдорони мушаххаси таърихӣ: чун Султон Маҳмуд, Темурланг, Абдуллоҳон, Шайбониҳон ва монанди онҳо латифаҳои тезу тунди ҳаҷвӣ ба вучуд омад. Халқ ё аниқтараш гӯяндагони латифаҳои халқӣ хислатҳои кундзехнӣ, танпарварӣ, гӯлӣ ва чаҳолатпешагии шоҳу шоҳзодагонро ҳамчун предмети инъикос мавриди ҳаҷву мазаммат қарор медоданд. Зимнан, аксари чунин латоиф аз номи Афандӣ ва Мушфиқӣ гуфта мешавад. Муҳаққиқи жанри латифа С. Маҳдиев сабабҳои чаро маҳз ба ин унвонҳо тақия намудани гӯяндагони латифаҳои халқиро муайян намудани шуда дуруст тахмин мекунад. Ӯ менависад: «Азбаски Мулло Мушфиқӣ ва Афандӣ ба муҳит ва шароити дарбор наздиқӣ доштанд, мардум барои боварибахш тасвир намудан ва конкретонидани воқеаҳои замон қиссаву саргузашт ва латифаҳоро аз номи онҳо нақл менамуданд, то ки суханашон эътибор ва таъсир пайдо кунад» [82, с. 74]. Чун аз моҳияти иқтибос бармеояд маҳз «конкретонидани воқеаҳои замон» боиси эътибор пайдо кардани сухан ва таъсирбахш шудани он мегардидааст. Табиист, ки мушаххасгардонии воқеаҳо аз инъикоси реалии ходисаву рӯйдоди ҷудогона ба вучуд меояд. Чун мурочиат ё тақия ба ҳаводиси руҳдоди мушаххаси ҳаётӣ мешавад, ҷанбаи воқеӣ ва публицистии ҳар гуна осор, хоса осориҳаҷвӣ баръало намудор мешавад. Ин аст, ки бештари латифаҳои халқӣ характери иҷтимоӣ дошта мавзӯоти онҳо воқеаҳои реалии замон мебошанд.

Ҳаҷви фолклорӣ на танҳо дар қолаби жанри латифа, балки дар жанр ва навъҳои гуногуни дигари адабӣ: аския, афсона, бадеҳа, ривоят, рубоӣ, суруд, зарбулмасалу мақол низ гуфта шудааст. «Дар ҳар кадоми ин жанр ва намудҳои адабӣ хусусияти ба худ хоси ҳаҷв муайян гардидааст. Агар дар латифа хусусияти ҳаҷв бештар иҷтимоӣ ва хеле тезу тунд бошад, дар бадеҳа ё рубоӣ хусусияти оилавӣ - маишӣ, ишқбозӣ мушоҳида карда мушавад» [19, с. 237]- менависад В. Асрорӣ. Аммо

хусусияти иҷтимоии осори фолклорӣ на танҳо дар латифа, балки дар жанрҳои дигар, хоса афсона низ эҳсос мешавад.

Афсона яке аз қисмҳои асосии фолклори мардумиро ташкил медиҳад. Дар қомусу китобҳои фанӣ хусусияти афсонаро чунин муайян намуданд. «Ҳикояҳои хурди пандомез дар бораи ҳайвонот, ҳикоятҳои дарози пур аз воқеаҳои ғайритабӣ, ҳикояҳои саргузаштӣ дар бораи одамони шӯху зираку айёр афсона номида мешаванд» [21, с. 216-17]. Фолклоршиноси рус В. В. Померантсева фарқи афсонаро аз ривоятҳои таърихӣ муайян карданӣ шуда чунин менависад: «Аз тарафи ғӯянда ҳамчун бофтаи бадеӣ, ҳамчун ҳаёлотӣ аҷибу ғариб ба шунаванда пешниҳод шудан ва аз тарафи шунаванда маҳз ҳамин хел фаҳмида шудани афсона хусусияти хоси онро ташкил медиҳад» [123, с. 137].

Агар хусусияти хоси афсона чунин аст, пас аз афсона даъвои ҳаққонӣ будани ҳодисаҳои тасвиршударо ҷӯстан ба хиради инсонӣ рост намеояд. Вале тамоми бофтаҳои ҳаёлии афсонаҳо, роҳу тариқаҳои офариниши онҳо нишонҳои он нест, ки мундариҷаи ин навъи осори шифоии халқӣ аз ҳаёти инсонӣ дур ва гуфтаҳои ба иборае «пучу сафсата» таркиб ёфтаанду аҳамияти ҳаёти надоранд. На, ҳаргиз чунин набояд пиндошт. «Дар ҳар як афсона унсурҳои ҳақиқат ҷойгир аст» [72, с. 99]. Тавре муаллифони китоби «Эҷодиёти даҳонакии мардум» қайд мекунанд: «Мардум ба воситаи афсона барои беҳтар шудани зиндагӣ кӯшиш кардаанд, ба муқобили қувваҳои бадӣ мубориза бурдаанд, нақӯкорӣ ва инсофу адолатро тарғиб намудаанд, часорату диловарӣ, муборизаҳои шадидро барои озодии инсон мавриди ситоиш қарор додаанд» [21, с. 217]. Ин аст, ки лаҳзаҳои гуногуни ҳаёти инсонӣ, саргузашту мушоҳидаҳои алоҳида дар асоси дарки маърифатии нафарони эҷодкор аз омилҳои пайдоиши афсонаҳои халқӣ гардидаанд. Аз муҳтавои кулли афсонаҳо маънӣ ҳосил мешавад, ки чун мардум қудрат

Публицистикаи ҳаҷвӣ

ё имконияти мақсаду ният ва орзуву омолошонро дар амал татбиқ кардан надоштанд, бофтахову тахайюлоту рангини худро бо сухан, хоса сухани муболиғаомез, бомуҳобот ва игроқ ифода мекарданд. Ба вучуд омадани ҳикояҳои тамсилӣ ва шаклҳои афсонамонанди осори ҳаҷвии пултистиро низ дар ин ҷиҳатҳо метавон муайян намуд. Бинобар ин дар афсонаҳои халқӣ, махсусан афсонаҳои саргузаштӣ, дар бораи ҳайвонот ва ҳаҷвӣ таносуби воқеият ва ҳаёлотро то дараҷае метавон муайян намуд. Дар ин гуна афсонаҳо, ки бештар ҳодисаҳои реалии муносибатҳои ҷамъиятиро инъикос намуданд, асоси ҳаёлот - воқеа дар муҳобот ва игроқ тасвир мешавад. Масалан, зани камбағал қозиро ба гаҳвора баста ришашро метарошад, бой ба буридани гӯши хидматгораш шарт мекунад, Девонахусайнӣ хостгори маҳбубаи худро ба кал табдил медиҳад ва амсоли ин. Албатта, ҳамаи ин воқеаҳо муболиғаанд, вале вазъияте, ки дар асоси онҳо қарор гирифтааст, заминаи ҳаётӣ дорад. Муаллифони китоби «Эҷодиёти даҳонакии халқ» дуруст қайд мекунад, ки дар шароити ҷамъияти синфӣ байни ситамгарон ва мазлумон (қозӣ ва камбағал, муллоҳо ва кал, бой ва хизматгори ӯ) муборизаи шадид давом мекард, бадахлоқӣ пешаи сарватмандон буд: шайх ба духтари дӯсти худ дасти тасарруф дароз мекунад ва ба мақсади ифлосаш нарасида ба ӯ тухмат мекунад. Ин воқеа заминаи реалӣ дорад, вале ба нақшаи кал дохид шуда, ба воситаи нақли саргузашти худ шайхро дар назди падари худ фош кардани духтар воқеаи ҳаёлист» [21, С. 235-236]. Аммо бадахлоқӣ на танҳо хоси ҷамъияти синфӣ пешаи сарватмандон буд. Мутаассифона, дар ҳар даври замони ҳаёти инсонӣ рафтору хислати ношоам бадахлоқии мардум мавҷуд будааст ва ба гумонам то ҳаёти инсонӣ давом дорад ин амал боқӣ мемонад. Дар ин мавзӯё на танҳо аз муносибати нафарони алоҳида ва ҷашми бади онҳо ба оила ва духтарони ҳамдигар, балки муносибати шахвонии падару духтар дар матбуоти даврии тоҷик мақолаҳои зиёде ба

табъ расиданд. Ва ин хаводис дар чомеае рух дода, ки дар он ба тарбияи ахлоқии мардум диққат ва аҳамияти бештар дода мешуд ва аз кӯдакистон то дабистон аз ин хусус панд меомӯзониданд. Дар чомеаи имрӯзаӣ мо низ, бадбахтона, чунин муносибатҳо на ин ки аз байн нарафтааст, балки зиёдтар ҳам шудааст. Силсилаи наворҳои ифодакунандаи бадахлоқии баъзе аз муллоҳо, ки соли 2014 дар телевизиони тоҷик ва сомонаҳои интернетӣ инъикос гардид, далели равшани ин гуфтаҳост. Пас агар мо осори шифоҳӣ ва ё хатии дар гузашта доир ба ин масъала ба вучуд овардаи ниёгонамонро бофтаву ҳаёли, маҳсули тафаккури мифологӣ ҳукм диҳем ба воқеаҳо, ки дар шароити муосир рух доданду мо шоҳиди онҳо гаштаем, чи баҳо медиҳем?

Чунин оҳангҳои замонавӣ ва тасвири воқеаҳои реалии ҳаётиро мо дар сурудҳои ҳаҷвӣ ва ҳазломез низ мушоҳида мекунем. Чунинчи дар суруди «Ихлос нест» мушоҳидаҳои воқеӣ бо андаке эҷодкорӣ ин тавр баён шуда:

*Чун маро бо суфиёни он замон ихлос нест,
Ҳар ки ихлосаш бувад, аз бандагони хос нест.
Ў кафорат мекунад ҳаррӯза дар моҳи Шариф,
Ҳаст ҳамроҳаш каду, ҳаргиз халос аз нос нест.*

Ҳарчанд суруди мазкур дар қолаби жанри ғазал ва мохиронаву эҷодкорона гуфта шудааст, вале мундариҷаи онро тамоман чизи бофтаю тахайюлӣ арзёбӣ намудан нашоёд. Албатта, ин ҷо шахси муайян ё ҳодисаи мушаххаси ҳаётӣ инъикосу мазаммат нашуда, аммо мундариҷаи суруд метавонад лаҳзаҳои муайяни ҳаётиро пеши назар орад. Ва маҳз чунин хусусият боис мегадад, ки ин гуна ашъор зуд ба дили мардум роҳ меёбад.

Агар дар суруди «Ихлос нест» як навъ танқиду мазаммати баъзе муллоёну суфиёни зоҳирпараст тасвир шуда бошад, дар суруди «Умри эшон фано шуд» барҳамхурии як сохти ҷамъиятӣ ва ба вучуд омадани сохти дигари иҷтимоӣ инъикосу тараннум

мешавад. Дар ин суруд оҳангҳои иҷтимоӣ афзлият дорад. Хонанда ё шунавандаи заки аз огоҳӣ бо ин суруд ба осонӣ пай мебарад, ки лаҳзаҳо ба кадом давру айём мувофиқ аст ва воқеан дар он солҳо муносибат ба аҳли тақво чи гуна буд. Бо дарки ин ҷиҳатҳо на хусусияти бадеии суруд, балки моҳияти иҷтимоии он кашф мешавад:

*Замон, замони мо шуд,
Умри шумо фано шуд,
Муллову эшон.
Як замон асир будем,
Амири дастгир будем,
Мо зану мардон.
Гашием озод имрӯз,
Рафтаст барбод имрӯз.
Зулми амирон [201, с. 76].*

Дар баъзе сурудҳои ҳаҷвӣ объекти тасвир бо тарҳи аслии ҷойгиршавӣ ва хосияти табиаташ ба риштаи ҳаҷвӣ ҳазл кашида мешавад:

*Фалгар хуб ҷойи танг аст,
Замини вай серсанг аст [201, с. 77].*

Ғоҳ дар сурудҳои халқӣ айнан нақл шудани амалиёти ҳаррӯзаи мардони дар ба дар, ки аз мардум ҳар гуна ҷизҳои кӯҳнаро чамъ меоранд, низ ба назар мерасад. Воқеан чунин ашхос дар гузашта ҳам буданд ва имрӯз низ мавҷуданд ва чунин амалашонро давом медиханд. Дар суруди «Як мардаки бадҳайбате» қору рафтори мардоне, ки ба қорҳои ҷамъияти машғул нагардида, кӯча ба кӯча аз пайи манфиати шахсии худанд, танқиду мазаммат шудааст:

*Ногаҳ будам ман раҳгузар,
Омад садо аз пушти сар,
Бозгаишта дар болои хар,*

Муродов Мурод Бердиевич

*Меғуфт бо оҳанги дигар:
-Кавшои кӯҳна ҳаст-ми ё!..*

*Шӯру фиғонҳо мекунад,
Созу навоҳо мекунад,
Дар кӯча гавго мекунад,
Чалғута савдо мекунад:
-Чарғути кӯҳна ҳаст-миё!..*

*Ёраб, ба ӯ раҳме намо,
Давлат ба ӯ розӣ намо
Аз кӯчагардӣ деҳ пано,
Меғуфт ӯ бо сад садо:
-Кавшои кӯҳна ҳаст-миё! [201, с. 80].*

Гӯяндаи ин суруд на танҳо воқеаҳои мушоҳида намудаашро дақиқназарона ба риштаи тасвири ҳаҷвӣ кашидааст, балки ба тариқи сода ва омиёна бошад ҳам, мақсади худро чамъбааст намуда чунин корхоро маҳкум мекунад.

Дар баъзе сурудҳои ҳаҷвӣ мочарои зану шавҳар, орзуи амалӣ нагардидаи зани камбағал тасвир шудааст. Чунончи дар суруди «Нимча ресмон», ки муҳтавояш чунин аст. Зане дар орзуи чизҳои зарурии рӯзгор, шабҳои дароз бедор ва заҳмат кашида ресмон мебофад ва ӯро ба шавҳараш медиҳад то ба бозор бурда фурушад ва ба қиматаш чизҳои заруриро харад. Зан ба шавҳар ресмонро дода хоҳишхояшро як - як баён кардан мегирад. Аз хоҳишоти зиёди зан сари мард мешавад гаранг ва харду мекунанд чанг. Оқибат нимча ресмон аз дасти мард ба даруни лой меафтад ва орзуи зани бечора барбод меравад. Мавзӯи ин суруд ҳарчанд зоҳиран ҳазлу шӯҳӣ намояд, «зани камбағал хислатҳои муқаррарии инсониро зоҳир намуда хостааст, ки чун одами муқаррарӣ зиндагии муътадил дошта бошад. Аз ин рӯ, дар суруд на хислати ӯ, балки вазъияте, ки режими асоратовари

Публицистикаи ҳаҷвӣ

муносибатҳои чамбияти ба миён овардааст, мавзӯи ҳаҷв қарор гирифтааст» [21, с. 103]. Муаллифони китоби «Эҷодиёти даҳонакии халқ» дуруст қайд мекунанд, ки ин гурӯҳ сурудҳои мазмунан бо ҳаёти иҷтимоӣ алоқаи зич дошта, пеш аз ҳама, муносибатҳои чамбиятиро акс намудаанд» [21, с. 103]

Оҳангҳои танқид на танҳо хоси сурудҳои ҳаҷвӣ, балки ҷо - ҷо дар сурудҳои таърихӣ низ ба назар мерасад. Халқ дар бораи мубориза ва қаҳрамоноҳои Муқаннаъ, Искандари Мақдунӣ, Темурмалик ва бисёр баҳодурони дигар сурудҳои эҷод кардааст. Дар байни сурудҳои халқӣ «Шӯриши Восеъ» дар эҷодиёти даҳонакии халқ мавқеи махсус дорад. Чун суруд дар бораи яке аз калонтарин шӯришҳои деҳқонон, ки соли 1885 дар навоҳии Балҷувону Ховалинг бо сардории Восеъ ба амал омада буд, гуфта шудааст дар он на танҳо ҷараёни шӯриши деҳқонон тасвир мешавад, балки ҷо - ҷо нафрату адовати мардум нисбати золимони давр низ танқиду мазаммат мегардад:

*Аз ҷавру зулми амирон,
Гардида мулк вайрон,
Ҷазир гаштай фақирон.
Восеъ рафт сӯйи Ховалинг,
Лақаё гуфтан борин?!
Фақиро мондан поинг.*

Як хусусияти ҳаҷв дар он аст, ки дар вай истифодаи унсурҳои гуногуни ғӯиш, хоса шеваи мардумӣ озод ва имконпазир аст. Аз ин рӯ, ба тарзи реалӣ ва моҳиронаву барҷой истифода шудани ғӯишу шеваи мардумӣ оҳангиҳаҷвӣ асарро боз ҳам қавӣ мегардонад:

Эй Восеи норкалла:

*Тура задан ба халла:
Восеъ шудааст бесалла.*

Муродов Мурод Бердиевич

Воқеан суруди «Шӯриши Восеъ»-ро асари реалистии инъикоскунандаи лаҳзаҳои муайяни ҷараёни ҳодисаи таърихӣ метавон арзёбӣ намуд. Ба қавли муҳаққиқон В. Асрорӣ ва Р. Амонов суруди мазкур «баъзе лаҳзаҳо ва фактҳои таърихиро акс намуда, дар бораи ҳаракати озодихоҳӣ ва муборизаи халқи заҳматкаш ба муқобили зулму истисмор материали пурқиммат медихад» [21, с. 112]. Ба ин гуфта метавон илова намуд, ки дар «Шӯриши Восеъ» на танҳо фактҳои таърихӣ акс шудаанд, балки дар он даъват ба муттаҳидӣ, талаби ҳуқуқҳои худ ба тарзи содалавҳона бошад ҳам, эҳсос мешавад, ки он баёнгари тафаккури халқи заҳматкаши он замон аст:

*Мақсади мо на мирӣ,
Маломатам нақунӣ,
Эй халқ чува меховӣ.
Чамъ шавен эй ёрон,
Асир нашавен ба мирон,
Зулме дидед бе [21, с. 90].*

Садо додани чунин сатрҳо аз забони Восеъ худ нишонаи тарғиб ва даъвати мардум ба шинохти худ, дифои мақсадҳои озодихоҳонаи худ аст. Дар шароити муосир чунин навъи фаъолият, асосан, хоси публитсистика мебошад.

Чунин оҳанги публитсистӣ дар суруди «Шӯриши Қаландар» низ мушоҳида мешавад. Дар ин суруд низ ҳақиқати таърихӣ далелу асосҳои нисбатан муҳимми воқеаи шӯриш инъикос гардидааст. Саркардаи шӯриш Қаландар чун Восеъ мардумро ба муттаҳидӣ ва барои муборизаи ҳокимону амалдорон даъват мекунад:

*Эй рафиқони азиз,
Ай дастӣ и ҷаллодун,
На хуна монду на чиз,
Ба аҳли мо фақирун*

Публистистикаи ҳачвӣ

*Ў гаҳ ба қаҳру газаб,
Гуфтак: «Биёен ин шав
Равем ба сӯйи Қалъа,
Кунем душманро гав-гав»*

Аммо баръакси «Шӯриши Восеъ» дар суруди «Шӯриши Қаландар» на танҳо саргузашти қаҳрамон нақл карда мешавад, балки садои эҳсосоти гӯяндагои, ҳаяҷон ва муносибати онҳо нисбат ба қаҳрамон лаҳза ба лаҳза зиёд гардида, пафоси шӯриш ва нафрату адовати халқ равшантар аён мегардад, оҳанги танқиду мазаммат зиёдтар мешавад.

Халқ вобаста ба шароитҳои муайяни таърихӣ, набзи айёму рӯҳияи замон воқеаҳои мушаххас, андешаву эҳсосот, орзуву умед ва ҳиссу нафрати худро дар шаклҳои гуногуни осори фолклорӣ инъикосу тасвир намуда, ки ҳамаи онҳо дар баробари осори адабӣ будан аз оҳангҳои иҷтимоӣ ва пафоси публистистӣ орӣ нестанд. Ҳамзамон дар зарбулмасалу мақолоте, ки баёнгари дақиқназариву дорои таҷрибаи ганӣ будани мардум мебошанд, дар натиҷаи синтези мушоҳидаву дарки ҳодисаҳои муайян, ҳолату воқеаҳои мушаххас ташаккул ва суфтаву рехта гардидаанд. Муҳаққиқон зарбулмасалу мақолҳоро аз рӯйи хусусият ба ду гурӯҳ ҷудо намудаанд: зарбулмасалу мақолҳое, ки хусусияти ҳачвӣ ва танқидӣ доранд, зарбулмасалу мақолҳое, ки мазмунашон аз панду ҳикмат иборат аст. Табиист, ки ҳар ду гурӯҳ дар навбати худ мавзӯоти гуногунро фаро мегиранд. Дар зарбулмасалҳои гурӯҳи аввал бештар ҳислатҳои зишти намояндагои синфҳои доро фошу мазаммат карда мешавад: «Чашми танги дунёдорро хоки гӯр пур мекунад», «Судхӯр аз пули худ нон шиканад гар ба масал: шиша сангдон шиканад, атола дандон шиканад». Як қисми зарбулмасалҳо ба ҳачву танқиди рӯҳониён, ҳислатҳои чашмгуруснагӣ, муфтхӯрӣ, ҳасисӣ ва амсоли ин бахшида шудаанд: «Дар ҷое, ки ош аст, муллоимом фарош аст», «Мулло

Муродов Мурод Бердиевич

чоруби дастархон», «Гап дар салла не, дар калла», «Панҷ вақт намоз тарк не, ҳарому ҳалол фарқ не».

Дар аксари зарбулмасалу мақолҳои халқӣ хислатҳои нодонӣ, худписандӣ, танбалӣ сергапӣ, чашмгуруснагӣ, дуруғгӯӣ, буздилий, мағрурӣ, бадбинӣ, суханчинӣ, зоҳирпарастӣ ва монанди ин камбудиву нуқсонҳои одамии низ ҳаҷву танқид карда мешавад: «Аз сад марди лофзан беҳ кори як зан», «Дуруғгӯю ҳазлпеша, бизанад дар пой худ теша», «Ҷазои курут оби ҷӯш», «Ҳаре заду харе буду харе мурд»... Аз муҳтавои зарбулмасалҳои интиҳобшуда ва зарбулмасалу мақолҳои дигар метавон маънӣ ҳосил намуд, ки онҳо на офаридаҳои бофтаву ҳаёлии мардум дар шакли каломи бадеиянд, балки як навъ ҳосили дидаву шунида, мушоҳида, таҷрибаи бойи мардум аст, ки бо таҳаммули зиёд дарк шуда «орзуҳои олии маънавию ахлоқии онҳоро ошкор месозанд» [21, с. 92]. Ба ин маънӣ, зарбулмасалу мақолҳо, хоса зарбулмасалу мақолҳои хусусияти танқидию ҳаҷвӣ дошта ҳамеша ба ҳаёти воқеӣ ва хислату рафтори инсонҳо алоқаи зич доранд. Нависандаи бузурги рус М. Шолохов дуруст қайд мекунад, ки «шояд дар ягон шакли эҷодиёти даҳонакии халқ, чунонки дар зарбулмасалу мақолҳо мебинем, ақлу хиради халқ ба он қувва, бо он гуногунӣ зоҳир нашуда бошад ва таърихи миллати соҳти чамъиятиаш, зисту зиндагиаш, ҷаҳонбинияш ба он дараҷаи равшан инъикос нагардида бошад».

Агар дар жанрҳои латифа, афсона, сурудҳои халқӣ, эпосҳои қаҳрамонӣ ва зарбулмасалу мақолҳо муборизаҳои мардум нисбати нобаробарӣҳои иҷтимоии замон, хулқу рафтор ва ноадолатӣҳои золимону мулкдорон, ҳамчунин хислатҳои манфури аҳли тақво ҳазлу истехзо ва танқиду мазаммат шуда бошад, дар жанри ашула воқеаву ҳолатҳои мушаххас ба таври ҳазл (юмор) тасвиру тараннум мешаванд. Вале, чунончи муаллифони китоби «Эҷодиёти даҳонакии халқ» қайд мекунанд,

Публистистикаи ҳаҷвӣ

«аввалин ашӯлаҳои нав хусусияти ҳаҷвӣ доштанд. Дар онҳо намояндагони синфҳои сарнагуншуда бою қозию мулло ва ҳама гуна куҳнапарастон ва ҳомиёну тарафдорони чаҳолату хурофот масҳара карда мешуданд» [21, с. 154]. Гоҳо дар ашӯлаҳо объекти тасвир ва шахси танқидшаванда мушаххас оварда мешавад. Дар ин гуна ашӯлаҳо вақту замони тавлид ва муҳити тасвиршавандаро ба осонӣ муайян кардан мумкин аст:

*Мансурбои беномус,
Халқи ятима хурдас,
Ҳавлишиа буд накарда,
Худо задасу мурдас.*

*Николай поштиои золим,
Чумла халқро хор кард.
Камбагалу деҳқонро,
Қашишоқу абгор кард.*

*Шақар шуқур марворид,
Тасми фронтӣ дорад,
Дастаиша винтовка,
Чанги гирмонба мерад [201, с. 130]*

Ҳамин тариқ, фолклори халқи тоҷик, хоса эҷодиёти шифоҳии хусусияти ҳаҷвӣ танқидидошта, муносибати халқро ба ҳаёти реалӣ инъикос намуда, мавзӯё ва мундариҷаи он то андозае моҳияти ҳодисаҳои муайяни таърихиву иҷтимоиро мекушояд ва мавқеи мардумро нисбати ҷунин ҳаводис муайян менамояд. Ҷунин хусусиятҳои ҳаҷви шифоҳӣ ба ҳаҷви публистистӣ на танҳо таъсир расонидааст, балки паҳн шудааст. Ин омил аслан дар шакли бевосита ва бавосита ба амал омада ва меояд. Омил бевосита, пеш аз ҳама, адабиёти классикии форсу тоҷик, махсусан ҳаҷви он будааст.

1.2. Унсурҳои воқеагарона дар ҳаҷви адабиёти классикӣ

Инъикоси лаҳзаҳои гуногуни ҳаёт, воқеаҳои мушаххаси реалӣ дар фолклор ва адабиёт аз давраҳои аввали пайдоиши осори хаттӣ шурӯъ гардида, то имрӯз идома дорад. Аз ин рӯ, муносибат ва таъсири байниҳамдигарии фолклору адабиёт ва дар замони муосир публитсистика хусусияти табиии ин навъҳои эҷод гардидааст. Ин аст, ки «хусусиятҳои ҳаҷви фолклорӣ ба адабиёт ва публитсистикаи тоҷик паҳн шуда, дар инкишофи минбаъдаи ҳаҷв, ташаккули гуногунжанрии он ва маҳорати ҳаҷвнависон таъсир расонд» [103, с. 9].

Табиист, ки адабиёти тоҷик таърихи ғанӣ ва дуру дарозро фаро гирифтааст. Ҳарчанд дар адабиёти давраи қадимаи форсу тоҷики то асри IX унсурҳои ҳаҷв ба назар расад, вале ба таъбири В. Асрорӣ «ҳаҷви ҳақиқӣ, асосан, аз асри X сар карда инкишоф ёфтааст ва ҳамчун аслиҳаи муборизаи идеявӣ хизмат кардааст» [19, с. 240]. Ба ин маънӣ, дар адабиёти классикии тоҷик осори ҳаҷвӣ, хоса ҳаҷви иҷтимоии воқеагароёнаро аз ашъори Абуабдулло Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ инчониб ҷӯстан мумкин аст. Ҳамчунин осори ҳаҷвии Абулқосим Фирдавӣ, Носири Хусрав, Умари Хайём, Саъдии Шерозӣ, Убайди Зоконӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Сайидо, Сӯзанӣ, Восифӣ, Аҳмади Дониш, Савдо ва дигарон далели барҷастаест доир ба мавҷудияти ҳаҷв ва мавқею мақоми он дар адабиёти классикии тоҷик.

Чун дар муқаддимаи рисола ишора шуд, мақсад аз таҳқиқи мо омӯзишу таҳлил ва муайян кардани ҳолату хусусияти ҳаҷви адабиёти классикии форсу тоҷик набуда, як навъ ҷустуҷӯ ва ошкор намудани унсурҳои воқеӣ дар ин навъи эҷоди бадеӣ аст.

Азбаски дар осори ҳаҷвии шуароӣ адабиёти классикии форсу тоҷик воқеият ва қаҳрамонҳо гоҳо типӣ, образнок ва баъзан

мушаххас бо замону макони муайян мазаммат гардидааст, зарурати муайян кардани чунин хусусият пайдо мешавад ва таҳқиқи масъала аҳамияти муҳимми илмӣ касб мекунад.

Дар адабиёти классикии форсу тоҷик кам шоиреро пайдо кардан мумкин аст, ки касеро ҳаҷв накарда бошад. Баъзан озурдагиҳои шахсӣ боиси тавлиди ҳаҷвияҳо гардида, шоирон ҳаҷви худро ба шахсиятҳои муайян гуфтаанд. Шоири ҳамасри Рӯдакӣ - Мунчиқ, дар як рӯбоиаш ишора мекунад: «Аз одамон касе намонд, ки ӯро Мунчиқ ҳаҷв накарда бошад». Ӯ шеърҳои ҳаҷвиашро бо муқобили хочагон равона карда иқро мекунад, ки шоири ҳаҷвгӯй аст:

*Мо май бихостем задан душ чом-чом,
Чун ту биёмадем, бимондем хом-хом.
Аз одам-андарун зи табобат касе намонд,
К-ӯро ҳиҷо накардааст Мунчиқ ном-ном.*

Дар қитъаи зерин хоҷае мазаммат карда мешавад, ки сағтабиат аст. Шоир қалами тези ханҷармонанди худро барои он ба ҳаҷви ӯ ба қор бурдааст, ки одатан корди тезро чарроҳон аввал ба сағ таҷриба кунанд:

*Эй хоҷа мар-маро ба ҳиҷо қасди ту набуд,
Чуз табъи хешро ба ту-бар кардам озмун,
Чун теги неққуш ба саге озмун кунанд,
В-он сағ бувад ба қимати он тег раҳнамун [87, с. 243].*

Агар дар ин қитъа Мунчиқ хоҷаеро ҳаҷв кунад, дар қитъаи мазкури Рӯдакӣ хоҷаи мушаххас Абулқосим танқиду мазаммат мешавад:

*Чархи фалак ҳаргиз пайдо накард,
Чун ту яке сифлаи дунӣ жунур,
Хоҷа Абулқосим аз нанги ту,
Бар накунад сар ба қиёмат зи гур.*

Чунончи аз ин порчаҳо эҳсос мешавад, дар онҳо оҳанги иҷтимоии ҳаҷв камтар буда, баръакси он танқид ва мазаммат ба

Муродов Мурод Бердиевич

шахсиятҳои алоҳида равона карда шудааст. Дар чунин шаклу мазмун ба вучуд омадани аз аввалин осори ҳаҷвӣ дар адабиёти классикии форсу тоҷик нишони он аст, ки шоирони дақиқсанҷу ҳаққӯ нуқсонӣ камбудии алоҳидаро мушоҳидаву дарк намуда, аз як тараф, чунин хислати онҳоро фош намудаанд, аз ҷониби дигар, нафрату адовати худро тариқи ҳичо баён кардаанд. Адабиётшиноси Эрон Зайнулбидини Муътамин дар асари худ «Шеърӯ адаби форсӣ» сабабҳои ба ҳичо даст задани шоиронро таҳлил намуда менависад: «Ба назари мо ҷаҳор иллат барои ин кор метавон ёфт»: аввал озурдагӣҳои шахсӣ гоҳе мучиби ҳаҷв мегардад. Дуввум - мушоирати қалами шоирон ғолибан ба ҳаҷв бадгӯии якдигар мекарданд... Сеюм - маъносӣ аз сила, ки боиси ҳаҷв мешудааст. Ҷаҳорум фитратан ба ҳаҷв ва ҳаззол рағбат доштани шоир...».

Ин аст, ки баъзе шоирон ҳичо гуфтанро фазилати хуб надониста, онро як навъ ҳақорат пиндоштанд ва аз гуфтани он парҳез карданд. Дуктур Саид Алии Мусавии Гарморудӣ дар китоби худ «Дигарханд» ба тақвияти чунин андеша менависад: «Аммо ҳаҷв ва зермаҷмӯаҳои онҳо ҳаргиз заминаи рӯйкарди фарзонагони ҷомеа набудааст. Аз ҳамин рӯй, мебинем, ки шоирони фарзона фаҳр мекунанд, ки ҳаргиз дар назм ва насри худ ба он олула нашудаанд.

Абулвосеи Ҷабалӣ мегӯяд:

Дар пои ҷоҳилон напарокандаам гуҳар,

В-аз дастӣ сифлагон напазируфтаам ато.

В-ин фаҳр бас маро, ки надидаст ҳеҷ кас,

Дар насри ман мазаммату дар назми ман ҳичо [40, №1, с. 36].

Воқеан дар ашъори шоирони классикии форсу тоҷик ба чунин маънӣ шеърҳо ба назар мерасанд. Чунончи Носири Хусрав мегӯяд:

Ба мадҳу ҳаҷви кас макишой лабро,

Маёзор хотири маъниталабро.

Публицистикаи ҳаҷвӣ

Аммо ба хулосаи он ки «шоирони фозил аз нагуфтани ҳаҷв фахр мекунад» мутмаин шудан нашояд. Тавре дар боло ишора шуд ҳаҷв, ҳазл ва танз дар адабиёти собиқаи мо чизи бегона нест ва кам шоиреро метавон номбар кард, ки дар ин шева шеър нагуфта бошад. Абдурахмони Ҷомӣ дар боби шашуми «Баҳористон» ҳазлу мазоҳро на кори айб, балки як навъ шуғл медонад:

*Гар муқобиле мазоҳ кунад, айби ӯ мақун,
Шуглест он ба қоидаи ақлу дин мубоҳ.
Дил оина асту кулфати зид занги оина,
Он зангро чи сайқали имкон ба ҷуз мазоҳ?! [23, с. 79].*

Мушфиқӣ менигорад:

*Дар ҳаҷв чунон ки ҳар чи гуфтам,
Як-як ҳам шуҳрати диёр аст.*

Аз ашъори Анварӣ мехонем:

*Ғазалу мадҳу ҳичо- ҳар се аз он мегуфтам,
Ки маро шаҳвату ҳирсу ғазабе буд бо ҳам.*

Аҳли сухан мақоми ҳичо ва ҳичогӯйиро дар эҷоди бадеъ на «нафоқилӣ», балки амри «воқеъ шуморида, онро чун зудудагари зангораҳои ниҳод ва яке аз воситаҳои сифати ботин донистанд» [5, с. 75].

Ин аст, ки ханӯз дар адабиёти асримиёнагии форсу тоҷик дар эҷодиёти шоирон баъзе унсурҳои ҳаҷву мазҳака мушоҳида мешуд. (Дар ин бора нигаред Р. Р. Муқимов «Ўзбек ва тоҷик сатираси таракқиётининг асосий баскичлафӣ»).

Ҳаҷви тоҷик ба маънои имрӯзааш дар асри X ташаккул ва инкишоф ёфтааст. Ва унсурҳои воқеагарой - публицистиро низ метавон аз ҳамин давра пайдо кард. Намунаи барҷастаи ҳаҷви иҷтимоӣ дар адабиёти асри X «Гуфтор дар ҳаҷви Султон Маҳмуд» мебошад. Маълум аст, ки Фирдавсӣ дар адабиёти оламшумули форсу тоҷик бо асари безаволи худ «Шоҳнома» шуҳрат дорад. Дар «Шоҳнома» бобҳоеро мушоҳида мекунем,

ки махсус ба ситоиши Султон Махмуд сутуда шудаанд. Чунончи «Андар ситоиши Султон Махмуд» (ҷ.1,С.41-45) «Андар ситоиши Султон Махмуд» (ҷ.5,С.213-221), «Ситоиши подшоҳ Махмуд» (ҷ.6,С.208-210)., «Анҷом шудани гуфтори Дақиқӣ ва боз омадани Фирдавсӣ ба гуфтори худ ба ситоиши шоҳ Махмуд ва накӯҳиши сухани Дақиқӣ» (ҷ.7,С.163-166), «Гуфтор андар ситоиши Султон Махмуд» (ҷ.7, С.167-170) ва ғайра, ки теъдоди умумии онҳо ба 14 мерасад. Пас суоле пайдо мешавад, ки баъд аз ин қадар ситоишу кадрдонӣ ҳарфи хичо гуфтан ба чи маънӣ ва ё боис аст. Ҷавоб яқтост ва ин ҳам маълум, ки қабл аз мо дигарон гуфтаанд. Сабаби асосӣ ранчиши шоир будааст. Чун Султон Махмуд «Шоҳнома»-ро қабул накард ва Фирдавсиро напазируфт шоир аз ранчиш ба хичо даст зад ва роҳи муборизаро дар он донист:

*Чу шоир, ки ранҷад, бигӯяд хичо,
Бимонад хичо то қиёмат ба ҷо.*

Низомии Арузии Самарқандӣ дар «Чаҳор мақола» ин ҳолатро чунин нақл мекунад: «Пас Махмудро хичо кард, дар дебоҷа, байте сад ва бар Шаҳриёр монду гуфт: Ман ин китобро аз номи Махмуд ба номи ту хоҳам кард, ки ин китоб ҳама ахбору осори ҷаддон (бобоёни) туст» [114, с. 78]. Бинобар нақли Низомии Арӯзии Самарқандӣ гӯё Шаҳриёр бо ҳазор дирам ҳачви Султон Махмуд» - ро харида нобуд карда бошад. Аммо ин ҳачвнома то имрӯз пурра боқист ва он на танҳо муносибати шоиру шоҳро ифода мекунад, балки то андозае моҳияти иҷтимоӣ низ дорад. Ҳарчанд ҳачвия ба унвонияти муайян равона карда шуда, гуфтори тезу тунд ба унвони шоҳ Махмуд сурат мегирад ва хулку атвори шахси мушаххас ҳачву мазаммат мешавад, вале андешаҳои ӯ фикри намояндаи ҷамъияти муайяноро ифода мекунад. Шоир на ба шахси одӣ, балки ба нафаре дар гуфтор аст, ки намояндаи ҷамъияти муайян ва ифодакунандаи афқору андешаи табақаи мушаххаси иҷтимоӣ мебошад:

Публицистикаи ҳаҷвӣ

*Аё шоҳ, Маҳмуди кишваркушой,
Зи кас гар натарсӣ, битарс аз худой,
Гар айдун, ки шоҳӣ ба гетӣ турост.
Бигӯйӣ, ки ин хира гуфтан чарост.*

Ба пиндошти Фирдавсӣ Султон Маҳмуд, ки ғуломзода на асилзода буд, бинобар ин ба «Шоҳнома» баҳои сазовор дода натавонист:

*Чу дейҳимдораи набуд дар наҷод,
Зи дейҳимдорон наёвард ёд.
Агар шоҳро шоҳ будӣ падар,
Ба сар барниҳодӣ маро тоҷи зар
В-агар модари шоҳ бону будӣ
Маро симу зар то ба зону будӣ...
Чу андар табораи бузургӣ набуд
Наёраст номи бузургон шунуд.*

Дар чойи дигар шоир ишора мекунад, ки бахилону ҳасудони дарборӣ ба ӯ рашк бурданд ва ӯро дар назди подшоҳ бад карданд ва султон ба онҳо бовар кард:

*Накардӣ дар ин номаи ман нигоҳ
Ба гуфтори бадгӯй гаитӣ зи роҳ...
Ҳар он кас, ки шеъри маро кард наст,
Нагирад-аш гардуни гарданда даст.
Бадандешро рӯзи некӣ мабод,
Суханҳои некам ба бад кард ёд.
Бари подшоҳ пайкарам зишт кард,
Фурӯзанда аҳгар чу ангишт кард...[201, с. 27- 28].*

Адабиётшинос Холиқ Мирзозода қайд мекунад, ки «дар ин масъала ба ақидаи дуюм каму беш бовар кардан мумкин аст, зеро рашку ҳасад ва иғвои шоирони дарбор ҳақиқат аст, вале агар худи Султон ҳукми тавачҷуҳ медошт, қасди дарбориён роли ҳалқунанда намебозид» [87, с. 300]. Ин фикри Х. Мирзозода то андозае ба ҳақиқат мувофиқтар аст, зеро

Муродов Мурод Бердиевич

Султон Маҳмуд, ҳарчанд ғуломзода буд, аммо падару бобоёни ӯ дар рӯҳияи замони Сомониён тарбия гирифта, дорои саводи фарҳанги зарурӣ гардида буданд, ки ин ҷиҳат бевосита ба Султон таъсир мегузошт. Аз ин рӯ, «ғуломзода» гуфтани Фирдавсӣ аз рӯйи ғазаб аст. Яъне пас аз мадҳу ситоишҳои зиёди Султон Маҳмуд ӯро ғуломзода гуфтани шоир як навъ хисси нафрати яклаҳзаинаи аз ғазаб ҳосилшуда асту бас.

Агар асли воқеият чунин аст, пас сабаби ин тавр муносибат намудани Султон Маҳмуд ба «Шоҳнома» дар чист? Ба ин суол Х. Мирзозода мантиқан ҷавоби саҳеҳ медиҳад, ки ба он мутмаин нашудан набояд. «Сабаби ҳақиқӣ дар он аст - менависад муҳаққиқ- мазмун ва мундариҷаи ғоявии «Шоҳнома» ба сиёсати давлатдории Султон Маҳмуд, ки нав ба сари ҳокимият беҳуқуқии меросӣ ва наҷодӣ омада пояҳои ҳокимияташро чандон мустаҳкам накарда буд, мувофиқ намеомад ва муҳолифат дошт. Чунин байтҳо дар «Шоҳнома» мавқеи ӯро сусту нопойдор мекард:

*Дарег аст Эрон, ки вайрон шавад,
Кунони палангону шерон шавад.
Ҳама ҷойи ҷанги саворон будӣ,
Нишастангоҳи шахриёрон будӣ.
Кунун ҷойи сахтиву ҷойи балост.
Нишастангоҳи тезчанг аждаҳост.
Дар Эрон туро зиндагонӣ бас аст,
Ки меҳру кулоҳ баҳри дигар кас аст [87, с. 300].*

Ҳарчанд ин байтҳо дар мавриди дигар гуфта шудаанд, аммо ба Султон Маҳмуд, ки ҳақиқатан ҳокимияташ ғайриқонунӣ ва зуран ба вучуд омада буд, бетаъсир буда наметавонист. Илова бар ин мундариҷаи «Шоҳнома» сар то по ватандӯстиву меҳанпарастӣ аст, дар он доир ба яғонагиву истиклолияти Эрон сухан меравад ва ҳамаи ин ба сиёсати Маҳмуд муқобил буд.

Чун «Маҳмуд ҳамчун подшоҳи сиёсатдони замони худ моҳияти «Шоҳнома» - ро хуб фаҳмид, бинобар ин наметавонист ба ин асар баҳои мусбат диҳад ва шӯҳрати сарояндаи онро баланд бардорад» [87, с. 301]. Чунин ҳол гирифтани муносибати Султон Маҳмуд ба «Шоҳнома» боиси ранчиши Фирдавсӣ ва тезу тунд шудани назари аристократии ӯ гардида бошад ҳам, моҳияти иҷтимоии асарро нақоҳонидааст. Зеро дар ҳаҷвия на танҳо нафрати Фирдавсӣ, балки нафрати тамоми халқ нисбат ба Султон Маҳмуди ғоратгар ифода ёфтааст.

Чун аз ишораҳо ва иқтибосу таҳлилҳо равшантар гардид, ба вучуд омадани «Ҳаҷвия»- и Фирдавсӣ сабабҳои муайяни таърихӣ дорад ва онро аз лаҳзаҳо ва воқеаҳои мушахаси ҳаётӣ чудо кардан нашоёд. Қаҳрамони ин ҳаҷвия низ шахси воқеӣ аст ва андешаи ӯ фикри чамъияти муайяноро ифода мекунад. Дар асар ҳаҷву мазаммат аз тасвири абстрактӣ ба самти муайян равона карда мешавад. Ҳамаи ин хусусиятҳо дар публицистикаи муосир хос мебошанд. Пас метавон хулоса кард, ки «Гуфтор дар ҳаҷви Султон Маҳмуд» аз ҳар ҷиҳат асари саршор аз унсурҳои публицистӣ дар адабиёти асри X- форсу тоҷик аст.

Ҳамин гуна оҳанги ҳаҷву тамасхури пафоси публицистӣ доштаро дар эҷодиёти Носири Хусрав ва баъзе рубоиёти Умари Хайём низ метавон мушоҳида намуд. Ҳаҷви ин шоирон нисбат ба ҳаҷви шоирони «замонҳои пештара хеле пурқувват ва бештар ба мавзӯҳои иҷтимоӣ ифода ёфтааст» [19, с. 241].

Носири Хусрав, асосан, адиби ориф аст ва дар таҷрибаи зиндагиву фалсафаи ҳаёт мавқеи муайяноро ишғол мекунад. Чун ӯ ба Салҷуқийн нафрат ба вучуд овард, ҳаёти худро тағйир дод ва руирусту далерона қонунҳои беадолатонаи замони худ, махсусан ақидаҳои шахшудаи диниро ба оҳанги мазҳакавӣ мавриди танқид қарор дод. «Носири Хусрав нисбат ба Салҷуқийн, ки Хуросонро хароб карда ба хонаводаи қадими деҳқонӣ фишор меоварданд ба заминдорони озод

Муродов Мурод Бердиевич

ва дехкононро ба икто медоданд, нафрат дошт» [66, с. 210]. Ин буд, ки \bar{u} дар бораи Салчуқиҳо ва авҷ гирифтани нобаробариҳои иҷтимоӣ дар ҳукуматдории онҳо ба тарзи нафрату танкид, мегӯяд:

*Зи ман маъзул шуд султони шайтон,
Надорам низ султонро ба султон.*

\bar{U} хислатҳои разилонаи султони даврро ба гургию шайтонӣ нисбат дода, бо нафрат менависад:

*Гурги ту, на мир мар Хуросонро,
Султон набувад чуни, ту шайтонӣ.*

Носири Хусрав харобиҳои ба сари кишвар ва мардум овардаи Салчуқиҳо дида, авҷ гирифтани рибохӯрӣ, мағрурӣ, бадмуомилағӣ, нописандӣ ба аҳли илму меҳнат ва порахӯрии ҳокимони кишвари худро мушохидаву дарк намуда ҷо - ҷо дар асарҳояш ин хислатҳоро хеле тезу тунд танқиду мазаммат мекунад. \bar{U} рибохӯриро хислати пасти инсонӣ ҳисобида, сағро аз онҳо бошараф медонад ва ҷойи чунин ашхосро дар дӯзах қарор медиҳад:

*Рибохӯрон зи аҳли нор бошанд,
Кучо аз хулд бархӯрдор бошанд.
Басо мумсик, ки неъмат ҷамъ овард,
Ки мурду қабъааш бо дигаре х-вард...*

*Махур нонаш, агарчи нафъи ҷон аст,
Ки гирдовардаи хони қасон аст [197, с. 564].*

Зимнан ин порча дар китоби Х. Мирзозода «Таърихи адабиёти тоҷик» бо андаки тағйир ва тезу тундтар оварда шудааст. Масалан, ба ҷойи «хони қасон» «хуни муфлисон» зикр шудааст. Ҳамчунин байти:

*Бувад бар ҳар азиз аҳли рибохор,
Шараф дорад бисе сағ бар рибохор [87, с. 150].*

Публистистикаи ҳаҷвӣ

дар куллиёт сабт нашуда. Албатта, мақсади мо таҳқиқу таҳлили муқоисавии матнҳо нест. Аммо ишора бояд намуд, ки ин масъала омӯзиши алоҳидаро меҳаҳад.

Носири Хусрав дар «Саодатнома» ва «Рушноинома», ки асосан, асарҳои ахлоқию фалсафиинд, дар мавридҳои муайян хислату рафтор ва ахлоқи табақаҳои болоии иҷтимоӣро танқид ва мазаммат ҳам кардааст. Чунончи дар боби «Дар баёни аҳиб» - и «Саодатнома» меҳонем:

*На бас хуб аст дидори лаимон,
Шуда чун Юсуф андар ҷанги гургон.
Ҳама худбинтар аз Фиръавну Намруд,
Чу Намруд аз пари як паша нобуд.
Яке чун афъии саргашта хаста
Яке чун ақраби дум баршикаста
Чу надҳад доди кас, гар дод хоҳад,
Дилаш аз баҳри симу зар бикоҳад [197, с. 564].*

Носири Хусрав нақши шеърҳои мадҳия ва шеърҳои ҳаҷвиро аз мавқеи гуманизми норавшан инкор мекунад ва дар танқиди шоирони фазлфӯруш худ ба тариқи ҳаҷв чунин меғӯяд:

*Хирад бар мадҳи ноаҳлон бихандад,
Касе бар гардани хар дур набандад.
Туро аз хештан худ шарм н-ояд,
Ки бар ҷое гуфтан шояд,
Ба но истодану бархондани ту,
Саросар резадат ӯ об аз рӯ.
Марав то бошадат ин об дар ҷӯ,
Чу рафтӣ дар паяш бе об шуд ҷӯ
Тақозо карданиш душвор кор аст,
Хирад з-ин амал зеро, ки хор аст.
Ба мадҳи ҳеч кас макшой лабро,
Маранҷон хотири маъниталабро,*

Муродов Мурод Бердиевич

*На ҳамчун шоирони ёвагӯям,
Ки даст аз обрӯйи хеш шӯям.
Зи маънӣ ҷони эшонро хабар нест,
Суханшон ҷуз барои симу зар нест.*

Агар дар ин гуна ашъор Носири Хусрав камбудихои иҷтимоии замона, хислату рафтори ҳокимону амалдорон, одаму одамгарӣ, дар заминаи хиради инсонӣ амал кардан ва амсоли инро ба тариқи пандомез, аммо бо рӯхияву оҳанги ҳаҷвӣ мавриди танкид қарор диҳад, дар «Мунозира бо Худо» ӯ бо уламои динӣ баҳси тезу тунди танкидро ба вучуд меорад. Ҳарчанд асари Носири Хусрав «Мунозира бо Худо» унвон гирифтааст, аммо манзури муаллиф на баҳс бо Худо, балки музокира бо намояндагони уламои динӣ будааст. Шоир чун файласуф «бо душманони ақидавии худ, бо уламои мазҳаби суннат, ки Худоро вочибулвучуди бевоситаи ҳамаи олам, аз ҷумла рӯйи замин ва ҷамъияти инсонӣ шумориданд» [87, с. 159], баҳсу мунозира мекунад. Ба ибораи дигар, ду системаи ҷаҳонбинӣ дар бораи фаъолияти Худо ва амру наҳи он дар қорҳои олам боиси эҷоди «Мунозира ба Худо» гардидааст. Ба ин маънӣ, ин асар саросар бо ҷумлаҳои саволӣ шакл гирифта, пур аз тазод мебошад. Носири Хусравро 5 суол, ки тезисҳои асосии мунозираи ӯро ташкил медиҳанд, ба андеша меорад, ӯ мехоҳад ба онҳо ҷавоб ёбад. Саволҳо чунинанд:

*1. Бор худоё агар аз руи худой
Тинати инсон ҳама ҷамил сиришти?*

*2. Талъати румию чеҳраи ҳабаширо
Одати хубӣ чи буду иллати зишти?
Чеҳраи ҳиндиву рӯйи турк чаро шуд,
Ҳамчу дили дӯзахиву руи биҳишти.*

*3. Аз чи сайд уфтоду аз чи шакӣ шуд,
Зоҳиди меҳробию қашшии қуништи?*

4. *Чист хилоф, андар офариниши дунё,
Чун ҳамаро дояву машиота ту гаитӣ?*

5. *Неъматӣ мумин чарост дарё – дарё,
Меҳнати муфлис чарост киштӣ-киштӣ?*

Ба саволҳо ҳарифони Носири Хусрав - уламои дини ашъарӣ ҷавоби дурусту саҳеҳ ёфта наметавонанд. Ба ақидаи онҳо ҳама чиз хости Худо аст, дар пеши Худо чуну чаро ҷоиз нест, ба он дастдарозӣ куфр мебошад. Ба ин маънӣ, Носири Хусрав андешаҳои фалсафию иҷтимоии худро дар шакли ҳаҷв баён намуда, аз як тараф, ашъарихоро танқиду мазаммат мекунад, аз ҷониби дигар, танқиди таълимоти офаридгори Худоро ба миён меорад:

*Худоё, арзу тули оламатро,
Тавонӣ дар дили мӯре кашидан.
На вусъат дар даруни мур додан,
На аз олам сари мӯе буридан.
Умуми кӯҳи Шарқу Мағриб
Тавонӣ дар садаф чамъ овариданд...*

Агар ҳамаи кори дунё ба уҳдаи «қодири тавоно гузошта шудааст, пас ҳамаи бадии зиндагӣҳое, ки дар ҷамъият ба вучуд меояд, хости худо будааст». Аз ҷумла, дар дили мардум фитна барангехтан, бадбахтию касофатҳо овардан:

*Худоё ин балою фитна аст туст,
Валекин кас намеёрад ҷагидан.
Ноҳоли фитна дар дилҳо ту киштӣ,
Дар оғози халоиқ офаридан.*

Носири Хусрав чун шоири исёнкор бо зоҳидони замони худ мунозираро давом дода, ақли инсониро авлотар медонад ва гуфтаҳои «зоҳидони нодон» - ро инкор мекунад:

*Агар мехостӣ инҳо напурсам,
Моро боист ҳайвон офаридан.*

Муродов Мурод Бердиевич

*Агар дар ҳашир созам бо ту даъво,
Забонро бояд аз ком кашидан.
Надорам эътиқоде як сари мӯй,
Каломии зоҳиди подон шунидан.*

Умуман, дар манзумаи «Мунозира бо Худо» мавзӯи муайяни иҷтимоии давр, эътироз ба қонунҳои беадолатонаи замон инъикос ёфта, муаллиф чун орифи замони худ «таълимоти мантиқан сусти мазҳабии сунат - ашъарихоро хеле мохирона фош менамояд». Дар он масъала ба тариқи ҳаҷви тамасхуромез ифода шуда, боиси зиёдатар гардидани хусусияти юмор дар асар гардидааст. Ба ин мазмун «Мунозира бо Худо» - ро, чи тавре ки Холиқ Мирзозода қайд мекунад «як навъ қасидаи публитсистӣ» метавон номид.

Чунин оҳанги кинояи фошқунандаи ақидаҳои уламои исломиро дар баъзе рубоӣҳои Умари Хайём низ мушоҳида мекунем.

*Ё раб ту гилам сириштаӣ ман чи кунам?
Пашиму қасабам ту риштаӣ ман чи кунам?
Ҳар неку баде, ки аз ман ояд ба вучуд,
Ту бар сари ман набиштаӣ ман чи кунам? [203, с. 13].*

ё

*Гӯянд биҳишту ҳури айн хоҳад буд,
Ончо ману ангубин хоҳем буд.
Гар мо маю маъшуқапарастем равост,
Чун оқибати кор ҳамин хоҳад буд.*

*Эй чархи фалак, харобӣ аз кинаи туст,
Бедодгарӣ шеваи деринаи туст.
Эй хок, агар синаи ту бишкофанд,
Бас гавҳари қимате, ки дар синаи туст [203, с. 20].*

Дар рубоӣҳои Умари Хайём мисли ҳаҷву мазҳакаи Носири Хусрав бештар ақидаҳои хурофотӣ, аниқтараш зиддияти

мафкуравӣ бо аҳли «такво» дар шакли кинояву истехзо ифода ёфта, моҳиятан хусусияти иҷтимоӣ пайдо мекунанд. Ҳаём мегуяд:

*Эй соҳиби фатво, зи ту пуркортарем,
Ба ин ҳама мастӣ зи ту ҳушёртарем.
Мо хуни разон хурему ту хуни қасон,
Инсоф бидех, кадом хунхортарем?*

Мавриди қайд аст, дар рубоӣҳои Умари Хайём ҳаҷв ва танқиди ҳаҷвӣ на дар шакли алоҳида, мустақил, балки чун унсур ба мавзӯҳои гуногун, фикрҳои илмӣ ва фалсафаи шоир омезиш ёфта, хусусияти иҷтимоӣ ва рӯҳияи публицистии онҳоро пурқувват мегардонад.

Маълум аст, ки дар адабиёти тоҷик шаклҳои гуногуни эҷоди бадеӣ ҳанӯз дар адабиёти асрҳои IX - X ба ҳукми анъана даромада: рубоӣ, ғазал, китъа қасида, достон ва амсоли ин шаклҳои маъмул ба ҳисоб мерафтанд. Ба вижа анъанави достонсароӣ аз Рӯдакиву Дақиқӣ ва Фирдавсиву Бахтиёрӣ шуруъ гардида, дар адабиёти асрҳои XI - XII бо тағйироти муайяне инкишоф ёфт. «Гаршоспнома» - и Асадии Тусӣ, «Вис ва Ромин» - и Фаҳриддини Гургонӣ, «Вомиқу Узро», «Сурхбут» ва «Кабудбут» - и Унсурӣ, «Юсуф ва Зулайхо» - и Амъақи Бухорӣ, «Ҳамса» - и Низоми Ғанҷавӣ аз ҷумлаи достонҳоеанд, ки ба адабиёти ин давр мансуб буда, як навъ давом ва инкишофи анъанави достонсароии адабиёти асри X мебошанд.

Албатта, ин достонҳоро воқеӣ ӯ ҳаҷвӣ - танқидӣ муаррифӣ кардан мантиқан дуруст нест. Зеро равияи асосии онҳоро мавзӯҳои қаҳрамонӣ, ишқӣ ва ахлоқӣ ташкил медиҳанд. Аммо дар ин ҷумлаи достонҳо баробари саргузаштҳои ошиқонаи динӣ, ҳиссиёти баланди лирикӣ, инсондӯстӣ, ҷаҳонбинии фалсафӣ, ақидаҳои иҷтимоӣ ва панду ҳикматҳои муаллифон низ ифода шудааст. Ҳамчунин дар баъзе аз ин достонҳо (масалан, дар «Вис ва Ромин») тасвири асосии асар реалистона ва ҳаёти доираи аристократии замони муайян ба таври ҳаққонӣ инъикос

Муродов Мурод Бердиевич

гардидааст. Шоирони дostonсарo чо - чо вобаста ба хислати мавзӯъ ва характери қахрамонҳо аз унсурҳои ҳаҷв истифода бурда, ахлоқи бади дарбориёни замони худро танқиду мазаммат кардаанд. Чунин хусусият дар достони «Вис ва Ромин» - и Фахриддини Гургонӣ зиёдтар ба назар мерасад. Танқиди ахлоқи бади дарбориён, нигоҳи маҷбурии номуносиби пиру ҷавон ва адолатхоҳию маърифатдӯстӣ мавзӯи асосии достони мазкур аст. Ба ҳам муқобил гузоштани никоҳи маҷбурий ва дилхоҳ дар асар боиси зиёд гардидани унсурҳои воқеӣ ва оҳанги ҳаҷвӣ гардидааст:

*На онам ман, ки ёру шӯй ҷӯям,
Кучо ман, на сазои ёру шӯям.
Нагӯӣ, чун кунам бо шӯй пайванд,
Аз он кас, к-аз ман омад чанд фарзанд.
Ҳар он тире, ки барной намояд,
Ҷаҳонаш нангу расвой намояд.*

Дар асар масъалаи никоҳи маҷбурий ва муборизаҳои Вис барои ба тариқи маҷбурий ба Мубад расидан дар шакли муколама сурат гирифта, рӯҳи танқидии онро пурқувват мегардонад. Вис норозигии худро дар ҷавобия ба нолаи Мубад дар рӯҳияи танқидӣ ва бо оҳанги ҳаҷвӣ хеле тезу тунд баён мекунад:

*Кунун рав Мубади фартутро гӯӣ,
Ба майдон дар маяфкан дар бало гӯӣ.
...Ва агар гетӣ ба рӯям сахт орад,
Маро рӯзе ба дастӣ ту супорад.
Ту аз пайванди ман шодӣ набинӣ,
На бо ман як замон хуррам нишинӣ.
Агар подшоҳиву комронӣ
Зи дӯшман дӯст қардан тавонӣ?
Напайвандад бо ҳаммеҳру кина,
Ки кин оҳан бувад меҳр обгина.
Дарахти талх ҳам талх оварад бор.
Агарчи мо диҳемаши оби шаккор.*

Тавре мебинем Фаҳриддини Гугонӣ дар «Вис ва Ромин» масъалаи хеле муҳимми замонавиरो мавриди тасвир қарор медиҳад ва сифатҳои манфии қаҳрамонро ба шакли рӯпӯш дар пардаи ҳаҷв хеле моҳирона ба риштаи танқид мекашад ва бо ин роҳ гӯё мегӯяд, ки ахлоқи бади маъмули дарбори феодали ва рафтори дарбориён боиси вайрон гардидани тарбияи чавонон хоҳад шуд.

Ҳамин тавр, дар достони «Вис ва Ромин» - и Фаҳриддини Гургонӣ унсурҳои воқеагариёна ва оҳанги ҳаҷв бо хусусияти хоса истифода шудааст. Чунончи И. Брагинский менависад: «Агар дар маркази диққати гузаштагони ӯ ғояи мусбати инсон истад, персонажҳои Гургонӣ якбора характери манфӣ пайдо мекунад (ҳарчанд баъзе аз онҳо дар охир ба қаҳрамони мусбат табдил меёбанд). Тасвири эстетикӣ пардапӯшона рангорангии ҳаҷви ӯро ба вучуд меорад. Ф. Гургонӣ бо эҷодиёти худ дар таҷаддуи фарҳанги Эрон ба ҳаҷви фошкунанда ибтидо гузошт» [32, с. 146].

Дар адабиёти асрҳои XI – XII - и тоҷик, хоса дар ҳавзаҳои Мовароуннаҳру Хуросон ду равияи адабии ба ҳамдигар зид: адабиёти майли феодаливу динӣ ва адабиёти майли халқӣ дошта мавҷуд будааст. Агар дар адабиёти диниву феодали ҳимоя намудани соҳти давлатдории замона мароми асосӣ гардида бошад, адибони равияи озодихоҳ баръакс бемаърифатӣ ва ҷаҳолату пасмондагиҳои синфи ҳукмронро бештар зерӣ ҳаҷв қарор медоданд. Ҳамчунин байни шуаро ин ду равия ҳазлу мутоибаҳои мазамматомези тезу тунд ба вучуд меомад.

Махсусан дар ашъори Носири Хусрав, Адиб Собирӣ Тирмизӣ, Сузанӣ, Кушқакӣ, Валвалозӣ, баъдтар дар ашъори Анварӣ инъикосу таъсири норасоҳои ҷамъиятӣ ва мазаммати онҳо хеле барҷаста аст. Дар ашъори ин зумра ҳимояи манфиати мардуми ҳунарманду оммаи васеи меҳнаткаш то андозае реалистона ва воқеӣ тасвир шудааст. «Дар эҷодиёти

Муродов Мурод Бердиевич

бисёр адибони забардасти ин давр: Абӯалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Умари Хайём, Низомии Ганҷавӣ, Ҳаким Сӯзанӣ, Чавҳарӣ ва Анварӣ масъалаҳои муҳимми иҷтимоию сиёсӣ ва аз хама пештар равияҳои халқӣ - орзуву умедҳои омма, ҳаракат ва мубризаи ғоявии он инъикос ёфта буд», менависад А. Насриддинов [113, с. 11].

Яке аз чунин шоироне, ки равияи озодихоҳиро марому мақсади эҷодиёти худ қарор додааст, Ҳаким Сӯзани Самарқандӣ мебошад. Маълум аст, ки «Шамсиддин Муҳаммад бинни Масъуд Ҳаким Сӯзани Самарқандӣ бо қасидаву ғазалиёт, рубоӣту қитъаот ва махсусан бо ҳаҷвиёти тезу тунди худ дар таърихи адабиёти классикии форсу тоҷик мақоми ба худ хос дорад» (89, С. 7-8). Сӯзанӣ дар ҳаҷву танқиди худ, ки бо алфози ниҳоят қабех ва чо - чо бо ибораҳои таҳқиромез навишта шудаанд, на танҳо хислату характер ва камбудихоӣ эҷодии шахсиятҳои алоҳидаро мазаммат мекунад, балки то андозае нуқсонҳои замонаро низ ошкор месозад.

Устод С. Айни дар бораи ҳаҷви адабиёти асрҳои XI - XII мулоҳиза ронда, аз ҷумла чунин гуфтааст: «Ҳарчанд пеш аз Саъдӣ монанди Ҳаким Сӯзани Самарқандӣ ҳаҷвгӯён гузашта бошанд ҳам, ҳаҷвҳои онҳо шахсӣ ва бе қимати иҷтимоӣ буда, дар болои он бачағона, аз одоби сухан берун ва ба таъсири имрӯза «ғайрисензурӣ» буданд» [11, с. 119].

Андешаҳои устод С. Айни дар умум дуруст аст. Аммо агар ба ҳаҷвиёти Сӯзанӣ аз нуқтаи назари публитсистӣ ва озодандешӣ (бе сензура будани андеша) наздик шавем, ҷанба ва ё хусусияти иҷтимоии ҳаҷвиёти шоир низ ошкор ва муайян мешавад. Иллатҳои замона «озурдагии шахсӣ, рақобати шоирӣ», маъюсӣ ва ранҷиш танҳо баҳона ё ба мафҳуми илмӣ тезисҳое буданд, ки боиси тавлиди ашъори ҳаҷвӣ гардидаанд. Ҷунончи адабиётшинос А. Мирзоев қайд мекунад: «таъсири муҳит як доғи маълуме дар осори шоирони зикршуда боқӣ

гузоштааст. Дар сароидани ашъори ҳаҷвии асрҳои зикршуда хусусияти ба ҳаҷв моил будани табиати ҳуди шоир низ дар ин соҳа бетаъсир намебошад. Вале муҳаррики асосии он дар навбати худ ҳамона майлҳои муҳити иҷтимоӣ буданд, ки шоир дар он муҳит умр ба сар бурдааст» [85, с. 223].

Ин аст, ки ҳуди Ҳаким Сӯзанӣ низ ҳаҷвашро як чизи бефоида надониста, баръакс ба рақибонаш «ҳаҷвам туро халидатар аз тир» гуён хусусияти таъсирбахшии каломашро таъкид мекунад. Ба ақидаи ӯ вазифаи ҳаҷв бадро бад гуфтани некро нек аст ва ба ин масъала бояд аз рӯйи инсоф рафтор кард:

*Ба кӯи шӯхиву бешармиву бадандеши,
Агар бидонӣ ман нек ҷустаму чолок.*

Воқеан шиносӣ бо ашъори Ҳаким Сӯзанӣ нишон медиҳад, ки ҳаҷву ҳазлҳои ӯ одатан дорои фикрҳои пурқимати иҷтимоӣ буда, онҳо баъзан дар шакли шикоят аз замон, гоҳо ҳамчун танқиду ҳаҷви амалдорону рӯҳониёни мутаассиб, баъзан ба ранги тамасхури шахсони бадқирдор, дар мавриди дигар ба тарзи ҳаҷви насихатомези тасаллибахш, ниҳоят дар оҳанги мазаммати ҳазломези бевафоии дилбарон зоҳир мегарданд. Зеро чунончи Р. Муқимов менависад: «Ҳаким Сӯзанӣ ҳам монанди ҳар як санъаткори пешқадами давраҳои гузашта ҳеҷ вақт аз ҳодисаҳои ошубангези замони худ чашм пӯшида наметавонист» [89, с. 26].

Бояд гуфт, ки тариқи ҳаҷву танқид дар ҳама шеърҳои Сӯзании Самарқандӣ яқсон нест. Дар баъзе шеърҳои ҳаҷвии ӯ, ки бо роҳи бевосита мурочиат намудан ба шахси ҳаҷвшаанда шакл гирифтаанд, унсурҳои фелетонро ҷӯстан мумкин аст. Дар чунин ашъор муаллиф кӯшиш мекунад, ки характеристикаи нисбатан мукаммали мазамматшавандаро ба таври ҳаҷвӣ ба қалам диҳад. Аммо танқиди мазҳакавии шоир аз доираи ҳаҷви шахси мушаххас берун шуда, хусусияти умумиро касб мекунад ва вобаста ба фаъолияти маҳкумшаванда хусусияти ягон

Муродов Мурод Бердиевич

табакаи ичтимоиро низ то андозае инъикос мекунад. Чунин хусусиятро дар шеърҳои Ҳасани Ҳоким, Абулаббоси Туршрӯй, Хоҷа Имом, Хатиби Нӯҳ, ки дар шакли ғазал иншо шуда, ҳаҷман калонанд, мушоҳида карда метавонем. Барои тақвияти фикр порчаҳоеро аз «Ҳаҷви Абулҳасани Ҳоким», ки 62 мисраъ аст, иқтибос мекунем:

*Астарӣ кардӣ, Булҳасани ҳокими хар,
Астарӣ аз хар нашигифтиву харӣ аз астар.
Ҳам харӣ кардио ҳам астарӣ аз худ пайдо,
З-он ки бадасли чун астару бадфеъл чу хар.
Астарӣ кардиву хурдӣ намаку нони касе,
К-аз харӣ кардӣ ҳаққи намакаш зеру забар.
Эй ба нисбат бадтар аз астару астар зи ту беҳ,
Вай ба дониш бифуруд хару хар ҳаст аз ту забар.
Эй, хари фарбеҳу эй астари тавсан рӯзе,
Боркаш гардиву ҳам ром ҳам логар.
Ҳар каримеро озурдӣ аз азстарфеълӣ,
Ки каромат дошт бар ҳаққи ту хирворе зар.*

Ҷиҳати дигари унсурҳои воқеагароёна дар ашъори Ҳаким Сӯзанӣ он аст, ки ӯ ба шеърҳои шуарои замонаш, ки манфиатҳои ҳукуматдории айёмро ҳимоя карда пур аз мадҳу сано буданд, ҷавобияҳо навишта шоирони маддохро ба мунозира мекашад ва онҳоро мазаммат мекунад. Масалан, дар як қитъаи ҳаҷвии шоир меконем:

*Одами хаскаше бувад падарат,
Рӯзу шаб кору шугли одамӣ кун.
Шабонгоҳ хас ба гулхан каш,
Ба сапедадам оташ дам кун.
Шеърҳое, ки гуфтаи бисёр,
Ҳар киро мадҳ гуфтан кам кун,
Ҳар киро мадҳ гуфтан бесито,
В-он парокандаҳо фароҳам кун.*

Публистистикаи ҳаҷвӣ

*Мадҳ гуфтан мусаллам аст ба ту,
Ҳаҷв гуфтан ба ман мусаллам шуд.*

Зимнан чунин рақобат ва баҳсу мунозираҳо байни адибони форсу тоҷик ҳанӯз аз асри X шурӯъ гардида, «хусусан дар байни адибони асрҳои XV - XVII ва хусусан, дар байни шоирони асри XIX - и Бухорову Қуканд хеле вусъат ёфта буд» [89, с. 33].

Аксари ин баҳсу мунозираҳо сабаби муайян ва хусусияти воқеъ дошта, гӯяндагони онҳо фикру андешаи худро дар либоси шеър ифода кардаанд. Бинобар ин дар чунин ашъор ҳам хусусияти шахсӣ ва ҳам моҳияти иҷтимоӣ то андозае ба ҳамдигар омезиш ёфтаанд. Дар ашъори Ҳақим Сӯзанӣ шеърҳои молик ба чунин хусусият ниҳоят зиёд аст. Ҳамчунин шеърҳои ҳаҷвӣ ӯ дар баробари хусусияти мушаххасӣ доштан дорои хандаи тезу тунди ғошқунанда мебошанд. Ба иборае ҳаҷву ҳазро дар ашъори ӯ аз якдигар ҷудо кардан душвор аст. Дар баъзе ҳазлу мутоибаҳои шоир хусусият ва дараҷаи ханда мувофиқи мақсади гӯянда ранги дигар мегирад, оҳанги нармтар пайдо мекунад. Гоҳо танқиди рақибона ба танқиди рафиқона, дӯстона иваз мешавад.

Умуман, дар ҳаҷвиёти Ҳақим Сӯзани Самарқандӣ бо ҳама қабҳию дуруштӣ то андозае ҳаёти реалии замон инъикос гардида аз аҳамияти иҷтимоӣ ахлоқӣ тамоман ҳолӣ нест. Ӯ бо ҳаҷви худ ба эҷодиёти шоирони минбаъдаи форсу тоҷик, Убайди Зоконӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Зайниддини Восифӣ, Абдурахмони Мушфиқӣ, Савдо, Аҳмади Дониш ва амсоли инҳо таъсир расонида, дар инкишофи равияи ҳаҷвгӯӣ нақши муҳим бозид.

Ҳарчанд дар ашъори шоирони ҳамасри Сӯзанӣ ва намояндагони адибони баъдӣ чун Анварӣ, Низомии Ганҷавӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҷалолоддини Румӣ, Хусрави Деҳлавӣ ва дигарон осори ҳаҷвӣ ва ё унсурҳои гуфтори ҳаҷвӣ ба назар мерасад, аммо ҳеҷ кадоме аз ин шуаро табақаи ҷамъияти

замони худро мавриди ҳаҷву тамасхур қарор надодаанд. Чунончи дар «Гулистон» - и Саъдии Шерозӣ, ки дар заминаи мушоҳидаҳои муаллиф ба вучуд омада, аз ҳаёти воқеӣ сарчашма мегирад ва ба қавли адабиётшинос С. Сиддиқов «ҳеҷ кас ҳақиқат будани воқеаҳои дар ин ҳикоятҳо тасвиршударо инкор карда натавонистааст ва нияти рад кардан ҳам надоштааст», унсурҳои ба таври ҳаҷвӣ баён кардани воқеаҳо дида мешавад, аммо манзури шоир на танқиди табақои муайяни ҷамъиятӣ, на беадолатию мардумфиребӣ ё ҳислатҳои манфури шахсони алоҳида, балки «мақсади ӯ аз ин ҳикояту амсол фақат панду андарз ва насихату мавъиза будаасту бас» [140, С. 12-13].

Метавон гуфт, ки пас аз Ҳаким Сӯзани Самарқандӣ ҳаҷву мутоиба дар байни шоирон ба тарзи гуногун идома ёфт ва дар адабиёти асри XIII, хоса дар ашъор ва осори Убайди Зоконӣ рангу оҳанги дигареро пайдо кард. Убайди Зоконӣ аз қабиле шоиронест, ки ҳаҷвро равияи асосии эҷодиёти худ қарор дода, дар адабиёт роҳу тариқои нави ҳаҷвнависиро ба вучуд овард ва барои инкишофи навъи публитсистии ҳаҷви муосир заминаи мустаҳкам гузошт. Ба қавли И. Брагинский: «дар назми классикии форсӣ ҷиҳати танқиди ҷомеаи замони худ ва тартиботи сиёсӣ ҳеҷ кас ба пояи Убайди Зоконӣ нарасидааст. Хусусияти хосаи назми классикӣ дар маркази таваҷҷуҳ қарор доштани қаҳрамони мусбӣ, ҳатто идеалӣ ва идеаликунонидашуда буд.... Унсурҳои алоҳидаи танз ва заҳрхандаҳои нишондор алақай дар ашъори классикони асрҳои X – XII вучуд дошт, аммо танҳо Убайди зоконӣ ҳаҷви иҷтимоиро ба қуллаи баланд расонид» [32, с. 224].

Ин ақидаро муҳаққиқони дигари осори Убайди Зоконӣ Х. Мирзозода ва И. Усмонов низ таъкид намудаанд.

Воқеан дар адабиёти классикии форсу тоҷик Убайди Зоконӣ аз зумраи адибонест, ки дар жанр ва шаклҳои гуногун асар эҷод

намуда, аммо ҳаҷвро равияи асосии эҷодиёти худ қарор додааст. Ў мисли Фирдавсӣ, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва дигарон сиҳиби равияи худ будааст. Вале «дар асарҳои ӯ тарзи баёни бадеӣ, илмӣ - муҳокимавӣ, публицистӣ мушоҳида мешавад» [87, с. 228]. Ин хулосаи Х. Мирзозодаро муҳаққиқ И. Усмонов дуруст маънидод намуда, дар китоби «Назаре ба ҳаҷвиёти Убайди Зоконӣ» ишора мекунад: «Мирзозода дуруст дарёфтанд, ки дар осори Убайди Зоконӣ тарзи баёни публицистӣ ба мушоҳида мерасад. Ин тарзи баёнро танҳо дар мундариҷаи навиштаҳои ӯ суроғ қардан ва ба равиши публицистии навиштаҳо, яъне ба хислати публицистии жанрҳои ӯ таваҷҷуҳ накардан, на танҳо нораво аст, балки ҳамчунон таҳлили дурусти мероси адибро имконнопазир мекунад» [160, с. 7].

Ба ин фикри муаллиф комилан мутмаин нашудан мумкин нест. Зеро дар осори Убайди Зоконӣ, хоса асарҳои ҳаҷвии ӯ мавзӯёҳое мавриди тасвир қарор гирифтаанд, ки ба воқеаҳои иҷтимоии аср пайванди ногурастанӣ доштани мероси адибро на танҳо мефаҳмонад, балки тақвият медиҳад. Ин аст, ки тадқиқоти И. Усмонов маҳз аз нуқтаи назари публицистӣ сурат гирифта муҳаққиқ паҳлӯҳои мухталифи асарҳои ҳаҷвии Убайди Зокониро дар қонуниятҳои публицистика ва ҷаҳорҷубаи жанрҳои он мавриди таҳлил қарор медиҳад.

Зимнан заминаҳои публицистӣ на танҳо дар рисолаҳои алоҳидаи Убайди Зоконӣ, балки дар баъзе шеърҳои ҳасбиҳолии ӯ низ мушоҳида мешавад. Чунончи аз мазмуни рубоии зерин ба осонӣ хулоса баровардан мумкин аст, ки шоир ҳаёти қашшоқона доштааст ва талаботи зиндагӣ маҷбур мекардааст, ки ӯ ҳамеша аз мардуми доро қарз гирад:

*Мардум ба айш хушдиду ман мубталои қарз,
Ҳар кас ба қору бореву ман дар балои қарз.
Фарзи худову қарзи халоиқ ба гарданам,
Оё адои фарз кунам ё адои қарз.*

Муродов Мурод Бердиевич

Убайди Зоконӣ рафтори ҳокимони даврашро мушоҳида карда, хории илму ҳунарро эҳсос намуда дар шакли киноя мегӯяд:

*Эй хоҷа, макун, то битавони талаби илм,
К-андар талаби ротиби ҳаррӯза бимонӣ!
Рав, масҳарагӣ пеша куну мутрибӣ омӯз,
То доди худ аз меҳтару кеҳтар биситонӣ.*

ё:

*Дар илму ҳунар машав чу ман соҳиби фан,
Дар назди «азизон» нашавӣ хор чу ман.
Хоҳӣ, ки шавӣ қабули арбоби замон,
Кинг овару кингирӣ куну кингира зан.*

Аз як тараф, маҳорати ҳачвнигорӣ, аз сӯйи дигар, кашшокию бенавоии шоир ва беадолатиҳои замони ӯ боис гардида, ки осори ҳачвии Убайди Зоконӣ ниҳоят тезу тунд ва якрӯ барояд. Зеро, чунончи дар боло зикр шуд, ниёзҳои зиндагӣ, эҳтиёҷоти рӯзгор пайваста гиребонгири адиб будааст.

Ҳачвиёти Убайди Зоконӣ дар «Ахлоқулашроф» Рисолаҳои «Дилкушо», «Дахфасл», «Садпанд», «Муш ва гурба» ва «Ришнома» гирд оварда шудааст. Ин асарҳо аз ҷиҳати шакл ва қисман мавзӯи гуногун буда, ҳар кадоме бо хусусияти худ дар адабиёти форсу тоҷик ҳодисаи нав мебошанд. Аммо хусусияти ҳачвию танқидӣ ва публитсистӣ доштан онҳоро ба ҳамдигар наздик мекунад. Масалан, чуноне ки муҳаққиқ И. Усмонов исбот мекунад, ««Ахлоқулашроф» ва «Муш ва гурба» аз ҷиҳати шакл як буда, дар қолаби жанри памфлет эҷод шудаанд. Аммо мавзӯи онҳо то андозае мухталиф аст». Агар дар «Ахлоқулашроф» ахлоқи ашрофони замон мазаммату танқид шавад дар «Муш ва гурба» мубориза ва зиддиятҳои боҳамии амалдорони мухталиф фошу маҳкум мешавад. Ба қавли Э. Броун «қасди вай (муаллиф М. М.) аз таълифи рисола огоҳии ҳамватанони худ аз ахлоқи аҳли замон буда, то онҳоро аз фасод

ва харобӣ, ки дар ҳаёти умумӣ ва зиндагонии хусусии мардум дар асри ғалабаи муғул роҳ ёфта буд, огоҳ созад». Ҳарчанд дар осори манзуму мансури Убайди Зоконӣ ҳаҷв нақши хоса дорад, аммо дар байни чунин осор мавқеъ ва мақоми «Ахлоқулашроф» болотор аст. Ин асар аз ҷиҳати хусусияти баҳсӣ доштанаш то андозае ба «Мунозира бо Худо» - и Носири Хусрав наздикӣ дорад, зеро ҳам дар «Ахлоқулашроф» ва ҳам дар «Мунозира бо Худо» зиддиятҳои ақидавӣ ошкор мегардад. Вале дар асари Носири Хусрав бештар моҳияти иҷтимоию сиёсӣ дар мадди назар аст. Дар «Ахлоқулашроф» бошад, саросар ахлоқи замони шоир масҳара ва мазаммат мешавад. Ва ин ҷиҳатро аксари муҳаққиқони осори Убайди Зоконӣ дуруст дарк намуда тасдиқ ҳам карданд. Худи Убайди Зоконӣ дар ин асараш мақсадашро равшан менависад: «Акнун дар ин рӯзгор, ки зубдаи духур ва хулосаи қурун аст, чун миҷози ақобир «латиф» шуд ва бузургони «соҳибзеҳни баландрайъ» пайдо гаштанд, фикри «софӣ» ва андешаи «шофӣ» бар куллиёти умури маош ва маоз гузаштанд ва суҳанону авзои собиқ дар чашми тамизи ишон хору бемоя намуд ва низ воситаи мурури замон ва мурури оғоз аксари он қавоид индирос пазируфтааст. Эҳён он ахлоқ ва авзоъ ба хотири хатир ва замири ин ҷамоат гарон омад. Лочарам «мардвор» пойи ҳиммат бар сари он ахлоқ ва авзоъ ниҳоданд ва аз баҳри маош ва маоди худ, ин тариқ, ки ақида дар миёни бузургон ва аъён мутадовил аст, чунончи, ин мухтасар ба шарҳи шаммос аз он мақсул аст, пеш гирифтанд ва бунёди корҳои динӣ ва дунявӣ барои он маънӣ ва мустаҳкам гардиданд» [186, с. 25-26].

Чун шароити таърихӣ «ҳукмронии ҷаҳолатпарастӣ, мавқеи фармонфармоии мафкураи синфи ҳоким ва таъқиботи рӯҳониён ба Убайд имкон намедоданд, бинобар ин ӯ маҷбур буд, ки ақидаҳои ахлоқи «бузургон» - и замонашро аз забони гузаштагон ва андешаҳои пешиниёнро аз забони ҳамасрон зери

Муродов Мурод Бердиевич

танкид бигирад. Ҳарчанд муаллиф меҳоҳад мавқеаш норавшан бошад, вале ишораи зерини ӯ ифодагари мақсади ӯст:

*Он кас, ки зи шахри ошноист,
Донад, ки матои мо кучоист.*

Муаллиф назари интиқодии худро на тавассути характеру образҳо ва ё персонажҳои бадеӣ, ки хоси адабиёт аст, балки дар заминаи мушоҳидаҳои ҳаёти воқеӣ асоснок мегардонад. Чунин хусусияти «Ахлоқулашроф» - ро Х. Мирзозода хуб дарк намуда, онро «як навъ асари публитсистӣ» маънидод карда бошад, муҳаққиқ И. Усмонов ин андешаро тақвият дода, бо далелҳо қатъиян собит месозад ва менависад: «мақсади асосии муаллиф баёни ҳамон тезисҳо ва назариёте аст, ки барои асоснок кардани онҳо ба воқеаҳои ҳаётӣ ва баъзан ҳаёли пардохтааст. Ин ҷиҳат боз як бор хислат ва равияи публитсистии асарро возеҳ месозад» [160, с. 21]. Ин андешаи муҳаққиқ дар асоси назария ва қонуниятҳои публитсистика ҳосил шуда, боиси бо нигоҳи тоза дида дӯхтан ба осори ҳаҷвӣи Убайди Зоконӣ, хоса «Ахлоқулашроф» - и ӯ гардидааст. Агар ин ҷиҳатро воқеан ба назарияи публитсистика ва хусусияти мутуну анвои он муқоиса намоем, шубҳае дар асари публитсистӣ будани «Ахлоқулашроф» намонанд. Чунончи фикру андеша ва ақида на танҳо хоси жанрҳои адабӣ, балки публитсистӣ низ мебошад. Хусусан асоси жанрҳои мақола ва памфлетро фикр андеша ва ақида ташкил медиҳад. «Яъне муаллиф аввал ҳадафи худро муайян мекунад, сипас объект ва факти онро меомӯзад ва таҳқиқ мекунад» [58, с. 155].

Агар аз ин нуқтаи назар ба «Ахлоқулашроф» наздик шавем на танҳо асари публитсистӣ будан, балки дар ҷаҳорҷубаи жанри муайяни ҳаҷви публитсистӣ эҷод шудани он ошкор ва исбот мешавад. Чун масъалаи жанрӣ мақсади бобҳои ояндаи кор аст, ин ҷо ҳамин нуқтаро басанда доништа меоем боз ба сари мавзӯи унсурҳои воқеият дар осори ҳаҷвӣи Убайди Зоконӣ.

Публицистикаи ҳаҷвӣ

Танқиди ахлоқу одоби табақаҳои ҳокими ҷамъият ва ақидаҳои онҳо ҳамчунин ҳислатҳои ношоистаи афроди ҷудоғона дар осори дигари мансури шоир – «Рисолаи дилқушо» боз ҳам саҳттар ва тезу тунд аст. Дар ин асар низ ҳислати публицистиро ҷӯстан ва муайян кардан мумкин аст. Ҳарчанд услуби нависанда ҳазлу латифа буда ғановати хунари адабӣ дар асар хуб кор фармуда шудааст, он мазмуни ҷиддии иҷтимоии танқидӣ дорад. Ва ҳуди муаллиф низ ба ин маънӣ аз забони Саъдӣ гуфта:

*Ба мазоҳат нагуфтам ин гуфтор,
Ҳазл бигзору ҷид аз ӯ бардор.*

«Рисолаи дилқушо», ки шаклан ба латифаҳои халқӣ монанд аст, вале дар онҳо на тасвири ҳаёли ва образноки воқеаҳо, балки ахлоқу одоби табақаҳои ҳокими ҷамъият, ақидаи онҳо ва дигар ҳислатҳои реалие, ки нависанда мушоҳида кардааст, танқиду мазаммат мешаванд. Барои далел чанд мисол:

«Султон Маҳмуд рӯзе дар ғазаб буд. Талҳақ хост, ки ӯро аз он маломат бурун орад. Гуфт:

-Эй Султон номи падарат чи буд:

Султон биранҷид, рӯй бигардонид.

Талҳақ боз баробар рафт ва ҳамчунин савол кард.

Султон гуфт:

-Мардаки калтабони сағ, ту ба он чи кор дорӣ?

(т) Гуфт:

-Номи падарат маълум шуд. Номи падари падарат чун буд?

Султон бихандид».

ё:

«Аз Қазвинӣ пурсиданд:

-Амирулмуъмини Алиро шиносӣ?

-Гуфт: шиносам.

Гуфтанд:

-Чандум халифа?

Гуфт: ман халифа надонам. Он аст, ки Хусейн ўро дар дашти Карбало куштааст» [187, с.].

Дар ҳар ду латифаи иқтибосшуда сухан дар бораи шахсиятҳои воқеӣ - таърихӣ меравад. Албатта, ин латифаҳоро тасвири воқеаҳои айнан рухдода маънидод намудан дуруст нест. Аммо маҳз мушоҳидаи хислату характери одамони ҷудогона ва дараҷаи фаҳмишу ахлоқи онҳо боиси эҷоди чунин ҳикоят гардидааст. Агар дар ҳикояти аввал нависанда устокорона Султон Маҳмудро ҳачв кунад, дар ҳикояти дуюм як навъ инкори равияи мазҳаби динӣ мазаммат мешавад.

Назари интиқодию услуби ҳачвнигории Убайди Зоконӣ дар рисолаи «Таърифот», ки бо унвони «Даҳфасл» машҳур аст, хусусияти тамоман дигарро касб мекунад. Дар ин асар хисси нафрату адоват ва бадбинии нависанда нисбат ба табақаҳои иҷтимоии ҳукмрон, одамони зишткор, ҷоҳилу бадсират боз ҳам зиёдтар гардида назари интиқодии ӯ ба тарзи кинояи ниҳоят тезу тунд ифода меёбад. Ин шакли ҳачв ба тарзи луғатнома сохташуда, чунончи В. Асрорӣ қайд мекунад: «шарҳу эзоҳи ҳар калимаи интиҳобшуда айбномаест, ки на танҳо сурати воқеӣ ё хислати одамони ҷудогоноро бо тамасхуру ҳачв баён мекунад, балки характеристикаи иҷтимоии давраи муайяне буда, шоир аз рӯйи фикру андешаҳои халқи меҳнаткаш хулосаи ниҳоят характернок додааст» [19,с. 244]. Ҷиҳати хосаи «Даҳфасл» он аст, ки дар он калимаву мафҳумҳо на ба маънои аслий, балки ба тарзи киноя маънидод мешаванд ва дар шарҳи мафҳумҳо нависанда авзои замонаро ба назар мегирад. Дар омади сухан бояд гуфт, ки дар ин қатор калимаҳои низ мушоҳида мешаванд, ки моҳияти аслий - мусбати иҷтимоияшон эзоҳ дода шудаанд. Вале чунин тарзи маънидоди калимаҳо дар «Даҳфасл» камтар буда - шарҳу таърифоти кинояомези калимаҳо дар асар ҷойи асосиро ишғол

мекунанд ва моҳияти ҳаҷвию танқидии рисоларо пурқувват мегардонанд. Чанд мисол чун муште аз хирвор:

Ад-дунё - он чи ҳеҷ офарида дар вай наёсояд.

Ал-донишманд - он ки ақли маош надорад.

Ал-чоҳил - давлатёр.

Ал-гург – сипоҳӣ.

Ал адл - он кӣ ҳаргиз рост нагӯяд.

Ал-шароб - мояи ошуб.

Ал-ришват - корсози бечорагон.

Дар чунин шакли ифодаи фикр на танҳо садои баланди хандаву тамасхури муаллиф эҳсос мешавад, балки ғазабу нафрати нависанда нисбат ба ноадолатиҳои иҷтимоӣ, қабоҳату разолати замон ва ҳарифони ғоявиаш пеши назар бештару ҷиддитар ҷилвагар мегардад.

Баёни маҷозии андеша, фикрҳои пандомези киноядор дар асари дигари Убайди Зоконӣ «Садпанд» боз ҳам зиёдтар ва пурқуввату пурҷозоба тасвир шудааст. Дар ин асар, ки ҳаҷву мазҳакаи шоир ба таври зарбулмасалу мақол оварда шудааст, зоҳиран кас гумон мекунад, ки он мақолҳо пандомезанд ва ба хотири насихат гуфта шудаанд. Аммо ин ҷо низ мисли «Дахфасл» Убайди Зоконӣ на дар ҳамаи зарбулмасалу мақолҳо маънии аслиашонро дар назар доштааст, балки фикрҳои зиддизамонӣ, хусусан норасоиҳои ахлоқию маънавии даврони зиндагиашро бо ибораву ҷумлаҳои рехтаи тезу тунд ба тариқи киноя баён кардааст. Чунончи:

1. То тавонед сухани ҳақ нагӯед, то (ки) бар дилҳо гарон мешавад ва мардум бесабаб аз шумо маранҷанд.

2. Сухани шайхон бовар макунед, то (ки) гумроҳ нашавед ва ба дузах наравед.

3. Чандон ки ҳаёт боқист, аз ҳисоби меросхоргарон худро хуш доред.

4. Масҳарагӣ ва қувводӣ ва дафзанӣ ва ғаммозӣ ва гувоҳи ба дуруғ додан ва дунё фурӯхтан ва қуфрони неъмат пеша

созед, то (ки) пеши бузургон азиз бошед ва аз умр бархӯрдор бошед.

Тавре ишора шуд ва аз мундариҷаи рисола низ бармеояд шоир панду насихатро мақсади асосии худ медонад. Ва воқеан пандҳои насихатомез дар «Садпанд» зиёд аст. Аммо дар баробари ин дар рисола панду андарзҳои мушоҳида мешавад, ки онҳо на ба маънои асли, балки ба хоҳири танқиду тамасхури кирдору рафтори зишти табақҳои ҳукмрони замонаи шоир гуфта шудаанд. Аз ин рӯ, мундариҷа ва муҳтавои «Садпанд» танҳо таассуроти бардошти муаллиф аз устодон, бузургон ва китобҳо набуда, балки мушоҳидаҳои лаҳзаҳои ҷудоғонаи ҳаёти иҷтимоии давр, ҳамчунин озмудани сирати намояндагони табақҳои болоии ҷамъият ва амсоли ин низ будааст. Худи Убайди Зоконӣ дар поёни рисола дар ин хусус ишора менамояд: «он чи мо доништаем аз устодон ва бузургон ба мо расида ва дар китобҳо хонда ва аз сирати бузургон ба чашми хеш мушоҳида кардаем, дар ин мухтасар ёд кардем» [187, с. 64]. Махз ҳамон «пандҳо»-е, ки шоир «бо чашми хеш мушоҳида карда» эҷод намудааст, рӯҳияи публитсистиашон зиёдтар ва оҳанги ҳаҷву танқидашон бештар аст. Ва ҳосили чунин мушоҳидаҳоро шоир дар шаклҳои гуногун ифода ҳам кардааст. Чунончи киноя ба «талаби илм машғул нашудан» ҳам дар шакли рубой: «Эй хоҷа макун, то битавонӣ, талаби илм» ва ҳам дар шакли мақол дар «Садпанд» омадааст, ки нафрати саҳти шоирро нисбат ба «бузургон» - и замонаш мефаҳмонад.

Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки Убайди Зоконӣ ба он бо назари хоса нигариста, мавриди эҷод қарор додааст, зиддиятҳо ва задухӯрдҳои байниҳамдигарии феодалҳо мебошад. Ин масъала дар достони тамсилӣ, саҳеҳтараш памфлети ӯ «Муш ва гурба» инъикосу тасвир гардидааст. Зимнан «Муш ва гурба» аз ҷумлаи асарҳои Убайди Зоконӣ мебошад, ки таваҷҷуҳи муҳаққиқонро бештар ба худ ҷалб намудааст. Бинобар ба таҳлилҳои Иброҳим

Усмонов «муҳаққикони Убайди Зоконӣ ба ин асар, асосан, аз ду ҷиҳат - яке шеърӣ ва дигаре пайванди иҷтимоиву сиёсии мундариҷаи он наздик шудаанд» [160, с. 40].

Доир ба ҷиҳати дуҷум - пайванди иҷтимоию сиёсии «Муш ва гурба» гуфтугузурҳои хеле зиёд, аммо муҳталиф байни муҳаққикон ба вучуд омадааст. Агар иддае дар ақидаи мавзӯи муборизаи синфиро дар бар гирифтани «Муш ва гурба» бошанд (ниг. Раҷабов М. Миревозрение Убайди Зокони. Сталинобод, 1958; Литература Востока в среднее века. М., 1970; А.Мирзоев. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик.- Душанбе. 1947), қисми дигар нодурустии ин ақидаро таъкид намуда, ҳақиқати масъаларо исбот кардаанд. Ба қисми дуҷум тадқиқоти Х. Мирзозода ва И. Усмоновро метавон номбар кард. Хусусан муҳаққик И. Усмонов андешаи Х. Мирзозодаро тақвият дода бо далелҳои собит месозад, ки «муш» дар «Муш ва гурба» - и Убайди Зоконӣ на намояндаи синфи мазлум (ё худ деҳқон), балки намояндаи аъзоёну ашрофи маҳаллӣ буд, ки ин табақа мехост ҷою мақоми баланде дошта бошад, молу мулкҳои зиёдтар шавад ва бо роҳи ғорату яғмои меҳнаткашон, бо реҳтани хуни бегуноҳон рӯзгори худро ҷою чалале бахшанд» [160, с. 40]. Аз таҳқиқи ҳам Холиқ Мирзозода ва ҳам Иброҳим Усмонов натиҷа ҳосил мешавад, ки воқеан муборизаҳои сиёсии дар «Муш ва гурба» тасвиргардида на танҳо заминаҳои муайяни таърихиву иҷтимоӣ доранд, балки ин образҳо дар зиндагӣ прототипи муайяни худро доштаанд. Маводи асосии достон воқеан ҷангҳои феодалиҳои Кирмон Музаффарӣҳо ва феодалиҳои форс Инҷӯӣҳо мебошад, ки бевосита дар соли 1353 дар байни Муборизиддиншоҳ ва Ҳоҷа Абӯисҳоқ рӯй дода, Убайди Зоконӣ шоҳиди зиндаи он будааст. Ба ин мазмун профессор Холиқ Мирзозода дуруст ва ҳаққонӣ натиҷагирӣ намуда менависад: «Достони «Муш ва гурба» на муборизаи деҳқону феодалиҳо, балки ҷангҳои байнихудии

феодалхоро инъикос мекунад. Пас муш намояндаи халқ нест» (87, с. 228).

Чунин мазмун ва моҳият доштани «Муш ва гурба» масъалаи шаклу навъи онро ба миён наоварда наметавонад. Медонем, ки воқеаҳои дар асар инъикосу тасвиршуда решаҳои таърихӣ ва оҳанги иҷтимоӣ доранд, пас «Муш ва гурба» - ро на танҳо ба асари адабӣ, балки ба асари адабии равияи публитсистӣ дошта метавон нисбат дод. Зеро чуноне аз баҳсҳо маълум гардид, заминаи «Муш ва гурба» ҳақиқати воқеӣ буда, шоир сахна ва ҷараёни ҳодисаҳои таърихиро бо тахайюлотӣ рангини худ ба қалам додаст. «Аз ин сабаб менависад И. Усмонов - мо бояд эътироф кунем ва касе ҳам рад намекунад, ки «Муш ва гурба» асарест аз лиҳози нишон додани воқеияти конкрет.. ва онро бо «Калила ва Димна» - и (Рӯдакӣ, Дақиқӣ), ҳатто бо «Баҳористон»-и Сайидо муқоиса кардан нашояд» [160, с. 46]. Воқеан асарҳои номбаршуда ҳеҷ кадоме бо «Муш ва гурба» монандӣ надоранд. Ҳарчанд дар онҳо хислати тамоман адабӣ мушоҳида мешавад, аммо воқеаҳои таърихӣ, на ба он тавре ки дар «Муш ва гурба» тасвир шудаанд, ба назар мерасад.

Ҳамин тавр, «Муш ва гурба» як навъ асари публитсистии дар қолаби жанри памфлет эҷод гардида буда, мазмуни умумии он дар асл давоми «Ахлоқулашроф» аст, зеро он ишораҳои ошқорои дар мазҳаби мухтори «Ахлоқулашроф» омадаро дар тавбақориҳои сохтагии гурба ва ришваовариҳои мушон тақвият медиҳад ва баъзе қисматҳои «Ахлоқулашроф» - ро ба ёд меорад.

Хулоса, Убайди Зоконӣ дар адабиёти классикии тоҷику форс на танҳо равияи ҳаҷвнигориро ба дараҷаи баланд расонид, ки бемисл аст, балки ӯ намуди тозаи ҳаҷв -ҳаҷви публитсистиро то андозае ба шакл дароварда, дар адабиёт жанрҳои памфлет, пародия ва эпиграммаро дохил намуд. Асарҳои ӯ «Ахлоқулашроф», «Рисолаи дилкушо», «Даҳфасл»,

Публицистикаи ҳаҷвӣ

«Садпанд», «Ришнома» ба қавли муҳаққиқ Иброҳим Усмонов «ҳарчанд аз неъматҳои хунари адаби дар канор намондаанд, аз ҳар ҷиҳат хислати публицистӣ доранд» [160, с. 71]. Аз ин рӯ, Убайди Зокониро яке аз саромадони публицистикаи классикӣ, хусусан бунёдгузори равия ва жанрҳои ҳаҷвии он метавон номид. Таъсири ҳаҷвиёти Убайди Зоконӣ на танҳо дар адабиёти минбаъдаи классикӣ, балки дар адабиёт ва публицистикаи муосир хеле бузург ва нишонрас аст.

Баъд аз Убайди Зоконӣ то Аҳмади Дониш дар адабиёти классикӣ осори ҳаҷвии шеваи публицистӣ дошта чандон ба назар намерасад. Аммо дар осору ашъори шоирони ҷудогона чун Абдурахмони Ҷомӣ, Абдурахмони Мушфиқӣ, Сайидои Насафӣ, Савдо ва дигарон намунаҳои ҳаҷв ва хусусан ҳазлу мутоибаҳои шоиронаи оҳанги публицистӣ дошта то андозае мушоҳида мешавад. Чунончи Абдурахмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» дар баробари дар шакли бадеӣ масъалаҳои ахлоқии замонаашро ба образ даровардан, иллатҳои иҷтимоӣ ва айбҳои шахсиро фошофош ба зерӣ танқид гирифта, ба воситаи муқобилгузори ҳодисаҳои ба ҳам зид ақоиди ҳудро роҷеъ ба некӣ тақвият медиҳад» [23, с. 7].

Дар воқеъ «Баҳористон» - и Абдурахмони Ҷомӣ дар баробари асари панду ахлоқӣ буданаш, дар мавридҳои алоҳида муаллиф разолатҳои замон, хислатҳои нохуб ва сиришти манфури афроди алоҳида, нодонию камхирадии баъзе шахсиятҳо бо мазҳакаӣ ҳаҷвӣ зерӣ тозиинаи танқид мегирад. Дар ҳикояте омада:

«Тавонгаре дар аҳли яке аз золимон бимурд. Вазири он золим писари вайро талаб кард ва пурсид, ки:

-Падари ту чи гузоштааст?

-Гуфт:

-Аз молу манол чунин ва чунон, аз ворисон вазири кабирро айдухуллоху субхонаху ва ин фақирӣ ҳақирро.

Муродов Мурод Бердиевич

Вазир бихандид ва фармуд, ки мероси вайро ба дуним кунанд: нимеро ба вай гузошт ва нимеро барои подшоҳ бардошт.

Қитъа

*Зулмеша вазир қитъа нашносад,
Чуз ҳаққи подшоҳ моли ятим.
Адл донад, агар барад ба тамом,
Фазл донад, агар кунад ба ду ним» [29, с. 91].*

Агар дар ин ҳикоят фитрати пасти намояндагони синфи ҳоким танқиду мазаммат шавад, дар ҳикояти зерин иллатҳои кабеҳтарини инсонӣ майхорагиву бадмастӣ, ки дар чамбияти Ҳироти замони зиндагии шоир паҳн гардида буд, ҳаҷву тамасхур мегардад.

«Масте аз хона берун омаду дар миёни роҳ биафтод ва қай карду лабу дахони худ биёлуд. Саге омаду онро лесидан гирифт. Пиндошт, ки одамест онро пок мекунад. Баъд аз он саг пой бардошту ба рӯи ӯ бавл кард.

Гуфт:

- Баракаллоҳ, эй сайиди, ки оби гарм овардӣ то рӯи маро бишӯй!

Қитъа

*Шаробхора чу бархештан раво дорад,
Ки сиблат аз қайи нопоки май биёлояд,
Саг аз масона гар ибриқи оби гарм орад,
Ки гусли сиблати нопоки ӯ кунад, шояд [23, с. 83].*

Чун аз муҳтавои ҳикояти «Баҳористон» эҳсос мешавад, сарчашмаи мазмуни бештари ҳикояҳо ҳодисаву воқеаҳои муайяни мушоҳида кардашуда мебошанд. Аммо воқеаҳои мушаххаси замона дар ҳикояти Абдурахмони Ҷомӣ, мисли осори Убайди Зоконӣ конкрету нишонрас инъикосу тасвир

Публицистикаи ҳаҷвӣ

нашудаанд. Ҷомӣ дар ҳикояти худ масъалаҳои сиёсат, давлатдорӣ, ҷангу сулҳ, ахлоқ ва дигар проблемаҳои иҷтимоиро дар вазъияти пуришиддати ҳаҷвию мазҳакавӣ ва бештар типӣ ифода мекунад:

«Туркero гуфтанд:

-Қадам дӯстгар дорӣ: ғорати имрӯз ё бихишти фардо?

Гуфт:

-Имрӯз даст ба ғорат бидушояму ҳар чи биебам, бирабоям ва фардо ба Фиръавн дар оташ дароям.

Қитъа

Он шундастӣ, ки турке васфи ҷаннат чун шунид,

Гуфт: бо воиз, ки он ҷо горапу тороҷ аст.

Гуфт: «не» Гуфто: «Бадтар бошад зи дузах он бихишт,

К-андар ӯ кӯтоҳ бувад аз горапу тороҷ даст».

Дар таърих хунрезии туркон, хоса Темури ланг маълуму машҳур аст. Ва ин ҳикояти фавқулзикр баёнгари бардоштҳои воқеии муаллиф ва ба шакли образ даровардани онҳо мебошад.

Ҳамин тариқ, дар «Баҳористон» - и Абдурахмони Ҷомӣ масъалаҳои мухталифи замон - сиёсат, давлат, ахлоқ ва ҳамчунин ҳислатҳои баъзе намояндагони ҳамнасли шоир ва айбу нуқсонҳои шахсони алоҳида мавриди танқиду мазаммат қарор гирифтааст. Дар осори ҳаҷвии Ҷомӣ ҳарчанд унсуру оҳангҳои публицистӣ эҳсос мешавад, аммо ҳунари суҳанофаринӣ ва балоғати каломии бадеӣ то андозае онҳоро зери парда мегирад, андешаҳои мусанниф хусусияти умда пайдо мекунанд. Аммо бо ин ҳама ҷанбаи танқидии асар пуқувват аст, ки худ хоҳу ноҳоқ баёнгари назари интиқодии Абдурахмони Ҷомӣ нисбати масъалаҳои иҷтимоии замонааш мебошад.

Бояд гуфт, ки ҳаҷву танқид, ҳазлу мутоиба ва шӯхӣю мазҳака ҳамеша дар адабиёти форсу тоҷик вуҷуд доштааст. «Ин суннати ҳамида - қайд мекунад, Аълоҳон Афсаҳзод - дар асри

XV низ матрук нагардид. Бобо Савдо, Огаҳӣ, Гулханӣ, Айшӣ ва амсоли инҳо аз ҳаҷвнигорони маъруфи он замон буданд, ки бо таъби зариф, маҳорати ҳичогӯӣ ва танқиди нишонраси худ ҳаҷву танқид, ҳазлу шӯҳӣ ва мутоибаю мазҳақро дар адабиёти он давр бaсе ривоч додаанд» [24, с. 113].

Дар осори ҳаҷвии ин зумра ва ҳамчуни Чомӣ, Навоӣ, Кошифӣ, Алӣ Сафӣ, Сухайлӣ, Сайфӣ ва бисёр дигарон иллатҳои чамбиятӣ, ноҳамвориҳои табақавӣ, бенизоми давлат, беадолатӣ ва зулмпарварии даврон, ахлоқи бад рафтори ношоистаи намояндагони табақаҳои ҳоким, чехраҳои манфури подшоҳону вазирон, аҳли сарвату чоҳ, мансабдорони олирутба, рӯҳониёни макқору фиребгар ва амалдорони золим часуруна фошу танқид ва мазаммат шудааст. Суханварони ҳаҷвнавис воқеаву ҳолатҳои мушаххаси замонаро асос намуда, ҳисси нафрату бадбинӣ ва ғазаби худро ба адреси муайян равона мекунанд, ҳислату характери ашхоси конкрети манфуру номатлуби замонро фошу танқид месозанд. Ба қавли А. Афсаҳзод «танқидчиён» ва ҳичогӯёни ин давр ақсар неши забони худро бар зидди ашхоси муайяни олирутбаи зулмпеша нигаронида, дар симои онҳо сифатҳои манфури ҳамкасбонашонро чамъбаст менамоянд» [24, с. 133]. Чунончи Бобо Савдоӣ тозиёнаи танқидии худро ба муқобили чониқурбон (яке аз мансабҳои давлатии онвақта) Чонакӣ ва Мир Муҳаммади Туқон равона сохта, як - як натиҷаҳои фаъолияти онҳоро номбар карда, тамоми вайронихо ва харобкорихоро аз онҳо медонад:

*Мулк вайрон шавад аз Чонақии чон қурбон,
В-аз қурултои бади Мир Муҳаммади Туқон.
Чаши золим зи паи пову сари гумроҳи дун,
Карда дуздиву дағопеша паи номунишон.
Дар димоги ҳамашон фикри қилобу харсон,
Дар хиёли ҳамашон зикри хуручу тугён.*

*Ноиби дасти чап ар нест, бигу Саъдулмулк,
Бар думи асп гиреҳ аз чи занад тобистон?
Ҳаст донову далели ҳама Мавло Қосим,
Хуш далелест «ичо хона гуробо» бархон.
Подшоҳо, бикун ин қавми мухолифро дур,
Ё бикун кӯҳи калоти чу фалакро вайрон.*

Дар ин ва амсоли ин шеърҳои ҳаҷвӣ ҳарчанд хислатҳои амалдорон дар доираи типикунони ифода шудааст, аммо дар онҳо унсурҳои воқеӣ, чун масъалаи муайяни замон, рафтору хислати шахси мушаххас, адреснокӣ ва ғайра на танҳо ба назар мерасанд, балки мавқеи муайяно низ доро мебошанд.

Чунин унсурҳои воқеагароёнро на танҳо дар осор ва ашъори ҳаҷвӣ, балки дар ҳазлу мутоиба ва шӯҳихиҳои шахсӣ, ки байни шоирон ҳамеша дар адабиёти форсу тоҷик вучуд дошт, ҷӯстан ва муайян кардан мумкин аст. Ин гуна ашъор як навъ муқола, мушоира ва баҳсҳои шоиронаро ба ёд меорад ва дар бештари онҳо ҳодисаҳо хусусияти умда мегиранд, боиси арзиши иҷтимоӣ пайдо кардани чунин шакли эҷод мешаванд. Масалан, дар байни шоирон масъалаи «ростмазмун» будани шеъри баъзе шуаро ҳамеша мавриди баҳс ва ҳазл қарор доштааст. Ба ин мазмун Ховарӣ аз рӯи ҳазлу зарофат пародияе эҷод мекунад ва дар он ашъори қаблӣ, рақиб ва муқолаомезро ба маърази ханда мегузорад:

*Ба худое, ки холиқулбашар аст,
К-оҳан аз обгина сахттар аст.
Дар Самарқанд гурба коҳ нахӯрад,
Дар Бухоро ҳама ҳурӯ нор аст [8, с. 185].*

Умуман, ҳаҷву тамасхур ва ҳазлу мазҳакаҳои шоирони ҳарзагӯӣ, мулло, мирзо, амир, рӯҳонӣ, табиб, машраб ва ғайра дар адабиёти классикии форсу тоҷик роиҷ буда, дар аксарияти чунин ашъор объекти муайян, унвони нишонрас

ва нуктагириҳои воқеиро мушоҳида мекунем, ки аз оҳанги публитсистӣ доштани онҳо дарак медиҳад.

Ҳаҷву мазҳакаи ба муқобили одамони ҷудогона равона кардашуда, хусусан дар ашъори Абдурахмони Мушфиқӣ нисбатан зиёдтар аст. Ба назар чунин мерасад, ки гӯё «ҳама қитъа ғазал ва қасидаҳои ҳаҷвии Мушфиқӣ ба тариқи ҷавоб ба намояндагони соҳаҳои гуногуни касбу пешаи он замона, аз ҷумла ба қосибон, санъаткорон ва шоирони Самарқанду Бухоро гуфта шудаанд»- менависад Р. Муқимов [90, с. 62]. Воқеан вақте ба ин мақсад ба ҳаҷвиёти Мушфиқӣ мурочиат, мекунед ба андешаи муаллиф шубҳа намонад. Дар боробари ин аксари шеърҳои ҳаҷвии ӯ ба шахсони муайяну мушаххас гуфта шудаанд. Дар баъзе сарлавҳаҳои ҳаҷвиёт ин ҷиҳат махсус таъкид ҳам шуда: «ин қасида воқеъ дар ҳаҷви Нозирӣ аст», «дар ҳаҷви Кубоди кӯса аст ин», «дар ҳаҷви Ҳозирии шутурлаб» ва ғайра. Дарҳаҷвиёти Мушфиқӣ анъанаи ҳазлу мутоиба ва ҳичогӯии адибони номии гузашта эҳсос мешавад, аммо муносибати Мушфиқӣ ба шахсони ҳаҷвшаанда нисбатан ҳолисона буда, ғаразу тамаъ ва манфиатдории шахсӣ камтар аст. Мушфиқӣ чун дигар шоирони ҳичогӯӣ объект ё предмети танқиди худро мушаххасан муайян мекунад ва дар заминаи ҷаҳонбинӣ ва истеъдоди фардии худ образи ҳичошавандаро меофарад. Воқеан чунончи Л. Н. Столович қайд мекунад: «ҳангоми муносибати субъективӣ ба объект шахс, аз як тараф, метавонад объектро маърифат кунад, аз сӯйи дигар, ба вай баҳо диҳад ё онро ба образҳои гуногун табдил диҳад» [145, с. 36].

Чунин чараёни шаклгирии фаъолияти эҷод дар ҳаҷвиёти Мушфиқӣ нисбатан равшантару возеҳтар аст. Бо ин роҳ муаллиф дар ҳаҷву мазҳакаи худ кӯшиш намуда, ки воқеияти ҳаётро ба тарзи ҳақиқӣ тасвир намояд. Ҳамчунин аз силсилаи шеърҳои дар мазаммат, тамасхур ва танқиди шахсони муайян гуфтаи ӯ бармеояд, ки интиҳоби объект ва мавзӯ аз ҷониби

муаллиф тасодуфӣ нест, балки мақсади чиддиро дар назар дорад. Аз ин рӯ, дар бештари ҳаҷвиёти ӯ мавзӯъ муайян, мақсад равшан ва ҷараёну натиҷаи эҷод самаранок аст. Шоир одамони зинда, соҳаи ҷудоғонаи ҳаёт ва воқеаҳои мушаххасу ҳақиқиро инъикос намуда, ҳисси бадбинии худро нисбат ба «қаҳрамонон» ифода мекунад ва ҳислатҳои разилонаи ин афродро фошу мазаммат месозад. Бинобар ин ҳаҷвиёти Мушфиқӣ на ҳама маҳз барои хандаву шӯҳӣ гуфта шудаанд, балки қисми зиёди онҳо хусусияти фошкунандагӣ доранд. «Маҳсусан ҳаҷвҳое, ки ба муқобили чанде намояндагони табақаи болоии ҷомеаи шаҳр равона гардиданд, бисёр ҳислатҳои разилаи табақавии ин афродро инъикос намуда, ба ин восита мазмун ва моҳияти иҷтимоии ифшоғарона пайдо кардаанд» [68, с. 114]. Вале бояд гуфт, ки на танҳо ашъори ба намояндагони табақаҳои болоӣ равона кардашудаи Мушфиқӣ ҳислати фошкунандагӣ доранд, балки дар шеърҳои ӯ намояндагони дигар табақаи иҷтимоӣ - ҳарисони молу сарват, аҳли илму адаб ва ғайра низ ошкоро танқиду мазаммат мешаванд.

Умуман, дар ҳаҷвиёти Мушфиқӣ ду тарзи муносибатро ба объект мушоҳида мекунем. Дар қисме аз ҳаҷвиёти ӯ унсурҳои танз зиёдтар буда як навъ аз мақсади шӯҳӣ ва ҳазлу зарофати муаллиф дарак медиҳанд. Дар қисмати дигари ҳаҷвиёт - ҳаҷв ҷанбаи асосӣ гардида нуқсонҳои зиндагӣ ошкоро мазаммат шудаанд. Вале дар ҳар ду тарзи муносибат ба объект унсурҳои аломатҳои воқеағароёна - инъикоси воқеии масъалаҳои гуногуну мухталифи ҳаёти замона ба назар мерасад, ки гувоҳи ба мавзӯҳои муҳимми рӯз бетафовут набудани Мушфиқиро мефаҳмонад.

Як хусусияти мавҷудияти унсурҳои публистистӣ дар осори ҳаҷвии адибони классики форсу тоҷик он будааст, ки ҳаҷвнигорон то андозае моҳияти иҷтимоии ҳаётро бошуурона дарк карда, кӯшиш намудаанд, ки дар ҳаллу фасли нуқсонӣ камбудии муҳимми замона фаъолмандии худро нишон

диханд. Аммо ин фаъолмандӣ дар ҳамаи адибони ҳичогӯй яксон набуда, ҳар кадоме вобаста ба авзои замон, ҷаҳонбинӣ ва ҷуръату тавоноии худ ба иллату нуксонҳои мушаххаси айём муносибат намудаанд. Муҳити нуговори замон, хусусан ҳаёти дарборӣ, зулму асорат, ришвахӯрӣ, муҳолифат ва зиддиятҳо, майнӯшӣ ва фиску фасоди аҳли дарбор, ҳамчунин суҳантарошию ҳарзагӯӣ ва дигар хислатҳои ахлоқии нафарони муайян - объекти асосии ашъор ва осори ҳачвӣи шуарои адабиёти классикии форсу тоҷик будааст. Аз ин рӯ, адибони ҳичо ва танзу мутоибагӯй гоҳо оромӣ чиддӣ, гоҳо бо ҳазлу шӯҳӣ ва баъзан бо қаҳру ғазаб ба иборае аз одоб берун объекти мазамматшавандаро мавриди ашдешаву тасвир қарор медиҳанд. Баъзе муҳаққиқон «аз одоб берун будани» қисме аз ҳачву мутоибаи шуарои адабиёти собиқаро ба идеологияи замон нисбат додаанд. Чунончи Г. Гамилова баъзе шеърҳои ҳачвӣи Савдуро таҳлил намуда, менависад: «Як миқдор шеърҳои аз ҷиҳати ғоявӣ паст будани шоир - қасида ҳазл ва мутоибаҳои аз одоб берун ва амсоли инҳо бешубҳа зери идеологияи зикршуда (идеологияи синфи ҳукмрон М. М.) ба вучуд омадааст» [42, с. 13]. Ба андешаи мо аз ҷиҳати ғоявӣ паст будани ашъорро на аз таъсири идеологияи давр, балки аз хусусияти худи шеърҳо бояд ҷуст. Чунин «аз одоб берун гуфтан», аниқтараш ҳачвӣи рақик дар ашъори Сӯзанӣ, Савдо, Аҳмади Дониш ва дигарон мушоҳида мешавад. Дар ашъори ин зумра шоирон, вақте зиддиятҳо ба дараҷаи олӣ мерасад, чунин аз одоб берун гуфтанҳо ба вучуд меояд. Пас, чунин оҳанг пайдо кардани шеърҳои ҳачвӣ ба идеологияи замон вобаста набуда, аз як тараф, ҳисси нафрати бадбинии муаллифонро ифода кунад, аз ҷониби дигар, хусусияти озодандешии ҳичогӯй будааст. Дар ин хусус Сӯзанӣ гуфтааст:

Дар ҳичогӯй: дашном медеҳ, пас чи диҳем,

Мургони бирён диҳаму барраву ҳалвоу ҳарир,

Публицистикаи ҳаҷвӣ

*Ҳаҷвро моя зи дашном диҳад марди ҳақим,
То махмур шавад аз ҳаҷву бихезад чу замир,
Мисли нони фатир аст, ҳичои бедашном,
Мардро дарди шакам гирад аз нони фатир.*

Дар ҳаҷв истифодаи ифодаҳои дағал, баъзан қабеху аз одоб берун, хусусан, дар осори адиби маорифпарвар Аҳмади Дониш зиёдтар дида мешавад. Вале баъзе аз чунин ашъор тарзи ифодаи дағал дошта бошанд ҳам, ба қавли устод С. Айнӣ «ин гуна шеърҳо дар замони Аҳмади Дониш танқиди тезу тунд буданд» [10]. Аслан Аҳмади Дониш адиби ҳаҷвнингор нест, аммо метавон гуфт, ки қалами тезу тунди пур аз истехзову мазаммат дар ҳамаи асарҳои ӯ, хоса бобҳои алоҳидаи «Наводирулвақоъ» ва «Рисолаи таърихӣ» бараъло мушоҳида мешавад. Агар «Дар ҳикоеҳои фаромӯшхона ва баёни қурби соат», «Ҳочӣ ва манофеи сафар ва хислати занон», «Абулқосимбӣ ва баёни аҷоиботи базм ва ҷашни Русия», ки воқеаҳои ҳақиқиро фаро гирифтанд, дар мавридҳои муносиб унсурҳои ҳаҷвӣ дар шакли ибораву ҷумла, зарбулмасалу мақол, кинояву мачоз, китъаву абёти ҷудогона истифода шуда бошад, «Рисолаи таърихӣ» пурра бо равия ва услуби ҳаҷви публицистӣ эҷод шуда, оҳанги танқидиро доро аст. Ба ибораи дигар, «агар дар шеърҳои ҳаҷвии Аҳмади Дониш баъзан муносибати шахсии ӯ эҳсос шавад, порчаҳо ва ё лаҳзаҳои дорои оҳанги ҳаҷву танқиди «Рисолаи таърихӣ» пурра иҷтимоӣ аст» [104, с. 229].

Дар ин асар Аҳмади Дониш чун мунавварфикри айём сохти сиёсиву иҷтимоии замонашро ниҳоят тезу тунд мавриди танқид қарор медиҳад, лаҳзаҳои ҷудогонаи ҳаёти шахсӣ ва иҷтимоии амирони Бухоро: Шоҳмурод, Ҳайдар ва хислатҳои разилонаи Музаффар ва Абдулаҳадро инъикос ва тасвир менамояд. Вале, чунончи Р. Ҳодизода менависад: «ҳадафи муаллиф ба вучуд овардани тарҷумаи ҳоли амирони Бухоро набуд» [166, с. 262]. Ҳарчанд унвонҳои ба рисола гузоштаи котибонро асос намуда

баъзеҳо онро аз ҷумлаи китобҳои таърихӣ меноманд, аммо суханҳои худӣ муаллиф, ки дар муқаддимаи асар зикр шудааст, далели асари таърихӣ набудани «рисола» - ро мефаҳмонад. Аҳмади Дониш менависад: «Ва мо аз замони салтанати ӯ (яъне амир Шохмурод М.М.) то қурби санаи сесада, он чи аз тараққиву таназзул, ки дар умури миллату давлат солиҳ шудааст, ба тариқи озоду ихтисор баён мекунем. Аввалан он муъҷазе, (мухтасаре) аз хасоили марзияи ӯ, пас аз авсофи авлоди кироми ӯ, то дастуруламали салотини ин диёр бошад, ки баъд аз ин ҷойнишини ин дудмон мешаванд ва то иқтидо кунанд ва сулуқи марзия (писандида) эшон ва инҷониб аз он чи муҳимми (боиси халали) салтанати эшон шуда ба худ лозим шуморанд. Пас, назми аморатро ҷунончи писанди замону макони аст, тақрир меदिҳем... онро мизони адолат ва нусрат (инсоф) гардонад, то дину дунёи хеш обод карда бошанд ва бад-он ободии охирати хеш ёфта» (Рисола нухай № 372, Душанбе в.27 а).

Чунин мазмунро ба инобат гирифта метавон хулоса баровард, ки «Рисолаи таърихӣ» пурра асари таърихӣ нест. «Рисолаи таърихӣ» на осори анъанавии таърихӣ, на тасвири сафару саёҳат ба шакли сафарномаҳои гузаштагон, на рисолаи сирф фалсафию сиёсӣ ва на аз қабилӣ таълифоти ахлоқиву иҷтимоӣ мебошад»-менависад Расул Ҳодизода [166, с. 263]. Ба пиндори ин муҳаққиқ Рисолаи таърихӣ ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам аз ҷиҳати мавзӯ ва мундариҷа, инчунин бо мақсаду мароми худ, дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ва дар афкори иҷтимоӣ сиёсӣ тамоман асари нав буда, «дар доираи таснифоти гузаштагон ва шаклҳои жанрҳои адабии классикӣ ҷинсу намуде нест, ки ин рисоларо ба он нисбат додан мумкин бошад». Вале, ба андешаи мо «Рисолаи таърихӣ» аз ҷиҳати равияю хусусият ва ҳатто шакл то андозае ба асарҳои Убайди Зоконӣ, хусусан «Ахлоқулашроф» - и ӯ умумият дорад. Зеро дар ин ва дигар асарҳои ҳаҷвӣ

Публицистикаи ҳаҷвӣ

- танқидии Убайди Зоконӣ низ хислати танқиду ҳаҷви ошкорову фошкунанда баръало мушоҳида мешавад. Дуруст ва қабулшаванда аст, ки Р. Ҳодизода аз ҷиҳати жанр «Рисолаи таърихӣ»- ро памфлет ва сабку услуби онро ба публицистикаи сиёсиву адабӣ нисбат медиҳад. Муҳаққиқи ҳаҷвиёти Убайди Зоконӣ И. Усмонов низ «Ахлоқулашроф» ва ҳамчунин «Муш ва гурба» - ро памфлет намидааст [160]. Агар воқеан чунин аст, пас «дар доираи таснифоти гузаштагон ва шаклҳои жанрии классикӣ чинсу намуде нест, ки ин рисолаҳо ба он нисбат додан мумкин бошад» - гуфтани Р. Ҳодизода чандон саҳеҳ буда наметавонад.

Аҳмади Дониш чун Убайди Зоконӣ афсӯс меҳӯрад, ки дар ин аср гӯши шунаво ва дидаи нигаранда нест. Дигар ин ки «ҳарчи маълуми хос гардад, ба саҳифа нақш кардан ва худ хондану худ гиристан дигар илоҷе надорад» (Рисола н.и.с.173).

«Рисола» аз ҷиҳати мазмун ва мантиқи суҳан рангоранг аст. Муҳтавои онро низоми пӯсидаистодаи айём, ҳаҷву мазаммат ва тавсифи хислатҳои шахсӣ ва иҷтимоии амирони Бухоро, хусусан амир Музаффар, танқиди сиёсати ноадолатонаи ҳукмронони давр, ошкору фошсозии табақаҳои ҳукмрон ташкил диҳад ҳам, мақсади асосии муаллиф - танқиди сохти пӯсидаи аморати Бухоро аст. Ҳарчанд дар ин асар унсурҳои адабӣ, кӯшишҳои типсозӣ мавқеъдоранд, аммо воқеият ба тарзи ҳаққонӣ инъикосу тасвир мешавад, ҳақиқати воқеа дар ҷойи аввал меистад.

Умуман, ҳақиқати воқеа дар асарҳои Аҳмади Дониш ва ҳамчунин дар «Бадоеъулвақоъ» - и Восифӣ ва ҳаҷвиёти Савдо ранги дигар пайдо мекунад. Дар ин асарҳо чоҳили, бадахлоқӣ, беҳаёӣ ва фосиқии шохзодагону вазирон, рӯҳониёни мутаассиб, инчунин нуқсонҳои тартиботи мамлакатдорӣ амирони ноухдабаро, сохти пӯсидаи давр ошкоро фошу танқид мешаванд. Дар онҳо хусусиятҳои таърихӣ, ёддоштнависӣ ба

хам омезиш ёфта, масъалаҳои муҳимми сиёсии замон дар чойи аввал мебарояд ва муаллифон думболагири мавзӯҳои нақд мешаванд. Ин аст ки чунин осор бо мавзӯ, мазмун ва тарзи нигориши худ аз тамоми асарҳои қабл аз онҳо таълифгардида фарқ мекунад. Ва чунин хусусияти фарқсоз, мавҷудияти оҳанги публитсистӣ ва шеваи ҳаҷвӣ дар асарҳои мазкур будааст. Зеро муаллифони ин гуна асарҳо воқеаҳои таърихиро барои таърих нақл накарда, қўшиш кардаанд, ки ба тасвири ин воқеаҳо обу ранги дилхоҳи худро диҳанд, то мақсаду мароми асосии онҳо ба хонанада амиқтар мафҳум гардад. Хусусан «адибони маорифпарвари асри XIX дар баробари тарғиби илму маърифат ва танқиди нуқсонҳои таълиму тадрис ба дигар масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ - сиёсӣ ҳам дахл намуда, қабехтарин ҷиҳатҳои тартиботи ҳукмрони замони худро фош ва мазаммат мекарданд. «Рисолаи таърихӣ» ва асарҳои бадеии Аҳмади Дониш, ҳаҷвиёти Савдо ва баъзе шоирони пешқадами он замон, ки бо рӯҳи эътироз нисбат ба тартиботи мавҷуда фаро гирифта шудаанд, ба туфайли инъикос намудани ҷузъитарин масъалаҳои таъхирнопазири ҳаёти ҷамъият дар худ элементҳои публитсистиро нухуфта буданд» [81, с. 73].

Ҳамин тавр, ҳаҷви адабиёти классикии тоҷик аз ҷиҳати ғановати бадеӣ, тарзи типофарӣ ва образсозӣ ғаниву рангин бошад ҳам, дар он унсурҳои воқеагароёна, оҳангҳои иҷтимоӣ, диду назар ва муносибати муаллифон ба воқеиёти муайяну мушаххас бараъло мушоҳида мешавад. Заминаи асосии ҳақиқати воқеӣ пайдо кардани ашъор ва осори ҳаҷвии адабиёти классикиро ҳодисаҳои таърихӣ, лаҳзаҳои муайяни ҳаёти адабӣ, муносибати мушаххаси шахсони алоҳида, пайдо кардани ҳисси нафрату адоват бо нобасомониҳои замон, хислату характери нафарони ҷудоғона ва ғайра ташкил медиҳанд. Чунин воқеаево мавзӯҳои мушаххас предмети ҳаҷву ҳазл ва мутоибаи адибон қарор гирифтааст ва бо таъсири услуби маъмули адабиёти классикии форсу тоҷик

муаллифон моҳияти иҷтимоии масъалаҳоро ба миён оварда, гоҳҳои демократиро инъикос кардаанд.

1.3. Таъсири ҳаҷви адабиёти рус ва матбуоти мусулмонии халқҳои Қафқозу Тотористон

Дар ташаккулу инкишофи ҳаҷви адабиёти муосир, хосаҳаҷву ҳазли публицистии тоҷик на танҳо ҳаҷву танз ва мутоибаҳои фолклориву адабиёти классикӣ, балки ҳаҷву мазҳакаи адабиёту публицистикаи рус ва халқҳои дигар, хоса озариҳову тоторҳо таъсир рисолидааст.

«Асарҳои ҳаҷвнависони бузурги рус, менависад, В. Асрорӣ - масалҳои Н. А. Крылов, ҳикоя, роман ва песаҳои В. И. Гоголь, Салтиков Щедрин ва А. П. Чехов, шеърҳои ҳаҷвии Мирзо Алиакбар Собир, Муҳаммадали Муқимӣ, Зокирҷон Фурқат, Завқӣ барои нависандагони тоҷик ҳам аз ҷиҳати бунёд кардани образ, ҳам аз ҷиҳати бой намудани шакл ва приёмиҳои адаби намунаи ибрат гардидаанд» [19, с. 254]. Воқеан асарҳои ин зумра ҳаҷвнигорони бузург барои нависандагон ва публицистони тоҷик, аз як тараф, намунаи ибрат ва, аз ҷониби дигар, манбаи сайқали ҳунари ҳаҷвнигорӣ гардид. Аммо бояд ёдрас шуд, ки тарҷумаи бевоситаи асарҳои ҳаҷвии адибони рус ба тоҷикӣ, асосан, дар солҳои 30 - юми асри ХХ иттифоқ меафтад. Бинобар ин, пеш аз бевосита ошно гардидан ва баҳра бардоштан аз ҳунари ин қабил ҳаҷвнигорони моҳир адибону публицистони тоҷик аз манбаҳои дигар истифода кардаанд. Ва ин манобеъ маҷаллаҳои «Красный перец», «Бегемот», «Смехач», «Ревизор», «Крокодил», «Мулло Насриддин», «Муштум» ва ғайра буданд, ки дар онҳо асарҳои ҳаҷвии адибону публицистони рус ва дигар халқҳо, хоса мусулмонони Қафқозу Осиёи Миёна ба таъби мерасид ва бешубҳа адибону

публитсистони тоҷик аз мутолиаи онҳо ҷиҳатҳои гуногун ва мухталифи эҷоди осори ҳаҷвиро меомӯхтанд.

Таҷрибаи адабиётнависии рус, ҳамчунин осори ҷудоғонаи адибону публитсистони халқҳои дигар ба ҳаҷвнигорони тоҷик моҳорати интихоби мавзӯ, тасвири воқеаву характери қаҳрамонҳоро омӯзонид.

Тавре дар ҷавоб ишора шуд, таъсири осори ҳаҷвии адибони рус ва дигар халқҳои «бародар» ба адибону публитсистони тоҷик, асосан, бо ду роҳ: тарҷумаи бевоситаи асарҳои ҷудоғона ва нашри маҷаллаҳои ҳаҷвӣ сурат мегирифт. Алалхусус пайдоиши матбуот, хоса маҷаллаҳои ҳаҷвӣ барои ташаккули ҳаҷви публитсистӣ заминаи муҳим ва сифатсоз гардид. Маҳз тавассути матбуоти даврӣ имконоти шинос шудан ба адабиёти демократии рус ва халқҳои дигар зиёдтар гардид. «Дар давраи бедоршавӣ - менависад, Раҳим Ҳошим ба воситаи интишори матбуоти тотор ва Озорбойҷон, ки дар шинос шудан ба адабиёти демократии рус аз мо пешқадамтар буданд, ин омӯзиш шакли боз ҳам фаълтаре мегирад. Нависандагони пешқадами тотор ва Озорбойҷон дар ташаккули эҷодиёти нависандагони мо таъсири муҳим доштаанд. Дар ин ҷода роли Чалил Муҳаммадқулизода, Алиакбар Собирро ба воситаи журнали «Мулло Насриддин» ки, пеш аз револютсия аз зиёда паҳншудатарин журналҳо дар Осиёи Миёна будааст, роли Абдулло Туқай, Олимҷон Иброҳимов барин нависандагони пешқадами тоторро маҳсусан зикр кардан лозим аст» [167, с. 140].

Дарвоқеъ маҷаллаи «Мулло Насриддин», ки соли 1906 дар Тифлис ба вуҷуд омад барои ба омма дастрас намудани адабиёти ҳаҷвӣ ва ташаккули навъи адабиёт - публитсистика нақши муайяне бозид. Ин маҷалла бо танқидҳои сахт ва ҳаҷви тезу тунди худ дар ҳаёти на танҳо Қавқоз, балки ба ҳаёти мурдуми Бухорои Осиёи Миёна ва бедорфикрии онҳо тақони бузурге ба вуҷуд овард. Вай дар арафаи инқилоби якуми рӯс ба

ибораи Валӣ Самад « ба мисли ситораи Зухал» осмони тираи шарқӣро равшанӣ андохт [134, с. 118].

Ба қавли Я. Ориёнпур «ин нашрияи судманд на танҳо барои Қавқоз, балки барои Эрон ва сартосари ҷаҳони шарқ, як ҳодисаи муҳими таърихӣ буд». Зеро он ба муқобили тартиботи давлатдории Қавқозу Осиёи Миёна, зидди сармоядорони маҳаллӣ, вазъият ва шароити пур аз азобу машаққатҳои зиндагӣ, умуман аз ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангиву маърифатии на танҳо Қавқоз, Эрон, Осиёи Миёна, балки мусулмонони соҳили Волга ва тоторҳои Қрим маводи ҷолиб ба таъбир мерасонид. Тавре адабиётшинос Валӣ Самад қайд мекунад, тавассути ин маҷалла «адабиёти инқилобӣ демократии Озорбойҷон, Эрон ва Туркияву ҳатто Аврупо ба Осиёи Миёна, пеш аз ҳама, ба Бухоро мерасид ва маҷалла дар ҳаракату ҷунбишҳои миллӣ озодихоҳӣ халқҳои Осиёи Миёна роли муайян бозид, дар як вақт ба ташаккули адабиёти навини тоҷик, махсусан ҳаҷви реалистӣ ҳиссагузори мекард» [134, с. 119]. Ин ҷо таъкиди Валӣ Самад, ки «ҳаҷви реалистӣ» меғӯяд, то андозае ҷон дорад ва он мантиқан дуруст ва барҷой аст. Зеро ҳаҷв ва ҳичогӯи ҳарчанд анъанаҳои қадимаро соҳиб буда, чи дар адабиёти шифоҳӣ ва чи хаттӣ собиқаи мо мавқеъи муайян дошт ва дар осори ҳаҷву танзии намояндагони адабиёти классикӣ унсурҳои реалистӣ ба назар мерасид, аммо хусусияти ҳаҷви «Мулло Насриддин» дигархелтар буд. Дар ҳаҷвиёти ин маҷалла равия ва услуби муайяни публицистӣ бештар истифода ва мушоҳида мешуд. Ва чунин хусусиятро касб намудани маводи нашрия, ҳоса ҳаҷвиёти он сабаб ва омилҳои аниқ низ дошт. Яке аз чунин омилҳо таъсири адабиёт ва публицистикаи рус буд. Чуноне ки аксари таҳқиқгарони «Мулло Насриддин» хулоса мекунанд, маҷаллаи мазкур зери таъсири инқилоби якуми рус ва ҷароиду маҷаллотӣ пешқадами Русия ба вучуд омада, аз рӯзҳои аввали таъсисёбиаш равия

Муродов Мурод Бердиевич

муайян ва услуби махсусро пеша кард. Ба ин маънӣ, бешубҳа «Мулло Насриддин» як навъ воситаи таъсири адабиёт ва публитсистикаи навтаъсиси рус ба адабиёти халқҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла тоҷикон гардида буд. Тачриба ва услуби қорбасти «Мулло Насриддин» барои адибони тоҷик, ҳоса ҳаҷвнависон чизи тоза ва бесобиқа менамуд. Онҳо таҷриба ва комёбиҳои маҷаллаи мазкурро ҳамеша мавриди назар қарор дода, кӯшиш менамуданд, ки дар равия ва услубҳои маводи он асарҳо эҷод намоянд. Хусусан, равияи ҳаҷвнигории Мирзо Алиакбар Тохирзодаи Собир ба адибони ҷадиду демократии тоҷик таъсир ва илҳом мебахшад. Чунончи дар шумораи №159, 13-апрели соли 1908 - и «Мулло Насриддин» шеърҳои ҳаҷвии Собир ба матлаби зайл ҷоп шуда:

*Аввалан умдаи матлаб бу ки, шаҳр аҳли тамои,
Талабу қаҳилу бихиммату надан, манна на?!*

Баътар бо чунин мазмун Сиддиқии Аҷзӣ мегӯяд:

*Аз по фитодаем тағи бори танбалӣ,
Ин бас, зиёда толиби бори гарон нест*

(1.Аҷзӣ С. Ганҷинаи ҳикмат. Тифлис,1912,с.21).

Нависандагони озодфикри тоҷик, ки ҳақиқат ва адолатро мучӯстанд, аз як тараф, ба воситаи маводи ин маҷалла ба ғояҳои демократии адабиёт ва публитсистикаи рус шинос мешуданд, аз ҷониби дигар, дар зерҳои таъсири асарҳои хондашон ба эҷодиёти худ самт ва самара мебахшиданд, ҳамчунин гоҳо шеърҳои ҳаҷвӣ ба худро дар «Мулло Насриддин» ба таъби мерасониданд.

Як хусусияти маводи «Мулло Насриддин» дар он аст, ки вай ба ҳаёти Осиёи Марказӣ, хусусан Бухоро таваҷҷуҳи бештар ва ҳоса дошт. Бинобар ин дар саҳифаҳои худ ба тарзи мудовим аз аҳволи ин минтақа карикатура, фелетон ва шеърҳои ҳаҷвӣ ҷоп мекард ба паҳлуҳои ҷудоғонаи ҳаёти

ичтимоиву сиёсӣ ва фарҳангии халқи тоҷик баҳои дуруст ва воқеӣ меод ва ба муқобили худсариву ситамгарихоӣ амир ва сиёсати мустамликавии ҳукумати подшоҳии рус дар Бухоро бо ҳаҷвияҳои нешдор мубориза мебуд. Таваҷҷуҳи зиёди «Мулло Насриддин» ба Бухоро боз аз он сабаб будааст, ки аз як тараф, ин шахр дорои анъанаҳои қадимаи илму адаб ва маркази илму фарҳанг буд, аз сӯи дигар, ҳукумати подшоҳӣ дар ин ҷо сукунат ва фаъолият дошт, ки ба нерӯи ақлонӣ ва фитрати рӯшани зиёиёни ин сарзамин боварӣ ва эътимод доштани ҳайати эҷодии маҷалларо нишон медиҳад. Ин аст, ки ханӯз дар соли 1906 «Мулло Насриддин» ба рӯзнома завқ доштани халқи Бухороро махсусан қайд намуда, тавсия медиҳад ва пешниҳод мекунад, ки ба рӯзномаи таъсисшаванда «Ғафлат» ном гузошта шавад. Дар шумораи 14 - и маҷалла (7 апрели 1907) сурати аҷибе ҷой дода шудааст, ки воқеан дар ғафлат будани мардуми Бухороро мефаҳмонад. Моҳияти сурати карикатурӣ чунин аст: мардуми зиёде дар Регистони Бухоро ҷамъ омадаанд, шахсе шумораи нави рӯзномаеро нишон дода дар хусуси аҳамияти он чизе гуфтан меҷӯяд, аммо мардум чун гусфанди аз гург рамида аз ваҳми он худро ба ҳар тараф мезананд ва он марди дар даст рӯзнома дар майдон ҳайратзадаву танҳо мемонад. Сурат баёнгари дар зерӣ таҳдид ва таъкиб қарор доштани рӯзнома ва рӯзномахонон аст. Чунин суратҳои карикатурии пурмазмун ва тезу тунд бино ба ҳисоби Валӣ Самад «танҳо дар байни солҳои 1906 -1913 - ум 25 ададро ташкил медиҳанд, ки дар онҳо зулму ғорати тоқатфарсои амирони Бухоро Абдулаҳад ва Олимхон, сиёсату корбарии онҳо аз хусуси нигоҳ доштани аҳли тақво, ҳасисӣ ва беинсофӣ сарватмандони кишвар, ваҳшигарӣ дар ғошишахонаҳои Бухоро, безъитборӣ нисбати аҳли илму адаб, баста шудани мактабу мадрасаҳо, таъкиб шудани рӯзномаву рӯзномахонон, саёхатҳои амир ба Ялта ва Петербург ва ғайра бо маҳорати ҳайратангез тасвир ва фош гардидааст» [134, с. 124]. Аммо дар саҳифаҳои

«Мулло Насриддин» дар хусуси аҳволи Бухоро ва танқиди ҷихатҳои ғавқулзикр на танҳо суратҳои карикатурӣ, балки хабару мақолаҳо, шеърӣ манзума, мактубу ҳикоя ва фелетону дигар жанрҳои ҳаҷвӣ ба таъб расидааст.

«Мулло Насриддин» дар баробари зерӣ тозиинаи танқиду ҳаҷв қарор додани ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии Осиёи Миёна гоҳ - гоҳ рӯзномаву маҷаллаҳоро низ хулоса мекард ва ба ин восита дар ташаккули матубот ва махсусан ҳаҷви он саҳм мегузошт. Ҳаҷвнигорони моҳири маҷалла Ҷалил Мамадулизода ва Алиакбар Собир, ки бо асарҳои худ дар Эрон ва Осиёи Миёна машҳур буданд, аз адабиёт ва публицистикаи классикии тоҷик, хоса ҳаҷви он баҳра бурда онро бо шаклу тобишҳои тоза дар маҷаллаи худ инкишоф доданд, ки анъанави онҳо минбаъд дар тақомули ҳаҷви муосири адабиву публицистии тоҷик бетаъсир намонд.

Ба вучуд омадани «Мулло Насриддин», аз як сӯ, боиси инкишофи ҳаҷви анъанавӣ гардида бошад, аз ҷониби дигар, тарз ва оҳанги нави ҳаҷвнигориро тавлид намуд. Адибони он давр аз ҷумла Мирзо Алиакбар Собир, ба қавли Раҳим Ҳошим «бо таъсири ин журнали инқилобӣ аз як ғазалсарои гӯшанишини беному нишон ба як шоири оташқалами исёнгар мубаддал гардид. Тарзи нави ҳаҷвро, ки адиб ва файласуфи машҳури шарқ Фатҳалӣ Охундов сар карда буд, Собир дар соҳаи назм ба таври эҷоди тараққӣ дода, дар тамоми Шарқи наздик дар ҳаҷв бо як услуби нав асос гузошт» [167, с. 179]. Албатта, ин хулосаи Раҳим Ҳошим шояд дар мисоли адабиёт ва публицистикаи Озорбойҷон мувофиқ ва дуруст ҳам бошад. Аммо «дар тамоми Шарқи наздик дар ҳаҷв ба як услуби нав асос гузошт» гуфтани ӯ ба назари мо то андозае саҳеҳ набуда, баҳсталаб аст. Дуруст аст, ки муаллиф услуби нав гуфта навию наву тозаи ҳаҷв - ҳаҷви публицистиро дар назар дорад. Хусусияти ҳаҷви публицистӣ дар ҳаёти ва ҳаққонӣ будани масъалаҳои тасвиршаванда дар рӯҳияи замон

Публицистикаи ҳаҷвӣ

ва ҳаёти воқеии айём таҳлилу танқид ва мазаммат намудани ходисаву рӯйдодҳои муайяни иҷтимоӣ аст. Агар ба ин маънӣ ба ҳаҷви адабиёти классикии тоҷик назар андозем, чунин хусусиятро дар осори ҳаҷвии шоирони зиёд ва хусусан Убайди Зоконӣ баръало мушоҳида ва эҳсос менамоем. Ин аст, ки муҳаққиқон Убайди Зокониро «яке аз саромадони публицистикаи классикии мо, бунёдгузори равия ва жанрҳои ҳаҷвии он донистанд» [160, с. 68].

Чунин услуби нави ҳаҷвро дар осори Аҳмади Дониш низ дидан мумкин аст. Пас «дар тамоми Шарқи Наздик дар ҳаҷв бо як услуби нав асос гузошт» гуфта ҳукм баровардани Р. Ҳошим нишонаи як навъ ба эътибор нагирифтани шеваи иҷтимоии ҳаҷви адабиёти классикии тоҷик аст. Танҳо як нуқтаро бояд ба назар гирифт, ки замони Алиакбари Собир худ айёми мубориза барои ҳаёти нав буд ва хоҳу ноҳоҳ рӯҳияи замон ба эҷодиёти ӯ бетаъсир наменд. Ба иборае худи ҳаёт ва шароити таърихӣ замон нависандаро барои муҳокима ба масъалаҳои ҷамъиятӣ водор мекард. Аммо Убайди Зоконӣ ва Аҳмади Дониш дар замоне умр ба сар бурдаанд, ки дар ҷомеа на танҳо рӯҳияи инқилобӣ эҳсос намешуд, балки ҳоқому аввом нисбати ноадолатҳои даврон парвоя ҳам надоштанд ва дар фикри ҷорая набуданд. Аммо дар чунин айёму шароит Убайди Зоконӣ ва баъдтар Аҳмади Дониш тавонистанд ҳаҷви сиёсиро ба вучуд оранд. Зимнан, ҷойи инкор нест, ки «Мулло Насриддин» бо шарофати Мирзоҷалил ва Алиакбар Собир дар ҳаҷвнависӣ дар Шарқи Наздик мактаби навро ба вучуд овард. Хусусан «Мирзоҷалил ба тарзи пайғиронае ба ҳаҷв табаддулот овард. Ӯ бо истифода ва ба шакли нав даровардани беҳтарин приёмиҳои ҳаҷви анъанавӣ ба он рангу услуби иҷтимоӣ дод, онро ба аслиҳои мубориза бар зидди фасодҳои ҷамъият мубаддал намуд, онро воситаи тарбияи насл қарор дод» [167, с. 203]. Вале набояд фаромуш кард, ки барои ба

чунин рангу услуб даровардани ҳаҷв ва ба аслиҳои муборизаву омили тарбия табдил додани он, пеш аз ҳама, муҳит ва рӯҳияи инқилобхоҳонаи айём мусоидат мекард.

Умуман, маҷаллаи «Мулло Насриддин» тавонист дар инқишофи ҳаҷви адабиёту публитсистикаи муосири тоҷик таъсири нишонрас ва сифатсоз гузорад. Хусусан тавассути ин маҷалла маданияти пешқадами рус адабиёти инқилобӣ ва демократии Озорбойчону дигар халқҳои Қавқоз ба ташаккул ва тақомули адабиёти пешқадами Шарқи наздик, аз ҷумла адабиёту публитсистикаи тоҷик таъсир расонидааст. Чунончи Раҳим Ҳошим менависад: «дар аввалин феълтон ва мақолаҳои ҳаҷвии С. Ализода, С. Айни, Ҳоҷӣ Мӯин С. Азизӣ, дар шеърҳои ҳаҷвии С. Сиддиқӣ ва дигарон дар «Шуълаи инқлоб» ва «Мушфиқӣ» таъсири услуби нигориши Мирзочалил, Собир, умуман «Мулло Насриддин» ошкор мушоҳида мешавад» [167, с. 204]. Аз ин лиҳоз фаъолияти «Мулло Насриддин» ва таҷрибаи ҳаҷвнависони онро омили дигаре дар ташаккулу инқишофи ҳаҷви публитсистии тоҷик метавон номид, ки дар нахустрӯзномаи миллии «Бухорои шариф» ва матбуоти дузабонаву сезабона, хусусан «Оина» ба вучуд омада, дар ҳафтавори «Шуълаи инқилоб» туфайли Саидризо Ализода шакл гирифт.

Омили дигаре, ки барои инқишофи ҳаҷви муосири тоҷик, минҷумла ҳаҷви публитсистии он таъсир мерасонд, матбуоти тоторӣ буд. Муаллифи асари «Ҳаҷв дар матбуоти тоҷикии солҳои 1920 - 1930» С. Солеҳов дуруст қайд мекунад, ки «барои инқишофи ҳаҷви советии тоҷик ҳуди воқеияти пуросӯби солҳои 20 - 30 шароит фароҳам оварда бошад ҳам, омили дигаре буд, ки суръату ривочу тақомули онро афзуд. Чунин омил мавҷудияти таҷрибаи бои ҳаҷвнависони Озорбойҷон аз қабиле Ҷалил Маҳмадқулизода, Алиакбар Собир, маҷаллаи «Мулло Насриддин», инчунин асарҳои ҳаҷвии матбуоти тоторӣ буд» [143, с. 6].

Дар ибтидои асри ХХ, хусусан дар давраи ҷанги русу Япон ба Осиёи Марказӣ рӯзномаву маҷаллаҳои зиёд оварда мешуданд, вале аксари онҳо махфӣ буда, хонандашон низ ҷандон зиёд набуд. Ба қавли С. Айнӣ ба туфайли ин ҷанг газетаи «Тарҷумон», ки гоҳ - гоҳе омада меистод, зиёдтар паҳн шудан гирифт. «Дар ғӯшаҳои гуногуни Русия бо номҳои мухталиф ба туркию тоторӣ газетаҳо нашр шудан гирифт. Табиӣ ин газетаҳо ба Бухоро ҳам омада, ба як қисми аҳолии каму беш фикрҳои нав меоданд» [12, с. 24]. Дар байни рӯзномаҳое, ки ба Бухоро оварда мешуданд, «Тарҷумон»-и Исмоили Ғаспарӣ нуфузи бештар дошт. Ин нашрия баробари маҷаллаҳои «Мулло Насриддин» -и Ҷалил Мамадқулизода ва «Шӯро», ки аз Оренбург меомад, мақеи мувозӣ дошт ва бешубҳа, аз як тараф, дар кушода шудани фикри мардуми Бухоро, ки дар зери идораи асримиёнагии саҳти амир ва таъсири муллоҳои мутаассиб ях баста буд, таъсир мекарданд», аз ҷониби дигар, ба ташаккули ҳаҷви муосири тоҷик бе таъсир буда наметавонист. Адибону зиёӣҳои озодфикри тоҷик, ки ҳақиқат ва адолатро меҷӯстанд, ба воситаи матбуоту адабиёти Озорбойҷону Тотористон ба ғояҳои демократии адабиёту публистистикаи рус шинос мешуданд.

Дар миёни адибони тотор, хусусан асарҳои Абдулло Туқай, Маҷид Ғафурӣ, Олимҷон Иброҳимов, ки саршори мундариҷаи инсонпарваронаву реализми танқидӣ буданд, ба адибони тоҷик бетаъсир наменданд. Дар байни зиёӣҳои равшанфикри Осиёи Миёна, алаҳқусус шуҳрати Абдулло Туқай зиёд буд. «Туқай масалҳои И. А. Крилов ва шеърҳои А. В. Колсовро ба тоторӣ мегардонд ва худ шеърҳои озодихоҳона менавишт, дар интишори газетаи «Фикр», журналҳои «Ал-асри ҷадид» ва «Уқлар» («Тирҳо»), «Ялт-юлт») (журнали ҳаҷвӣ) фаъолона иштирок мекард» [67, с. 202]. Табиист, ки ба воситаи рӯзномаву маҷаллаҳо ва китобҳои дарсии тоториву муаллимони тотор, ки

Муродов Мурод Бердиевич

дар Бухорову Самарқанд ва Хучанд зиндагӣ ва қору ғабӯлият мекарданд, асарҳои Туқай ва дигар адибони тотор дастраси зиёӣни эҷодқори тоҷик мегардид. Ба ин роҳ, аз як тараф, адабиёту публицистикаи тотор, аз ҷониби дигар, ғояҳои пешқадами адабиёти рус ба аҳли илму адаби тоҷик роҳ меёфт.

Дар баробари ин дар байни солҳои 1905 - 1906 матбуоти турку тотор, Истамбул, Миср ва Ҳиндустон дар Бухоро ва баъзан Самарқанд ба ибораи устод С. Айнӣ хеле хуб кор кард. Дар ин давра асари сецилдаи публицистӣ - ҳаҷвии Зайнулобидини Мароғай «Саёҳатномаи Иброҳимбек» (таълифаш с.1888) ба Бухорову Самарқанд ва Хива низ паҳн мешуд. «Саёҳатномаи Иброҳимбек» танқиди ақибмондагии феодали, ҷаҳолатпарастӣ, тарғиби улуми дунявӣ ва амсоли инро дар бар гирифта «доир ба ахлоқи Эрон навишта шуда бошад ҳам, ҷойҳои танқидиаш айнан дар Бухоро низ буданд. Бинобар ин мутолиаи ин китоб низ ба дигаргунии фикри баъзе қасон сабаб гардид» [12, с. 25].

Чун «Саёҳатномаи Иброҳимбек» ва дигар асарҳои мансури дар Эрон ва Туркия дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX ба вуҷуд омада танқиди урфу одатҳои ҷоҳилонро фаро гирифта, хусусияти маорифпарварӣ доштанд, дар байни зиёӣни эҷодқори Осиёи Марказӣ, хоса Бухоро зуд қабул ва маъруф мегардиданд, ки он, аз як тараф, ба ташаккули насли нави тоҷик таъсир мерасонд, аз ҷониби дигар, боиси шакл гирифтани ҳаҷви реалистии иҷтимоӣ мегардид. Ба ин маънӣ, дар инкишофи ҳаҷви адабиёти шӯравии тоҷик ва ташаккули ҳаҷви публицистии он адабиёти пешқадами танқидӣ - ҳаҷвии рус дар ибтидо ба воситаи адабиёту матбуоти тотор ва Озорбойҷон таъсир расонида бошад, дар даҳсолаи аввали асри XX имконияти бевоситаи истифода аз адабиёти рус, минҷумла ҳаҷви он барои адибону публицистони тоҷик пайдо шуд. Ин имконият таъсиси рӯзномаву маҷаллаҳо буд.

«Моҳи марти (11) соли 1912 бо эҳтимоми чамбияти чадидони Бухоро газетаи «Бухорои Шариф» дарҷ гардид, ки хонандаҳоро бо осори адибони Ғарб ва рус, бахусус Л. Толстой шинос намуд [136, с. 23].

Рӯзномаи «Бухорои Шариф» дар баробари инъикосу баррасии масоили мухталифи замон, бахусус масъалаҳои «тадриси мардум ба талаби илм ва ислоҳ намудани вазъи таълим» хонандагонашро, аз як сӯ, ба дурдонаҳои назму насри адабиёти классикии тоҷикӣ шинос менамуд, аз сӯи дигар, бо чопи тарҷӯмаи «намунаи осори адибони номии ҷаҳон, аз ҷумла Пушкину Толстой ва А. Кротов чашми мардумро ба маърифати дунёвӣ ҳидоят менамуд» - менависад муҳаққиқ О. Салимзода [133, с. 49].

Воқеан дар рӯзномаи мазкур дар 41 шумора аз шумораи 60 то 101 дувоздаҳ асари хурду калони нависандаи бузурги рус Л. Н. Толстой аз қабилӣ «Асири қафқозӣ», «Инсонро замини зироат бисёр лозим аст», «Муҳаббат кунед якдигарро», «Бурон тамои мешавад», «Муздур Эмилян ва табли тихӣ», «Илёт», «Яздонро ва шайтонро», «Худо ҳақро мебинад, лекин зуд кашф намекунад», «Барои Худо ё Мамонна», «Шоҳдӯхтари сининчи», «Ду савдогар» зери рубрикаи «Осори Ғроф Тулстуй» ва бо имзои мустаори мутарҷим «Р. И.» нашр шудаанд. Ҳамчунин дар саҳифаҳои «Бухорои Шариф» асарҳои «Данко» ва «Кампири Изергил» - и М. Горький «Ҳикояҳои чинӣ» ва «Фелетон» - и адиби Фронса Онри Ди Ринно низ ба таъ расидаанд. Зимнан тарҷумаи асарҳои нависандагони рус ҷуноне аз мисолҳо маълум гашт ҳанӯз дар ибтидои асри ХХ сурат гирифта будааст ва ин шартӣ будани далели муаллифони «Таърихи адабиёти советии тоҷик қ.1», ки «тарҷумаи асарҳои бадеии нависандагон рус ва баъзе халқҳои дигар ба забони тоҷикӣ асосан аз нимаи дуҷуми солҳои бист оғоз ёфт» [67, с. 204] мегӯянд, собит месозад.

Муродов Мурод Бердиевич

Албатта, на ҳамаи асарҳои тарҷумашудаи дар боло зикрашон рафта ҳаҷвианд. Агар ҷавҳари асарҳои «Яздонро ва Шайтонро», «Худо ҳақро мебинад, лекин зуд кашф намекунад» - и Л. Н. Толстой ва «Вафоти валиаҳд» - и А. Довуд ҳаҷвӣ бошанд, асари «Кампири Изергил» - и А. Горький ва «Ҳикояҳои чинӣ», «Фелетон» - и Онри Ди Ринно низ аз унсурҳои ҳаҷву юмор ҳолӣ нестанд. Бинобар ин мутолиаи чунин осор ба зиёиёни эҷодкори озодихоҳ хоҳу ноҳоҳ бе таъсир буда наметавонист.

Дар омади сухан қайд кардан бамаврид аст, ки дар «Бухорони Шариф» маводи комилан ҳаҷвӣ, (ба истиснои осори тарҷумашуда) ба таъб нарасидааст. Аммо дар баъзе нигоштаҳо, ки хусусияти танқидӣ доранд, унсурҳои ҳаҷву танз ба назар мерасад. Чунончи дар мақолаи «Фелетун дар хусуси забон» - и Мирзочалол Юсуфзода, ки дар се шумораи нашрия (№№11,13,14) ҷоп шудааст, хусусияти ҳаҷву танқидиро дучор меом. Аммо бояд гуфт, ки ин мақола аз ҷиҳати хусусияти жанрӣ ва ба мафҳуми фаҳмиши имрӯза фелетон буда наметавонад, зеро дар он ҳарчанд «зухуроти манфии воқеа - маҳкум намудани норасоӣҳо» мушоҳида мешавад, вале муаллиф дар ошкор ва фош намудани камбудихо аз усули ҳаҷву танз чандон истифода набурдааст.

Ҳамин тавр, таъсири нахустрӯзномаи миллии «Бухорони Шариф» на танҳо дар ташаккули публитсистикаи муосири тоҷик асос гузошт, балки дар шаклгирии навҳои эҷоди адабиву публитсистӣ, ҳоса ҳаҷви публитсистӣ замина ба вучуд овард. Агар дар ибтидо адибони тоҷик ба асарҳои адибони пешқадами рус чун Лев Толстой, Пушкин, Лермонтов, Крилов, Гогол ва дигарон ба воситаи адабиёту матбуоти озару ва тотор шиносӣ пайдо карда бошанд, таъсиси рӯзномаву маҷаллаҳо, баъдтар Нашриёти давлатии Тоҷикистон имкони тарҷумаи бевоситаи чунин асарҳоро ба вучуд овард. Ба кори тарҷума дар

Публицистикаи ҳаҷвӣ

баробари адибони баркамол С. Айнӣ, А. Мунзим, В. Маҳмудӣ - адибони ҷавон С. Улуғзода, Р. Ҳошим, Ҳ. Карим, О. Исмаилов ва дигарон машғул шуданд. Тарҷумаи асарҳои адибони рус ва намоёндагони адабиёти халқҳои дигар дар тамоми солҳои мавҷудияти ҳокимияти Шӯроӣ идома дошт, ки он хоҳу нохоҳ ба маҳорати нигорандагии адибону публицистон, хусусан эҷодкорони ҳаҷвнигор нерӯ ва қувваи тоза мебахшид.

Дар даврони Шӯравӣ таъсири босамари ҳаҷвиёти адабиёту публицистикаи рус шакл ва мазмуну моҳияти нав пайдо кард. Хусусан ҳаҷви бурро ва нишонрасро дар асарҳои «Қайдҳо дар бораи мешанӣ», «Мубоҳисаҳои ман», «Дар Амрико» - и А. М. Горкий, «Мистерия буфф», «15000 000», «Маҷлисбозон», «Бюрократизм», «Даҳшати қоғаз» - и В. В. Маяковский, масалҳои Д. Бедный дучор карда метавонем, ки онҳо на танҳо барои ҳаҷвнависони Шӯравии тоҷик, балки ба маҳорати ҳиҷогӯии адибони ҷамоҳири собиқ Шӯроӣ як мактаби хуби эҷодӣ гардида буд. «Нависандагони тоҷик - менависад А. Усмонов аз ҳаҷвнависони бузурги рус, тасвири реалистии ҷиҳатҳои манфии ҳаёт ва роҳҳои типосозии ҳаҷвӣ, инчунин кӯтоҳу мӯътабарро меомӯхтанд» [158, с. 75]. Хусусан дар асарҳои ҳаҷвии Л. Н. Толстой тасвири реалистонаи ба ҳақиқат монанд зиёдтар эҳсос мешавад. Ба қавли адабиётшинос М. Имомов «баръакси биниши ҳаҷвии Гоголу Щедрин махсусияти ҳаҷви Л. Н. Толстой дар он зоҳир гаштааст, ки тасвири нависанда ҳамеша ором ва ба ҳақиқат монанд мебошад. Принципи реалистонаи тасвир тамоми паҳлуҳои маҳорати Л. Толстойро фаро гирифтааст ва портретҳои ҳаҷвии ӯ низ ба ҳамин принцип ба тасвир омадаанд» [60, с. 90]. Чунин принципи реалистии тасвир ва ба ҳаёти воқеӣ монанд будани мундариҷаи асарҳои Л. Толстой ва дигар ҳаҷвнависони рус аз талаб ва тақозои замон манша мегирифт ва барои гароиши публицистии осори адабӣ мусоидат мекард. Муаллифони китоби «Таърихи адабиёти советии тоҷик» низ дуруст қайд мекунанд, ки

омӯзиш аз адабиёти рус аз солҳои 20 сар шуд. Таъсири ин дар назм аз аввалин шеъри революсионии Айни «Марши хуррият» оғоз ёфта бошад, дар наср аз публитсистика сар шуд» [67, С. 206-207].

Аз адабиёти пешқадами рус истифода намудану онро сармашқи кори эҷодии худ қарор доданро қариб ҳамаи адибони тоҷик қайд кардаанд. Масалан, устод С. Айни менависад: «Ман бояд рӯйрост дар байни аҳли ҷамоати советӣ баён кунам, ки тараққиёти таҷрибаи эҷодии ман ба омӯхтани асарҳои Горкий вобаста аст. Ман аз ин кори бузург дар тасвири образҳо, тасвири характери қаҳрамонон бисёр чизхоро ёд гирифтаам, ман аз ӯ содагии ифодаро ёд гирифтаам» (Айни С. Зиндаи абадӣ // БАС, 1936, №7, с. 6).

Яке аз аввалин адибони ҳаҷвнависи адабиёти Шӯравии тоҷик - Раҳим Ҷалил бошад ба асарҳои А. П. Чехов муҳаббати хоса доштааст. Ӯ менависад: «Аз ин рӯ, ӯ (Чехов А.П. М.М) бедоркунандаи қобилияти ҳаҷвнигории ман аст. Ман барои баъзе ҳикояҳои ҳаҷвӣ маҳбуби хонандагон шудам, аз ин устодон, аз ин кутаҳнавис, нуктагӯю нуктасанҷ, донишманди зиндагӣ миннатдорам. Чунон ки аз Горкийи ҷовидонӣ, Н. Гоголь, С. Айнии бузург меомӯзам» [177].

Ҷамин тавр, омӯзиши адабиёту публитсистикаи рус ва дигар халқҳо барои адибону зиёни эҷодкори тоҷик дар ибтидо ба воситаи адабиёти тотору озарбойҷон ва узбек сурат гирифта бошад, минбаъд ин омӯзишу баҳрабардорӣ бевосита инкишоф ёфта, ба яке аз талаботи доимии эҷодкорони Шӯравӣ мубаддал гардидааст. Хусусан дар ибтидои садаи XX таъсири осори публитсистӣ ва ҳаҷвии адибони пешқадами рус ва халқҳои Осиёи Марказӣ ба ҳаҷвнигорони тоҷик «барои бештар қувват додани танқиди тартиботи кӯҳна ва рӯҳияи норозигӣ ёрӣ мерасонид» [122, с. 23].

Умуман, омӯзиш, таъсир ва баҳрабардорӣ аз адабиёту публитсистика ва ҳаҷви адабиёти рус, озар, тотор ва ўзбек дар

Публистистикаи ҳаҷвӣ

ибтидо ду ҷиҳатро дар бар мегирад. Яқум омӯзиши бавосита ва бевоситаи асаҳои адабони ҳаҷвнигори рус чун И. А. Крилов, Л. И. Гогол, Салтиков Шедрин, Л. Н. Толстой, А. П. Чехов, А. М. Горкий, В. В. Маяковский, Д. Бедный ва дигарон, ҳамзамон шеърҳои ҳаҷвии оҳанги публистистӣ доштаи Мирзо Алиакбар Собир, Муҳаммадалиии Муқимӣ, Зокирҷон Фурқат, Завқӣ, Туқай ва дигарон, ки барои нависандагону адабониҳаҷвнигори тоҷик, аз як тараф, намунаи ибрат, аз сӯйи дигар, сайқали ҳунари ҳаҷвнигорӣ гардидаанд. Дуюм таъсиси маҷаллаҳои ҳаҷвӣ амсоли «Красный перец», «Бегемот», «Смехач», «Крокодил», «Мулло Насриддин», «Муштум» ва тавасути ин нашрияҳо дастраси адабони тоҷик гардидани асарҳои ҳаҷвии адабиёти рус ва дигар халқҳо, ки бешубҳа дар омӯхтани интиҳоби мавзӯ, ҷиҳатҳои тасвири воқеа, бунёди образ, ғанӣ гардонидани шакл, усулҳои инъикосу тасвири ҳаққонии рӯйдоду ҳодисаҳо ва амсоли ин мусоидат мекарданд.

Хулоса, ҳаҷвиёти пешқадами адабиёти классиқиву шӯравии рус ва дигар халқҳо, бахусус адабиёту публистистикаи Озорбойҷону тотор ва ўзбек, аз як тараф, барои ташаккул ва инкишофи ҳаҷвиёти адабиёти муосири тоҷик таъсири пурсамар расонида бошад, аз сӯйи дигар, дар ташаккули навъи тозаи ҳаҷв - ҳаҷви публистистӣ ҳамчун омил ва сарчашмаи ёрирасон муътамад гардид. Ин сарчашма дар баробари ҳаҷви фолклорӣ ва классиқии тоҷик дар шакл гирифтани ҳаҷви публистистӣ дар адабиёту публистистикаи тоҷик ва ҳамчун соҳаи мустақил эътироф гардидани он нақши муҳим ва барҷо гузоштааст. Аммо бояд иқрор шуд, ки дар ба вучуд омадан ва инкишофи публистистика, хоса ҳаҷви публистистӣ талаботи давраи айём ва рӯҳияи замон омилҳои асосии гардида, ки дар бобҳои оянда дар ин ҳусус муфассал хоҳем андеша ронд.

ТАШАККУЛИ ҲАЧВИ ПУБЛИТСИСТӢ ДАР МАТБУОТИ ДАВРИИ ТОЧИК

II. 1. Ҳачви матбуоти даврии ибтидои садаи XX

Инқилоби Октябри ибтидои садаи XX, ки дар Русия ба амал омад, зиндагии мардуми ин кишвар, ҳамчунин қаламрави онро ба таҳвил овард. Ба таъбири адабиётшинос М. Имомов «бо дигаршавии сохти давлатдорӣ, иқтисодиёт, сиёсат, муносибатҳои истеҳсолӣ, моликият, маишат низ тағйир ёфта, ба табдили чараёни фарҳангу адабиёт мусоидат кард» [60, с. 5]. Чунин тағйиру таҳвили ҳаёти иҷтимоӣ боиси ба дигаргуниии кулӣ гирифтӣ шудани адабиёт, хоса адабиёти тоҷик гардида он давраи нави ташаккулу инкишофро ба худ касб кард, ки минбаъд бо номи адабиёти шӯравӣ, публицистикаи шӯравӣ ё муосир ном гирифт ва шуҳрат пайдо кард.

Ин воқеаи таърихӣ ва раванди ҷомеасозии он ҳарчанд дар адабиёту публицистика баъзе монеаву қолабкорихоро талқин мекард, аммо дар баробари ин имкониятҳои зиёдеро низ фароҳам овард. Пеш аз ҳама, майли маорифпарварӣ, ки дар сарғаҳи он Аҳмади Дониш меистод қувват гирифт, рӯзнамаҳои форсиву туркӣ ва тоторӣ густариш ёфт, дар таъсири маорифпарвариву матбуоти фавқулзикр нашрияҳои миллӣ ба вучуд омад, ки баъдтар дар заминаи он матбуоти миллии тоҷикӣ таъсис ёфт.

Маҳз рӯйи чоп омадани рӯзнамаву маҷаллаҳо дар ташаккули насри реалистии тоҷик мусоидат кард. Намунаҳои аввалини асарҳои адабиёти муосири тоҷик дар рӯзнамаву

Публицистикаи ҳаҷвӣ

мачаллаҳои тоҷикии «Бухорои Шариф», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Роҳбари дониш», ҳамчунин дар рӯзномаву мачаллаҳои ўзбекии «Меҳнаткашлар товушӣ», «Инқилоб», «Кутулиш» ва матбуоти дузабона – тоҷикӣ - ўзбекии «Оина», «Хуррият» ба таъб расидаанд. Ба ин маънӣ метавон гуфт, ки ташаккули инкишофи адабиёти муосир, бахусус насли реалистии он аз ҳар ҷиҳат ба ташкил ва интишори матбуоти даврӣ саҳт алоқаманд аст. Чунин алоқамандӣ ва ҳамчун воситаи ахбори омма ташаккул ёфтани матбуот, аз як тараф, таблиғи адабиёти навро миёни омма метезонд, аз ҷониби дигар, ба инкишофи навъи замонавии эҷод - публицистика мусоидат мекард. Ин аст, ки муаллифони китоби «Таърихи адабиёти советии тоҷик» навиштаанд: «яке аз муҳимтарин хусусиятҳои насли тоҷик дар марҳилаи пайдоиши он тараққии публицистика мебошад. Пешрафти ин жанр ба шароити таърихӣ ва муҳимтарин масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мадания, ки ҳаёти ҳаррӯза ба назди аҳли адаб мегузошт, саҳт вобаста мебошад. Масъалаи асосӣ - муносибати нависандагон ба революсияи Октябр буд» [67, с. 221]. Бале, маҳз вазъи замон ва рӯҳияи сиёсии даврон эҷодкоронро водор месохт, ки муносибати худро ба инқилоби Октябр, ки ҷараёни зиндагиро ба кулӣ тағйир дода буд, муайян намоянд. Яке аз омилу тариқаи муайянкунандаи муносибати эҷодкор ба ҳаёти нав танқиду мазаммати ҳаёти гузашта ва тарғибу қадрдонии ҷомеаи навин ба ҳисоб мерафт. Ва чунин самт гирифтани фаъолияти эҷодии адибон ба ташаккули инкишофи навъи нави адабиёту публицистика – ҳаҷв на танҳо мусоидат кард, балки ба раванди он суръат бахшид. Ин равия, ки ҳоси адабиёти тамоми халқҳои Шӯравӣ гардида буд, наметавонист, барои адабиёту публицистикаи тоҷик истисно бошад. Шояд ҳамин хусусиятро ба инобат гирифта И. С. Брагинский дар сарсухани китоби «Анекдоты о Ходже Насриддине» (тарҷума

аз забони туркӣ В. А. Гордолевский) дар бораи таърихи ҳаҷв дар мамолики араб, Осиёи Марказӣ ва Осиёи хурд мулоҳиза ронда, таъкид мекунад, ки «дар лаҳзаҳои маҳсусан душвор ва дар марҳилаҳое, ки тағйироти қатъие дар ҳаёти халқҳо ба вучуд меоянд, ҳаҷв ривоч меёбад» [17, с. 11]. Воқеан агар ба адабиёту публицистикаи марҳилаҳои тағйирёбии халқҳои Шӯравӣ, хоса Осиёи Марказӣ амиқ шавем, ба хулосаи И. С. Брагинский на шубҳа, балки эътиқодамон қавӣ мешавад. Муҳаққиқи ҳаҷви матбуоти тоҷикии солҳои 1920 - 1930 С. Солеҳов низ ба ин мазмун қайд карда, ки «аз як тараф, ба ҳаёти иҷтимоӣ ҷой шудани онҳо, аз тарафи дигар, шиддат гирифтани муқобилоти душманони соҳти советӣ, ки мавқеи худро гум карда буданд, авҷу инкишофи ҳаҷвро таъмин намуд» [143, с. 6].

Ҳамин тавр, зиддияти «кӯҳнаву нав» асоси мундариҷаи асарҳои ҳаҷвӣ гардида, бо таъсири идеологияи замон ҳаҷв ба яроқи муборизаи маънавӣ табдил ёфт. Чунин хусусияти ҳаҷв баъдтар тамоми адабиёту публицистикаи шӯравиро фаро гирифта рӯҳияи сиёсӣ пайдо кард. Ба таъбири В. А. Алексеев «дар матбуоти даврии шӯравӣ воситаҳои пуртаъсири муборизаи ғоявӣ зидди душман кам нест. Аммо яке аз силоҳи муҳимми ҳуҷумкунандаи навӣ публицистика – ҳаҷв мебошад» [14, с.5]. Зимнан ҳаҷву танз дар адабиёти собиқаи тоҷик нақши муборизро то андозае иҷро мекард, аммо идеологияи шӯравӣ ба он, ба иборае, ҳуқуқҳои зиёд дод. Аз ҷумла, ҳаҷв яроқи мубориза бо душман, ҳаҷв воситаи маҳкумкунандаи бадӣ, ҳаҷв василаи тарбия ва ҳоказо. Ин буд, ки ҳаҷв на танҳо дар адабиёти замон мавқеъ пайдо кард, балки дар рӯзномаву маҷаллаҳо ба гӯшаву рубрика ва саҳифаҳои маҳсус соҳиб гардида ба нафъи идеологияи давр муборизаи беамон мебурд. Аввалин гӯшаи ҳаҷвӣ дар матбуоти тоҷик дар «Шуълаи инқилоб (1919 -1921) таъсис дода шуд ва он «Тоziёна» ном дошт. Аввалин гӯшаи «Тоziёна», яъне «Тоziёна» - и 1 дар шумораи 21-и «Шуълаи инқилоб» аз

25 сентябри соли 1919 ба таъб расида ҳамагӣ 14 маротиба дар шумораҳои гуногуни ҳафтавори мазкур чоп шудааст. Вале дар духтаи китобхонаи давлатии ба номи Абулқосим Фирдавсӣ бо сабаҳои номаълум шумораҳои (5,8,10,11,12 ва 13-уми «Тоziёна» мавҷуд нест). Муҳаққиқ С. Солеҳов низ ин шумораҳоро пайдо накардааст. Дар шумораи аввалини «Тоziёна» кормандони «Шуълаи инқилоб» ба тариқу ҳаҷву мутоиба мақсади таъсис додани чунин гӯшаи ҳаҷвиرو амалӣ гардонидани сиёсати замон ва тоза намудани муассисаҳои давлатӣ аз унсурҳои хиёнаткор маънидод намуда, аз ҷумла навиштаанд. «Ҳаммаслақони мо вақте дохили фирқа ва хидмати миллат намуданд, ҳар кадом як фариштаи поке буданд. Ҳамин ки дохили фирқа шуда, ба хидмати миллат гузаштанд, хонаи миллатро чунон обод карданд, ки биё ва тамошо кун!...

Инак, мо барои таъқиб ва танбеҳи ин гуна ҳаммаслақон баъд аз ин тоziёнаи равшанӣ истеъмол хоҳем кард. Тоziёна чи тоziёнае?.. Ба маҳзи хӯрдан дар як дам ҳар навъ беадабро боадаб ва ҳар навъ мастро хушёр месозад. Агар боварӣ надоред, инак «Тоziёна», бифармояд, озмоиш намоед, агар бо як задан дингтон нарм нашуд, бурдаш нест» (Шуълаи инқилоб, 1919.- 25 сентябр).

Маводи шумораи аввали «Тоziёна» - и «Шуълаи инқилоб» дар заминаи таъсири ҳаҷви адабиёти классикии тоҷику форс ба вучуд омада, хусусияти умумӣ дорад. Дар он махсусан услуби ҳаҷвнигории Убайди Зоконӣ эҳсос мешавад. Ба гурба монанд кардани шахсони сари мансаб омада, ки бо суистифода аз он қорҳои давлатӣ ва иҷтимоиро хароб карда ба ҷамъият зарар меоранд, худ як навъ мундариҷаи «Муш ва Гурба» - и Убайди Зоконӣ ба хотир меорад. Таъсир ва истифодаи услуби ҳаҷвнигории Убайди Зокониро дар луғатномаҳои тафсирие, ки баъд аз дебоҷа дар шумораи аввал оварда шудааст боз ҳам равшантар мегардад. Чунин хусусият пайдо кардани аввалин

ҳачвияҳои матбуоти даврӣ гувоҳ бар он аст, ки масъулини «Тоziёна» аз ҳаҷви адабиёти собиқаи тоҷик, баҳусус ҳаҷви Убайди Зоконӣ хуб бархӯрдор гардида дар пайравии онҳо тақлидҳои эҷодкорона кардаанд.

Луғатҳои тафсирие, ки бо тақлидҳои эҷодкорона ба тариқи мучаз ва амиқмаъно эҷод шудаанд, ба ҳамдигар умумияти шаклӣ доранд, аммо онҳо аз ҷиҳати мазмун ва оҳанги ифода гуногун мебошанд. Аз панҷ луғати тафсирие, ки дар ин шумора ба таъб расидааст: «Давлати барқӣ», «Буржуаи пинҳонӣ», «Мухторияти ҷудогона», «Мамлақати ваҳшиёна», «Оби ҳаёт», ду тоаш моҳияти сиёсӣ ва боқимонда оҳанги иҷтимоӣ - ахлоқӣ доранд. Ҳамчунин луғатномаи «Мамлақати ваҳшиёна» - масъалаи байналхалқиро ифода кардааст: «Мамлақати ваҳшиёна» - Эрон аст, ки ба унвони олмониҳо ва шайтанати англисҳо фирефта нашуда худро ба болои муҳорибаи ҷаҳонсӯз дохил накард ва мамлақати худро порча - порча намуда ба душманон надод, ки имрӯз душманон дар ҳавое бинавозанд, ӯ маҷбур ба рақс бошад».

Агар дар луғатномаҳои тафсирии «Буржуазии пинҳонӣ», «Давлати барқӣ» ва «Оби ҳаёт» камбудиву норасоии ҳаёт ба таври умумӣ таъкид шавад, дар луғатномаҳои «Мухторияти ҷудогона» ва «Мамлақати ваҳшиёна» объекти танқиду тамасхур мушаххасан нишон дода шудааст. Ба иборае оҳангу ҷанбаи публитсистӣ дар онҳо равшану қавитар аст. Чунончи «Мухторияти ҷудогона», ин дар Боғишамол аст, ки аҳолии он мувофиқи прӯғроми аксариюн меҳоҳанд ба забони миллии худ гуфтугӯ кунанд ва сарнавишти худро ба дасти дигарон насупоранд, чунки супурда мазаашро чашида буданд. Дигарон гов хурда «ғадудаш» - ро ба онҳо нагузошта буданд». Маълум аст, ки Боғишамол, яке аз ноҳияҳои вилояти Самарқанд буд, ки нуфузи бештари аҳолии онро форсизабонон ташкил медоданд. Маҳз бо

маслиҳату дастгирии Саидризо Ализода ва мактуби як гурӯҳ коммунистони ин ноҳия ҳафтавори «Шуълаи инқилоб» таъсис шуда буд. Дар он айём, ки ҷараёни туркигароӣ авҷ гирифта буд ва «душманони қавми тоҷик» аз ҳар ҷиҳат забони онро маҳдуд мекарданд, ба қавли адабиётшинос А. Маҳмадаминов «чун тоҷикон дар роҳи туркиқунонии ҳамаи халққову миллатҳои Осиёи Миёна - ҳадафи асосии пантуркистҳо, сангинтарин монеа буданд, аз нахустин рӯзҳои ташкили Ҷумҳуриҳои Туркистон ва Бухоро онон кӯшишҳои хешро алайҳи ин мардум нигаронида буданд» [83, с. 15]. Дар луғатномаи «Мухторияти ҷудогона» чунин фишоровариҳои замон ба тариқи киноя ишора шудааст.

Дар «Тоziёна - и 7 (№ 53. 1924.-16 октябр) муаллифи ҳаҷвияи «Ҳар лаҳза ба як шакли он бути айёр дароед» чунин муносибати душманонаи туркигароён бо тоҷиконро ба таври пичинг моҳирона ишора мекунад. «Ин ҷаноби оқо 12 сол пеш, яъне ҳангоми инқилоби Эрон ва маршрутаву хуррият, аз ҷадидӣ ва тараққӣ ҷунон мутакофир ва безор буданд, ки ўзбекнамоёни Самарқанд аз тоҷикиву форсӣ...» (206, 1912.- 16 октябр).

Як хусусияти «Тоziёна» - и «Шуълаи инқилоб» он буда, ки бештари масъалаи фарогирандаи он хусусияти худшиносиву худогоҳӣ ва миллӣ дошта ба манфиати мардуми тоҷик ва кишвари тоҷикон равона шудаанд. Тавре дар боло ишора шуд, дар солҳои аввали Ҳокимияти Шӯроҳо масъалаҳои миллӣ дар Осиёи Марказӣ, бахусус миёни ўзбекону тоҷикон на ҳамеша ба манфиати тоҷикон ҳал мешуд. Таъсири туркигароёни айём ба дарачае расида буд, ки мардуми муқимии шаҳрҳои бостонии тоҷикнишин чун Самарқанду Бухоро, ки ба иборае «ҳафт пушташон тоҷик буд» худро ўзбек муаррифӣ мекарданд. Чунин дурӯягиву замонасозии ин тоифа мардум нафрату адовати масъулини «Тоziёна» -ро наоварда наметавонист. «Дар Самарқанд чанд нафар пайдо шуданд, ки худашон пушт

Муродов Мурод Бердиевич

дар пушт тоҷик, яъне форсанд. Далел ҳам ин аст, ки то дирӯз онҳо аз калимаи ўзбек чунон нанг мекарданд, ки Лой Чурч ба гуфтугӯ кардан бо вакили мо Комирнуф...Имрӯз намедонам, чи доге дидаанд, ки худро ўзбек ба қалам дода, аз форсӣ ҳарф задан ор медоранд (206, 1920.- 16 октябр).

Ин воқеаву ҳолатҳо заминаи ҳаёти дошт, дар солҳои 1917 ва 1919 майдони туркпарастӣ басо фароҳу васеъ гардида, ба ҳар роҳ фаъолият мекард. Ташкилотҳои зиёде бештар бо мақсадҳои фарҳангӣ созмон ёфта буд, «вале ин фаъолият бисёр хусусиятҳои аслии маорифпарвари худро аз даст дода буд, фаъолияте буд, ки ба фикри ғаспкорӣ ва турктоз, ба нияти нест кардани як халқ ва қувват додани халқи дигар асос ёфта буд» - менависад М. Шакурӣ [169, с. 30]. Бо чунин шаклҳо созмонҳои ба ном фарҳангӣ бо ҳар роҳ кӯшиш менамуданд, ки фаъолияти иҷтимоию сиёсии худро бар зидди халқи тоҷик равона сохта мардум, бахусус равшанфикрони даврро гумроҳ намоянд. Ин амали пардапушоии онҳо ба дарки дӯстдорони қавми тоҷик, хоса кормандони «Шуълаи инқилоб» мерасид ва эшон бо ҳар васила кӯшиш менамуданд, ки пеши роҳи чунин амали номуносибро гиранд.

Маводи гӯшаи «Тоziёна» дар асоси фактҳои воқеӣ ва ҳодисаҳои мушаххас иншо гардида ҳам ҷиҳатҳои умда ва ҳам махсусияти фарқкунанда дорад. Умумияти маводи гӯшаи мазкурро, аз як тараф, зери як мақсад ва як услуб эҷод шудани ҳаҷвияҳо тасдиқ намояд, аз сӯйи дигар, бештари маводи «Тоziёна» бе ишораи сарлавҳа ба таъб расидааст. Ҳамчунин мақсаду мароми «Тоziёна», тавре дар боло ишора шуд, як навъ пурзӯр намудани мубориза ба муқобили хиёнаткорону бадкирдорон ва қаллобону мардумфиребон буд, ки дар тамоми шумораҳои «Тоziёна» чунин мақсаду маром эҳсос мешавад. Хусусияти фарқкунандагии маводи гӯшаи мазкурро бештар

дар шакли нигориш метавон чӯст. (Дар ин хусус дар боби оянда муфассал хоҷем истод).

Як хусусияти ҳаҷви гӯшаи «Тоziёна» дар он буда, ки аксарияти мақолаҳои он воқеаҳои дохилии кишвар, масъалаҳои мубориза зидди дунёи кӯхна ва урфу одатҳои зарарноки онро дар бар гирифта, муаллифон хислату характер ва амалҳои зараровари сарватмандон, бадмастон, дӯздон, бадахлоқон, мансабпарастон, муллоҳои мардумфиреб, мансабпарастон, ришвахӯрон, чоҳилони фирефташуда ва амсоли инро мавриди ҳаҷву истехзо қарор додаанд. Чунин нуқсонҳои замон гоҳо дар шакли луғатнома, баъзан дар қолаби муаммо ва чо - чо дар матни фелетонгуна танқиду мазаммат шудаанд. Аммо ин маъноеро надорад, ки дар гӯшаи «Тоziёна» мавзӯҳои ҳаёти байналхалқӣ инъикос нашудааст. Дар баъзе луғатномаҳои ин гӯша сиёсати фитнагаронаи мустамликадорони давр мавриди баҳсу шарҳ қарор гирифтааст. Масалан «Буржуи пинҳонӣ – касест, ки худро ранҷбар номида дар як идораи ҳукуматӣ ба 800 сӯм моҳона хидмат ва барои тӯи писараш сад ҳазор сум харч намояд. Бе шарти он ки худаш ба ширкати иштирокчиён дохил ҳам бошад. Вагарна буржуи ошкорист» (206, 1919 25.- сентябр).

Ба назари аввал чунин менамояд, ки ин мавзӯ масъалаи дохилӣ аст ва ҳеҷ ба сиёсати ҳаёти хориҷӣ муносибат надорад. Дар он ба қавли С. Солеҳов «хафноктарин нуқсони иҷтимоӣ, ки хеле ноайён аст, фошу расво карда шудааст. Ранҷбаре, ки 200 сум маош гирифта, қудрати 100 000 сум харч карда тӯй додан дорад, дар ҳақиқат бояд буржӯӣ ё сарватманде бошад. Аммо дар ҷамъияти сотсиалистӣ чунин шахсҳо бегонаанд» ([42, с. 190]. Воқеан дар ҷамъияти сотсиалистии ибтидои асри XX чунин ашхос на танҳо бегона буданд, балки ҳамчун ҷонибдорони ҷаҳони буржӯӣ, ки ба муқобили сотсиализм меистод, душман ҳисобида мешуданд. Ва барои фош кардани рафтору муносибати ин тоифа мушоҳидакори дақиқ ва ҷуръати

Муродов Мурод Бердиевич

калони касбӣ доштан ба кор мерафт. Он гӯши шунаво, чашми бино ва чуръати касбӣ, ки имрӯз аз унсуру аломати асосӣ барои журналист ба ҳисоб меравад, дар фаъолияти масъулини «Тоziёна» эҳсос мешавад. Дар гӯшаи «Тоziёна» - и «Шуълаи инқилоб» дар баробари мавзӯҳои рӯҳияи замонавӣ дошта чун тоза кардани сафҳои ҳизб, танқиди урфу одатҳои кӯҳна, сарзаниши сарватмандон, танзимот масъалаҳои дигаре низ инъикос шуда, ки дар замони имрӯз низ аз байн нарафтаанд. Яке аз чунин масъалаҳо, ки дар шароити кунунӣ ҳалли он дар сатҳи давлату ҳукумат қарор дорад, хароҷоти зиёди бодабдаба дар тую маросимҳо мебошад, ки боиси қабули «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба танзими расму оинҳо» гардид. Дар «Тоziёна -14 - ум амали давлатмандону фиребгарон ба таври умумӣ танқиду фош гардида, муаллиф масъалаи камхарҷ намудани туйҳоро ба миён мегузорад. «Акнун биед туй ва маъракаи захматкаши намоёнро тамошо кунед... Ин замон панҷ - панҷ мегиред, то шуда обиду мусулмон. Яъне исрофкорӣ ва тугёни инҳо назар ба замони Николай алайҳи раҳмат ҳам яке бар панҷ фузунтар шудааст, яъне тараққӣ кардаанд. Хуб хонахароб ту, ки барои туй писар ё духтарат ин ҳама маблағҳои газифро харҷ мекуни, аққалан даҳяки онро барои хайрияти миллат, ба ғоидаи фуқаро ва масокин сарф кун...». Туйҳои бодабдаба барпо кардан, касеро ба зиёфат даъват намудан, аз як тараф, худнамоӣ аст, аз ҷониби дигар, дигаронро ба чунин амал водор сохтан. Ин аст, ки муаллифи мақолаи мазкур суханашро идома дода меафзояд: «Ман, ки ҳамсоияи фақири худро ин ҷо гузошта, аз як фарсах роҳ давлатмандонро ба тӯям даъват намуда, зиёфат мекунам. Гӯё ин қарз аст. Фардо ӯ ҳам, ки тӯй кард лобад маро даъват карда аз ин ҳам зиёдтар маро икром хоҳад кард» (206, 1921.- 8 декабр).

Бояд қайд кард, ки «ҳачв, асосан дар гӯшаи махсуси ҳачвии «Тоziёна» гирд оварда шуда бошад ҳам, дар шеър, мақола ва

хабарҳои ба мавзӯҳои сиёсӣ, байналхалқӣ, ҳаёти маданӣ, иқтисодӣ ва ғайра бахшида чопкардаи «Шуълаи инқилоб» низ унсурҳои ҳаҷв барои таъкиди фикр ва равшан баён кардани муносибати танқидонаи муаллиф мувофиқи маврид ба қор рафтааст» [142, с. 19]. Ба ин маънӣ, маводи ҳаҷвии «Шуълаи инқилоб» - ро метавон чунин тақсимбандӣ намуд.

а) Нигоштаҳое, ки ба мавзӯҳои гуногун бахшида шуда, мақсади асосиашон ҳаҷву мазаммат нест, балки унсурҳои ҳаҷвсоз чун омили таъсирбахш истифода шудаанд;

б) Маводи сирф ҳаҷвие, ки дар гӯшаи «Тоziёна ба таъб расидааст.

Дар нигоштаҳои гурӯҳи аввал дарёфт намудани камбудиву норасоӣҳои иҷтимоъ, бадқирдорӣ ва рафтори номатлуби шахсони алоҳида, танқиди руиристи ҳақиқати ҳол ҳасуруна ва ошқоро мушоҳида шуда, муаллифон то андозае муносибати худро оташин ва бо оҳанги кинояву истеҳзо баён намудаанд. Масалан, нигоштаҳои Саидризо Ализода «Ба муносибати таътили ҷамъияти Хайрияи Боғишамол» (№33), «Инҳисори ғаллат барои ҷист?» (№18), «Занонро тарбия диҳед» (№7), «Бародарони Бодқармин» (яъне фарзандони Туркистонзамин) (№ 20), мақолаи Тикон (Мунзим) «Эрон ва ҷанги Афғон» (№10) ва ғайра. Дар омади суҳан мавриди зикр аст, ки аксарияти маводи «Шуълаи Инқилоб», баҳусус нигоштаҳои ҳаҷвии он ба қалами Саидризо Ализода мансубанд. Ӯ яке аз ҷадидони замон, тарғибгарони ҳаёти нав ва ҳокимияти тозабунёд ба маслаки он боварӣ ва эътимоди комил дошт. Аз ин рӯ, вай бо мақолаҳои худ ба муқобили нобасомониҳои замон, бар зидди дунёи ккҳна, урфу одатҳои ба иборае зарарноки он мубориза мебурад. Бештари мақолаҳои ӯ, бо имзоҳои мустаори «Ситамдида», «Қорғар», «Ранҷбар, С. А.» ва амсоли ин чоп мешуданд. «Ҳадафи тир дар мақолаҳои ӯ асосан сарватмандон, бадмастон, дуздон, бадахлоқон, муллоҳои авомфиреб,

мансабпарастон, ришвахӯрон», чоҳилони фирефташуда гардидаанд. Ҳачвияҳое, ки Ализода дар «Шуълаи инқилоб» чоп кардааст, асосан дар шакли луғат навишта шудаанд ва услуби «Рисолаи даҳфасл» - и Убайди Зокониро ба хотир меоранд», [22, с. 28] менависад С. Атобуллоев. Воқеан домани мавзӯоти мақолаҳои С. Ализода, хоса ҳаҷвиёти ӯ фароҳ аст, аз ин ру шакли ҳачвияҳои ӯро танҳо ба навъи луғат – эпиграмма гуфтан чандон дуруст нест. Саидризо Ализода аз он публитсистон ба ҳисоб меравад, ки фаъолияти эҷодиаши чи мазмунан ва чи шаклан рангоранг аст. Вале агар манзур танҳо гӯшаи «Тоziёна» - и «Шуълаи инқилоб» бошад, бояд иқрои шуд, ки муаллифон, аз ҷумла Саидризо Ализода бештар аз таҷрибаи ҳаҷвнависии адабиёти собиқаи тоҷик, махсусан аз услуби ҳаҷвнигории Убайди Зоконӣ истифода бурда ба онҳо пайравӣ намудаанд, аммо пайравии эшон эҷодкорона аст.

Дар ташаккули ҳаҷви «Шуълаи инқилоб», аз як тараф, ҳаҷви адабиёти классикии тоҷик, аз ҷониби дигар, таҷрибаи маҷаллаи «Мулло Насриддин» бетаъсир набуд. Чунончи дар боби авали рисола ишора шуд, дар нигоштаҳои ҳаҷвии С. Айни, С. Ализода, Ҳоҷӣ Муин, Б. Азизӣ ва дигарон, ки дар ҳафтаномаи мазкур ба таърифи расидаанд, таъсири маҷаллаи мазкур баръало эҳсос мешавад. Ба ибораи дигар, мавсуф аз адабиёти классикӣ, хоса ҳаҷвиёти он хусусияти бадеӣ, тарзу услуби баёни ҳаҷви омухта бошанд, ҳаҷви «Мулло Насриддин» ба онҳо таърифи ба воқеият, мушаххасбаёнӣ ва тарзи муносибат ба «маразҳои ҳафноки ҷамъият» - ро нишон меод. Ҳамчунин ҳаҷвнигорони «Шуълаи инқилоб» аз услуби публитсистии рӯзномаву маҷаллаҳои ўзбекӣ баҳра бурда, маводи дардхури ҷомеаи вақтро дар ҳафтаномаи худ иқтибос мекарданд. Масалан дар шумораҳои 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 42 ва ғайраи «Шуълаи инқилоб» мақолаҳои зиёдеро дучор омадан мумкин аст, ки аз рӯзномаву маҷаллаҳои дигар иқтибос

Публицистикаи ҳаҷвӣ

шуда, хусусият ва моҳияти танқидию фošкунандагиро доранд. Аксари чунин мақолаҳо бо ҳаҷву тамасхур ва зарофат нақл карда мешаванд.

Чунин хусусият пайдо кардани публицистикаи солҳои 20 - и қарни ХХ ба ҳислат ва характери рӯҳияи замон алоқаманд буд. Дар он давра «ҳимояи инқилоб ва мубориза ба муқобили душманони дохилию хориҷии он, ки мавзӯи рӯзмарраи публицистика буд, мавзӯи асосии насри бадеӣ ҳам қарор гирифт. «Бисёр мавзӯҳои насри бадеӣ, ки аз ҳаёт бармеояд, аз ҷиҳати муҳимму рӯзмарра буданашон байни публицистика ва насри ҳақиқатан бадеӣ робитаи сахт ба вучуд оварданд» [67, с. 225]. Ин буд, ки эҷоди ҷи публицистон ва ҷи адибонро характери муносибат ба мавзӯву масъала, аз як тараф, ба ҳам наздик мекард, аз ҷониби дигар, бештар ба масъалаҳои сиёсӣ даҳолат намуданро баҳри эҷодкорон ҳидоят менамуд. Аз ин рӯ, дар публицистика ва адабиёти ин давра характери фošкунандагӣ, маҳкумнамоӣ ва танқидии муносибат ба мавзӯ мавқеи асосӣ пайдо кард. Аҳли қалам, хоса ҳаҷвнигорон бештар ба масъалаҳои сиёсӣ сари кор гирифта, зери ғоя ва мақсаду рӯҳияи давлати навбунёд эҷод мекарданд.

Яке аз чунин масъалаҳои сиёсии давр муборизаи синфӣ буд. Барои давлати навбунёд ва ҳомиёни он ду типи зухуроти манфӣ - қувваҳои буржуазияи хурд ва бюрократизм ҳалал мерасонид, ки бо онҳо бояд мубориза мебарданд. Ин шакли мубориза дар публицистикаи тоҷик аз «Шуълаи инқилоб», хусусан гӯшаи «Тоziёна» - и он шурӯъ гардида, баъдтар дар рӯзномаву маҷаллаҳои дигар идома гирифт. Бахусус ташкили гӯшаҳои маҳсули ҳаҷвӣ, ки аз «Шуълаи инқилоб» ибтидо гирифта буд, баъдтар нашрияҳои дигари матбуоти солҳои 1920 - 1930 - и тоҷик пайравӣ карданд. Рӯзномаи «Овози тоҷик» гӯшаҳои ҳаҷвии «Тоziёна», «Адабиёти ҳаҷвӣ» ва «Қисми ҳаҷвӣ» - ро таъсис дод. Нашрияи «Бедории тоҷик» гӯшаи

Муродов Мурод Бердиевич

ҳачвии «Торсақӣ», «Тоҷикистони сурх», «Гӯшмол» ва иловаи ҳачвии «Ҷаҳоннамо» - ро ташкил намуд. Тавре С. Солеҳов қайд мекунад, «метавон гуфт, ки маҷаллаҳои ҳачвии баъдтар таъсисшуда дар асоси қувваҳои эҷодии ҳамин гӯшаҳо дар натиҷаи зиёд гардидани муаллифони ҳачвнавис ва зиёд шудани миқдори материалҳо ва хусусан ба муносибати аҳамияти махсус пайдо кардани ҳачви нишонзани иҷтимоӣ, боз ҳам бештар афзудани майлу ҳавас ва талаботи хонандагон ба асарҳои ҳачвӣ ба вучуд омаданд» [142, с. 187].

Ҳамин тавр, «Шуълаи инқилоб», аз як тараф, инъикоскунандаи муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти вақт гардид, аз ҷониби дигар, ба майдони маҳорати адибону публицистон ва гун шудани таҷрибаи нигорандагии эшон табдил ёфт. Маҳз дар ин нашрия маҳорати публицистӣ ва ҳачвнигории С. Айнӣ, С. Ализода, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Мунзим ва дигарон шакл гирифт ва он барои инкишофи ҳачви муосири тоҷик, хоса ҳачви публицистӣ асос гузошт.

Баъд аз баста шудани «Шуълаи инқилоб» то ташкили Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон дар ҳайати Ҷумҳурияи Шӯравии Узбекистон ба забони тоҷикӣ нашрияе рӯйи чоп наомадааст. Ин холигии фазои иттилоотӣ барои мардуми тоҷик сабабҳо дошт, ки онҳоро ба сабабҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва таърихӣ метавон чун намуд. Ҷангҳои ҳамватании пурдаҳшат, ба вучуд омадани тақсмоти милли Осиеи Миёна, муносибати ноодилона ба ин тақсмот, ба дарачаи кофӣ набудани роҳбарикунандагон боис гардиданд, ки чанд муддат адабиёту публицистикаи тоҷик дар ҳукми фаромӯшӣ чой гирад. Дар ин муддат дар зерӣ таъсири маҷаллаҳои ҳачвии русӣ, украинӣ ва дигар халқҳои шӯравӣ дар Осиеи Марказӣ низ маҷаллаҳои ҳачвӣ ба вучуд омаданд. Чунончи зерӣ ноширии нашрияи «Меҳнаткашлар товӯшӣ», ки дар шаҳри Самарқанд чоп мешуд, аз соли 1920 сар карда маҷаллаи ҳачвии «Таёқ» бо забони

Публицистикаи ҳаҷвӣ

узбекӣ интишор гардид. Соли 1923 маҷаллаи «Муштум» таъсис ёфт. Ин маҷалла низ узбекӣ буда, заминаи рӯзномаи «Қизил Ўзбекистон» ба ҳисоб мерафт.

Адибону публицистони тоҷик, ки бо ду забон - тоҷикиву ўзбекӣ эҷод мекарданд, бо маҷаллаҳои Ҷавулзикр ва нашрияҳои дигар ҳамкорӣ доштанд. Аз ҷумла С. Айни соли 1920 дар Самарқанд ба сифати яке аз таъсисдиҳандагони журнали ҳаҷвии ўзбекии «Таёқ» Ҷаъолият нишон дода, дар атрофи он бисёр муаллифони ҷавони тоҷикро ҷамъ оварда буд» [142, с. 3]. Ҷамҷунин дар баробари устод С. Айни Саидризо Ализода, Аҳмадҷони Ҷамдӣ ва дигарон бо нашрияҳои ҳаҷвии ўзбекӣ ҳамкорӣ доштанд. Хусусан С. Айни аз Ҷаъолтарин муаллифони ҳиҷогӯи маҷаллаи «Маҷраб» (1927 - 1927) буд. Ба қавли И. С. Брагинский ў дар ин ва дигар нашрияҳои ҳаҷвии давр бо имзоҳои «Баттол», «Фуртакигӯ», «Ялғончи рӯздор», «Сарсон», «Тоҷсиз», «Зимғоиб», «Арғич», «Бир кечилик футармет» ва ғайра маводи ҳаҷвӣ ҷоп мекард [33, с. 62]. Маҷаллаи «Маҷраб», ки ҷун замимаи газетаи «Зарафшон» дар Самарқанд ҷоп мешуд, тавонист мактаби ҳаҷвнигории худро таъсис диҳад. «Дар сари ин мактаб - менависад муҳаққиқи ўзбек А. Саидов адиби бузург С. Айни меистод. Эҷоди ҳаҷвии С. Айни, А. Маҷидӣ, Хоҷи Муин Шукруллоев, Алвонӣ, Лутфулло Олимӣ, Бектош, Саидахмад Сиддиқӣ ва дигарон дар инкишофи феълтон, памфлет ва дигар жанрҳои ҳаҷвӣ нақши намоён гузоштаанд» [131, с. 15].

Баъд аз тақсимоти миллии Осиёи Миёна, ташкил шудани Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон ва таъсиси матбуоти даврӣ менависад А. Азимов «ҳаҷви шӯроӣ тоҷик пайдо шуд. Гӯшаҳои ҳаҷвӣ дар рӯзномаҳои «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик» ташкил ёфт. Намунаҳои аввалини ҳаҷв дар шаклҳо ва жанрҳои гуногун дар саҳифаҳои рӯзномаҳо ба таъ мерасиданд. Дар рӯзномаи «Овози тоҷик» гӯшаҳои ҳаҷвӣ

бо рубрикаҳои «Тозиёна», «Қисмати ҳачвӣ», «Ҳачв» ва сарлавҳаҳои умумии «Мубориза бо машрубот ва мастигарӣ», «Турачи ва бадахлоқӣ», «Бар зидди дин ва хуруфот» ва ғайра пайдо шуданд» [4, с. 94]. Ҳамин тавр, таъсиси нашрияҳо ва ба роҳ мондани таъбу нашри рӯзнамаҳои «Овози тоҷик», «Тоҷикистони сурх» ва баъдтар таъсис додани гӯшаҳои ҳачвӣ, ташкили маҷаллаи «Мушфиқӣ», «Бигиз», «Мулло Мушфиқӣ» публитсистикаи тоҷик аз нав ҷон гирифт, ба аҳли қалами маъюсу ноумедгашта қувва ва рӯҳу нерӯӣ тоза бахшид, ба инкишофи ҳачви публитсистӣ мусоидат намуд. Ба таъбири устод С. Айнӣ «қавми тоҷик ва матбуоти ӯ, ки як дараҷа аз хотирҳо фаромӯш шуда буд, баъд аз тақсимои худуди миллӣ бо роҳбарии фирқа аҳамияти бузурге пайдо карда, асарҳои худро дар майдони амалиёт нишон дод» [6]. Тараққиёти публитсистика ҳам боиси рангорангии шаклҳои он ва ҳам сабаби хусусияти замонавӣ пайдо кардани насри тоҷик гардид. Чи дар публитсистика ва чи дар адабиёт ҷанбаи воқеӣ ва бадеии инъикоси масъалаву мавзӯҳои замон ба ҳам омезиш ёфт. Махсусан дар осори ҳачвӣ объекти танқид ҳамеша ҳодисаҳои мушаххас ва воқеӣ қарор гирифта, ҳатто баъзе шеърҳо дар қолаб ва хусусияти жанрҳои публитсистӣ эҷод мешуданд. Аммо ин маъноеро надошт, ки ҳачви адабӣ бо ҳачви публитсистӣ ба ҳам омезиш ёфта, талаботи рӯҳияи замон боиси умумияти қатъӣ ва якрангии комили онҳо гардида бошад.

Маълум аст, ки умумият доштани ин ё он шакли эҷод хусусияти табиӣ ва ҳодисаи муқаррарӣ аст. Ҳамчунин умумияти ҳачви адабӣ ва ҳачви публитсистӣ ҳодисаи табиист. Ва ин ҳодисаи табиӣ барои ҳачви адабӣ ва публитсистии тоҷик дар ибтидои асри ХХ он буд, ки рӯҳияи раванди иҷтимоии замон инъикосу тасвири мушаххасу ҳаққонии ҳаёти воқеиро тақозо менамуд. Аз тарафи дигар, рӯҳияву авзои замон талаб

Публицистикаи ҳаҷвӣ

мекард, ки объекту предмети танқиду мазаммат ва тамасхур ошкоро ва ҳатто бо нишон додани унвон инъикосу тасвир карда шавад.

Бо вучуди ин ҳаҷви адабӣ ва ҳаҷви публицистиро як навъи осору эҷод наметавон ҳисобид. Инҳо ду соҳаи мустақили фаъолияти эҷод буда аз ҳамдигар қомилан фарқ мекунанд. Ҳаҷви публицистӣ дар асоси омилҳои муайян ва дар гармогармии ҳодиса эҷод карда мешавад. Публицист ҳамеша воқеаро дар асоси факту арқомии муайян, далелу аснод ва ҳуҷҷатҳои алоҳида, масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва сиёсии аҳамияти ҷамъиятӣ дошта шарҳу тафсил ва инъикосу тасвир менамояд. Ҳамчунин ӯ метавонад аз пасманзари ҳодисаҳои ҷузъӣ мантиқи типӣ ва ҳолати ботинии воқеаҳоро муайян кунад. Публицисти ҳаҷвнигор қобилият ва имконияти ба ҳама ҷиҳзҳои номатлуб зарба задан, таҳлил намудани воқеаҳои муҳолиф, дарёфтани умқи бадӣ, рангоранг ва образнок тасвир намуданро дорад. Барои публицист инъикоси мазҳакаомези ҳодиса, ҳиссиёти баланди тасвир, истифодаи аносири типсоз, низ бегона нест. Ҳаҷви бадеӣ бештар бо ҳодиса ва ҳислати бадҳои объективонидашуда сару қор дорад. «Дар ҳаҷви бадеӣ гоӣ дар образи типикунонидашуда таҷассум меёбад. Дар ин шакли эҷод унвонии муайян вучуд надорад, аммо тахмин карда мешавад. Муаллиф метавонад ихтиёран воқеияти кунуниро ба назар гирад, ба гузаштаи дур ё оянда мурочиат намояд, ҳодисаҳоро озодона тафсир намояд, бо муболиға ва беҳудуд фикрашро баён намояд» [14, с. 15]. Бояд гуфт, ки ҳадаф аз таъкид ва тафриқагузорӣ байни ҳаҷви адабӣ ва ҳаҷви публицистӣ он нест, ки адабиёт ба публицистика ё публицистика аз адабиёт муқаддам гузошта шавад. Ин ду мафҳум ба қавли муҳаққиқ И. Усмонов «яке дигареро инқор намекунад, балки ҳарду тавҷам, агар ин истилоҳ ҷоиз бошад,

бо кӯмаки якдигар, бо восилаҳои ҳамдигар пеш мераванду яке ба дигаре таъсир мерасонад» [160, с. 31].

Бо назардошти чунин хусусият ҳаҷви адабиёти муосири тоҷикро ба ҳаҷви адабӣ ва публитсистӣ метавон чудо намуд. Ҳарчанд нақши матбуот дар инкишофи ҳаҷви адабӣ кам нест, аммо майдони ташаккулу инкишофи ҳаҷви публитсистӣ маҳз матбуоти даврӣ аст. Аз ин рӯ, ҳаҷви публитсистӣ ҳамчун унсури матбуоти даврӣ ҳамеша дар ҳаракату инкишоф аст, аммо мавзӯи ҳаҷви публитсистӣ мувофиқи рӯҳияи замон ва талаби айём зуд дигаргун мешавад.

Ҳамин тавр, чуноне ишора шуд, мавзӯи ҳаҷви публитсистии матбуоти даврии солҳои 1920 - и тоҷик муборизаи синфӣ, муборизаи зидди дину хурофот, озодии занон ва амсоли ин буд. Ин мавзӯъ на танҳо хоси ҳаҷв, балки то андозае вазифа ва мақсади асосии публитсистикаи солҳои 20 - 30 - и қарни XX - и шӯравӣ, ҳамчунин тоҷик ба ҳисоб мерафт. Ҷараёни муборизаҳои наву кӯҳна, маҳкум кардани душманони хоричиву дохилӣ муҳимияти ин мавзӯро нишон меод ва аз байни бурдани онро тақозо менамуд.

Ҳанӯз соли 1921 дохили ҳукумати навтаъсиси Шӯравӣ В. И. Ленин дар мақолаи худ «Новые времена, старые ошибки в новом виде» дар рӯҳияи давлатдорӣ замон чехраи «душманони асосӣ» - ро тавсиф намуда, аз ҷумла навишта буд: «Душман на урдуи гвардиячиёни сафеди зери фармони помешикони аз ҷониби буржуазияи байналхалқӣ дастгиршаванда, на иқтисодиёти муфлисшуда, балки буржуаи хурд, қувваҳои муташаккиле, ки моро чун ҳаво ихота карда ҳар чи бештар меҳоханд ба ҷониби пролетариат равона шаванд, мебошад» [73, с. 103]. Ҳамин тавр, бо тавсифи дохили замон душманони ҳукумати Шӯравӣ ду категорияро ташкил меоданд: душманони беруна ва душманони дохилӣ. Душмани дохилӣ нисбатан ашадӣ ва хавфноктар буд.

Публицистикаи ҳаҷвӣ

Чунин тавсифи «душманону бадхоҳон» як навъ объекти ҳаҷви публицистии матбуоти даврии солҳои 20 - уми асри XX - ро муайян намуда, барои ҳаҷвнигорон чун дастури ғоявӣ хидмат мекард. Дар ҳаҷви публицистии тоҷик масъалаи мазкур бо ду роҳ инъикосу тасвир ва танқиду мазаммат шудааст. Дар аввалин нигоштаҳои мутааллиқ ба ин мавзӯъ як навъ хусусияти умумигӯӣ ва баёни мавҳум эҳсос мешавад. Ба назар чунин мерасад, ки муаллифон ё моҳияти масъаларо дуруст дарк накардаанд, ё дар ифшои мавзӯъ ва мазаммати он эҳтиёткориро ихтиёр намудаанд. Чунончи дар аввалин маводи ҳаҷвии «Овози тоҷик», ки бо имзои мустаори «Мухбир» зери сарлавҳаи «Боиси исрофкорӣ кист?» (1924.- 30 октябр) чоп шудааст, чеҳраи душманони синфӣ, ки дар шароити сохти нави ҷамъиятӣ, урфу одатҳои кӯҳнаро дар шакли нав на танҳо нигоҳ доштан, балки тарғиб карданӣ аст, ба андозае пардапӯшона ва умумӣ ифода шудааст. «Аҳолии нодони кишлоқ ва деҳаҳо аз ин сиёсати эшон тарсида, кӯча ба кӯча сарсон гардида қарзுவом мекунанд, то ки назри худи эшонро тайёр карда ба тӯйи муборакашон расанд. Оё сабаби мурут ва мухлис шудани ин бечорагон чист? Фоидаи ин шахс ба онҳо чи шуд? Ба тӯйи ин ҷамоат нараванд, чи мешавад?» Дар ҳақиқат инро муридони ҳам намедонанд». Ҳарчанд аз ишораҳои муаллиф мақсад ва объекти танқид дарк мешавад, аммо мушаххасияти воқеа, ҷузъиёти он, дақиқияти факту мулоҳиза норӯшан аст. Гарчанде муаллиф дар охир матлабашро равшантар баён кардааст: «Оё ҳанӯз замони он нарасидааст, ки мо деҳқонон ва заҳматкшон аз тасаллоти ин гуна эшонони «маккор» халос шавем. Оё торикии хурофоту мафҳумот моро басанда нест? Дар ин ҳол диққати арбоби ҳукуматро ба ин нуқта ҷалб менамоем» («Овози тоҷик», 1924.- 10 октябр.). Чунин тарзи муносибат ба предмети танқиду мазаммат дар нигоштаи Девонаи Баҳлул, («Овози тоҷик», 1926, 5 август.) ва чанд нигоштаи дигар низ ба назар

Муродов Мурод Бердиевич

мерасад. Девонаи Бахлул муносибати худро ба давлатмандону болшевикон ба таври пичинг чунин баён мекунад: «мана иззату хушгузаронии давлатмандон дар пеши чашми Шумо... Бо вучуди он ки болшевикон 9-сол боз ҳамчун кукнор, фишӯрдаи кукнориён давлатмандонро фишӯрда шираашонро мегиранд, на давлати онҳо кам, на обрӯяшон коста мешавад. Боз дар ҳар ҷо гапи давлатмандон ҳамчун шамшери буррон аст. Ба мазмун «хонаи гург бе устухон нест», зеро ки майдаҷӯйдаи дастгоҳи онон мисли ману ту ранҷбарро боз 15 – 20 сол парво хоҳад кард» («Овози тоҷик», 1926.- 5 август). Болшевиконро ба кукнор – растании мадхушкунандаи зараровар ташбеҳ додан дар он айём ё амали бефикрӣ буда ё кинояи тезу тунд. Баръакси ин ишораи муаллиф «гапи давлатмандон ҳамчун шамшери буррон аст» на ба маънои маҷозу киноя, балки ҳақиқати ҳолро мефаҳмонад.

Ба тарзи пардапӯшона ё баъзан шарҳи умумии масъалаву мавзӯ дар публитсистикаи ибтидои қарни ХХ ҳодисаи муқаррарӣ ҳам буд. Аз як тараф, дуруст дарк накардани моҳияти ҳаёти нав, аз ҷониби дигар, фишору таҳдидҳо ба ҳаҷвнигорон имкон намедод, ки «нотарсона, воқеъбинона ба зиндагӣ дахл намоянд», [18, с. 75] камбудихову норасоихоро мушаххас ва ошкоро фош намоянд. Шояд чунин вазъият буд, ки идораи рӯзномаи «Овози тоҷик» дар шарҳи имзои «Девонаи Бахлул» ишораи ин сатрҳоро зарур доништааст: «Девонаи Бахлулро, ки ғайр аз Бахлулзода аст. Баъзе аз рафқони хучандӣ, имзои Девонаи Бахлулро, ки дар қисми ҳаҷвӣ дар поёни мақолаҳои тозиёна гузошта мешавад Бахлулзодаи Хучандӣ гумон карда беҳуда ба вай ҳучум мекарданд. Ҳол он ки имзои мустаори яке аз нависандагони самарқандӣ аст ва ба рафиқ Бахлулзодаи Хучандӣ ҳеч дахл надорад» (207, 1926.- 16 август.). Зимнан баъзе муҳаққиқон, аз ҷумла муҳаққиқ А. Азимов [4, с. 165] имзои мустаори Девонаи Бахлулро бо

Баҳлулзода як донистааст, ки ба гумони мо саҳеҳ нест, зеро чун аз иқтибос бармеояд ин имзо на ба як нафар, балки ба ду нафар мансуб будааст.

Дар омади суҳан ҷоизи таъкид аст, ки яке аз сабабҳои дуруст дарк накардани моҳияти муборизаи синфӣ аз ҷониби аҳли қалам ба тарзи сунъӣ табақабандӣ шудани мардум буд. Ба гуфти М. Раҷабӣ «Солҳои 30 муборизаи синфӣ аз роҳи дифференсиатсияи сунъӣ – бо усули ба табақаву гурӯҳҳо ҷудо кардани аҳоли, хоса деҳқонону зиёӣён сурат гирифта буд. Яъне, то ки назарияи ленинии сохтмони сотсиалистӣ, аниқтараш назарияи ленинии муборизаи синфӣ дар давраи диктатураи пролетариат амри воқеъ гардад, ба ҳизби Коммунистӣ бисёр заҳмат кашидан ва аз ҷомеа унсурҳои нобударо дарёфтани кашф кардан лозим омад» [128, с. 78]. Ин унсурҳои номбурда дар шаклҳои «пролетариати деҳот», «қашшоқҳо», «камбағалони миёнаҳол», «муштзӯрон» ва амсоли ин кашф ва зухур шудаанд.

Ҳамаи ин сохтакориҳои замона на танҳо объекти ҳаҷв қарор мегирифтанд, балки ҳаҷвнигорон муваззаф буданд то дар роҳи муборизаи рафтору муносибат ва ҳислати онҳо саҳим бошанд. Ба ин тариқ мабдаи публицистии ошқори камбудиву хиёнатҳо зиёд гардида, сиёсати муборизаи синфӣ танқиди мушаххасу воқеиро тақозо мекард. Ин ҷиҳати масъала дар сармақола ва нигоштаҳои ҳаҷвии матбуоти даврии замон борҳо таъкид шуда, ҳаҷв чун яроқи мубориза маънидод гардидааст.

Хусусияти «яроқи мубориза» будани ҳаҷв талаб менамуд, ки объекти ҳаҷву танқид мушаххас бошад то ҳадафи тири тамасхур ба нишон расад. Дар нигоштаҳои Нозим Қодир «Тоza ҳам мазза кардем» (207, 1928.- 23 октябр), Қ. Наҷмӣ «Одам мурад, мол мурад, пул шавад» (207, 1929.- 18 январ), Бенамоз «Гӯшмол» (208, 1928.- 13 ноябр), Шапалак – «Махсум Густох»

Муродов Мурод Бердиевич

(208, 1928.- 13 ноябр), Пардадарон «Тилисми гўшмол» (208, 1928.- 10 ноябр) ва дигарон ҳадафи муайян ва тири нишонрас доштани ҳачву истехзои муаллифон баръало мушоҳида мешавад. Хусусан дар маҷаллаи ҳачвии «Мулло Мушфиқӣ» ба ҳачви фошкунандаву нишонрас аҳамияти махсус дода мешуд.

Тавре дар боло ишора шуд, ҳачви публитсистии тоҷик аз сарчашмаҳои гуногун маншаъ гирифта, бо таъсиси матбуоти даврӣ шаклу хусусияти тоза пайдо кард. Ҳафтаномаи «Шуълаи инқилоб» ба пайдоиши ҳачви шӯроии тоҷик замина гузошт ва баъд аз таъсис ёфтани матбуоти даврӣ рӯзномаҳои «Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик» барои ташаккули ҳачви адабиёти муосир, ки аслан ва бештар сифати публитсистӣ дошт, ҳиссагузори менамуданд. Аммо аҳли қалам, хоса ҳачвнигорон ҳамеша дар фикре буданд, ки маҷаллаи махсуси ҳачвиеро ташкил намоянд ва набудани чунин маҷалларо яке аз камбудииҳои муҳимми адабиёти тоҷик меҳисобиданд: «Яке аз камбудииҳои муҳимми адабиёти тоҷик ҳамон набудани як маҷаллаи ҳачвӣ ва танқидӣ буд. Ҳамеша ин нукта дар пеши назари ҳар як нависандаи тоҷик намудор гардида шакли орзуро мегирифт ва ҳар як муаллими навҷавони тоҷик умед мекард, ки кошкӣ ҳам ба ин гуна як оинаи танқид ва ибрат ноил мебуд. Вале гоҳо уфуқи орзӯ ва умедвориҳоро торикии ноумедӣ ва ба сад расидани рақами рӯзномаи «Овози тоҷик» бо як ҷаҳон кӯшиш ва чиддият ба нашри шумораи аввали журнали ҳачвӣ муваффақ гардид» (207, 1926.- 31 октябр).

Ба ториқӣ ва ноумедихо гирифтгор шудани уфуқи орзуҳо барои ташкили маҷаллаи ҳачвӣ сабабҳои муайян низ дошт. Монеа ё мушкилоти аввал ва асосӣ муҳити сиёсӣ ва муносибат ба халқи тоҷик буд. Чун дар ин давра дар Осиёи Миёна бо забони узбекӣ маҷаллаҳои ҳачвии гуногун ба таъбир мерасиданд ва чанде аз ҳачвнигорони тоҷик ба он ҳамкорӣ менамуданд, аммо масъулини соҳибвазифа ба ҳар роҳ барои таъсиси як

мачаллаи ҳаҷвӣ ба забони тоҷикӣ монеа мешуданд. Душвории дигар ба тарзи кофӣ набудани муаллифони ҳаҷвнигор буд.

Шояд чунин сабабҳо буд, ки мачаллаи «Ширинкор», ки дар таърихи 4 сентябри соли 1925 чун замимаи «Овози тоҷик» ба таъб расид, фаъолиятро давом дода натавонист.

Хушбахтона бо кӯшишу талоши ҳайати эҷодии рӯзномаи «Овози тоҷик» баъд аз ду соли фаъолияти он таъсиси мачаллаи ҳаҷвӣ бо забони тоҷикӣ амалӣ гардид. Кормандони эҷодии рӯзномаи мазкур гӯшаҳо ва рубрикаҳои ҳаҷвии нашрия ва маводи ҳаҷвии онро асоси зарурати таъсиси мачаллаи ҳаҷвӣ медонистанд. Ва дарвоқеъ таъсиси гӯшаҳои ҳаҷвии «Овози тоҷик», ҳамчунин «Бедории тоҷик» сабаби таъсис ёфтани нахустин мачаллаи ҳаҷвии шӯроии тоҷик гардиданд. Муҳаққиқ С. Солеҳов низ яке аз сабабҳои таъсиси мачаллаи нахустини ҳаҷвиро бо забони тоҷикӣ дар ин омил дониста менависад: «Метавон гуфт, ки дар асоси қувваҳои эҷодии ҳамин гӯшаҳо, дар натиҷаи васеъ гардидани доираи муаллифон ва зиёд шудани миқдори материалҳо ва торафт афзудани талабот ба ҳаҷв журналҳои ҳаҷвӣ таъсис ёфтанд» [142, с. 11].

Тавре ишора намудем аввалин шумораи мачаллаи ҳаҷвӣ «Ширинкор» буд ва он танҳо як шумора чоп шуда бо сабаби номаълум бозмонд. Аммо «Овози тоҷик» маркази умумии матбуоти тоҷик ва заминаи тарбияи мухбирони тоҷик низ гардида буд. «Сабаби асосии маркази журналистони тоҷик гардидани «Овози тоҷик» - ро муаллифони китоби «Таърихи матбуоти тоҷик» дар се ҷаҳат: «дар Самарқанд чоп шудан, дар атрофаш гирд омадани беҳтарин зиёӣҳои эҷодкори тоҷик ва доро будан ба базаи нисбатан хуби полиграфӣ» [162, с. 85] нисбат додаанд. Аз ин рӯ ин нашрия ҳамчун модари матбуоти Шӯроии тоҷик дар таъсиси мачаллаву чаридаҳои иловагӣ нақши босазо дорад. Кормандони эҷодии он бо ҳар роҳ кӯшиш

Муродов Мурод Бердиевич

менамуданд, ки низоми нави матбуоти шӯроии тоҷикро ташаккул диҳанд.

Аввалин иловаи «Овози тоҷик» маҷаллаи «Ширинкор» буд, ки моҳи сентябри соли 1925 рӯйи чопро дид. Аммо дар китоби «Таърихи матбуоти тоҷик» [162, с. 85] таърихи интишори ин маҷалла моҳи апрели соли 1926 нишон дода шудааст, ки ба андешаи мо сахб шудааст. Ҳаёти таҳрир, мақсад ва вазифаи маҷалларо «муборизаи зидди муносибатҳои боиву феодалӣ, танқиди таълимоти динӣ мубориза барои озодии занон, барои амалӣ гардонидани муносибат ва фарҳанги нави ҷомеаи сотсиалистӣ» (Ширинкор, - 1925, №1.- 5 сентябр) маънидод намудаанд.

Муҳаққиқ А. Азимов бо ифтихор менависад: «маҷаллаи ҳаҷвии «Ширинкор» ягона маҷаллае буд, ки дар Осиёи Миёна ба забони тоҷикӣ мебаромад. Маҷалла дар шаҳру ноҳияҳои тоҷикнишини Осиёи Миёна паҳн карда мешуд. Ҳатто шумораҳои алоҳидаи он то Озорбойҷон, Эрон, Афғонистон мерасиданд» [4, с. 96]. Ба чунин хулосабарориҳои муаллиф як навъ шубҳа ҳосил мешавад. Агар «Ширинкор» чун замима танҳо як шумора (бо теъдоди кам) чоп шуда бошад, пас «шумораҳои алоҳидаи он ба Озорбойҷон, Эрон, Афғонистон мерасиданд» - гуфтани муҳаққиқ чандон ба ҳақиқат рост намеояд. Гузашта аз ин чунончи ҳуди А. Азимов низ қайд мекунад, «Ширинкор» аз рӯйи мавзӯю мундариҷа хеле камбағал буд ва бинобар ин ҳеҷ наметавонист, ки бо чунин «камбағалӣ» доман паҳн кунад.

Маҷаллаи «Ширинкор» бо душвориҳои зиёди молӣ ва эҷодӣ ба таъб расида буд ва табиист, ки наметавонист яқбора маҳбубият ва шӯҳрат пайдо кунад. Агар чунин намебуд муаллифи аввалин тақриз ба шумораи нахустини маҷаллаи ҳаҷвӣ ва танқидӣ ба номи «Мулло Мушфиқӣ» «муҳаррири адабиаш Ҳочи Муин буда бо камбудии бисёри молӣ ва адабӣ

сар карда ҳамин як шумораи аввал нашр шудааст» гуён махсус ишора намекард (207, 1926.- 31 октябр).

Бояд гуфт, ки ҳам маҷаллаи «Ширинкор» ва ҳам маҷаллаи «Мулло Мушфиқӣ» зери таҳрир ва масъулияти Ҳочи Муин омода ва нашр мешуд. Ҳамчунин аксари маводи шумораҳои аввали «Мулло Мушфиқӣ» ба қалами ӯ тааллуқ дошт. Аммо дар кори оmodасозии шумораи аввал идораи «Овози тоҷик» борҳо ба аҳли қалам муроҷиат намуда, барои пурмазмун ва рангоранг шудани мундариҷаи маҷалла ҳаҷвнависонро ба ҳамкорӣ даъват намудааст. Чунончи дар шумораи 29 августи соли 1926 мехонем: «Ба муносибати чашни соли савуми рӯзномаи «Овози тоҷик» рақами аввалини маҷаллаи ҳаҷвии «Мулло Мушфиқӣ» нашр хоҳад шуд. Аз ҳаваскорон хоҳиш менамоем, ки барои маҷалла материал нависанд».

Ҳайати таҳририяти «Овози тоҷик» ҳамеша аз нашр ва тарзи паҳн намудани он ба муштариён иттилоъ мерасониданд. Пас аз чопи шумораи дуюм ҳайати эҷодии нашрия ба хонандагон аз наشري он мужда расонида аз ҷумла навиштаанд: «Идораи мо ҳаракат дорад, ки дар оянда «Мулло Мушфиқӣ» - ро дар ҳар понздаҳ рӯз як бор бароварад» (207, 1926.- 14 ноябр). Аммо бо сабабҳои гуногун «Мулло Мушфиқӣ» ба ваъдаи худ вафо карда натавонист. Маҷаллаи «Мулло Мушфиқӣ» бо ваъда ва аҳди худ бояд ҳар моҳе як бор бетарк барояд, валекин мебинем, ки ду моҳ ё зиёда гашта базур як бор нашр мешавад» – навишта буд Б. Азизӣ [2].

Тарзи паҳн кардани «Мулло Мушфиқӣ» дар аввал тариқи китобфурушон сурат гирифта баъдтар бо обуна дастраси хонандагон гардонида мешуд. Нархаш 25 тин буд.

Таъсиси маҷаллаи ҳаҷвии «Мулло Мушфиқӣ» ба гӯша ва рубрикаҳои ҳаҷвии рӯзномаҳо маҳдудият наоварда, балки дар як вақт ҳар кадоме камбудиву иллатҳои замонро бо ҳаҷви тезу тунд инъикосу тасвир ва баррасӣ менамуданд.

Муродов Мурод Бердиевич

Дар қатори ҳачвнигорони ботаҷриба – Садриддин Айнӣ, Саидризо Ализода, Ҳочӣ Муин, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Баҳриддин Азизӣ, ки дар рӯзномаву маҷаллаҳои пеш аз инқилобии тоҷикию ўзбекӣ, баҳусус «Шуълаи инқилоб» ҳамкорӣ карда малакаву маҳорат ҳосил намуда буданд, ҳачвнигорони ҷавон Қурбон Баҳлулзода, Девонаи Баҳлул, Абдукарим Одилзода, Суҳайлӣ Ҷавҳаризода, Нозим Қодир ва дигарон дар саҳифаҳои на танҳо «Мулло Мушфиқӣ», балки умуман дар нашрияҳои даврӣ маҳорат ва истеъдоди ҳачвнигории худро бо нигоштаҳои гуногун нишон доданд. Дар як муддати кӯтоҳ дар шаклҳои маъмулии ҳачв дигаргунии ғоявию эстетикӣ ба вучуд омад.

Дар ҳачви публитсистии матбуоти солҳои 1920 – 1930 - юми тоҷик ду тарзи пайравиро дар ҷараёни кори эҷодии ҳачвнигорон мушоҳида намудан мумкин аст:

а) анъанаи ҳачви классикии форсу тоҷик;

б) омӯхтан ва корбурди хусусиятҳои тозаи инъикоси воқеият.

Шаклҳои анъанавии эҷоди осори ҳачвиро қариб дар нигоштаҳои аксарияти ҳачвнигорон мушоҳида кардан мумкин аст. Ҳачвнигорон анъанаҳои ҳачви классикиро на ба тариқи куркуронаву мавҳум, балки то андозае эҷодкорона онро бо рӯҳияи замон мувофиқ намуда, дар натиҷа усулҳои корбурди эҷоди публитсистии ҳачвро ба вучуд овардаанд. Бо ибораи дигар агар ҳачвнигорон «дар интиҳоби объект, муайян кардану таъмини дастрасӣ ва тафтиши он» [71, с. 80] аз услуби публитсистӣ истифода кунанд, дар баёни мақсад ва масъала бештар ба усулҳои анъанавӣ таъя кардаанд. Аммо дар навъи бадеии ҳачв, ҳоса эҷоди шеърҳои ҳачвӣ, нақиза мавқеи бештаре дорад. Чунончи дар «Ширинкор» шеърӣ ҳачвие ба таъб расидааст, ки бо кинояву рамзҳои нозук ва бинишу назари чуқур эҷод шудааст:

*То тавонӣ фитна ангез эй писар,
Бош доим аз паи сад шурӯ шар.*

Публицистикаи ҳаҷвӣ

*Ҷоҳилию аҳмақиро пеша кун,
З-он ки набвад хубтар з-ин ду ҳунар...*

(218, 1925, №1.- 5 сентябр).

Дар ин порча мазмун ва мақсади муаллиф ба маънои асл - ҳақиқӣ наомада, балки «фитнаангез», «шӯру шар», «аҳмақ» шав гуфтани ӯ як навъ киноя аст. Бо ин роҳ ӯ меҳоҳад писарони ҷоҳил, фитнаангез, аҳмақ ва бехунарро тамасхуру истехзо намуда, ба роҳи дурусти зиндагӣ ҳидоят намояд.

Чунин шакли шеърӣ, ки дар адабиёт ва публицистика бо истилоҳи пародия маъруф аст, дар ҳаҷви адабиёти классикӣ, низ ба чашм мерасад. Бахусус дар осори ҳаҷвии Убайди Зоконӣ ин шакли шеърӣ, аниқтараш асари публицистӣ зиёдтар аст. Гумон аст, ки порчаи фавқ дар пайравии пародияи зерини Убайди Зоконӣ ба вучуд омадааст:

*Эй хоҷа макун, то битавонӣ талаби илм,
К-андар талаби ротиби ҳаррӯза бимонӣ
Рав масхарагӣ пеша куну мутрибӣ омӯз,
То доди худ аз меҳтару кеҳтар бистонӣ.*

Чунин услуби пайравӣ ба анъанаҳои классикии ҳаҷв на танҳо дар шакли пародияву нақиза ва тазминҳо, балки дар асарҳои мансури публицистӣ чун лукмаву фелетон, памфлет ва жанрҳои хурди дигари ҳаҷвӣ низ мушоҳида мешавад. Ба ин маънӣ, публицистону адибон, хоса ҳаҷвнигорон воқеиёти нави таърихро инъикосу тасвир намудаанд. Дар така ба анъанаҳои ҳаҷвнигории классикӣ ташаккули ҳаҷви публицистии тоҷикро дар 3 замина метавон муайян намуд:

а) нақли фолкорӣ, ки аз афсонаву латифа ва қиссаву ривоятҳои халқӣ иборат буд;

б) равия ва услуби ҳаҷви классикӣ, бахусус равияи ҳаҷвнигории Убайди Зоконӣ;

в) таъсири услуб ва таҷрибаи маҷаллаи ҳаҷвии «Мулло Насриддин» ва ҳаҷви муосири рус.

Дар баробари пайдо шудани имкониятҳои сиёсӣ моддӣ маҳз омилҳои зикршуда ва моҳирона истифода бурдан аз онҳо боис гардид, ки дар баробари инкишофи публитсистикаи адабиёт, навъи тозаву замонавӣ ҳаҷв – ҳаҷви публитсистӣ низ ташаккул ёбад. Ба таъб расидани маҷаллаи ҳаҷвӣ «Мулло Насриддин» ва фаъолияти ҳамешагии гӯшаву рубрикаҳои ҳаҷвӣ дар матбуоти даврӣ самти ташаккули публитсистика ва журналистикаи ҳаҷвӣ тоҷикро дигаргун ва роҳи инкишофи онро муайян кард.

Ҳарчанд дар аввалин асарҳои ҳаҷвӣ оҳанги публитсистӣ дошта, ки баъзе намунаҳои онро дар боло ишора намудем, объекти танқид, умумӣ ва таҳлилҳо сатҳианд, аммо бо мурури вақт, бо дарки дурусти моҳияти зиндагӣ ва ҳосил шудани малакаи оҳиста - оҳиста ин камбудҳои бартараф мешавад. Яке аз сабабҳои суст будани маводи ҳаҷвӣ матбуоти солҳои 20 дар сатҳи ғояи пешқадами замон қарор надоштани савияи фаҳмиш ва фаросати ҳаҷвнигорон буд. Ин ҷиҳатро бештари муҳаққиқон ишора намудаанд. Аз ҷумла Я. Эльсберг менависад: «барои тасвири амиқ ва ҳаққонӣ воқеият, баҳои дуруст додан ба тарафҳои сиёҳ ва сафед бояд ҳамаи зишти ва нуқсонҳои ошкор намуда, моҳирона онҳоро нишони тири худ қарор дод. Ҳаҷвнигор бояд дар сатҳи ғояи пешқадами замони худ бошад» [176, с. 14].

Дар ин маврид бояд қайд кард, ки ҳаҷви адабиёти публитсистикаи Шӯроӣ, аз ҷумла ҳаҷви муосири тоҷик аз ҳаҷви адабиёти классикӣ маҳз бо ҷунин хусусият фарқ мекард. Аз ҷиҳати характер ҳаҷви классикӣ ва ҳаҷви шӯроӣ то андозае мувофиқ набуд. Ба қавли А. Усмонов «агар ҳаҷвнигорони гузашта пояҳои асосии сохти ҷамъиятро, ки садди роҳи тараққиёт буд, ҳаҷв намояд, пас ҳаҷвнависони советӣ барои боз ҳам мустаҳкамтар намудани сохти сотсиалистӣ кӯшида, онҳоеро зеро тозиёнаи ҳаҷв мегиранд, ки ба пешравии ҷамъияти мо ҳалал мерасонанд» [159, с. 4].

Публицистикаи ҳаҷвӣ

Яке аз камбудии шартӣ ҳаҷви адабиёти шӯроӣ, ҳамчунин адабиёту публицистикаи тоҷик он буд, ки аз рӯйи характер ҳаҷв танҳо ба як самт – барои мустаҳкам кардани соҳти давлати мавҷуда равоӣ карда мешуд. Ин, аз як тараф, самти муайяни фаъолияти ҳаҷвнигоронро нишон медод, аз ҷониби дигар, дар интиҳоби объекти танқид маҳдудиятро ба вучуд меовард. Чунин характер пайдо кардани ҳаҷв хусусияти чун яроқи мубориза амал кардани онро боз ҳам асоснок ва қавӣ мегардонд. Барои ҳаҷвро ба яроқи мубориза табдил додан эҷодкоронро зарур буд, ки дар баробари таҷрибаву малакаи ҳаҷвнигорӣ сатҳи донишу биниши замони ва сиёсии худро баланд бардоранд. Ана чунин ҷиҳат аз ҷониби на ҳамаи аҳли ҳиҷо дуруст дарк ё қабул мешуд. Қисме аз ҳаҷвнигорон вазифаи ҳаҷвро танҳо дар хандонидан медонистанд. Чунин маънӣ ва назар пайдо кардани аҳли қалам то андозае ҷон дошт. Чаро ки дар анъанаи ҳаҷвнигории суннатӣ ҳаҷву танз ва ҳазл ба қадре дар омешиш буданд ва ё корбурд мешуданд. Аммо рӯҳияи адабиёту публицистикаи солҳои 1920 – 1930 - и шӯроӣ аз ҳаҷв ва ҳаҷвнигорон бештар ва баъзан умуман гуфтори тезу тунди ба иборае гирёнандаро тақозо медошт. Ба ин минвол лутфу зарофат дар нисбати ҳаҷву тамасхури тезу тунд мавқеи дуҷумдараҷа ва ёрирасонро ба ҷо меовард. Аз ҷониби дигар, авзои замон ва ҳолати ҳаёти иҷтимоии кишвар чунин муносибати зарур медонист ва талаб мекард.

Муборизаи мардуми тоҷик барои «таҳкими ҳаёти нав», мубориза бо душманони дохиливу хориҷӣ, аксулинкилобчиёну босмачиён, «буржуи миллӣ» ва «диндорони ҷаҳолатпараст», ки давлати навбунёди шӯроӣ муайян карда, дар муддати кӯтоҳ амалӣ сохтани онро ба нақша гирифта буд, кори осону беҳатар набуд. Дар арсаи ин муборизаҳо матбуоти даврии айём меистод. Ва худ ҳаёт тақозо менамуд, ки мардум, бахусус адибону публицистон мавқеи ғоявии худро дар

нисбати инқилоби октябр ва ҷаҳони нав аниқу ошкоро муайян намоянд. Албатта, аҳли қаламро зарур буд, ки бо нигоштаҳои худ, шартӣ шаҳрвандиро ба ҷо оварда, мақсуд ва мавқеашонро ифода намоянд. Зухури мақсад ва вонамудсозии мавқеъ барои адибону публитсистон, ки тавассути матбуот бозгӯ ва баррасӣ мешуд, бо шаклу тариқаи гуногун сурат мегирифт.

Яке аз шаклҳои маъмули вонамудсозии мавқеи шахсӣ ва ё ҳунари барои аҳли қалам публитсистика буд. Бахусус ҳаҷв омил ва шакли асосии баён ва нишондоди мавқеъгири қарор гирифта, воситаи муҳими мубориза ҳисоб мешуд. Талабот ба дараҷае расид, ки пурзӯр намудани тарғиботи матбуотӣ бештар гардид ва зарурати таъсис додани нашрияҳои ҳаҷвӣ ба миён омад. Аз ин рӯ, дар миёнаи даҳсолаи 20 - и қарни ХХ ба қавли С. Сатыкалин ва А. Кремежская «дар мамлакати шӯроӣ зиёда аз 200 номгӯӣ маҷаллаҳои ҳаҷвӣ нашр мешуд ва асоси ҳамаи маҷаллаҳои ҳаҷвии ҷумҳуриҳои бародарӣ маҷаллаи «Крокодил» (1922) буд, ки аз соли 1922 ҳамчун иловаи «Рабочая газета» ба таъъ мерасид» [148, с. 20]. Муҳаққиқ М. Мавлонов дар рисолаи худ «Инкишофи ҳаҷв ва юмори баъдичангию советии тоҷик ва журнали «Хорпуштак» [79] низ ин ақида – барои ташаккули ҳаҷвӣ дар ҷамоҳири шӯроӣ асос будани «Крокодил» - ро ҷонибдорӣ менамояд. Ба пиндошти мо маҷаллаи «Крокодил» ба таъсиси маҷаллоти ҳаҷвӣ дар матбуоти кишварҳои собиқ шӯроӣ на асос, балки сабаб гардида буд. Зеро дар аксари мамолики шӯроӣ чун украину беларусҳо, арману гурҷиҳо, озару тоторҳо ва халқияту миллатҳои Осиеи Марказӣ, бахусус тоҷикон анъанаи бою тавоноии ҳаҷвнигорӣ мавҷуд буд ва то таъсиси «Крокодил», маҷаллаҳои ҳаҷвие фаъолият доштанд, ки бо мухтавои хусусият ва услуби таъсирбахшӣ аз маҷаллаи номбурда камӣ надоштанд. Масалан, «Мулло Насридин»-и озариҳо.

Публицистикаи ҳаҷвӣ

Маҷаллаи «Мулло Насриддин», чунончи дар қисмати аввали қор ишора шуд, на танҳо ба ташаккули ҳаҷви публицистии тоҷик, балки ба ташаккул ва инкишофи ҳаҷви адабиёту публицистикаи халқҳои дигари Осиёи Миёнаву Қавқоз таъсир гузошта буд.

Аммо маҷаллаи «Крокодил» - ро асоси таъсисёбии тамоми маҷаллаҳои ҳаҷвии шӯроӣ ҳисобидан ба назари инҷониб моҳияти сиёсӣ дошт. Чун мамлакат воҳид ва мақсаду мароми зиндагии иҷтимоӣ ягона буд, аҳли қалами кишварҳои «бародар» вазифадор буданд, ки фаъолияти эҷодии худро зери таъсири адабиёту публицистикаи рус ҷараён диҳанд. Аз ин рӯ, дар ташаккули ҳаҷви публицистии шӯроӣ тоҷик на танҳо маҷаллаи «Крокодил», балки умуман вазъияти иҷтимоӣ сиёсии давлати навтаъсиси шӯроӣ ва баҳусус мақолаҳои дохилӣ замон дар бораи моҳияти матбуот ва ҳислати рӯзномаҳои давр бетаъсир буда наметавонист. Ин таъсирот дар аввал на ба услуб ва хунари ҳаҷвнигорӣ, балки ба муайян кардани моҳияти замони ҳаҷв ва ҳислати сиёсии он равона мешуд. «Ҷанги қатъӣ ба паҳнкунандагони бадӣ», «Нигоҳдорандагони анъанаҳои ҷомеаи капиталистӣ» мақсад ва вазифаҳои асосии ҳаҷви публицистии матбуоти солҳои 20 - и шӯроӣ, аз ҷумла тоҷик буд. Ба андешаи дохилӣ вақт – В. И. Ленин се душмани асосӣ дар он шароит мавҷуд буд, ки барои бунёди ҷомеаи сотсиалистӣ ҳалал мерасонд ва онҳо «ғурури коммунистӣ, бесаводӣ ва ришваситонӣ буданд» [74, с. 54]. Душмани аз ҳама бад, душмани дохилӣ бюрократӣ ба ҳисоб мерафт. Аз нуқтаи назари диалектикӣ воқеан кибру ғурури ҳизбӣ, бесаводӣ ва ришвахӯрӣ барои инкишофи ҷомеаи ҳалал мерасонид ва имрӯз ҳам гуфта метавонем, ки савлатмандиву савлатфурӯшӣ ва бесаводиву ришваситонӣ бадтарин ва ашадтарин камбудии ҷомеаи мо мебошад, ки баҳри рафъи он ҳамагон бояд мубориза барем.

Хамин тавр, дар ҷумхуриҳои алоҳидаи шӯроӣ типӣ «Крокодил» нашрияҳои зиёди ҳаҷвӣ таъсис ёфта дар ҳалли масъалаҳои муҳими замон, баҳусус «тоза кардани ҷомеаи сотсиалистӣ аз душманони синфӣ, қаллобону мардумфиребон ҳамранги маҷаллаи мазкур мубориза мебуданд, ки ин амри табиӣ ва талаби айём буд. Вале ин бояд маъноеро надошта бошад, ки дар адабиёт ва публицистикаи қабл аз журналистии тоҷик анъанаи ҳичогӯиву танқиду мазаммат вучуд надошт. Бо таъсири рӯҳияи замон баъзе муҳаққиқон на танҳо ташаққулу инкишофи ҳаҷви публицистӣ, балки мавқеъгирии жанрҳои маъмули адабиёти тоҷикро маҳз дар таъсири адабиёти ҳаҷвии русӣ донистаанд. Чунончи муҳаққиқ А. Мавлонов менависад: «Ҳикояи ҳаҷвӣ ҳамчун жанри маҳсуси адабӣ маҳз дар таъсири адабиёти ҳаҷвии русӣ ва дигар халқҳои бародарӣ пас аз ғалабаи револютсияи Кабири Сотсиалистии Октябр дар адабиёти советии тоҷик мавқеи худро мустаҳкам намуд ва рӯз то рӯз инкишоф меёбад» [79, с. 221]. Аз чунин хулосабарориҳо натиҷа ҳосил мешавад, ки гӯё дар адабиёти собиқаи тоҷик ҳикоя, баҳусус ҳикояи ҳаҷвӣ мавқеъ надошт ва инкишофи ҳикояи адабиёти муосир бе таъсири анъанаи классикии ҳикоянависӣ шакл гирифтааст. Аз ҷониби дигар, ба андешаи чунин муҳаққиқон танҳо аз диди имрӯза баҳо додан ҳам ноинсофист ва ҳам ба ҳақиқат рост намеояд. Манзур он буда, ки рӯҳияи сиёсии замон ба аҳли қалам имкон намедод то аз адабиёти гузаштаи «лаънаткарда» - и худ истифода баранд, анъанаҳои беҳтарини онро инкишоф диҳанд. Илова ба ин сармашқи кори эҷодӣ қарор додани адабиёту публицистикаи пешқадами рус барои тамоми адабиёту публицистикаи муосир ҳукми қонунӣ гирифта буд.

Шиносоӣ ва омӯзиши маводи ҳаҷвии матбуоти даврии солҳои 20 ва минбаъд нишон медиҳад, ки муаллифон дар баробари истифода аз усулҳои наву замонавии ҳаҷвнигорӣ, эҷодиёти

Публистистикаи ҳаҷвӣ

худро дар така бо осори намояндагони адабиёти классикии тоҷик чараён додаанд. Аммо бояд иқрор шуд, ки дар чараён гирифтани эҷоди адибону публистистон ва ташаккулу инкишофи адабиёти ҳаҷвӣ нақши қарорҳои ҳизби замон дар бораи матбуот низ таъсиррасон буд. Чун матбуот ягона ва муҳимтарин воситаи тарғибу ташвиқи ғояҳои давлату ҳукумат ва василаи дар рӯҳияи коммунистӣ тарбия намудани мардум ба ҳисоб мерафт, роҳбарияти ҳокимияти шӯроӣ ба он таваҷҷуҳ ва аҳамияти махсус меод. Соли 1927 қарори ҳизб «Дар бораи маҷаллаҳои ҳаҷвӣ - танқидӣ» ба тасвиб расид, ки дар он аз уҳдаи иҷрои вазифаҳои худ набаромадани маҷаллаҳои ҳаҷвӣ саҳт танқид ва таъкид шуда буд («О сатирико-юмористических журналах» Пост.отдела печати ЦК ВК П(б) //Красная печать, 1927, №11. стр. 74). Бо ин қарор ҳизби замон, аз як тараф, муносибати худро бо жанрҳои ҳаҷвӣ ва хусусияти танқидию фошкунандагии матбуоти даврӣ муайян карда бошад, аз сӯйи дигар, дар назди қармандони матбуот ва адибону публистистон вазифаҳои нав - фаъолна ва дар рӯҳияи сиёсӣ ба муқобили боқимондаҳои дунёи қуҳна, табақаҳои маҳдуди бегона, (мешанҳо) таассуроту тасаввуроти динӣ, иғвогариву фитнаангезиҳои буржуи миллӣ, фош қардани бӯҳтонҳои империалистон мубориза бурданро гузошт ва амали қатъии онро талаб намуд.

Аслан ин вазифаҳо нав набуданд. Аз рӯзҳои аввали барпо шудани ҳокимияти шӯроӣ ин вазифаҳоро ҳизби айём ҳадафи худ қарор дода буд ва дар тӯли мавҷудияти ИҶШС бо мазмуну шакли гуногун борҳо ба мақсади пузӯр намудан онҳоро таҷдид намудааст. Вале бояд иқрор шуд, ки чунин қарору дастурот ба ҳар роҳ дар инкишофи қори матбуот, равнақи адабиёту публистистикаи давр мусоидат қарданд.

Дар мубориза ба муқобили боқимондаҳои дунёи қуҳна адибону публистистони тоҷик бо нигоштаҳои худ тавассути матбуоти даврӣ иштирок намуда ҳар қадоме кӯшиш менамуд,

ки дар иҷрои вазифаҳои пушгузоштаи хизб ва тоза кардани ҷомеаи навбунёд аз «унсурҳои бегона» сахм гузорад. Аз зумраи адибону публитсистони ҳаҷвнавис С. Айнӣ, Б. Азизӣ, Қ. Баҳлулзода, С. Ҷавҳаризода, А. Одилзода ва дигарон дар ошкор, танқиду мазаммат ва тамасхури ҳодисаҳои номатлуби замон маҳорату истеъдоди хоса доштанд. Ҳаҷв дар эҷодиёти ин зумра адибон мавқеи калон дорад. Метавон гуфт, ки қариб ҳар кадоме аз эшон аввалин қадамҳои эҷодии худро бо осори ҳаҷвӣ шуруъ кардаанд. Чунончи М. Шукуров менависад: «С. Айнӣ дар аввалин қадамҳои эҷодии худ дар охири асри XIX (тахминан соли 1896-1897) ҳамроҳи шоирон Ҳомидхочаи Маҳдӣ ва Мирзо Иброҳимӣ шеърӣ машхури «Ғуладинго бар сари зин менишинӣ хуквор» - ро, ки яке аз беҳтарин ҳаҷвияҳои иҷтимоии он давра аст, навишта буд» [175, с. 38]. Чунин мазмунро бо далелҳои дигар метавон дар бораи Азизӣ, Ҷавҳаризода ва амсоли эшон таъкид намуд.

С. Айнӣ чи дар осори адабӣ ва чи дар осори публитсистии худ «ҳаёти гузашта, воқеияти феодализми пӯсидаистодаро» бо маҳорати баланд ва тамасхури тунд тасвиру инъикос мекунад. Дар эҷодиёти С. Айнӣ муҳимтарин ҷиҳатҳои ҳақиқати воқеии ҳаёти халқи тоҷик тасвир гардида, нигоранда аз неъматҳои хунарии адабӣ ва мушоҳидаву назари публитсистӣ фаровон ва бомавриду моҳирона истифода мебарад. Чун замона саҳт огуштаи гирудорҳои сиёсӣ ва бархӯрди мафкураҳои иҷтимоӣ буд, бинобар ин Айнӣ ва дигар адибон мавзӯӣ ва объекти тасвириро ба талаботи сиёсати замон вобаста мекарданд. Ба ин минвол таҳлили ҳаводис, воқеаҳои мушаххаси ҳаётӣ, андеша, тасаввур ва муносибати муаллифони ба предмети инъикоси тасвир то андозае дар ҷойи аввал меистод ва он гаравиши публитсистиро на танҳо ба вучуд меовард, балки тақозо ҳам менамуд. Ба ибораи дигар, дар эҷоди адибон диду назари воқеӣ аз тасвирҳои бофтаву ҳаёлии ва тасаввурӣ бартарӣ пайдо кард.

Публицистикаи ҳаҷвӣ

«Дар замони шӯравӣ - менависад Х. Шарифов – «ба монанди дигар адвори таърихи башар системаи ҳокими давлатдорӣ дар пеши адабиёт ва аз ҷумла нависандагон мақсаду талабҳои муайяни сиёсӣ ва иҷтимоӣ мегузошт» [170, с. 35]. Маҳз чунин мақсаду муносибат боис гардид, ки публицистика чун воситаи муҳими идеологӣ дар раванди ҳаёти фарҳангии маънавии ҷомеа мавқеъ пайдо намояд.

Дар назди адибону публицистон ба миён гузоштани мақсаду талабҳои иҷтимоӣ, аз як тараф, боиси инкишофи публицистика, аз ҷониби дигар, барои зиёдтар таваҷҷуҳ зоҳир намудан ба навъҳои он мусоидат кард. Бо ҳаҷву тамасхур ва хандаву истехзои фош кардани воқеаҳои мудҳиши замон, «нафрати дунёи кӯҳна», хислатҳои манфури одамони алоҳида дар адабиёту публицистикаи солҳои 20 - 30 қарни ХХ то дараҷае хислати анъанавӣ пайдо кард. Масалан қариб дар ҳамаи асарҳои устод Айнӣ ба қавли М. Шукуров «ҳаҷв, сатира ва юмор ба яке аз хусусиятҳои муҳим табдил ёфтааст» [175, с. 38].

Воқеан дар мероси адабиёту публицистии бою гаронбаҳои устод С. Айнӣ ҳаводиси ҳақиқии замони гузашта бо обу ранги хоса, лутфу зарофати дилхушкунанда ва гоҳо танқиди тезу тунди маҳкумкунанда инъикосу тасвир шудааст. Метавон гуфт, ки тамоми осори С. Айнӣ ба ҳаёти воқеӣ ва давраи муайяни таъриху миллати тоҷик саҳт алоқаманд буда, ҳар як асари ӯ лаҳзаҳои муҳими иҷтимоӣ, воқеаҳои мушаххаси ҳаётӣ ва саҳтӣ сангинии зиндагонии халқи тоҷикро ифода мекунад. Ба ин маъно эҷодиёти С. Айнӣ ба ҳаёти воқеии давраи муайяни таърихӣ халқи тоҷик бисёр наздикӣ дорад ва анқариб дар ҳар як асари ӯ аносири воқеагароёна ва оҳанги публицистиро эҳсос кардан мумкин аст. Чунончи аввалин китоби бадеӣ ва ҳунарии Айнӣ «Чаллодони Бухоро», ки таърихи мушаххасшудаи қору кирдори чаллодони амири Бухороро фаро мегирад, асоси

вокей дорад. Худи устод Айнӣ дар асоси воқеаҳои таърихӣ ва хикоеҳои шахсони воқеӣ таълиф шудани ин қиссаро се маротиба ёдрас шудааст: 1) Ҳақиқатест, ки аз ғоҷаҳои Бухорои соли 1918 навишта шудааст; 2) Ба рост будани ин хикоят ҳозира саркотиби комитети Иҷроияи марказии Бухоро, Аҳмадҷон Маҳдум шоҳид аст; 3) Ман шуг намеғӯям, чизҳоеро гуфта медиҳам, ки ҳамаи онҳоро бо чашми худ дидаам» [67, с. 228]. Зимнан дар бораи қиссаи мазкур ва дигар асарҳои С. Айнӣ муҳаққиқони ватанию хориҷӣ тадқиқоти зиёдеро ба анҷом расонида андешаи мухталифро баён намудаанд. Бахусус дар бораи «Ҷаллодони Бухоро» назари муҳаққиқин гуногун аст. Чунончи А. Сайфуллоев осори мазкурро аввалин повести шӯроӣ ҳисобида «мавқеи муҳим доштани муносибати шахсият ва ҷамъиятро дар он таъкид менамояд» [132, С. 90-106]. Муҳаққиқ Геворкян А. Б. «Ҷаллодони Бухоро»-ро асари ҳаҷвӣ меномад ва хусусияти онро дар фошкунандагии баръало медонад [41, С. 75-80]. Ягонагӣ дар таҳлилу натиҷагирӣҳои муҳаққиқин доир ба ин асар он аст, ки аксарият онро асари ҳаҷвӣ номидаанд. Аз ҷумла А. Сайфуллоев ва А. Усмонов фурутар аз ин «Ҷаллодони Бухоро» - ро памфлети сиёсӣ медонанд. Бояд иқрор шуд, ки дар асари мазкур воқеияти мушаххаси аз ҷониби муаллиф мушоҳидаву даркшуда мавқеи асосиро ишғол мекунад. Аммо ҳунари нигорандагии Айнӣ дар шарҳу тафсили воқеаҳо ва моҳирона истифода бурдани ҳаҷву танз ва хоса ҳазлу шухӣ боис гардида, ки ҷанбаи бадеии осор пурқувват гардад. Бо вучуди ин ба қавли Х. Шарифов наметавонем бигӯем, «ки Айнӣ дар ин қисса қатъиян пой аз тасвири таърихӣ тасаввурӣ берун бурда ва дар ҳалқаи бофтаи ҳаёли мақом кардааст» (170, с. 43).

Як хусусияти публицистика, минҷумла ҳаҷви публицистии даҳсолаҳои аввали қарни ХХ он буда, ки дар он таъсир ва услуби адабиёти бадеию фолклорӣ зиёдтар аст. Дар осори адибону публицистони замон, ҳамчунин

Публицистикаи ҳаҷвӣ

ҳаҷвнигорон унсурҳои адабиёти бадеӣ, публицистика, ҳаҷву танз, анъанаҳои фолклорӣ ва назари хосаи муаллифон омезиш ёфтаанд. Ин ҷиҳат, аз як тараф, пурра ташаккул наёфтани публицистикаро нишон меод, аз ҷониби дигар, боиси ба вучуд омадани шаклу навъҳои махлутаи эҷоди адабиву публицистӣ ҳатто журналистӣ мегардид. Илова бар ин инкишофи публицистикаи рус ва дигар халқҳои шӯроӣ дар шакл гирифтани мазмуну мундариҷа ва навъу жанрҳои он бетаъсир буда наметавонист. Ҳарчанд дар адабиёту публицистикаи солҳои 20 ин ҷиҳат рӯшантар ба назар намерасад, аммо дар солҳои сӣ тозақориҳои шакливу мундариҷавӣ ҳам дар адабиёт ва ҳам дар публицистика баръало мушоҳида мешавад. Вале ин тозақориҳо ҳоло ҳам маънои пурра шакл гирифтани ҷинсу навъҳои адабиву публицистиро надошт. Муҳаққиқ Х. Шарифов дуруст қайд мекунад, ки «дар солҳои сӣ ҳамаи ҷинсу навъҳои адабӣ ё ҳанӯз ташаккули пурра наёфта буданд ва ё баъзеҳо ба тозагӣ ба адабиёти мо ворид мешуданд» [171, с. 157]. Дар публицистикаи тоҷик ҳарчанд жанрҳои памфлет, пародия ва эпиграмма анъанаи классикӣ доштанд, аммо то ҳол пурра хусусият ва талаботи жанрии навъи публицистии адабиёти муосирро касб накарда буданд, жанрҳои фелетон, лӯқма ба публицистика ба тозагӣ ворид шуда, шакли пурраи худро нагирифта буданд.

Дар саромади публицистикаи тоҷик, хоса ҳаҷви публицистии он, аслан адибон меистанд. Онҳо на танҳо асосгузори ҳаҷви публицистӣ дар журналистикаи тоҷик, балки устодони моҳири ташаккулдиҳандаи жанрҳои ҳаҷвӣ низ ба ҳисоб мераванд. Адибон дар баробари он ки дар нашриҳои даврӣ гӯшаву рубрикаҳои ҳаҷвӣ ташкил менамуданд, ҳамчунин доир ба хусусияти ин рубрикаҳо ва мундариҷаи онҳо мулоҳизаҳои танқидӣ менавиштанд. Масалан, дар шумораи

Муродов Мурод Бердиевич

30 декабри 1928 – и «Тоҷикистони сурх» мақолаи танқидие бо унвони «Як назар ба хандонидани мо. Баъзе мулоҳизаҳо дар бораи «Гушмол» - у маҷаллаи ҳаҷвии «Муло Мушфиқӣ» чоп шудааст, ки ба қалами Баҳриддин Азизӣ мансуб буда, хеле қолиби диққат аст. Дар он дар хусуси моҳияти ҳаҷви муосир, хусусияти замонавии он, зарурати таваҷҷуҳи бештар додан ба ҳаҷв, ривоч додани «адабиёти хандаовар», хусну кубҳу маводи саҳифаи «Гушмол» ва мундариҷаи маҷаллаи ҳаҷвии «Мулло Мушфиқӣ» фикрҳои муҳим баён шудаанд, ки онро яке аз аввалин мулоҳизарониҳо дар бораи чигунагии ҳаҷви муосири тоҷик номидан мумкин аст.

Муаллифи мақолаи мазкур аз ҳолати таъсиси рубрикаву гӯшаҳои ҳаҷвӣ ва фаъолияти онҳо чандон қаноатманд нест. Аз ин рӯ, нуқтаи назари ӯ хислати интиқодӣ пайдо карда мулоҳизаҳо то андозае ба мақсаду талаботи сиёсати замон мувофиқ шудааст. Соҳиби мақола вазифаи адабиёти хандаоварро ба тарзи фаҳмиши худ шарҳ дода, хусусияти хандонидани тоинқилобӣ ва баъд аз онро тафсил медиҳад. Аз ҷумла, ӯ менависад: «...Аммо баъд аз тақсимоти миллии Осиёи Миёна ин адабиёти хандаовари мо дар қатори дигар адабиётҳои тоҷикӣ шакли адабиро гирифта диққати ҳар ранҷбару деҳқонро ҷалб кунонида хандида ва хандонида омадааст.

Акнун ба адабиёти хандаовари мо синфи ранҷбару деҳқон механданд ва он гурӯҳе, ки пеш аз зиндагонии мо механдиданд, аз ин адабиёти мо гиря мекунанд. Чи хуш хандидане, ки муқобили синфи моро гиря орад?!» (208, 1928.-30 декабр). Бо чунин мулоҳизарониҳо муаллиф масъалаи назарияи синфии адабиёт хоса адабиёти хандаовар (ҳаҷви) - ро ба миён мегузорад, ки он бояд, «аз як тараф, рӯҳи хонандаро болида гардонад, аз ҷониби дигар, «гирёнида қасони қачу ноҳамворро рост кунад». «Бо ин назарияи худ гуфтани

нестем, ки касоне ки пеш аз инқилоб аз мо хандидаанд, акнун гирёнда қасоси худро гирем, не, балки онҳо аз хандаи мо як қадар гирифта агар тавонанд худро ислоҳ карда ба тарафи мо оянд ва дар баробари ин хандида ба шодии мо шод ва ба ғами мо ғаmgин гарданд, вале нахоҳанд ба худашон қаланфур молида гиря кунанд» - меафзояд Азизӣ. Аҳамияти назариявии мулоҳизарониҳои Б. Азизиро, пеш аз ҳама, дар шиноخت ва дарки рукни асосии ҳаҷв будани ханда муайян кардан мумкин аст. Ханда садои асари ҳаҷвӣ аст. Ба таъбири В. Асрорӣ «ҳаҷви беҳанда» намешавад. Ханда ва ҳаҷв ҳарду пайвастагии узвӣ доранд. Агар ханда шакл бошад, ғоя мударичаи он аст. Бе ғоя ханда ва бе ханда ғоя шуда наметавонад» [19, с.256]. Дар шарҳи Б. Азизӣ се тобиши хандаи ҳаҷв эҳсос мешавад: хандонидани дӯст; хандидани бетараф ва ханда ба муқобили душман, ки ифодаи нафрат ва маҳв аст.

Чихати дигари чолиби диққати ин мақола боз дар он аст, ки муаллиф бо назари иҷтимоӣ саҳифаи «Гушмол» - и «Тоҷикистони сурх» ва маводи маҷаллаи «Мулло Мушфиқӣ» - ро аз назар гузаронида камбудиву сустии онҳоро дар ду чихат медонад. Яқум, дар савияи пасти ҳунари эҷод шудани маводи ҳаҷвӣ, дуом, аз ҷониби хонандагон дастгирӣ нашудани нашрияҳо, бахусус «Мулло Мушфиқӣ». «Бо ҳамин қадар нарасидагҳои мундариҷаи «Гушмол» қаноат карда акнун рӯйи худро ба идораи «Тоҷикистони сурх» гардонидани мегӯем, ки модоме ки эҳтиёҷоти синфи ранҷбару деҳқон ба ин саҳифаи механдидагии рӯзномаатон зиёд аст, бояд ҳамин сутуни «Гушмол» - ро пурра карда ба мундариҷаи он ҳам як қадар диққат кунонида дӯстонро хандонед ва душманонро гирёнед. Ва ин сутунро ба як роҳи муайян монда аз ҳардамҳаёли наҷот диҳед, ба қадри имкон касеро мубошири ин сутун кунед, ки ба адабиёти хонданӣ ба ҳубӣ ошно буда ба ҳар мақоме бозӣ накунад» (208, 1928.- 30 декабр).

Муродов Мурод Бердиевич

Баҳриддин Азизӣ дар радифи он зиёиёне меистад, ки барои инкишофи адабиёт ва публитсистикаи тоҷик кӯшиши зиёде намуда, пойдевори адабиёту публитсистикаи муосири тоҷик, хоса ҳаҷви онро гузоштаанд. Ӯ яке аз муаллифони фаъоли ҳаҷви публитсистики матбуоти даврии солҳои 20 – 30 - и тоҷик ба ҳисоб рафта дар матбуоти ин давра шеърро ҳикояҳои ҳаҷвӣ ва мақолаҳои зиёди публитсистику ба таъъ расонид. Осори ҳаҷвии Азизиро ба ду гурӯҳ метавон ҷудо кард: ҳикояҳои, ки моҳиятан бадеиянд, аммо аз унсурҳои воқеагароёна холи нестанд ва мақолаҳои аз унсурҳои бадеӣ саршор, вале ҷавҳаршон публитсистика аст. Фаъолияти публитсистики ӯ мисли фаъолияти адабиаш фароҳу доманадор буда, мақола, очерк, лавҳаҳои танқидӣ ва жанрҳои ҳаҷвии публитсистику дар бар мегирад. Майдони сайқали маҳорати Б. Азизӣ мисли дигар адибону публитсистику муосираш матбуоти даврӣ буд. «Асарҳои ҷи адабӣ ва ҷи публитсистику ӯ дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳои «Овози тоҷик», «Тоҷикистони сурх», «Мулло Мушфиқӣ», «Мушфиқӣ», «Бигиз», «Роҳбари дониш» ва ғайра бо имзоҳои мустаори «Афандӣ», «Нотарс», «Нимтарсонҷак», «Торсақӣ», «Шаккоқ» ба таъъ расидаанд. Ӯ дар ҳар нашрия имзои мустаори худро дошт. Масалан, дар маҷаллаи «Бигиз» бештар бо имзои мустаори «Нотарс», дар маҷаллаи «Мушфиқӣ», «Шаккоқ», дар «Мулло Мушфиқӣ», «Тарсақӣ», «Нимтарс», «Афандӣ» асарҳои ҷи чоп намудааст [93, С. 154-155]. Дар рӯзномаи «Овози тоҷик» ин муаллиф бештар ба имзои мустаори «Тикон» маводи ҳаҷвӣ чоп мекард. Бо ҳисоби муҳаққиқ А. Азимов бо ин имзои мустаор Б. Азизӣ дар «Овози тоҷик» 8 мавод дарҷ намудааст [4, с. 163].

Осори ҳаҷвӣ - публитсистику Б. Азизӣ мисли осори дигар адибону публитсистику ҳамзамонаш рангин буда, танқиди урфу одатҳои «зарарноқ», хурофот, ҳаҷву мазаммати ҳислату рафтори қаллобону мардумфиребон, мансабпарастон, озодии

Публистистикаи ҳаҷвӣ

занон ва умуман ошкори норасоихои чомаеи он давраро дар бар мегирад.

Б. Азизӣ тарзи зиндагии навро худ пазируфта барои пойдорӣ ва инкишофи он тавассути осори ҳаҷвиаш муборизаи маънавӣ мебурд. Ин аст, ки бештари ҳикоя ва публистистикаи ӯ ба ин масъала мансубанд. Мундариҷаи осори ӯ, хоса ҳаҷви публистистиаш вобаста ба талаби айём масъалаи муҳимми рӯзро фаро гирифта, дар шакли лукма, фелетон, памфлет эҷод гардидаанд. Чун дар хусуси масъалаи ташаккули жанрии ҳаҷви публистистӣ мо дар боби алоҳида мехоҳем баҳс кунем, ин ҷо танҳо ишора бояд кард, ки ба жанрҳои лукма, фелетон ва памфлет нисбат додани мақолаҳои публистистии Б. Азизӣ нисбатан шартӣ аст. Мақолаҳои публистистии ӯ аз қабилӣ «Дилозорӣ ба чи маънӣ?» (218, 1929, №3, с.4), «Суф-куф» (Бигиз, 1931, №8, с.5), «Ширу шакар», «Хурчин», «Формализм ба чи маънӣ», «Дех кучо дарахтон кучо?», «Анвори гул», «Зайнит», «Ғирча пиёз мехоҳад» як навъ хусусияти дурагиро (синкретикӣ) сохибанд. Муаллиф мавзӯро аз рӯзгори замони худ интихоб мекунад, лаҳзаҳои ҷудоғонаи онро меомӯзад ва мувофиқи таҷрибаи ғоявию бадеӣ ва услуби хоси фардии худ кӯшиш менамояд, ки онро ба сурати адабиёти бадеӣ дарорад. Аммо бояд гуфт, ки дар масъалаи тасвири ин ҷиҳатҳо дар образи бадеӣ Б. Азизӣ чандон ба муваффақият ноил нагардидааст. Ҳарчанд баъзе адабиётшиносон қайд мекунанд, ки «нависанда ҳаёти халқ, урфу одат, психологияи онро дар образҳои бадеӣ тасвир мекунад» [173, с. 9], ба назари мо дар эҷодиёти Б. Азизӣ дарки объективии масъалаву мавзӯҳо мувофиқи талаби рӯҳияи вақт чараён гирифта бошад ҳам, аммо таҳлили субъективӣ ва коркарди эҷодӣ фитрӣ - тахайюлии он ба андозае суст баромадааст. Ба ибораи дигар, ақида ва тахайюли муаллиф аз доираи воқеият чандон дур нашуда, дар сатҳи публистистика қарор гирифтааст ва

тарафҳои айниву зеҳнии усули бадеӣ мувозӣ нашуда. Чунончи Л. И. Тимофеев қайд мекунад: «усули бадеӣ тарафи айни ва зеҳнӣ дорад. Тарафи айни онро ҳуди ҳаёт, замона муайян мекунад, аммо ҷиҳати зеҳниаш ба қобилияту фаҳмиши ҳуди санъаткор вобаста аст, ки истеъдоди ӯ дар қадом шаклҳои бадеии ба замона нисбатан мувофиқ ифода меёбад» [153]. Б. Азизӣ мисли адибони дигари ҳамзамони худ то андозае шакли мувофиқро дарёфт ва интиҳоб намуд, ки он жанрҳои хурди адабӣ ва публицистӣ буд. Вале ин шаклҳои жанрии эҷод на дар сатҳи адабӣ, балки дар дараҷаи публицистика, баҳусус публицистикаи ҳаҷвӣ қарор гирифта боиси ташаккул ва инкишофи босуръати ин соҳаи эҷод гардидааст.

Дар ин қолаби публицистика ва жанрҳои ҳаҷвии публицистӣ, баҳусус жанрҳои лукма, фелетон бисёр муаллифони дигар дар матбуоти даврии солҳои 1920 – 1930 - и тоҷик матнҳо ба таъъ расонида, ҳар қадоме дар инъикос, бозгӯ ва тасвири мавзӯҳои ба истилоҳ «фоидабахш» мавқеи муайяни худро нигоҳ доштаанд. Аммо аксари муаллифон зери нигоштаҳои худ имзои мустаор гузоштаанд, ки муайян қардани ҳамаи онҳо то андозае душвор, мураккаб ва доманадор буда, шояд таҳқиқи алоҳидаро хоҳад. Зеро то имрӯз номи аслии бештари муаллифони мустаор ё номаълум аст, ё аниқ муайян нашудааст.

Дар рӯзномаи «Овози тоҷик» мақолаҳои ҳаҷвӣ, асосан, бо имзоҳои мустаори «Мухбир» («Боиси ифтихор кист?» 1924.- 30 октябр), «Мушфиқӣ» («Тазмин» 1926.- 16 август), «Сирдон» («Ҳамааш як гур» 1928.- 23 октябр) ва ғайра ба таъъ расида бошанд, дар «Тоҷикистони сурх» имзоҳои мустаори «Ҳамшаҳрии бероя» («Ғоли гушмол», 1928.- 25 октябр), «Луғатгир» (Ҳамин шумора), «Шапалак маҳсум», «Бенамоз», «Тон-тонги» (1928.- 13 ноябр), «Мудири дерина» («Ариза ба ҷониби сиёсатмаоб» «Гушмол», (1928.- 15 ноябр),

«Пардадарон», «Масти амалҳақ», «Дилозор» (1928.- 19 ноябр), «Бадмаст» (1928- 26 ноябр) ва амсоли инҳо ба назар мерасад.

Истифодаи имзоҳои мустаор дар маҷаллаи «Мулло Мушфиқӣ» («Бигиз», «Мушфиқӣ») ба ҳукми анъана даромада будааст. Дар ин маҷалла хеле кам мақолаҳоеро дучор омадан мумкин аст, ки бо номи аслии муаллиф ба таъб расида бошад. «Занбӯр», «Тортанак», «Мулло қачова», «Нотарс», «Дусара», «Син бар сар», «Занбарқӯза», «Ходим», «Торсақӣ», «Беғам», «Шаккок», «Неш», «Кӯҷқори бешох», «Фолбин», «Беимон», «Тимсоҳ», «Кӯҷқор», «Ванг», «Шоир» радиои «Бигиз» ва ғайра аз имзоҳои мустаоре мебошанд, ки дар саҳифаҳои маҷаллаи мазкур зиёдтар истифода шудаанд. Истифодаи имзои мустаор дар гӯшаҳои ҳаҷвии «Гӯшмол»-и «Тоҷикистон сурх», «Қаҷ марав, ки меафтӣ»-и «Комсомоли Тоҷикистон» низ ба назар мерасад.

Истифода ва интиҳоби ин ё он имзои мустаор сабаб ва хусусияти гуногун дошт. Сабаби асосӣ як навъ пинҳон доштани номи аслии шахсияти гӯянда (эҷодкор), ки вазъи замон ва табиати ҳаҷв талаб мекард, буд. Муаллифони маводи ҳаҷвӣ вобаста ба мундариҷаву муҳтаво ва мақсади матн номи мустаор интиҳоб карданд, аниқтараш сохтанд. Масалан муаллифи матни «Қасами арақхӯрон» («Тоҷикистони сурх», 1928.- 19 ноябр) зери нигоштаи худ имзои мустаори «Масти амалҳақ» - ро мегузорад, ки он ба мундариҷаи мавод ва мақсади нигоранда аз ҳар ҷиҳат мувофиқ аст. Аммо дар баробари ин қисми зиёди имзоҳои мустаор ба маънои маҷоз ва киноя омада, характери фош карданро доранд. Чунончи: «Пардадарон», «Занбӯр», «Тортанак», «Нотарс», «Тарсонҷак», «Неш», «Кӯҷқор», «Ҳаккок» ва ғайра. Аксари ҳаҷвнигорони матбуоти даврии солҳои 20 – 30 - и қарни ХХ аз ҳаҷви классикии тоҷик устокоронаву мохирона истифода бурда, онҳоро бо маъно ва мазмуни нав қор мефармуданд. Бахус ҳаҷвнависони маҷаллаи «Мулло Мушфиқӣ» «худро дар паноҳи

Мулло Мушфиқӣ гирифта ба муҳолифини ҳаёти нав теги заҳрханда мезананд» [162, 85]. Бинобар ин истифодаи имзоҳои мустаори «Мушфиқӣ», «Афандӣ», «Ханҷар» ва амсоли ин, аслан, дар таъсири адабиёти классикӣ ба вучуд омада буданд. Аз тарафи дигар, чунончи ишора шуд, бештари публитсистону адибон вобаста ба мақсад ва характери мавод имзоҳои мустаор месохтанд. Масалан М. Ҷавҳаризода чунончи Р. Амонов ва А. Сайфуллоев менависанд – «шеърҳои душманкуши худро бо номҳои махфии «Син бар сар», «Мушфиқӣ», «Син», «Ҳақиқатнавис», «Купетчи», «Бигиз», «63» ва дигарҳо эҷод менамуд» [15, с.9]. Фаъолияти маҷаллаи «Мушфиқӣ» ва ғӯшаву рубрикаҳои ҳаҷвии матбуоти тоҷик барои ҳаҷвнигорони ҷавон як навъ мактаби сайқали маҳорат гардида буд. Чун раванди ташаккули ҳаҷви публитсистии тоҷик дар матбуоти даврии солҳои 1920 - 1930 дар ду ҳавза – Самарқанд ва Душанбе сурат мегирифт, таъсир ва тарбияи ҳаҷвнигорони ҷавон низ ба тарзи гуногун идома меёфт. Дар маҷаллаи «Мулло Мушфиқӣ», ки аз соли 1930 номи «Мушфиқӣ» - ро гирифт адибон С. Айнӣ, М. Аминзода, С. Ҷавҳаризода, Ҷ. Иқромӣ, Ҳ. Карим, Абдусалом Дехотӣ ва дигарон ҳамкорӣ менамуданд. Бо шарофати ҳамкориҳои ин адибон ва қобилияти ташкилотчиҳои С. Садрулин «Мушфиқӣ» тавонист дар як муддати кӯтоҳ мактаби ҳаҷвии худро ба вучуд орад. Дар ин мактаб ғайр аз адибони ҷавулзикр Абдукарим Одилзода, Ноил Шерзода, Аҷзии Сиддиқӣ, Баҳлулзода ва дигарон дар солҳои мураккаби ҳаёти ибтидоӣ асри бист, аз як тараф, бо маҳсули эҷод ва часорати бебокони худ ба муқобили «боқимондаҳои заррарасони ҳаёти гузашта», урфу одатҳои динӣ, ҷаҳолату хурофотпарастӣ «фош намудани муносибатҳои феодалӣ ва амсоли ин мубориза мебуданд, аз ҷониби дигар, дар ташаккули ҳаҷви адабиву публитсистӣ ва инкишофи он нақши бориз мегузоштанд. Бояд гуфт, ки муҳити адабӣ ва публитсистии ҳавзаи «Самарқанд»

баргарӣ ва афзалият дошт, зеро дар ин ҷо, ки аз шахрҳои бостони тоҷикнишин ба ҳисоб мерафт аҳли зиё, хоса адибон гирд омада буданд ва муҳити адабӣ анъанавӣ дерина ва шаклгирифта дошт. Чунин меросгузори дар хубу босифат ташаккул ёфтани муҳити адабиву публистистӣ бе таъсири нек буда наметавонист.

Як хусусияти мактаби маҷаллаи «Мушфиқӣ» дар он буд, ки аҳли мактаб ва тарбиятгирандагонӣ он унсурҳои адабиву публистистии ҳаҷвро ба ҳам махлут намуда, дар кушодани моҳияти масъала ва ошкор намудани хислати «Манфур» - и он мавқеи худро чандон амиқ ва асоснок зухур накардаанд. Чунончи дар шумориҳои №27 - и соли 1927 бо имзои мустафои «Тир» матне бо унвони «Талоши корчалон аз болои мурда» ба таъъ расидааст, ки дар он факти воқеии танқидбобе – аз мурда ҷонситониҳои рӯҳонӣни Уротеппа тасвир шудааст. Мазмуни матн чунин аст: Агар рӯзе ягон кас ба бистари беморӣ афтад муллоӣни қаллобу фиребгар мисли каргасони лошаҳӯр ҷамъ мешаванд. Онҳо бо ҳар роҳ яке дуохон, дувуми фолбин, сеюми садақотчи, гурӯҳе чилёсинхонон ба атрофи «зиндаи нимҷон» ғун шуда чизхояшро гирифта, ўро лучи модарзод мекунанд ва боз бо маслиҳати ҳамин каргасони лошаҳӯр чизу чораи маитро мефурӯшанд ва дастгоҳи ҷанозаро омода мекунанд. Дар ин нигошта макон ва вақти воқеа то андозае муайян аст. Ҷойи воқеа Уротеппа ва вақти руҳ додани воқеа вазияти солҳои сиюм. Аммо нақли муаллиф хусусияти умумӣ пайдо карда, як навъ ба нақли типӣ мубаддал гардидааст. Нақли муаллиф лаҳзаҳои фавтидани падари Одина ва ба гирифтори фиреби Арбобкамол мондани ў аз қиссаи «Одина» - и С. Айниро ба хотир меорад. Аммо дар фарҷоми мақола муаллиф ба маъмуриҳои идораҳои дахлдор муроҷиати шикоятomez мекунад: «Ҷаро дар ҳамҷунии замони саодатнишон соҳибмансабони мо ба даҳони он каргасони гушнамурда як торсақӣ намезананд, ки даҳони онҳо аз пушти

сарашон ялла шавад» (Тир. Талоши каргасон ба болои мурда // Мулло Мушфиқӣ, 1927, №7). Чун мушоҳида шуд таъсири баёни накли адабӣ дар ин нигошта бештар эҳсос мешавад. Гуё муаллиф танҳо идораҳои дахлдорро аз мавҷудияти чунин одатҳои разил огоҳ мекунад ва мубориза бо чунин унсурҳои чамбиятиро вазифаи идораҳои дахлдор медонад.

Ҳамин тавр, дар ҳаҷви публицистии матбуоти солҳои 1920 - 1930 даҳолати ғаёлонаи муаллифон ба воқеаҳо ва проблемаҳои муҳими замон эҳсос шавад ҳам, аммо таҳқиқи воқеият аз ҷониби эшон гуногун сурат гирифта. Ҳаҷвнигорони хурду калон ҳангоми баррасии мавзӯ бештар ба ҳашамати факт эътибор додаанд. Моҳияти рӯйдод, масъала на ба тариқи таҳлили индуктивӣ, балки бо усули таҳлили дедуктивӣ ба амал омада, асарҳо, хусусияти хитоба ва мурочиатро гирифтаанд. «Дар публицистикаи солҳои 20 - ум (қарни ХХ М.М.) – менависад А.Саъдуллоев навъҳои хитоба ва мурочиат ба ҳайси бозёфти эҷодие шинохта шудааст. Пайваста ба ин чихат... кӯшиши дар симои намояндагони дину хурофот ва боён («Муштзӯрҳо») сохтани тип мушоҳида шавад ҳам, ин кӯшиш то андозае сохта ба назар мерасад, зеро ағлаб ошкор ё пинҳон татбиқи супориши органҳои тарғиботӣ буд. Ва маҳз ҳамин чихат навиштаи адибони ҷавонро ба ҳикояҳои воқеӣ ё лавҳаҳои зиндагии рӯзмарра наздик месохт» [136 с.81]. Чунин хусусияти эҷодкориро дар публицистикаи ҳаҷвӣ низ метавон нисбат дод. Мақолаву ҳикояҳои ҳаҷвии «Мукофоти мо» («Мушфиқӣ», 1930, №12, с.2), «Репититсия» («Мушфиқӣ», 1929, №5, с.2), «Радди маърака» («Бигиз», 1935, №5-6, с.10). Шеърҳои ҳаҷви - танқидии Сухайли Чавҳаризода, Ноил Шерзода, Абдусалом Дехотӣ ва амсоли инро метавон ин ҷо чун муште аз хирвор ёдрас шуд.

Дар ибтидои даҳсолаи сиюм ҳукумати вақт ва ҳизби замон баҳри бештар намудани ғаёлияти матбуоти даврӣ тадбирҳо

андешида, як қатор қарорҳо қабул кард. «Ба ин аз ҷумла, «Дар бораи аз нав ташкил намудани шабакаи газетаҳо ба муносибати барҳам дода шудани округҳо» (11 августи соли 1930), «Дар бораи кори партиявӣ - оммавӣ дар ҳудуди Ҷамоати МТС - ҳо» (16 октябри соли 1930), «Дар бораи кадрҳои коркунони газета» (11 ноябри соли 1930), «Дар бораи кори газетаҳои районҳои кишлоқӣ ва матбуоти поёнӣ» (18 январи соли 1931), «Дар бораи беҳтар намудани газетаҳои районӣ» (21 апрели соли 1931) шомил буданд. Бо таъсири ин қарорҳо майдони матбуоти даврии тоҷик низ фароҳу доманадор гардид. Дар аксари ноҳияҳои ҷумҳурии нашрияҳои даврӣ ба вучуд омаданд ё ба таъсис шурӯъ намуданд. Ҷамҷунин нашрияҳои бисёртиража дар фабрикаву заводҳо ба Ҷамоати шурӯъ карданд. Теъдоди нашрияҳои «Тоҷикистони сурх», «Комсомоли Тоҷикистон» моҳ ба моҳ зиёд гардида дар ҷомеа нуфуз ва эътибор пайдо карданд. Дар ҳамаи ин нашрияҳо анъанаи маҷаллаи ҳаҷвӣ «Мулло Мушфиқӣ», услуби ҳаҷвнигории гӯшаҳои ҳаҷвӣ «Овози тоҷик», «Тоҷикистони сурх» ва ғайра истифода мешуд. Дар корхонаву муассисаҳои калон газетаҳои деворӣ амал мекарданд, ки ҳар як шумораи онро бе маводи ҳаҷвӣ тасаввур кардан ғайримкон буд. Дар онҳо камбудии қорӣ ва феълии аҳли корхона мавриди ҳаҷву мазаммат қарор мегирифт ва барои ташаккули танқид ва худтаъминкунии аҳли меҳнат, тарбия ва тайёр намудани кадрҳо мусоидат мекард.

Ҷамоати рӯзномаҳои деворӣ, махсусан гӯшаи ҳаҷвӣ онҳо ҳамеша мадди назари ҳайати таҳририяи «Овози тоҷик» қарор дошт. Дар хусуси хусну қубҳи ин гуна нашрияҳо пайваста дар рӯзномаи «Овози тоҷик» хулосаву тақризи ҷоп мешуд. Ҷунончи Ҷамид Бақозода ба ҷанде аз рӯзномаҳои деворӣ ҷун «Иттиҳоди муаллимони сурх» (Овози тоҷик, 1927.- 31 май), «Ленин ююлӣ» -ва ғайра (1928.- 4 июл) назари сатҳӣ – эмотсионалӣ намуда, барои беҳтар намудани сифати

Муродов Мурод Бердиевич

онҳо маслиҳатҳо медиҳад. Рӯзномаи девории «Иттиҳоди муаллимони сурх» аз тарафи муаллимони минтақаи Хучанд бо иловаи қисми ҳаҷвии «Калтак» мохе як маротиба мебаромад. Рӯзномаи «Ленин юлӣ» аз чониби ҷавонони ҳавзаи Исписор ба таъб мерасид. Ҳомид Бақозода дар хусуси беҳтар намудани сифати рӯзномаҳои деворӣ иброи назар намуда, аз ҷумла менависад: «Қисми ҳаҷвиро ҳам ба андозае, ки ба худ мекашад, буридан мумкин бошад, расмҳо кашида шавад. Хати рӯзнома ҳам хушхат карда шавад» (Овози тоҷик, 1927.- 31 май).

Бо таъсири мактаби «Мушфиқӣ» ва ҳайати таҳририяи «Гӯшмол» дар охири соли 1931 дар Душанбе маҷаллаи ҳаҷвии «Калтак» таъсис дода шуд. «Маҷаллаи «Калтак» - ро рӯзномаи Тоҷикистони сурх» чоп мекард. Вай ҳамагӣ 2 сол (1932 - 1933) фаъолият дошт. Дар соли 1932 ду шумора ва дар соли 1933 8 шумора дарҷ гардид» (Периодическая печать СССР 1917 - 1949. Библиографический указатель. –М.1958, с. 90). В. Асрорӣ маҷаллаи «Калтак» - ро давоми «Мулло Мушфиқӣ» ҳисобида менависад: «Соли 1926 нахустин журнали ҳаҷвии «Мулло Мушфиқӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гардид. Минбаъд номи журнал чандбор тағйир ёфт: «Мушфиқӣ», «Калтак», «Бигиз». Аз соли 1953 бо номи «Хорпуштак» нашр мешавад» [20, с.393]. Чун дар боло ишора шуд, «Калтак» дар Душанбе аз тарафи идораи «Тоҷикистони сурх» таъсис шуда буд. Ва дар ин вақт дар Самарқанд «Мулло Мушфиқӣ» бо номи «Бигиз» фаъолият дошт. Бинобар ин онро бо маҷаллаи «Мулло Мушфиқӣ» як доништан дуруст нест. Ва ин саҳв ба гумони мо аз сарчашмаи дигар манша гирифтааст. Муҳаққиқ Ҷ. Усмонов низ мазмунан иқтибоси болоро ишора намудааст: «Шумораи якуми журнали ҳаҷвӣ бо забони тоҷикӣ бо номи «Мулло Мушфиқӣ» моҳи октябри соли 1926 аз чоп баромадааст. Дар солҳои оянда ин журнал бо номи «Мушфиқӣ», «Калтак», «Бигиз» ва аз соли 1953 бо номи «Хорпуштак» нашр мешавад» [164, с.17]. Чи Ҷ. Усмонов ва чи В.

Публистистикаи ҳаҷвӣ

Асрорӣ дар баробари он ки «Калтак» - ро бо «Мулло Мушфиқӣ» як маҷалла медонанд, «Мулло Мушфиқӣ» - ро аввалин журнали ҳаҷвӣ ба забони тоҷикӣ ҳисобиданд. Ба андешаи мо ин фикр низ баҳсталаб аст. Зеро тавре дар боло ишора шуд, аввалин шумораи маҷаллаи ҳаҷвӣ на бо номи «Мулло Мушфиқӣ», балки бо номи «Ширинкор» соли 1925 рӯи Чоп омад. Маҷаллаи «Калтак» бо муҳарририи ҳаҷвнавис М. Бурҳонов мебаромад. Дар он бештар фелетону луқма, латифа, чистон, луғатномаҳо ва шеърҳои ҳаҷвӣ дар шакли «Анкетаи Калтак» (ба тариқи суолу ҷавоби ҳаҷвӣ), «Сухбатҳои кисагӣ», «Радиои Калтак», «Мешавад - мӣ?» ва ғайра маводи ҳаҷвӣ чоп мешуд.

«Калтак» ҳарчанд умри тӯлонӣ надид, аммо бо фаъолияти худ тавонист дар ташаккули инкишофи ҳаҷви адабӣ ва публистистии тоҷики ҳавзаи Душанбе мусоидат намояд. Сабаби фаъолияти тӯлонӣ накардани «Калтак» маълум нест. Аммо тахмин кардан мумкин аст, ки яке аз сабабҳои қатъ шудани нашри он ғалатфаҳмиҳои муҳаққиқону олимони Шӯроӣ доир ба назарияи ҳаҷв, ки дар нимаи аввали даҳсолаи 30 - юм ба вучуд омада буд, бошад. Дар нимсолаи дуҷуми даҳсолаи 30 - и қарни гузашта зери таъсири шахспарастӣ ҳаҷв як навъ эътибори худро суст мекунад. Ба ҷойи фелетону памфлетҳои тезу тунд дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ҳикояҳои зарофатомез, мазоқу кинояҳои нарм, шӯҳиҳои сабук мавқеъ пайдо намуданд. (Б. Азизӣ «Сартароши ҷойдорӣ»//Бигиз, 1936, №7., Неш. «Яллас». Бигиз, 1936, №8-9 ва ғайра). Дар ин гуна асарҳои ҳаҷвӣ унсурҳои маҷозу киноя ва равону соддагии услуби ғӯянда ба назар расад ҳам, муносибати муаллифон ба воқеа, предмети танқид чандон аён нест.

Умуман, аз нимаи дуҷуми солҳои 30 - юми қарни ХХ сар карда дар адабиёт ва публистистикаи тоҷик як дараҷа сустшавӣ ва давраи нисбатан хомӯшии ҳаҷвро мушоҳида меомем, ки ин ҳодиса тахмин ба ду масъала алоқаманд буд:

1. Ба дараҷаи кофӣ коркард нашудани назарияи пурраву мукаммали ҳаҷв дар адабиёт ва публицистикаи Шӯроӣ ва нақши он дар бунёди ҷомеаи сотсиалистӣ;

2. Ба вучуд омадани ақидаҳои мухталиф.

Баъзе муҳаққиқон даъво доштанд, ки дар шароити ғалабаи сотсиализм, яъне ташкили ҷамъияти бесинфӣ, ҳаҷв, аслан, вазифаи худро ба анҷом расонидааст ва онро бояд маҳдуд кард. Ин тоифа ғалабаи муборизаи синфиро дар миқёси мамлакатаи Шӯроӣ асос намуда исбот кадрани мешуданд, ки «дар мо зиддиятҳои антогонистӣ барҳам хӯрд, ҳамаи зухуроти манфӣ дар ҳаёт нест шуд ва нест шуда истодааст ва баъзе одамоне, ки боқимондаҳои зарарноки давраи гузаштаре паҳн мекунанд, одамони тасодуфианд ва образҳои типиро ташкил карда наметавонанд» [79, с. 30]. Яке аз ҷонибдорони ин ақида И. Нусимов дар ин хусус навишта буд: «Агар дар адабиёти пролетарӣ ҳаҷв мавқеи сеюмро ишғол намояд, танз ҳамчун категорияи адабӣ барои пролетариат аз ҷиҳати иҷтимоӣ бегона аст ва аҳамияти махсусро молик нест» [116 с. 41].

Адибони давр, аз ҷумла Горкий, Маяковский, Луначарский, Айнӣ, Б. Азизӣ, Ҳ. Бақозода ва дигарон назарияи ҳаҷви шӯроиро дастгирӣ мекарданд. Бо вучуди ин вазъи сиёсии солҳои 30 - ум, баҳус вазъияти нимсолаи дуҷуми ин даҳсола як навъ дар қалби ҳаҷвнависон ва, умуман адибон тарсу ҳаросро пайдо намуд. Бисёр нашрияҳои ҳаҷвии миллии Шӯроӣ аз фаъолият боз дошта шуданд. Масалан, дар охири сол 1934 маҷаллаи ҳаҷвии украинии «Красный перец» аз ҷоп бозмонд. Дар аввали соли 1937 фаъолияти маҷаллаи ҳаҷвии бошқирӣ «Хэнэк» қатъи кунонида шуд. Дар ҳамин сол «Мушфиқӣ» -и тоҷик низ ба лаб муҳри хомӯшӣ зад. Ва ин хомӯшии 16 сол идома ёфт. Мутаассифона, тарси рӯҳияи замон, фаъолият накардани нашрияҳои махсуси ҳаҷвӣ ва ақидаҳои мухталиф доир ба назарияи ҳаҷви Шӯроӣ, баъзе адибону

Публицистикаи ҳаҷвӣ

публисistonро ба қачфаҳмӣ мебурд. Бархе ҳачву танқидро ҳамчун тухмат мепиндоштанд. Чунин ҳолатро Б. Ғафуров эҳсос намуда таъкид кардааст: «баъзе нависандагон чунин фикр мекунанд, ки агар онҳо ҳодисаҳои нохӯшро фош кунанд, онҳоро ба тухмат кардан нисбат ба ҳаёти советӣ айбдор хоҳанд кард» [49, с. 60-61].

Ҳамин тавр, матбуоти даврии солҳои 1920 – 1930 - и тоҷикро метавон марҳилаи ташаккули ҳаҷви публицистии муосир номид. Дар ташаккул ва шинохти ин навъи публицистика, пеш аз ҳама, нақши маҷаллаҳои ҳаҷвии «Мулло Мушфиқӣ», гӯшаҳои ҳаҷвии рӯзномаҳои «Овози тоҷик», «Тоҷикистони сурх», ҳамчунин газетаҳои деворӣ ва маҷаллаи «Калтак» босазо ва нишонрас аст. Бахусус маҷаллаи «Мушфиқӣ» ҳамчун саромади матбуоти ҳаҷвии тоҷик на танҳо дар ташаккули ҳаҷви муосир, балки дар пешрафти ҳачву зарофати замони шӯроии тоҷик ба инкишофи жанрҳои ҳаҷвии публицистӣ, хусусан фелетон таъсири калон расонд. «Вай нафақат намунаҳои чунин асарҳоро дарҷ намуд, балки ба нависандагони онҳо барои сайқал додани маҳорати худ, барои ёфтани сабки эҷодиашон ёрӣ расонд» [162,с.87]. Ҳаҷви матбуоти даврии солҳои мавриди назар ҳам аз ҷиҳати мавзӯӣ ва ҳам аз ҷиҳати шакл гуногун аст. Муборизаи зидди душманони сотсиализм, боқимондаҳои дунёи кӯҳна, дину хурофот, фош кардани нуксонҳои камбудии иҷтимоӣ аз мавзӯҳои муҳимми ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии айём ба ҳисоб мерафтанд, ки ба пуррагӣ объекту предмети танқиду мазаммат ва ришханду истеҳзои ҳаҷви адабиву публицистӣ қарор гирифтаанд.

Дар ҷараёни ташаккули ҳаҷви публицистӣ жанрҳои он низ шакл гирифта, хусусияти мустақилияти худро инкишоф доданд. Дар баробари жанрҳои памфлет, пародия ва эпиграмма, ки аз адабиёт ба матбуот ворид шуданд, жанрҳои нави публицистикаи ҳаҷви – фелетону луқма шакл гирифта ба

маъмултарин ва серистифодатарин жанрҳои ҳаҷвӣ матбуоти даврии замон табдил ёфтаанд, аммо дар матбуоти ин давра жанрҳои ҳаҷвӣ дар шакли ҳикояҳои тамсилӣ ва масал камтар ба назар мерасад.

II. 2. Ҳаҷви матбуоти тоҷик дар замони Чанги Бузурги Ватанӣ

Табиати адабиёт ва публицистикаи даврони Шӯроӣ, пеш аз ҳама, дар он буда, ки вобаста ба рӯҳияи замон давлату ҳизби айём баҳри амалӣ намудани мақсади ғоявии худ вазифаҳои навро ба миён мегузошт ва аз аҳли адаб ифодаи мақсадноки онро талаб мекард.

Ба ин маънӣ, бо сар шудани чанги бузурги Ватанӣ ҳизби пешбар дар назди адабон ва публицистон вазифаҳои нави ғоявӣ ба миён гузошт ва воситаи шаклҳои гуногуни таъсирноки ифодаи фикрро тақозо намуд. Ба қавли М. Раҷабӣ «замони чанг, аз як тараф, назди адабиёт вазифаҳои наву гузошт, аз ҷониби дигар, онро водор намуд, ки ҳалли бадеии вазифаҳои наву ҳарчи зиёдтар анҷом ёбад, то адабиёт роли сиёсӣ эстетикӣ худро ба ҳангом адо кунад» [129, с.7]. Адо кардани вазифаҳои наву ва иҷрои нақши сиёсӣ эстетикӣ адабиёт водор месохт, ки адибон бештар ба публицистика рӯ оранд ва ба эҷоди асарҳои хурди моҳияти сиёсӣ - иҷтимоӣ дошта аҳамият диҳанд. Ба ин мақсад дар замони чанг аксари адибон ба публицистика рӯ оварданд ва адабиётро бо воқеият алоқаманд намуда, ба рӯҳия ва рӯйдодҳои муҳими замон ҳамоҳангӣ нишон медоданд. «Мо дар хотир дорем – гуфта буд Н.Тихонов – дар огози чанг адибон на ба эҷоди асарҳои мансури ба тарзи васеъ фарогирандаи воқеаҳо, балки ба публицистика ва очеркнависӣ рӯ оварданд» [155, 12 май].

Публицистикаи ҳаҷвӣ

Рохбарияти мамлакат ва ҳизби ҳоким барномаи мубориза ба муқобили фашистони ғосибро муайян намуда, сафарбар гардидани ҳамаи мардуми кишварро ба ҳимояи ватан талаб менамуд. Адибонро мебоист ҳисси ватандориву меҳанпарастии мардуми Шӯравиро бедор ва тақвият бахшида, нафтрати эшонро нисбати фашистони разил ба вучуд оранд. Амалӣ сохтани чунин барнома ва таъмини ғалаба бо саҳми адибон танҳо бо роҳи публицистика, баҳусус ҳаҷви публицистӣ мувофиқи матлаб буда метавонист.

Аллакай аз моҳи аввали саршавии ҷанг ҳаҷви публицистии Шӯроӣ, аз ҷумла тоҷик, ки дар нимаи дуҷуми солҳои сиюм андаке коста ва мавқеаш суст гардида буд, аз нав ҷон гирифт ва мавқеи худро устувор намуд.

Дар рӯзномаҳои «Правда», «Известия», «Комсомольская правда», «Красная звезда», «Литература и искусства», ки аз нашрияҳои марказии Шӯроӣ буданд, адибону публицистон чун А. Толстой, М. Шолохов, И. Эренбург, А. Фадеев, Н. Тихонов, А. Твардовский, А. Сурков, В. Лебедев – Кумич, С. Маршак, К. Симонов, А. Безыменский, А. Прокофьев, Е. Петров, Д. Заславский, С. Ярославский мақолаҳои публицистӣ, очерк, фелетону памфлет, эпиграмма ва дигар жанрҳои ҳаҷви публицистӣ ҷоп намуда бо қувваи бузурги эҷодӣ ба хонандагон таъсир мерасониданд.

Дар замони ҷанг дар баробари маҷаллаи ҳаҷвии «Крокодил» тамоми матбуоти даврӣ ба ҷопи маводи ҳаҷвӣ эътибори махсус меод. Дар баробари ин дар он солҳо нашри махсуси нашрияҳои ҳаҷвии ҷангӣ ба роҳ монда шуд. Аз ноябри соли 1941 дар fronti ғарбӣ бо иштироки С. Маршак, М. Слободский, М. Светлов ва дигарон маҷаллаи ҳаҷвии «Фронтной юмор» таъсис дода шуд, ки он дар ду ҳафта як маротиба ба таъби мерасид. Дар ҳамон сол нашриёти «Молодая гвардия» маҷмӯаи «Краснофлотский смех»-ро дарҷ намуд,

Муродов Мурод Бердиевич

ки дар он фелетону карикатураҳои то ин дам дар рӯзномаҳои гуногун интишор гардида, гирд оварда шуда буд. Ҳамчунин бо ташаббуси «Красноармейская правда» маҷмӯаҳои ҳаҷвии «Ёж» ва «Лицо врага» ба таъб расид.

Дар ҳар як рӯзномаи фронтӣ шуъбаи ҳаҷв, гӯшаи юмор амал мекард, ки дар қори он бештар адибони касбӣ ва аскарони қаторӣ саҳм мегузоштанд.

Дар замони ҷанги бузурги Ватанӣ ба таҷрибаи «Окна сатиры РОСТА» таъя намуда дар Москва, Ленинград ва дигар шаҳрҳо «Окна сатиры ТАСС» ба вучуд омад, ки дар он анъанаи шиору плакатнависию очонсию Россия фаровон истифода мешуд (149, с.5). Ташаббусқорони «Оинаи ТАСС», асосан, рассомону шоирони насли қалонсол буданд ва аксари онҳо дар замони шӯришҳои инқилобӣ дар «Оинаи ҳаҷвии РОСТА» бо ҳамроҳии шоири шаҳир М. Маяковский қор мекарданд.

«Оинаи ТАСС» дар шароити нави таърихӣ ба вучуд омад. Дар ин айём дар мамлақати Шӯравӣ заминаҳои хуби полиграфӣ муҳайё гардида, қори таъбу нашр хеле пеш рафта буд. Ин ҷиҳат имқон меод, ки плакатҳои тарғибӣ ба сифати хуб ва теъдоди зиёд, ҳамчунин сари вақт қоп ва паҳн қарда шаванд. Дар замони ҷанг воситаи тавоно ва муҳимми таблиғӣ мабуот ва радио ба ҳисоб мерафт. Маҳз тавассути ин воситаҳо ақбори муҳиму зарурӣ ба саҳми миллионҳо нафар шаҳрқандони шӯравӣ расонида мешуд.

Матбуоти тоҷик низ дар шароити ҷанги бузурги Ватанӣ дар қобати ташқили тамоми қувваҳои моддию маънавию мардуми тоҷик, қарои муҳофизати Ватан нақши бағоят қалон бозид. Амалӣ гардонидани ин мақсад, асосан, бо се роҳ сурат меқирфт. Роҳи якум таъмини мардум ба ақбор – оғоҳ намудани онҳо аз муҳимтарин воқеаву ҳодисаҳои фронтӣ ва мартбут ба он буд. Бо ин мақсад дар рӯзномаҳо рубрикаҳои

Публицистикаи ҳаҷвӣ

«Эпизодҳои ҷанг», «Ақибгоҳ шунав», «Ба фонди мудофияи Ватан» ва ғайра ба вучуд омаданд.

Роҳи дуҷум тарбияи меҳнаткашон ва бедор кардани ҳисси ватандӯстиву инсонпарварии онҳо тавассути бештар ҷоп намудани мақолаву очеркҳо дар хусуси қорнамоиҳои ҷанговарони шуҷои тоҷик ва дигар халқҳои Шӯроӣ ба ҳисоб мерафт. Дар саҳифаҳои матбуоти давр рубрикаҳои «Диловари тоҷик», «Фарзандони қаҳрамони Ватан» ва амсоли ин ба вучуд омаданд, ки чунин мақсаду маромро таҷассум менамуданд.

Роҳи сеюм сафарбар намудани халқ, баҳусус ҷавонон барои мудофияи мамлакат, бедор намудани ҳисси нафрат, бадбинӣ ва разилии онҳо нисбат ба фашизми хунёгар буд. Дар ин ҷода асарҳои ҳаҷвӣ нақши калон бозиданд.

Ин се роҳи таъсир, аслан, ба як мақсад – сафарбар кардани тамоми қувваҳои моддӣ ва маънавии халқи тоҷик ба мудофияи Ватан равона шуда буд. Агар роҳи аввал мардумро бо моҳияти масъала, авзои замон, вазъияти мамлакат ва ҷанг шинос менамуд, роҳи дуҷум далериву шуҷоатмандӣ ва қорнамоиҳои тоҷикписарони ба фронт фиристонидашударо, ки қарзи худро дар роҳи ҳифзи Ватан бошарафона адо мекарданд, нишон меод. Роҳи сеюми таъсир муносибат ба ҷанг, саркардагони он ва оқибат мағлуб ва ба марг гирифта шудани гитлеру гитлерчиёнро тариқи ҳаҷву танз танқиду мазаммат менамуд.

Дар солҳои мудҳиши ҷанг қариб аксари адибони тоҷик низ ба публицистика, ба хусус ҳаҷви публицистӣ рӯ оварданд, «ки дар он шароит, бешубҳа табиӣ буд. Воқеаҳои пуршиддати солҳои ҷанг ва он вазифаҳои бузурги таъҷилие, ки дар назди адибони советӣ меистод, ҳаминро талаб мекард. Шаклҳои хурди адабӣ, чун жанри ғаврӣ ва ҷанговар ба адибон имконият меод, ки муҳимтарин воқеаҳои фронту ақибгоҳро дар муддати кӯтоҳ ба таври бадеӣ тасвир карда,

зуд дастраси хонандагон гардонанд ва афкори омро ба масъалаҳои муҳими рӯз равона созанд» [172, С.6-7]. Аз ин ҷост, ки аз рӯзҳои нахустини ҷанг адибони тоҷик чун С. Айнӣ, М. Турсунзода, А. Лоҳутӣ, М. Миршакар, Ф. Ниёзӣ, С. Улуғзода, С. Ғанӣ ва дигарон ба публитсистика рӯ оварда худро чун публитсисти оташинсухан, бомаҳорат ва мубориз нишон доданд. Ин зумра адибон ва ҳамҷунин дигарон баробари шунидани ҳуҷуми истилогарони немис ба хоки поки Ватан халқро ба ҳимояи мамлақати Шӯроӣ даъват мекарданд. Баъзе адибону публитсистони тоҷик ба мисли Ф. Ниёзӣ ва С. Ғаффоров дар рӯзномаҳои фронтӣ, қисмҳои ҳарбӣ ва дивизионӣ, ки бо забонҳои русӣ ва тоҷикӣ ҷоп мешуданд, ҳамкорӣ менамуданд. Хусусан адиби ҷанговар Фотеҳ Ниёзӣ дар таъбу наشري рӯзномаи тоҷикии «Ҳақиқати аскарӣ Сурх» саҳми хеле калон дошт. Ин рӯзнома аз қаҳрамониву диловарии ҷанговарони Шӯроӣ, хоса тоҷикон хабару муҳбирнома, репортажу очерк ҷоп намуда онҳоро дар рӯҳияи садоқат ба Ватан, тарбия менамуд. Ин ва дигар рӯзномаҳои фронтӣ, ки бо матбуоти ақиқоғ робитаи дутарафа доштанд, гоҳо маводҳои беҳтаринро аз рӯзномаи «Тоҷикистони Сурх» бозҷоп менамуданд. Дар байни ҷунин мавод асарҳои хурди ҳаҷвӣ низ ба назар мерасид.

Тавре ишора шуд дар адабиёт ва публитсистикаи замони ҷанг дар рӯҳияи садоқат ба Ватан ва нафрат нисбат ба душман тарбия намудани мардум мақсад ва вазифаи асосии аҳли эҷод буд. «Тарбияи ватандӯстӣ – нишон додани ҳамтақдирии ватану фард, бедор кардани ҳисси ифтихори миллӣ ва ба ин восита қувват додани садоқату вафодорӣ ба ватан, дар ҷунбиш овардани нафрат нисбат ба душман – барҷаста кушодани нақшаҳои мунфури ғоратгарони немис ва тақвияти ҳислатҳои размҷӯиву бешавқатиро дар назар дошт» - меависад М. Раҷабӣ [129, с.8]. Ҷунин мақсади адибону публитсистон аз номи баъзе

Публицистикаи ҳаҷвӣ

асарҳо низ маълум аст. Масалан шеърӣ «Қасос» - и С. Айнӣ (1942), «Интиқом» - и Ҳ. Юсуфӣ (1941) ва ғайра ифодагари чунин мақсаданд. Бо чунин унвонҳо эҷод кардани асар дар адабиёт ва публицистикаи Шӯроӣ, бахусус рус маъмул шуда буд, ки он дар майдони адабиёт ва публицистикаи халқҳои дигар пайдо шудани асарҳои ба ин оҳанг мувофиқ бетаъсир буда наметавонист. Ба ин маънӣ, адибону публицистони Шӯроӣ дар замони ҷанг, пеш аз ҳама, мафҳуми размҷӯӣ, нафрат ва интиқомхоҳиро ба эҳсосоти поку бошараф маънидод мекарданд ва ҷангро аз ҷониби Иттифоқи Шӯравӣ, ки хусусияти худмудофиавӣ дошт, адолатхоҳона ба тафсил медоданд. Инъикосу баррасии ин мавзӯъ, асосан, дар шакли публицистӣ, хусусан дар жанрҳои мақола, фелетон, памфлет, латифаҳо сурат гирифтааст.

Ҳарчанд дар қолаби жанрҳои ғавқулзикр адибону публицистони зиёде асарҳо офаридаанд, аммо чунончи М. Раҷабӣ қайд мекунад, «аксарияти мақолаҳои адабиёти тоҷикӣ дар давраи ҷанг ба қолами устод С. Айнӣ тааллуқ доранд» [129, с.9].

Мақолаҳои «Чингизи асри XX» (1941), «Деви ҳафтсар» (1941), «Талвосаи ҷонкании даррандаи захмдор» (1942), «Бадбӯӣ будааст» (1942), «Ҳари бедум» (1943) ва ғайра аз асарҳои замони ҷангии устод С. Айнӣ буда, дар қолаби публицистика эҷод шудаанд ва хусусияти ошкорсозӣ, танқиду мазамматро доро мебошанд. С. Айнӣ бо шеърҳои ҷанговарона, мақолаҳои публицистӣ, бахусус ҳаҷвии худ амали истилогаронаи фашизми немис, сиёсати истилогаронаи онро фошу маҳкум намуда, кӯшиш намудааст, ки бо ибрази эҳсосоти худ ба хонанда таъсир расонад.

Бояд гуфт, ки С. Айнӣ аз зумраи адибони куҳансоли замони ҷанг буд, ки аз як тараф, таҷрибаи зиёди ҳаётӣ дошт, аз ҷониби дигар, таҷриба ва истеъдоди фитрии ҳаҷвнависӣ.

Истеъдоди ҳаҷвнависии ӯ ханӯз дар матбуоти даҳсолаи аввали қарни XX ҳаматарафа намудор гашта буд. Дар саҳифаҳои матбуоти он давр асарҳои хурди ҳаҷвии ӯ доир ба масъалаҳои муҳими ҳалталаби замон ба вучуд омада, дар онҳо расвой ва масҳарагии замони гузашта, бадқирдорӣ ва бадандешии бадҳоҳони Ватан зери тозиёнаи танқид қарор гирифтаанд. Бо вучуди ба эҷоди асари бадеӣ машғул будан, С. Айнӣ аз публитсистика канораҷӯӣ накардааст. Аммо ӯ, асосан, дар ду давра ба нигоштани асарҳои ҳаҷвӣ - публитсистӣ даст задааст: арафаи инқилоби Октябри ибтидоии садаи XX ва замони мудҳиши ҷанги бузурги Ватанӣ.

Агар асарҳои хусусияти фошкунандагӣ ва танқиду мазаммат доштаи С. Айнӣ, ки дар матбуоти даври ибтидои садаи XX, хусусан дар ҳафтаномаи «Шуълаи инқилоб» ҷоп шудааст ба талаботи жанрии ҳаҷви публитсистӣ чандон ҷавобгӯ набошанд, асарҳои дар замони ҷанг офаридаи ӯ на танҳо ҷавобгӯи пурраи талаботи жанрии ҳаҷви публитсистӣ, балки то имрӯз аз ҷумлаи беҳтарин осори ҳаҷвӣ публитсистӣ шинохта мешаванд. Ин асарҳо, аз як тараф, таассуроти муаллифро аз воқеияти даврони ҷанг ва мулоҳизаҳои ватандӯстонаи ӯро ифода кунанд, аз ҷониби дигар, нафрати хонандаро нисбат ба фашизми истилогар бедор намуда ҳиссиёти размоварии онҳоро афзун мегардонд. Дар асарҳои С. Айнӣ, ҳамчунин осори адибони дигари замони ҷанг тасвири бадеии масъалаҳои мураккаб дида намешавад. Гузориш масъалаҳо ва нишон додани роҳи ҳалли онҳо, асосан, дар омезиши унсурҳои публитсистиву бадеӣ сурат гирифтааст.

Дар маркази ҳамаи асарҳои публитсистии замони ҷанг, аз ҷумла дар осори публитсистии С. Айнӣ ҳаҷву мазаммат ва танқиду маҳкуми мақсаду маром, ҳислату характер, рафтору амалиёти фашизм ва саркардагони он, бахусус Гитлер меистад. С. Айнӣ дар асарҳои ҳаҷвӣ - публитсистии

Публицистикаи ҳаҷвӣ

дар замони ҷанг таълиф намудааш фикри сиёсиву иҷтимоии худро ба воситаи образҳои ҳайвонот изҳор намуда, барои пуртаъсир гардидани он бо мисолу далелҳои зиёд аз ривоятҳо, воқеияти таърихӣ ва афсонаҳои тамсилӣ истифода намудааст. Аз ин лиҳоз ҳарчанд дар ин асарҳо мисолу далелҳои зиёд дида мешавад, аммо асоси онҳоро фикру андешаи муаллиф ташкил медиҳад. Ҷавҳари андешаҳои муаллиф тафаккури асотирӣ аст. Аммо муносибат бо фашизм ва танқиди он фикри муаллифро мушаххас мегардонад. Нависанда дар офаридани ин осор аз дидаву шунида, хонда, таассурот ва таҷрибааш фаровон истифода мебарад, онҳоро ба воқеаҳои замони ҷанг алоқаманд менамояд, барои усутвору пуртаъсир ва ҷолиб гардонидани андешаҳо васоити гуногуни эҷоди публицистӣ - адабиро қор мефармояд. Яке аз чунин воситаҳо, ки қариб дар ҳамаи асарҳои зикршудаи С. Айнӣ, ҳамчунин асарҳои ҳаҷвӣ - публицистии адибони замони ҷанг: С. Ғанӣ, Е. Щатров ва дигарон мушоҳида мешавад, истифодаи ривоятҳои таърихӣ ва афсонаҳои тамсилӣ аст. Ба устура таъя намудани адибону публицистон дар замони ҷанг ду сабаб дошт. Аввалан устура - ривоятҳои афсона сарчашмаи ибтидоӣ ва асосии эҷод буд ва «дар онҳо нахуст маросимҳои милливу мазҳабӣ ифода ёфта... орзуву амал ва ниёиши зидди ҳама гуна даҳшату офатҳои табиӣ ифода мегардид, ки баъдтар сабаби падид омадани мемисиё ё худ каломии рамздор ва баъдтар аз он муҳокотдор дар тафаккури бадеӣ шуданд» [130, с.25]. Аз ҷониби дигар, тариқи устураву ривоят истифодаи ҳаҷву истехзо, рамзу киноя табиитар аст ва таъсир бештар мегардад. Ин аст, ки Е. М. Мегелинский таъкид мекунад «мифологизми асри XX-ро бе ҳаҷв ва рамзу киноя тасаввур намудан мумкин нест, зеро вай ноғузир аз ҳамон факти мурочиати адиби муосир ба устураи қадима сарчашма мегирад» [84, с.329].

Муродов Мурод Бердиевич

С. Айнӣ «Образ ва типҳои афсонавиरो ба тарзи нав кор карда мебарояд» ва ба ин восита тарзу усули ҳаҷвнависиро дар публитсистикаи тоҷик инкишоф медиҳад. Таъсири услуби С. Айниро дар асарҳои Самад Ғанӣ «Саёҳати Берлин» (1942), «Шабуши Олинажод» (1942), «Замин саҳту осмон баланд» (1941), Е. Шатров – «Афандӣ дар Берлин» (1941), «Афандӣ дар Италия» ва дигарон метавон эҳсос кард. Дар ҳамаи ин асарҳо, ҳамчунин латифаҳои халқӣ ва қаҳрамонони халқ (Афандӣ, Мушфиқӣ) хангоми баррасии воқеаҳои ҳақиқӣ истифода шудаанд. Дар натиҷа ба қавли М. Раҷабӣ «мазмунӣ асарҳо ва ҳаҷви он қаҳрамонон бар замми мундариҷаи маънавию ғоявӣ як навъ қувваи сиёсӣ пайдо кард» [129, с.19]. Ба пиндошти мо дар адабиёти ҳаҷвии замони ҷанг қувваи сиёсӣ пайдо кардани асарҳо на танҳо ба андозае сурат гирифт, балки сифати асосии ҷунин мавод гардида буд, зеро рӯҳияи замон ва талаби даврон инро тақозо менамуд. Маҳз рӯҳияи сиёсӣ бахшидан ба воқеаҳо, афсонаву ривоятҳо ҷанбаи публитсистии асарҳоро пурқувват мегардонд.

Яке аз аввалин асарҳои ҳаҷви публитсистии матбуоти даврии тоҷик дар замони ҷанги бузурги Ватанӣ «Ҷингизи асри XX» буд. Ин асар бевосита бо ташбеҳу муқоисаи сиёсати Гитлер ва ҳайкали манҳуси ҷаллоди инсоният ва харобкунандаи фарҳангу маданият Ҷингизи хунрез оғоз меёбад. Ҷингиз шахсияти таърихӣ ва «қаҳрамоноҳои» ӯ ҳақиқати воқеӣ доштаанд. Гитлер низ бо баду некаш шахсияти таърихӣ аст. Аммо ӯ бо чанд ҷиҳат ба амалиёт ва зиштиҳои ҳафт аср пеш аз ин ба сари мардум овардаи Ҷингиз монандӣ дорад. Бинобар ин муқоисаи ин ду нафар шахсияти манҳуси таърихӣ басо мувофиқ ва усули хуби маҳкум кардани муборизаи беасоси фашизми Гитлерӣ гардидааст. Дар ин памфлет муаллиф «хислату қорнамоиҳои» Гитлерро бо Ҷингиз аз чанд ҷиҳат ташбеҳ ва муқоиса мекунад. Монандии ин ду шахси манфурро нависанда дар ҷунин хислатҳо муайян кардааст:

1. Ваҳшигарӣ ва куштор, бо воситаи куштани сӯхтан, тарсонидани кишварҳои ҳамсоя ва ба итоати фармони худ даровардани онҳо;

2. Дар атрофи худ чамъ овардани роҳбарони хунхор ва ба зӯри фармонбардорӣ мутлақ гардонидани омма;

3. Тамоми давлат, ҳашамат ва ҳокимиятро махсуси худ кардан, аз куштани сӯхтан ибтдо накардан;

4. Талаву тороч кардани шахру навоҳии ғасбгардида, сӯхтани нобуд кардани ҳамаи осори фарҳангӣ ва боғу кишварҳо;

5. Аҳдшиканӣ, хиёнатгарӣ ва дуругӯӣ;

6. Маккорӣ ва ҳиллагарӣ;

7. Роҳу равиши ҷаҳонгирӣ дар асоси кушокушиҳои ваҳшиёна азобҳои тоқатшиканона ва даҳшатҳои ҷонсӯзона.

Тафовути ин ду «хунхори ҷаҳонгир»-ро нигоранда дар шакли истифодаи тиру камон ва вақту замон медонад. Устод Айнӣ ҳамчун дорандаи хуби таърихи замони ҳуҷуми Чингиз, доғҳои дар саҳифаҳои инсоният гузоштаи ӯро таҳлил намуда, мантиқан махв гардидани Гитлер ва ҳаммаслакони ӯро бо боварии том пешгӯӣ мекунад: «Мо дар наздикӣ ин Чингизи асри XX - ро махв карда дар қабристонии Чингизи асри XIII дафн мекунем» [178, с.250].

Тарзи гузориши мавзӯ, муносибат ба он, баёни андеша ва услуби нигориши асар нишон медиҳад, ки доманаи афкори муаллиф бо дониستاني таърих, ривоятҳои хислати воқеӣ - таърихӣ дошта, мушоҳидакорӣ, муқоиса, ҷудо кардани муҳимтарин лаҳзаҳои ҳодисаву воқеаҳо густурда гардида, ки ҳамаи онҳоро дар ҷунин шакл даровардан худ як далели истифодаи факт аст. Қулли воқеаҳои, ки дар мақола инъикос гардидаанд, таърихӣ буда, нависанда онҳоро бо маҳорати ҳосаи худ дар қолаби ҳаҷв ҷой додааст, ки барои имрӯзиёну ояндагон низ ҳамчун асари фошкунандаи хислату нияти ду шахси манфур, ду ҷонсӯзу ҷаҳонхоҳ боқӣ мондани он бебаҳс аст.

Муродов Мурод Бердиевич

Бунёди асарҳои ҳаҷвии «Деви ҳафтсар», «Бадбӯй будааст», «Ҳари бедум» - и С. Айнӣ, «Исблис ва Геббелс», «Саёҳати Берлин», «Замин саҳту осмон баланд» - и С. Ғанӣ ва ғайра, ки симои манфури Гитлеру гитлерчиён, генералҳо, афсарону аскарони ғоратгари фашизмро ошкор мекунанд, низ афсонаву ривоятҳои тамсилӣ ташкил медиҳад. Ба иборае дар баробари воқеиёти мудҳиши рӯз дар публитсистикаи ҳаҷвии замони ҷанг мифология ва ривояту афсона низ ба тариқи сарчашма истифода мешуд. Ва чунин сурат гирифтани муносибат ба мавзӯё бештар ба мақсади муаллиф ва характери асар вобаста буд. Зеро муборизаҳои неку бад, ҳаққу ноҳақ аз мақсаду мароми азалии инсонҳо буд ва тафаккури аввалияи мардум, орзуву омол ва ниёиш он низ зидди ҳар гуна даҳшату одатҳои табиӣ мебошад. Ба қавли Забехулло Сафо «одамӣ зиёдтар аз он ки ба васфи ҳодисаҳои хориҷӣ ва иҷтимоӣ ё соири умур бипардозад, худро бо сурудҳои мазҳабӣ ё ишқӣ, ё асотирӣ, ки ҷанбаи гиноӣ дошта, саргарм мекард» [120, с.11].

Аз сӯйи дигар, ба пиндори мо чун адибону публитсистон дар ҷойи воқеа набуданд ва таассуроту иттилооти онҳо дар заминаи хабару мақолаҳои матбуоти даврӣ ва гузоришҳои радиои шакл мегирифт, дар фаро гирифтани ҷузъиёти масъалаҳо ва умқи онҳо эшон имкони ҳосил намудани фаҳмиши пурраву ҳаматарафаро надоштанд. Дар паҳлуи ин тангии фурсат ва талаби ғаврии матолиб адибонро ба осемасарӣ меовард. Бинобар ин бештари адибон аз сарчашмаҳои устуравӣ истифода намуда, онҳоро ба масъалаи муҳими замон мутобиқ мекарданд. Аз ҷониби дигар, истифодаи тафаккури мӯъҷизовар ва ташкили матни асотирӣ дар алоқамандӣ бо воқеиёти замон ба равони хонанда бештар таъсир мерасонд.

Чунончи дар «Деви ҳафтсар» нависанда фашизмро, ки дар ҳақиқат ҳафт сар дорад: Сари якум Гитлер, сари дуюм Геринг,

сари савум Гимлер, чаҳорум Фрик, панҷум – Розенберг, шашум Лей ва ҳафтум Геббелс ба сарҳои деви афсонавӣ, дар «Бадбӯӣ будааст» ба гурбаи ваҳшӣ ё дузд ва дар «Хари бедум» ба гурги дарранда ташбеҳ дода, дар заминаи унсурҳои таърихиву ривоятҳои хислату характер ва мақсадҳои нопоки душманонро ҳаҷву мазаммат ва фошу маҳкум мекунад.

Афсонаи «Деви ҳафтсар» - ро С. Айнӣ дар айёми хурдсолӣ бо ишораи ҳуди муаллиф «шаст сол пештар (тахминан солҳои 1880-1881 М. М.) аз забони ҳамсоҷампири ҳафтодсола шунида будааст: «Ин кампир Тӯтопошшо буд, ки зикри он дар асари «Ёддоштҳо» (қисми 1, с. 55) омадааст». Ҳамчунин С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» аз шунидани афсонаи «Деви ҳафтсар» ва дар солҳои мудҳиши ҷанг фашистони немисро ба ҳамин дев монанд карданаширо ба хотир оварда навиштааст. «Аз бачагон танҳо ман будам, ки ҳикояи «Деви ҳафтсар» - ро то охираш шунидам (ман рӯзҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ Гитлер ва фашистони немисро ба ҳамин деви ҳафтсар монанд намуда, онҳоро аз дасти Рустами достони замонӣ – Армияи Сурх кушонда будам, ки он дар вақташ дар газетаҳои «Тоҷикистони сурх», дар «Коммунисти Тоҷикистон», ҳам дар газетаи «Ленин юлӣ» нашр шуда буд)» [9, с. 55-56]. Ҳамин тавр, дар замони ҷанг муаллиф ҳақиқати ин афсонаро дар шахсияти фашизм мебинад ва бо мақсади возеҳу равшан ифшо кардани хислатҳои манфури фашизм онро истифода бурдааст, ки бевосита барои фаҳмонидани фикр ва хислату характери фашизм мусоидат мекунад.

Хусусияти ин памфлет боз дар он аст, ки муаллиф Гитлер ва атрофиёни ӯро вобаста ба хислату характер, фикру ақида ва рафтору кирдорашон ба сарҳои деви афсонавӣ ташбеҳ медиҳад. Ҷунончи «Сари аввал - Гитлер монанди ҳуки ёбой, ки гуроз меноманд. Даҳон ва забони бисёре дорад, ба ҳар кас ҳар хел гап мезанад, бо баъзеҳо бо дуғу пӯписа ва бо баъзеҳо бо забони хуш ва дӯстдорӣ... ё ки сари панҷум – Розенберг «калхотмонанд»

буда, дар бадани ӯ ба чойи пар чанголи тез, найза шамшер ва ханчар барин яроқҳои бурранда ва дарранда рӯйида будааст». Ҳамчунин С. Айнӣ, афсонаи халқиро дар шакли типӣ баён намуда бо муқоисаву ташбеҳ ва хулосабарориҳо назари сиёсии худро ибраз медорад ва чун эҷодкори дурандеш дар ақидаи худ устувор монда мағлуб гардидани фашизмро бо боварии комил пешгӯӣ мекунад. «... Тақдири деви ҳафтсари ҳақиқӣ – фашизм аз тақдири Деви ҳафтсари афсонавӣ дигар нахоҳад шуд. Ӯ дар натиҷаи зарбаҳои марговари Рустами достони ҳақиқӣ... маҳв хоҳад шуд». Зимнан чунин тарзи хотимабахшии фикр, яъне анҷоми асар, ки ин ҷо дар мисоли «Чингизи асри XX» ва «Деви ҳафтсар» ишора гардид, дар бештари асарҳои ҳаҷвӣ - публицистии дар замони ҷанг нигоштаи Айнӣ ҳамчунин дигар адибону публицистон мушоҳида мешавад. Муаллифон бо боварии раднашаванда фашизмро маҳкум менамоянд, онро мағлуб медонанд ва ба тантанаи ҳақиқат умед мебахшанд. Аз ҷиҳати дигар, чунин шакли анҷомбахшии асар дар афсонаву ривоеҳои халқӣ бо ғалабаи некӣ бар бадӣ анҷом меёбад. Памфлетҳои устод Айнӣ, ки бунёдашон афсонаҳои тамсилӣ аст, низ чунин хусусиятро доранд.

Дар осори ҳаҷвӣ - публицистии С. Айнӣ тарзу усули истифодаи ривоятҳои таърихӣ, афсонаҳои тамсилӣ ё асотирӣ гуногун аст. Дар онҳо ҳам шакли пурраи истифодаи афсона ва ба воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ замон пайвастанӣ он, ҳам истифодаи порчаҳо, ҷузъҳо ва ҳам афсонасозӣ ба назар мерасад.

Дар памфлети «Бадбӯй будааст» воқеаи замон ва мавзӯё тавре нақл мешавад, ки ба назари хонанда афсона менамояд. Аммо чун ба анҷоми асар мерасӣ шубҳаи афсона будани он аз байн меравад. Ин ҷо ифодаи фикри муаллифро дар ду ҷиҳат метавон муайян кард. Ҷиҳати аввал дар заминаи «Бадбӯй будааст» таълиф шудани асар. Зимнан дар фолклори тоҷик бо чунин маъзӯё шаклҳои дигари латифа низ мавҷуд аст. Масалан,

«Рӯбоҳ ва ангур». Рӯбоҳ низ мисли гурбаи дузд барои ангурро дастрас намудан ҳар ҳиллаеро, ки медонист истифода мебарад, аммо кӯшишҳояш натиҷа намедиҳад. Ниҳоят барои тасаллои дил зери лаб «хӯшаҳои ангур хом ва турушанд» - гӯён гурунг-гурунг мекунад. Аммо бунёди ин асари худро латифаи «Бадбӯй будааст» қарор додани Айнӣ маънии дигар дорад. Аз ҳар ҷиҳат рӯбоҳ чандон хунхор нест. Баръакс дар образи гурба ин хислатро ҷой додан мувофиқ меояд. Тарзи ниғориш ва сохти памфлети «Бадбӯй будааст» аз чанд ҷиҳат ба памфлети «Ҳари бедум» монанд аст. Дар қисмати аввал муаллиф дар асоси унсурҳои асотирӣ ва осори фолклорӣ афсона мебофад. Дар қисмати дуюм ӯ дар асоси далелу асноди воқеӣ ба ниғоштаҳо рӯҳи публистистӣ мебахшад. Ҳадафи ниғоранда дар ҳар ду асар низ як аст, аммо паҳлӯҳои масъала гуногунанд. Дар «Бадбӯй будааст» ҳарисӣ ва заифию нотавонии фашизм ҳаҷву мазаммат шавад, дар «Ҳари бедум» ваҳшигарии фиребгарии вай масхараву мазаммат ва маҳкум мешавад.

Ҳамин тавр, Айнӣ, чунончи С. Табаров менависад: «образ ва типҳои афсонавиरो ба таври нав кор карда мебарояд ва ба ин восита усулу тарзи ҳикоянависи адабиёти тоҷикро инкишоф медиҳад» [150, с.119].

Кӯшиши аз нав кор карда баромадан ва ба шакли тоза ба рӯҳияи замон мувофиқ кунонидани образ ва типҳои афсонавӣ дар осори публистистии адибони дигар чун С. Ғанӣ, Е. Шатров, С. Чавҳаризода, М. Миршакар, А. Дехотӣ ва дигарон низ мушоҳида мешавад. Ин зумра адибон ба образ ва сужаҳои латифаҳо ва афсонаҳои ҳаҷвӣ таъя намуда асарҳои оригиналии нави замонавӣ ба вучуд овардаанд. Дар публистистикаи ҳаҷвии замони ҷанг метавон баъд аз устод С. Айнӣ адиби ҳаҷвнигор С. Ғаниро номбар кард. Дар солҳои мудҳиши ҷанг С. Ғанӣ дар асоси маводи фолклор, ҳикояҳои ҳаҷвӣ, латифаҳо ва фелетону памфлетҳо эҷод намуда воқеаҳои

замонаро аз забони қаҳрамонони адабиёти даҳанакии халқ – Мушфиқӣ ва Афандӣ баён мекард, кор, кирдор, хулку атвори ҷаллодони немис ва саркардагони амали фашистиро ғошу маҳкум менамуд. Асарҳои ҳаҷвӣ - публитсистиӣ ӯ «Саёҳати Берлин», «Замин саҳту осмон баланд», «Иблис ва Геббелс» чунин хусусиятро доранд. Агар С. Айни дар памфлетҳои худ така ба афсонаҳои халқӣ намуда усули афсонасозиро бештар истифода барад, С. Ғанӣ асосан, аз латифаҳои халқӣ ва услуби латифабофӣ баҳравар мешавад. Ин аст, ки агар фелетону памфлетҳои замони ҷангии ӯро таҳлил намоем, латифаҳои зиёдеро аз онҳо ҷудо намуда метавонем. Чунончи «Афандӣ дар назди як иморати вайрона истод...», «Афандӣ ба майдоне расида дид», «Афандӣ... мепурсад» ва амсоли ин ҷузъиёти асари «Сайёҳати Берлин» мебошанд, ки дар алоҳидагӣ аз ҳар кадоми онҳо метавон латифаҳои гуногуни ҳаҷвиро ҳосил намуд.

Як хусусияти ҳаҷви замони ҷанг дар он аст, ки дар байни мазмуни воқеиву бадеӣ муаллиф меистад ва ин ҷиҳат маҳз боиси пурқувват гардидани ибрази публитсистиӣ гардидааст. Ин буд, ки ҳатто шеърҳои ҳаҷвии шоирони давр – М. Миршакар, А. Деҳотӣ, М. Аминзода, С. Ҷавҳаризода ва дигарон, ки симо, сурат, рафтор, кирдор ва хулку атвори саркардагони фашизм ва атрофиёни онҳоро танқиду мазаммат ва ҳаҷву истехзо менамуданд, саршори рӯҳияи пурқуввати публитсистиӣ мебошанд. Шоирони айём дар баробари ба муқобили душман сафарбар намудани мардум, бо тамоми ҳастӣ баҳри бад дидани фашизм, рӯҳбаланд кардани мардуми шӯравӣ асарҳо эҷод намудаанд. Шеърҳои «Суол ба суол», «Тарсонҷак ва тир», «Раҳм набояд кард», «Шаҳршиносӣ», «Воқияти як мактуб», «Қиссаи гурбаи дузд» - и М. Миршакар, рӯбиёти «Гурезогурез», «Зимистон», «Сағи аз худрафта» - и А. Аминзода, «Ҳас каму ҷаҳон пок» –и Деҳотӣ, «Мочарои Гитлер

Публицистикаи ҳаҷвӣ

ва Геббелс», «Маслиҳати Мушфиқӣ», «Аз дафтари латифаҳои шоир» - и С. Чавҳаризода ва дигарон дар чунин рӯҳия эҷодгардида, чанбаи тарғиботӣ - ташвиқиашон зиёдтар аст.

Шоирони тоҷик чун нависандагонӣ айём эҷодиёти худро ба рӯҳия ва авзои замон мувофиқ кунонида бештар ба даъвати публицистӣ эътибор медиҳанд. Ба иборае дар шеъри замони ҷанг сарчашмаи публицистӣ на ин ки эҳсос мешавад, балки чун факти муайян зухур меёбад. Бахусус дар шеърҳои, ки хусусияти ҳаҷвӣ танқидӣ доранд, ин чанбаи муносибат ба мавзӯ баръало ба назар мерасад. Дар ин гуна шеърҳои ҳаҷвӣ ба қавли С. Табаров «фикр ва мақсаду маром кутӯҳифода ёфта, тири ҳаҷву истехзо ба зудӣ ба нишон мерасад ва бо ҳамин дарҳол ба ақлу дили хонандагон ҷой мегирад» [150, с.97]. Чунончи дар шеъри ҳаҷвӣ М. Миршакар «Савол ба савол» ҳадафи муаллиф хеле кутӯҳ, аммо муассир ва кинояомезифода шудааст:

*Яке бар дигар гуфто: шунидӣ,
Ки Гитлер ақли худро гум намудааст?
Дигар дар ҳайрат афтоду гуфт:
- Магар ӯ то кунун боақл будаст?*

Шеъри мазкур оҳанги латифаро дорад. Аммо мазмуни он на танҳо фикри бофтаву сохтаи адиб, балки таассуроти ӯ аз вазъияти нуговори замон, хоса нақшаҳои беасосу бемаънии саркардаи фашизм Гитлер мебошад.

Хусусияти асоси фолклорӣ ва чанбаи публицистӣ доштани осор, дар ҳаҷви замони ҷанг барои ҳамаи шаклу анвои эҷодибадеию публицистӣ хос буд. Аммо метавон таъкид намуд, ки ҳаҷви ҳам адабӣ ва ҳам публицистии замони ҷанг, асосан, дар мавзӯи сиёсӣ инкишоф меёфт. Аз ин рӯ, қариб дар ҳамаи шеърҳо, ҳикояҳо, фелетону памфлетҳо ва дигар маводи ҳаҷвӣ душмани инсоният – фашистон ҳаҷву мазҳара ва танқиду

Муродов Мурод Бердиевич

мазаммат мешуд ва кинаву адовати басо сахти мардуми
Шӯравӣ ифода мегардид:

*Дар ин мавзӯё бебуҳтон,
Чи хуш гуфтаст як оқил:
«Фюрер» гаштан аст осон,
Вале инсон шудан мушкил.*

(М. Миршакар, 1942)

*Мори афъии захмхӯрда ӯст,
Бохабар бош, эй диловар мард!
То сарашро дигар набардорад,
Сараш аз тан ҷудо бибояд кард!*

(М. Миршакар, 1942)

*Душман ба сӯйи мо шитофт,
Авқоту ҷойи гарм кофт.
Лекин ба гайр аз гӯри танг,
Дигар ба худ ҷоё наёфт.*

(М. Аминзода, 1941)

Агар дар порчаҳои фавкулзикр як навъ нафрату адовати мардуми тоҷик нисбат ба душманони сиёсии замон ифода шуда бошад, дар порчаҳои зерин чунин нафрату адоват ба шахсиятҳои алоҳида – намояндагони фашизми Германия ифода ёфтааст:

*Геббелси ман, иблиси ман,
Шайтони нур талбиси ман.
Эй вой шуд рӯзам сияҳ,
Ҳолам тамоман шуд табоҳ.*

(С. Ҷавҳаризода, 1942)

Публистистикаи ҳаҷвӣ

*Гитлер, ки чуз азми разилона надорад,
Чуз горату яғмои палидона надорад.*

*Зарбулмасале дар ҳаққи ӯ ҳаст, навиштам,
«Бар дузд бигӯ ҳеч кучо хона надорад».*
(М. Раҳимӣ, 1942)

*Сурати Гитлерча омад дар назар,
Одам аст ин? Маймун аст ин? Ё ки хар?
Аз кучо омад ба гӯшам ин хабар:
Сеи онҳо баҳри ӯ буданд падар...*
(Юсуф Вафо, 1942)

Шоирони тоҷик дар замони мудҳиши ҷанг мисли нависандагону публистистон, асосан, аз ду сарчашма истифода бурдаанд. Чунончи М. Қосимов қайд мекунад: «қисми асосии назми сиёсӣ ва ҳаҷвӣ дар заминаи мавод ва иттилооти радио ва матбуот, мухбирнома, очерк, фелетон ва памфлетҳои мухбирон ва адабини ҳарбӣ, мактубҳои ҷанговарон – чун сарчашмаи асосии илҳомӣ эҷодӣ, ба вучуд омадаанд» [64, с.10].

Дуруст аст, ки дар замони ҷанг барои адибону публистистони тоҷик инъикосу тасвир ва бозғуиву баррасии лаҳзаҳои ҷудоғонаи воқеаҳои мудҳиши ҷанг душвору мушкилтар буд, зеро, тавре ишора шуд, онҳо на ҳамчун шохиди воқеаҳо ҷараёни амалиёти ҷангиро меомӯхтанд, балки дар заминаи хабарҳои радиову нигоштаҳои матбуотӣ ва дар така ба эҷодиёти ғании шифоҳии мардумӣ кӯшиш менамуданд то воқеаҳои мушаххаси ҷангиро бо рӯҳияи замон ва авзои айём омезиш диҳанд. Ба иборае дар ҳаҷви чи адабӣ ва чи публистистии замони ҷанг шуниду эҳсосот бартарӣ дошт. Ин аст, ки дар осори ҳаҷвии адибону публистистони ин айём якрангии шаклу мундариҷа ва ҳатто тарзи ниғоришу услуби

Муродов Мурод Бердиевич

баён зиёдтар эҳсос мешавад. Чунончи «Саёҳати Берлин» - С. Ғанӣ ва «Афандӣ дар Италия» - и Е. Шатров аз ҳар ҷиҳат ба ҳамдигар монанданд. Чунин яқрангӣ дар шеърҳои ҳаҷвӣ замони ҷанг нисбатан зиёд аст. Шеърҳои «Зимистон» - и М. Аминзода ва таронаи ҳаҷвӣ «Ба тухми лашкари Гитлер қирон омад! Қирон омад!»- и А. Дехотӣ, «Қиссаи гурбаи дузд» - М. Миршакар бо «Мур ва офтоб» -и А. Лохутӣ мазмунан ба якдигар хеле наздиканд. Таронаи ҳаҷвӣ «Зимистон» - и М. Аминзода ва «Ба тухми лашкари Гитлер қирон омад! Қирон омад» –и А. Дехотӣ то андозае ҳамдигарро пурра мекунанд. Агар М. Аминзода ҳоли бад ва азобу шиканҷаҳои лашкари гитлериро, ки дар зимистони аввали ҷанг ба сарашон омада, рӯҳияи онҳоро шикаст дода буд, ҳаҷву мазаммат намуда, ба ҳоли онҳо хандад, А. Дехотӣ исбот мекунад, ки аз шикасти лашкари Гитлер на «зимистони қаҳратун», на «баҳори серборон» на «тобистони гармо» на «сардии тирамоҳ», балки зарбаҳои паёнаи ҷонсӯй оташини Шӯроӣ сабаб гардидааст:

Задему мезанем аз нав,

Паёнай зарбаи ҷонсӯз.

Ҷиҳати дигари пурқувват будани қувваҳои сиёсӣ ва ҷанбаи реалӣ дар осори ҳаҷвӣ замони ҷанг боз дар он буда, ки муаллифон ба ҳодисаҳои мушаххаси ҷарбии ҷанг ва рӯйдодҳои воқеии замон таъя намуда, асар офаридаанд. Шеърҳои ҳаҷвӣ ва танқидии Ҳ. Юсуфӣ «Ба гитлерзодагон амон нест!», А. Дехотӣ «Ба тухми лашкари Гитлер қирон омад! Қирон омад!», «Ҳасм каму ҷаҳон пок», М. Аминзода «Рубоиёти гурезогурез», «Зимистон» ва ғайра ба ҳодисаҳои муайяни ҷарбӣ алоқаманданд. Агар барои Ҳ. Юсуфӣ хабари рӯзномаи «Правда», «Ба роҳҳое, ки аз Маскав ба тарафи ғарб мераванд, дар зери зарбаҳои Армияи Сурх урдуҳои фашистӣ ақиб гашта истодаанд» илҳом бахшида бошад, «Рубоиёти гурезогурез»-и М. Аминзода ба муносибати мавсими тобистонаи гурезогурези

фашистон аз фрони СССР – Германия эҷод шудаанд. Барои А. Дехотӣ ҳодисаи ҳарбӣ - таърихии – 341 шабонарӯзии ҷанг, ки оқибат ба шикасти лашкари Гитлер ба анҷом расид (сентябри соли 1943) сабаб ва факт гардид. А. Дехотӣ дар шеъри ҳаҷвӣ «Ба тухми лашкари Гитлер қирон омад! Қирон омад!» «таъкид менамояд, ки бо тамоми мушкилиҳо, қурбониҳо, ақибнишиниҳо нигоҳ накарда Армияи Советӣ ба армияи фашистӣ ҳам дар зимистон, ҳам дар баҳор, ҳам дар тобистон ва ҳам дар тирамоҳ зарбаҳои марговар задааст» [150, с.200].

Дар ҳаҷви адабиву публицистии замони ҷанг масал ва тамсил мавқеи муайян дорад. Дар баробари истифодаи эҷодиёти шифоҳии халқ, ҳаҷвнигорон то андозае воқеаву мавзӯи айёмро дар шакли тамсил ифода намудаанд. Истифодаи услуби баёни ҳикматомез, воситаҳои таъсирбахшандаи суҳан ба самти тарбиявии ҳаҷви публицистӣ қувват мебахшид. Дар омади суҳан бояд гуфт, ки истифодаи тарзи баён ва эҷоди пурҳикмат танҳо хоси адабиёту публицистикаи тоҷик дар замони ҷанг набуда, вай анъанаи суннатӣ дорад. Маҳз чунин анъанаи ғании адабиёти классикии тоҷик боис гардид, ки адибону публицистон дар солҳои мудҳиши ҷанг ба мақсади сафарбар намудани мардум ба муборизаи беамон муқобили фашизм аз он истифода баранд. Чунончи дар боло ишора шуд, асари тамсилии М. Миршакар «Қиссаи гурбаи дузд» дар гузориши проблема ва ҳалли масъалаҳои ғоявӣ ба асари А. Лоҳутӣ «Мӯр ва офтоб» монанд буда, бо таъсири он навишта шуда бошад, худи тамсилии «Мӯр ва офтоб»-и А. Лоҳутӣ зери таъсири асари тамсилии манзуми Носири Хусрав «Аз мост, ки бар мост» эҷод шудааст. «Чунин алоқамандӣ ва вобастагии мураккаби асарҳои алоҳида аз ҷанбаҳои пурқуввати назми солҳои ҷанг ба ҳисоб мерафт. Вай муборизаи халқи шӯравиро бо таҷрибаи муборизаи наслҳои чандинасраи таърих дар расидан ба мақсади олӣ алоқаманд мекард» менависад М. Қосимов [64, с.14].

Муродов Мурод Бердиевич

Аммо чунин наздикиву монандии асарҳои фавқулзикр маъноӣ тамоман яхела будани онҳоро надорад. «Қиссаи гурбаи дузд»-и М. Миршакар ҳарчанд аз унсурҳои тамсил ори нест як навъ памфлети сиёсиро мемонад. Муаллиф бо усули тамсил мақсаду ниятҳои нопоки фашистон ва саркардагони онро маҳкум намуда, нафрату адовати худро нисбати орзуи нопоки эшон нишон медиҳад. Ҳамин тавр, дар ашъори ҳаҷвӣ адабиёти тоҷик дар замони ҷанг воқеияти замон бо анъанаҳои фалсафиву аффористӣ тавҷам гардида, барои рӯҳияи ҷанговарона пайдо кардани ғояҳо мусоидат кардааст.

Дар байни жанрҳои хурди ҳаҷвӣ дар адабиёти тоҷикии солҳои ҷанг латифа нисбатан маъмултар ва серистифода аст. Дар латифаҳои замони ҷанг низ ҷанбаи публицистӣ пурқувваттар аст. Яъне дар латифаҳои ин замон воқеияти даврон, ҳодисаҳои мушаххас мавзӯоти мубрам дар ҷойи аввал меистад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки жанри латифа, аниқтараш латифаҳои воқеӣ нисбат ба дигар жанрҳои ҳаҷви публицистӣ дар матбуоти замони ҷанг зиёдтар гардид. Сабаби нисбатан зиёд гардидани ин жанрро дар чунин ҷиҳатҳо метавон муайян кард: ҳаҷман хурд будан; анъанаи хуби латифагӯӣ дар осори фолклорӣ ва классикии тоҷик; шакли нисбатан мусоид будан барои офаридани симои манфури образи немист- фашист; ва ғайра. Латифаҳои «Ҷавоби дуруст», «Орзуи солдати Гитлер», «Анкета», «Ҳар аз ҳар монад гӯшаширо мебуранд», «Қофия танг», «Бе обед мондани Гитлер», «Молами тантананок», «Сарашро гум кардааст», «Дар умраш як бор гапи рост гуфт» ва амсоли ин аз қабилҳои латифаҳои замони ҷангии адабиёту публицистикаи тоҷик мебошанд, ки дар онҳо ҳислату характер ва мақсаду нияти нопоки фашизми немис ниҳоят тезу тунд масхараву мазаммат карда шудааст. Чунин латифаҳо низ мисли шаклҳои дигари ҳаҷви адабиёту публицистикаи замони ҷанг дар асоси воқеаҳои рӯйдодҳои муайяну мушаххаси айём эҷод карда шудаанд. Чунончи латифаи «Бе абед мондани Гитлер» дар

асоси хабари «Плани барқосои Гитлер», ки мувофиқи он бояд дар зарфи 1 моҳ Москва забт карда шавад, эҷод гардидааст:

«Дуюми июл Гитлер ба хонааш омад, ошпази худро ҷеғ зада амр дод, ки таом оварад.

-Фюрер имрӯз ман чизе напухтаам.

Гитлер бадчаҳл шуда фарёд зад:

- Ту чи ҳақ дорӣ, ки маро бе авқот мемонӣ!?

- Фюрер худамон 22 – уми июн фармуда будед, ки даҳ рӯз пас хӯрокро дар Москва меҳӯрам. Пас гуноҳи ман чист?» (Тоҷикистони сурх, 1941.- 26 октябр).

Ин латифа дар маҷмӯаи «Латифаҳои тоҷикӣ» бо андаке тағйир чунин таҳрир шудааст:

«Рӯзи якуми августи соли 1941. Аз ҳаррӯза вақти обедкунии Гитлер якчанд соат гузашта бошад ҳам, хизматгоронаш ба вай ҳеҷ таом наоварданд. Гитлер аз гушнагӣ оташин шуда, ошпаз ва хизматгоронашро барои обед наоварданашон ҷазо доданӣ шудааст. Ошпаз гуфтааст: - Фюрери азизам, худатон якчанд рӯз пеш аз ин гуфта будед, ки: «Якуми август, албатта, дар Москва обед мекунем. Бинобар ин ман имрӯз дегу табақхоро гундошта мондаам» [191, с.144].

Латифаҳои замони ҷанг низ аз рӯйи мундариҷаи ғоявишон, асосан характери сиёсӣ доранд, ҳаҷви тезу тунди онҳо ба муқобили душманони сиёсӣ равона гаштааст. Қаҳрамонони ин гуна латифаҳо, асосан шахсони конкретӣ: Гитлер, Геббелс, Геринг ва дигар саркардаҳои фашизм буда, ҳамчунин мундариҷаи онҳо ба ҳаёти воқеии айём хеле наздик аст.

Ҳамин тариқ, ҳаҷви публицистии тоҷик чун настри тоҷикӣ аз нахустин рӯзҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба фолклор ва анъанаҳои ҳазорсолаи адабиёти классикӣ, ҳамчунин адабиёти пешина тавачҷуҳи махсус зоҳир карда буд. Асарҳои фолклорӣ - латифаву афсонаҳои халқӣ, хусусан дар солҳои аввали ҷанг дар суҷаи памфлету фелетон ва дигар шаклу анвои ҳаҷви

публитсистиї бо андаке коркард истифода мешуд. Муайян кардани ҳолати пурраи ташаккули ҳаҷви публитсистиї дар замони ҷанг ва ошкор намудани махсусияти он бе омӯхтани плакатҳои ҳаҷвии «Ойнаи тоҷикТА» нопурра мемонад.

Тавре дар боло ишора шуд, дар рӯзҳои аввали Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар адабиёт ва публитсистикаи рус анъанаи «Ойнаи ТАСС» барқарор карда шуд. Аллакай 27 июли соли 1941 дар Маскав аввалин плакати «Ойнаи ТАСС» интишор карда шуд, ки баъд аз он тадриҷан дар дигар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯроӣ чунин плакатҳои ҳаҷвӣ ба таъб расиданд. Варианти тоҷикии «Ойнаи ТАСС» дар охири соли 1941 бо номи «Ойнаи ТоҷикТА» ба вучуд омад. Дар «Ойнаи ТоҷикТА», асосан, асарҳои карикатурии рассомон бо асарҳои ҳаҷвии адибон ҷоп мешуд. Рассомони он А. Орлов, М. Краснопалский, Карпенко, М. Хушмуҳаммедов ва дигарон буданд. Дар зери плакатҳои рассомони «Ойнаи ТоҷикТА» мувофиқи мундариҷаи аксҳо «шеър, муфрадот, китъа рубоӣ ва дубайтиҳои ҳаҷвии А. Деҳотӣ, М. Аминзода, М. Миршакар, А. Сухайлӣ, М. Раҳимӣ ва дигарон ҷойгир мешуданд, ки онҳо хеле кӯтоҳ буда ба мавзӯҳои конкретӣ, рӯзмарра ва таъҷилӣ бахшида мешуданд» [150, с.195].

Ташкил шудани «Ойнаи ТоҷикТА» барои инкишофи ҳаҷви адабиву публитсистиӣ тоҷик имкониятҳои нав муҳайё кард. Адибону публитсистони ҳаҷвнавис дар атрофи «Ойнаи ТоҷикТА» ҷалб шуда ҳаҷвиёти сиёсии зиёда ба вучуд оварданд.

Рассомону адибон дар якҷоягӣ кӯшиш намудаанд, ки симои манфури фашизми немисро ошкор намуда, мардумро ба ғалабаи халқҳои Шӯроӣ бовар кунонанд. «Фашистонро фош намуда – менависад В. А. Мушкерис рассомони шиоранавис, аз як тараф, барои инсоният хатарнок будани онро нишон медоданд, аз ҷониби дигар, бовариӣ некбинонаи халқи Шӯравиро ба ғалаба ва қувваи начотбахш будани Артиши Шӯравиро тарғиб менамуданд» [112, с.44].

Плакатҳои «Оинаи ТоҷикТА» мисли дигар навъҳои ҳаҷви публицистӣ чараёни воқеаҳои ҷарбиरो фаро мегирифтанд. Чунончи моҳи сентябри соли 1941 фашистон Прибалтика, Белорусия, Украинаро муҳосира намуда ба Петербургу Маскав наздик шуданд. Ин ҳодисаро Е. Буртсов дар плакат тасвир мекунад, ки дар он тамоми ҷузъиёти амалиёти бераҳмонаву ғоратгаронаи фашизм – вайронкорӣ, куштор, ҷасади мурда, муҳочир кардани мардум, хароб кардани шаҳрҳо, оташ задани бошишгоҳҳои ҷарбӣ нишон дода мешавад, ки роҳи охирини «ритсарҳо» - и фашизми хузновар истодагарӣ кардан ба сарнайзаи пӯлодини Артиши Шӯравӣ аст.

Мавзӯи инсонбадбинии фашизм дар плакати Краснополский С. «Гитлер духтарони моро ба ғулومӣ мефурӯшад» (расми 13) боз ҳам равшантару муассиртар ва бо ҳисси нафрату бадбинӣ инъикосу тасвир шудааст:

Фурӯшад гарчи Гитлер чун канизон духтарони мо,
Шикастан кай тавонад зулми золим азми онҳоро?!
Яқин донанд, тақдири ғулومӣ зуд мепӯсад, -
Халосӣ орад аз даҳшат силоҳи сурх бар онҳо.

Дар плакатҳои карикатураи ҳаҷвии «Оинаи ТоҷикТА» мавқеи асосиро сустиву заифии душман ишғол мекард. Набудани ҳисси ватандӯстии ҳақиқӣ байни аскарони армияи фашистон мақсадҳои ғоратгариву хиёнаткориҳои онҳоро нишон меод.

Хусусияти хосаи плакатҳои ҳаҷвии «Оинаи ТоҷикТА» дар замони ҷанг дар он буд, ки дар онҳо масъалаҳои муҳиму актуалии айёми ҷи фронт ва ҷи ақибгоҳ ҳам бо тасвир ва ҳам бо сухан дар ду забон – тоҷикӣ ва русӣ инъикосу тасвир мегардиданд. Гуё мавзӯё ё лаҳзаву воқеаҳои тасвирнамудаи рассомон аз ҷониби аҳли қалам, бухусус шоирон рӯҳи тоза мегирифт.

«Оинаи ТоҷикТА» ҷарчанд дар рӯзҳои аввали таъсисёбиаш шароити хуби корӣ надошт, бо мурури замон дар натиҷаи меҳнати рассомону ҳамкориҳои адибон шумора ба шумора

теъдоди худро зиёд гардонида, байни омма мухлисони худро пайдо намуд. Дар ду соли аввали фаъолияташ «Оинаи ТоҷикТА» зиёда аз 120 номгӯй плакатҳои ҳаҷвиरो чоп намуд, ки теъдоди онҳо аз 150 нусха то 1000 нусха расид. Дар баробари плакатҳои нусхагӣ устохонаи «ТоҷикТА» қариб ҳар рӯз таҳти рубрикаи «Маълумоти охирини радио» плакатҳои интишор намуда, дар тахтаи худ овезон мекард.

Умуман, дар солҳои ҷанги бузурги Ватанӣ санъати таблиғӣ мисли дигар ҷумҳуриҳои собиқ Шӯроӣ дар Тоҷикистон инкишоф меёбад. Минҷумла плакатҳои ҳаҷвии «ТоҷикТА» мавзӯҳои муҳимми рӯзо инъикос намуда, ба қувваи таблиғи оммавӣ баҳри мубориза ба фашизми немис табдил ёфта буданд. Рассомони Тоҷикистон анъанавии плакатнависи муаллифони пешина ва таҷрибаи рассомони «Оинаи ТАСС» - ро истифода намуда кӯшиш менамуданд, ки дар тасвири масъалаҳои муҳимми рӯз роҳу усулҳои нави эҷодиро ба вучуд оранд. Ҳамин тавр, вазъияти замони ҷанг, муборизаи беамони халқҳои Шӯроӣ ба муқобили фашизми немис, симои манфури саркардагони фашистон, моҳияти ғаспгарӣ ва ғоратгарии сиёсати гитлерӣ дар жанрҳои гуногуни ҳаҷви публитсистӣ - фелетон, памфлет, латифа ва амсоли ин бо назардошти «воқеаҳои гузашта, таҷрибаи чандинасраи сиёсиву маънавии халқ» ва талаботи айём инъикосу тасвир шудааст. Ҳаҷви публитсистӣ дар баробари публитсистика ва адабиёти давр сиёсати истилогаронаи фашизмро фош намуда, ҳисси бадбинӣ ва нафрати мардумро нисбати он зиёд ва дар таъмини ғалаба сахм гузошт.

II. 3. Ҳаҷви публитсистӣ дар матбуоти даврии солҳои бунёдкорӣ

Ҷанги Бузурги Ватанӣ бо ғалабаи халқҳои Шӯроӣ ба анҷом расид. Давлати Шӯроии вақт ҳамаи имкониятҳои барои

мустваҳкам гардонидани сулҳ дар тамоми дунё чӯё мешуд. Аммо барои мамлакат вазифаи аз ҳама муҳимтарин барқарор намудани харобиҳои ҷанг ба ҳисоб мерафт.

«Ибтидои соли 1946 ҳукумат нақшаи тараққиёти нави иқтисодиёти мамлакатро барои 15 соли оянда пешниҳод кард. Ин нақшаи генералие буд, ки самти тараққиҳои хоҷагии халқро ба муҳлати дароз муайян намуд. Мувофиқи ин программа истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ бояд се маротиба меафзуд» [162, с.129].

Вазифаи асосии сиёсати пешбинӣ шуда на танҳо харобаҳои ноҳияҳои зарардидаи мамлакатро аз нав барқарор карда ба дараҷаи пешазҷангии истеҳсолоти саноат ва хоҷагии қишлоқ расонидан, балки аз рӯйи як қатор нишондиҳандаҳои хоҷагии халқ аз он ҳам пеш гузаштан буд. Барои амали ин қарор дар ҷанбаи идеологӣ боз публицистика ва ҳаҷви публицистӣ метавонист ёрӣ расонад. Аз ин рӯ, дар солҳои баъдиҷангӣ ба ҳаҷви публицистӣ таваҷҷуҳ боз ҳам бештар шуд.

Қарорҳои анҷуманҳои XIX - XXV ҳизби коммунист, қарорҳои Комитети марказии ҳизб доир ба масъалаҳои идеологӣ, аз ҷумла «Дар бораи маҷаллаи «Крокодил» (1948), «Дар бораи камбудии маҷаллаи «Крокодил» ва ҷораҳои беҳтар гардонидани он» (1951) ва як қатор мақолаҳои редаксионии нашрияҳои «Правда», «Коммунист», ки дар солҳои аввали баъд аз ҷанг ҷоп шуданд, на танҳо ба беҳтар шудани сифати кори маҷаллаи мазкур, балки, умуман барои инкишофи ҳаҷви Шӯроӣ дар он солҳо роҳи васеъро боз намуд. Дар саҳифаҳои нашрияҳои ҷумҳуриву вилояти жанрҳои ҳаҷвӣ - публицистӣ зиёдтар гардида ҷойи намоёнро ишғол мекарданд.

Дар замина ва таъсири қарорҳои Комитети марказии ҳизби коммунист на танҳо ба зурурати ҳаҷв ва инкишофи он эътибор дода мешуд, балки аз ҷиҳати миқдор ва теъдод матбуоти ҳаҷвӣ зиёд гардид. Дар ҷумҳуриҳои миллӣ маҷаллаи ҳаҷвӣ дар замони ҷанг муваққатан аз фаъолият бозмонда, ё дар солҳои

Муродов Мурод Бердиевич

30 - юм катъ гардида аз нав ба фаъолият даромаданд. Моҳи октябри соли 1948 маҷаллаи ҳаҷвии «Муштум» дар Ӯзбекистон барқарор карда шуд. Декабри соли 1951 маҷаллаи ҳаҷвии тоторӣ «Чаяна» фаъолияташро аз сари нав ба роҳ монд.

Дар байни солҳои 1953 – 1954 дар асоси маҷаллаҳои ҳаҷвии собиқа ташкил намудани маҷаллаҳои ҳаҷвии нав ба шакли анъана мебарояд. Дар моҳи майи соли 1953 маҷаллаи ҳаҷвии тоҷикии «Хорпуштак» нашр мешавад. Аз январи соли 1954 маҷаллаи ҳаҷвии туркмении «Тоқмоқ», апрели ҳамин сол «Возни» - и арманиҳо, моҳи июн маҷаллаи ҳаҷвии «Қирни» - и озарбойҷонӣ, аз моҳи июли 1955 «Қалқан» - и қирғизҳо ба таъбир мерасанд. Ҳамин тавр, дар даҳсолаи 50 - уми қарни ХХ матбуоти ҳаҷвӣ дар ҷамоҳири Шӯроӣ бо суръат инкишоф меёфт. Дар охири даҳсолаи 50 - ум теъдоди нашрияҳои ҳаҷвӣ дар мамлақати Шӯроҳо то 20 ададро ташкил меод. Асарҳои беҳтарини ҳаҷвии бори аввал дар нашрияҳои ҳаҷвии ҷумҳурияҳои миллии ҷоп шуда, қисман ба маҷалла ва газетаҳои марказӣ бозҷоп мешуд. Ва баъзан баръакси ин ҳолат низ ба назар мерасид. Хусусан маҷаллаи «Крокодил» дар саҳифаҳои худ на танҳо фелетону памфлет, эпиграммаву пародия, панду тамсилҳои ба қалами намояндагони ҳаҷвнигори адабиёти бародар мутааллиқ бударо нашр менамуд, балки ҷунин маводро дар «Библиотека» - и худ низ ҷой меод (Масалан, ниг. Библиотека Крокодил «Хорпуштак» «По норме Хайяма». –М,1967).

Ҳамин тавр, ҳизби коммунист дар солҳои мудҳиши ҷанг нақш ва аҳамияти маданияти тарғибӣ, ҳоса ҳаҷви публитсистиро бори дигар дарк намуда ба зарурати мавҷудияти он ба иборате қоил шуд. Зеро дар солҳои пеш аз ҷанг бо сар задани назарияи беконфликтӣ ба ин навъи публитсистика муносибат то андозае хунук шуда буд. Ҷун дар замони ҷанг ҳаҷв ба иборате нақши худро сарбаландона иҷро намуд, дар

Публицистикаи ҳаҷвӣ

чамъияти оянда зарур будани он на танҳо дарк, балки ҳатмӣ ҳисобида шуд. Бар замми қарорҳои Ҷавулзӣ қарорҳои КМ ҳизб «О фактах зажима критики в Кромской партийной организации Орловской области» (1954), «Об ошибочном фелетоне С. Нариняни «Ухар Купец» (1959) ва ғайра гувоҳи ба ин навъи адабиёту публицистика аҳамияти махсус зоҳир намудани ҳизби замон буд (Ниг. Сборник документов «О партийной и советской печати» -М., 1964). Қарорҳои мазкур, аз як тараф, зарурати ҳаҷв, ҳоса ҳаҷви публицистиро дар чамъият ва аҳамияти онро таъкид месохт, аз ҷониби дигар, беҳтар намудани мундариҷа ва таъсирнокии жанрҳои ҳаҷви публицистӣ, ба вижа фелетонро талаб менамуд.

Дар публицистикаи тоҷик раванди барқароркунии нашрияҳо ва беҳтар намудани сифати онҳо мувофиқи қарору дастури ҳизби ягонаи айём шакл мегирифт. Пас аз анҷоми ҷанг соли 1946 рӯзномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» ва соли 1952 нашрияи «Пионери Тоҷикистон» ва маҷаллаи «Занони Тоҷикистон» боз ба ғайрият шурӯъ карданд. «Дар охири соли 1948 дар Тоҷикистон 8 газетаи республикавӣ, 8 газетаи вилоятӣ ва 44 газетаи ноҳиявӣ мебаромад» [162, с.130]. Дар ибтидои солҳои 50 - ум қариб ҳамаи нашрияҳои дар замони ҷанг муваққатан аз нашр бозмонда боз ба ғайрият шурӯъ намуданд. Дар радиои ин соли 1956 маҷаллаи «Тоҷикистон» ва соли 1958 маҷаллаи «Журналист» таъсис шуданд.

Моҳи октябри соли 1952 маҷаллаи махсуси бачагонаи тоҷик «Пионер» ба нашр сар мекунад ва моҳе як маротиба ҷоп мешавад. Дар ибтидо ин маҷалла 24 саҳифа дошт ва бо теъдоди 800 нусха ҷоп мешуд. Маҷаллаи «Пионер» аз соли 1958 номи «Машғал» - ро мегирад. Албатта «Машғал», ки имруз бо номи «Истиқбол» ҷоп мешавад, нашрияи ҳаҷвӣ нест. Аммо аз шумораи якуми маҷалла сар карда дар он гӯшаи ҳаҷвӣ бо номи «Хорпуштак» ва баъдтар «Ҷайра» амал мекард. Дар

Муродов Мурод Бердиевич

мачаллаи мазкур ба ғайр аз ғўшаи ҳачвӣ бисёр маводи ҳачвии ифодакунандаи ҳаёти гузашта ва муосир ба таъб мерасид.

Чунин ғўшаҳои ҳачвӣ ва маводи ҳачвӣ қариб дар аксари нашрияҳои матбуоти солҳои бунёдкорӣ ба назар мерасад. Хусусан рубрикаҳои «Ҳачвия», «Фелетон», «Аз фелетонҳои хонандагони мо», «Ба ҷойи фелетон» ва амсоли ин дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» маъмул буданд.

Дар солҳои 50 - уми қарни XX паҳлуҳои гуногуни ҳачви публитсистӣ аз нав ташаккул ёфта рӯ ба инкишоф ниҳод. Хусусан дар дахсоли мазкур баргузорию сессияи махсуси Академияи илмҳои педагогӣ ва Вазорати маорифи Федератсияи Русия (1952), ҳамчунин анҷумани дуҷуми нависандагони умумитифок (1954), ки дар қариб онҳо ба ҳачву танқид диққати махсус дода шуд, ҳолат ва суръати инкишофи ҳачвро тақон бахшид. Аз ҷумла, суҳанронии Ағни Барто дар сессияи номбаршуда, ки махсус ба масъалаҳои ҳачву танз ва аҳамияти он дар тарбияи насли наврас равона шуда буд, эҳсоси зарурати ҳачву ҳазро дар адабиёт ва публитсистикаи бачагона ба миён овард. Чунин таъкиду даъватҳои расмӣ ба раванди инкишофи ҳачви бачагона бетаъсир буда наметавонист. Адибони Шӯроӣ, аз ҷумла адибони тоҷик тавассути нашрияҳои бачагона воқеаҳои мушаххасро аз ҳаёти ҳади хурдсолон омӯхта онҳоро ба риштаи ҳачву танз мекашиданд. Ин таври муносибат як навъ ба пурқувват гардидани ҷанбаи публитсистии ҳачви бачагона мусоидат мекард. Ба ин минвол таъсиси нашрияи бачагонаи «Пионер» (1950, аз с.1958 «Машғал») ва ғўшаи ҳачвии он дар инкишоф ва тақмили минбаъдаи ҳачви публитсистӣ нақши муҳим дошт.

Ташкил шудани мачаллаи ҳачвии «Хорпуштак» дар инкишофу тараққиёти ҳачви публитсистӣ заминаи боз ҳам хубтар ва имконияти зиёдро ба вучуд овард. Аммо мавриди қайд аст, ки ҳарчанд дар таърихи ташаккулу инкишофи ҳачви муосири тоҷик аз ин пеш мачаллаи ҳачвии «Мулло Мушфиқӣ»

12 сол фаъолият дошт, ҳамчунин замимаи «Тоҷикистони сурх» - «Калтак» ду сол чоп шуд ва дар атрофи ин маҷаллаҳои ҳаҷвӣю гӯшаҳои ҳаҷвӣи нашрияҳои замон бисёре аз ҳаҷвнависони тоҷик таҷрибаву маҳорат ҳосил намуда буданд, бо вучуди ин ба роҳ мондани наشري шумораи аввали маҷаллаи «Хорпуштак» бо душвориву мушкилот рӯйи кор омад. Он лаҳзаҳоро баъдтар муҳаррири аввалини маҷалла Самад Ғанӣ ёдовар шуда, аз ҷумла менависад: «Дар аввалҳои соли 1953 журнали ҳаҷвӣи «Хорпуштак» таъсис ёфтӯ маро муҳаррири он таъин карданд. Ин кор ростӣ гап барои ман ногаҳонӣ буд. Ба хона омада хеле фикр кардам. Аз кучо ва аз чи сар кардани корро ханӯз наметодистам...

Ман... ба ҳар сӯ давидам ва охир ба назди устод Айни, ки дар Сталинобод истиқомат доштанд, рафтам, баъд аз пурсу посу арзи муддао кардам. Он кас чунин машварат доданд: - Бародар. Шумо журнали «Крокодил» - ро варақ занед. Асарҳои Гогол ва Чеховро мутолиа кунед, латифаҳоро хонед, ба назди аҳли ҳаҷв равед» [47, с.26]. Аз моҳияти иқтибоси мазкур ду ҷиҳати ташкили «Хорпуштак» - ро муайян кардан мумкин аст. Якум, маҷаллаи «Хорпуштак» на барқарор шуд, балки ба душворӣ ва кӯшишу заҳматҳои зиёди масъулини он ба вучуд омадааст. Дуюм, фаъолияти маҷаллаи мазкур, асосан, бо таъсири ҳаҷви муосири рус, хоса маводи «Крокодил» сурат гирифтааст. Ба ин маънӣ, ҳарчанд муҳаққиқон «Хорпуштак» - ро давоми «Мулло Мушфиқӣ» («Мушфиқӣ», «Бигиз») (ниг. Усмонов, Азимов, Солеҳов) медонанд, аммо, ба гумони мо, «Хорпуштак» ҳарчанд анъанаи «Мулло Мушфиқӣ» - ро давом дод, дар асл наشريи алоҳида буда ба «Мулло Мушфиқӣ» робитае надорад. Зеро «Мулло Мушфиқӣ» чун замимаи «Овози тоҷик» дар Самарқанд ба вучуд омад ва дар ҳамон ҷо мавт гардид. Гузашта аз ин сабаби қатъ гардидани он на зарурати иҷтимоӣ, балки моҳияти сиёсӣ дошт ва хусусияти қатъи муваққатино надошт.

Муродов Мурод Бердиевич

Маҷаллаи «Хорпуштак» дар партави қарорҳои КМ ҳизби айём ба майдони матубот омад. Тавре ишора шуд, инкишофи раванқи ҳаҷв, ҳоса ҳаҷви публитсистӣ дар даврони Шӯроӣ, аз ҷумла дар марҳилаи бунёдорӣ мисли дигар навъҳои эҷоди бадеӣ ва сиёсати замон ва қарору дастурҳои КМ вобаста буд. Ҷунончи қарорҳои КМ «Дар бораи журнали «Звезда» ва «Ленинград» (1946), «Дар бораи журнали ҳаҷвии «Крокодил» (1948) мақолаи редаксионии «Правда» тахти унвони «Масал ва латифа» (1951), «Ба ақибмондагӣ хотима дода шавад» ва амсоли ин як навъ ба раванқу ҳаҷв шароит ба вучуд овард. Метавон гуфт, ки ин қарорҳо то андозае тарси ҳичогӯиро аз байн бурд. «Дар мо ҳама чиз идеалӣ нест, дар мо гапҳои манфӣ ҳам ҳастанд, дар ҳаёти мо чизҳои бад низ кам нестанд. Мо аз нишон додани камбудӣ ва душворихо набояд тарсем» (Правда, 1952.- 17 апрел). Чунин ҳолату шароити сиёсии солҳои 50 - ум боис гардид, ки маҷаллаи ҳаҷвии «Хорпуштак» дар Тоҷикистон таъсис ёбад, на барқарор шавад. Дар ин хусус муҳаққиқи соҳаи ҳаҷв дуруст қайд мекунад, ки «Пас аз қарорҳои таърихӣ дар Тоҷикистон журнали ҳаҷии «Хорпуштак» (аз моҳи май соли 1953), ки он давоми мантиқии журналҳои ҳаҷвии тоҷикии солҳои 1920 – 1930 - юм «Мулло Мушфиқӣ» ва «Калтак» мебошад, ба ҷоп сар кард» [78, с. 38].

Ҳамин тавр, нашрияи «Хорпуштак» таъсис ёфт, аммо ба ибораи боз С. Ғанӣ «дар рӯзҳои аввали ба дунё омаданаиш на ҷой дошт, на макон, на идора дошт ва на як ҷойи сарҳалонӣ. Вай ягона коркунӣ камтаҷрибаи наведгир дошту ҳалос. Он коркун ба кучое, ки равад, идора дар ҳамон ҷой буд. Тамоми аппарат ва рӯзгори он аз як папка иборат буду бас» [48]. Бо чунин мушқилоту душворихо «Хорпуштак» дар аввалҳо ҳам бо теъдоди кам дарҷ мегардид ва ҳам байни хонандагон бо душворӣ паҳн карда мешуд. Чунки бо сабаби набудани рассомони ҷирадаст, ҳаҷвнависони тезқалам ва таҷҳизоти

чопӣ сифати маҷалла чандон диққатҷалбкунанда набуд. Вале шумора ба шумора бо сайъу кӯшиши кормандони он нуфузи алоқамандон зиёд гардида, мавқеи маҷалла намоёнтар мегардид. Ба қавли Тоҷӣ Усмон «агар дар шумораи аввали вай 5 нафар мухбирон хабар фиристода бошанд, ҳоло (1958 М. М.) барои ҳар як шумора камаш 300 мактуб мегирад» [164]. Шумораи хонандагон низ тадриҷан зиёд мегардид. «Хорпуштак» дар як муддати кутоҳ тавонист аксари адибони ҳаҷвнависи воқеанигорро дар атрофи худ ҷамъ оварад. Тавассути ин нашрия на танҳо адибони барқамол чун Айниву Лохутӣ, Дехотиву Аминзода, С. Ғанию М. Расули ва дигарон ба муқобили нуқсонҳои иҷтимоӣ мубориза бурданд, балки дар шахси М. Миршакар, Р. Қалил, Боқӣ Раҳимзода, Ҳоҷӣ Содиқ, Саидали Вализода, Т. Усмон қувваҳои нави эҷодӣ ба майдон омаданд. Баъдтар дар солҳои 60 ин сафро Ф. Муҳаммадиев, Бобо Ҳоҷӣ, Ғаффор Мирзо, Абдумалик Баҳорӣ, Ҳаким Аскар, Гулназар Келдӣ ва дигарон пурратар гардониданд.

Дар қатори адибон ҳаёти рассомони «Хорпуштак» низ сол то сол пурра мегардид. Рассомони соҳибтаҷрибаи чирадаст М. Краснопольский, Б. Серебрянский, ки дар замони ҷанг дар «Оинаи ТоҷикТА» фаъолият доштанд, рассомони ҷавон Х. Расулов, Д. Сафоев, П. Гейвандов, П. Шамсуддинов, Б. Олимов, Р. Хусейн, З. Ҳабибуллоев, А. Набиев ва амсоли инҳо ба қори нашрия ҷалб карла шудаанд. Бо ҷалб шудани адибону рассомон ба «Хорпуштак» сифати он ҳам аз ҷиҳати мундариҷа ва ҳам аз ҷиҳати шакл пурмазмун, рангоранг ва ҷолиб гардид. Тавассути маҷаллаи «Хорпуштак» қариб аксари адибону публицистон, шеърӯ ҳикояҳои ҳаҷвӣ, фелетону памфлет, луқмаву эпиграмма, латифаву масал, умуман, асарҳои ҳаҷвӣ - публицистии худро пешкаши хонандагон мегардониданд. Чунин ҳамкориҳои адибону рассомони ҳаҷвнигор бо нашрияи «Хорпуштак», аз як тараф, боиси хонданбобу ҷолиб гардидани

Муродов Мурод Бердиевич

он мешуд, аз сӯйи дигар, ба зиёд гардидани теъдоди маҷалла мусоидат мекард. Дар солҳои 60 - ум ин маҷалла то 60 ҳазор нусха ҷоп мешуд. Хусусан дар давраи муҳаррири масъул будани Фазлиддин Муҳаммадиев обрӯву эътибори «Хорпуштак» хеле баланд шуд. Дар он давра ҳайати таҳририяти маҷалларо Самад Ғанӣ, М. Миршакар, Б. Серебрянский, Ҷавҳаризода Сухайлӣ, Тоҷӣ Усмон ташкил меоданд.

«Хорпуштак» чун дигар маҷаллаҳои ҳаҷвии иттиҳоди шӯроӣ, зухуроти номатлуби замон, муносибати хунуқназаронаи баъзе ашхос ба корҳои иҷтимоӣ, хулқу автори ношоъи шахсиятҳои алоҳида, майнушиву майпарастӣ, хушомадгӯиву тамалуққорӣ ва амсоли инро зерин тозиёнаи танқид мегирифт. Мубориза ба муқобили боқимондаҳои замони гузашта аз вазифаҳои асосии маҷаллаҳои ҳаҷвии шӯроӣ ҳамчунин «Хорпуштак» дар даҳсолаи 60 - уми қарни XX гардида буд, зеро ҳизби коммунист бо қарорҳои худ чунин муносибатро талаб мекард. «Дар мубориза ба муқобили боқимондаҳои замони гузашта, ба муқобили зухуроти фардӣ ва худпарастӣ, аҳли ҷамъият, таъсири афкори умум, ривочи танқид ва худтанқидкунӣ нақши калон дорад. Рафиқона маҳкум кардани рафторҳои зиддиҷамъиятӣ тадриҷан воситаи асосии решақан кардани зухуроти ақидаҳо ва хулқу одатҳои буржуазӣ хоҳад шуд» - омадааст дар Барномаи КПСС [124, с.122]. Бо чунин мақсад ҳизб тақозо менамуд, ки маҷаллаҳои ҳаҷвӣ ва, умуман, ҳаҷв бояд аслиҳои наҷотдиҳандаи вайронкунандагони тартиботи ҷамъиятӣ гардад. Барои ба ин дараҷа расонидани ҳаҷв зарур буд, ки тамоми қувваҳои эҷодӣ ба ин навъи эҷод, бахусус ҳаҷви публитсистӣ ҷалб карда шаванд. Воқеан дар давраи публитсистикаи баъдичангии тоҷик иштироки адибону рӯзноманигорон дар фаш сохтани вайронкунандагони тартиботи ҷамъиятӣ хеле фаъол аст. Танҳо дар рӯзномаҳои «Тоҷикистони советӣ» «Комсомолии

Публистистикаи ҳаҷвӣ

Тоҷикистон», «Адабиёт ва санъат», «Омӯзгор» ва маҷаллаҳои «Хорпуштак», «Садои Шарқ» «Машғал» ва ғайра дахҳо нафар адибону публистистон ба эҷоди асарҳои ҳаҷвӣ машғул шуда бо муваффақият низ ноил гардиданд. Бо таъсири маҷаллаи «Хорпуштак» дар аксари рӯзномаҳои вилоятиву ноҳиявӣ, қариб ҳамаи газетаҳои девории мактабҳои олии миёна, корхонаҳои саноатӣ, идораҳои давлатӣ, гӯшаҳои ҳаҷвӣ ташкил карда шуд. Хусусан гӯшаи ҳаҷвии рӯзномаи «Ҳақиқати Ленинобод», ки «Анбур» ном дошт, дар солҳои 1960 - ум намунаи ибрати гӯшаҳои ҳаҷвии рӯзномаҳои дигар гардида буд.

Чи дар маҷаллаи «Хорпуштак» ва чи дар гӯшаҳои ҳаҷвии рӯзномаҳо шаклҳои гуногуни ҳаҷви публистистӣ ба назар мерасад. Дар ин солҳо дар баробари фелетон жанрҳои памфлет, масал, пародия, эпиграмма, лукма ва латифа басуръат инкишоф ёбад ҳам, аммо фелетон жанри асосӣ ва фаврии чанговар дар матбуоти даврии тоҷик боқӣ мемонад. Масалан, дар ҳар шумораи «Хорпуштак» то 3 фелетон дидан мумкин аст. Дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» ҳафтаи ҳеҷ не як фелетон чоп мешуд. Хусусан дар солҳои 70 - ум аниқтараш соли 1971, ин рӯзнома ташаббус нишон дода рубрикаи «Аз фелетонҳои хонандагони мо»-ро ташкил намуд, ки он боиси хурсандии муштариёни нашрия гардид. Дар зери ин рубрика хонандагони сершумор, аз як тараф, қобилити эҷодии худро месанҷиданд, аз ҷониби дигар, дар ошкор намудани нуқсонҳои иҷтимоиву фардӣ ва роҳҳои пешгирии онҳо ёрӣ мерасониданд. Воқеан, пайдо шудани чунин рубрика боиси ҳавасманд гардидани хонандагон шуд. Нахустин фелетонҳои рубрикаи мазкур ҳаҷман на он қадар калон ва аз ҷиҳати мундариҷа, унсурҳои тасвир рангорангу ғанӣ нестанд, аммо фактҳои дақиқу ҷолибро фаро гирифтаанд. Фелетонҳои Н. Насриддинов «Парво ҳам накуну бепарво ҳам нашав» (Тоҷ. Советӣ, 1971.- 10 январ) ва А. Абдуллоев «Базми ҷӯраҳо» (Тоҷ.

Муродов Мурод Бердиевич

Советӣ, 1971.- 26 феврал) аз нахустин фелетонҳои мебошанд, ки зери рубрикаи номбурда нашр гардиданд.

Мавзӯ ва мундариҷаи фелетонҳои матбуоти даврии солҳои бунёдкорӣ гуногуну фароҳ мебошад. Метавон гуфт, ки фелетон тамоми соҳаҳои фаъолияти мардум аз нуқсонҳои хурди назарногир то камбудии соҳаҳои алоҳидаи муассисаву идораҳои давлатӣ ва ҷамъиятиро фаро гирифта, онҳоро мавриди танқиди тезу тунд қарор додааст. Агар фелетонҳои матбуоти даврии тоҷикро дар солҳои бунёдкорӣ аз ҷиҳати мундариҷа тақсимбандӣ намоем шакли зайл ҳосил мешавад:

- а) мавзӯи хоҷагии қишлоқ;
- б) мавзӯи муборизаи зидди дину хурофат;
- в) мавзӯи занон ва оила;
- г) мавзӯи маориф ва маданият;
- д) мавзӯи маданӣ - маишӣ;
- е) доир ба соҳаи савдо;
- ё) дар бораи сохтмон.

Ҳамаи ин мавзӯҳо дар фелетонҳои матбуоти даврии мавриди назар инъикос гардида камбудии соҳаҳои номбурда ошкор ва роҳҳои бартараф намудани нуқсонҳо вобаста ба фаҳмишу дарки муаллифон нишон дода шудааст. Бояд гуфт, ки дар ин солҳо ҳар як нашрия фелетоннависони беҳтарини худро дошт. Агар дар солҳои 1960 - 1970 С. Ғанӣ, Ҳ. Содик, Б. Расо, Б. Ғанӣ, Ф. Муҳаммадиев, У. Ҷумъаев, Ш. Ҷалил, И. Бозоров аз беҳтарин ва сермаҳсултарин фелетоннависони маҷаллаи «Хорпуштак» бошанд, дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» ин сафро И. Файзуллоев, М. Узоқов, Н. Абдуллоев, А. Мусоев, Д. Давронов ва дигарон ташкил медоданд. Дар нашрияи «Маданияти Тоҷикистон» ҳаҷвнигор М. Боғиров сермаҳсултар буд. Мавриди зикр аст, ки дар ошкор намудани камбудии ва танқиди нуқсонҳои ҷамъиятӣ дар жанри фелетон ба ғайр аз адибон муаллифони касбу кори гуногун

Публицистикаи ҳаҷвӣ

низ иштирок намудаанд. Чунончи С. Кенчаев, Ю. Яъқубов, Я. Мирзофозилов, И. Абдуллоев, Н. Рӯзиматов, М. Фирӯзов, С. Кабир ва дигарон, ки дар матбуоти даврии солҳои 1960 - 1970 гоҳо дар танҳои ва баъзан бо ҳаммуаллифии журналистону публицистон камбудихои соҳаҳои фаъолияти худро дар қолаби жанри мавриди танқиду мазаммат қарор додаанд. Хусусияти фелетонҳои ҳаммуаллиф, пеш аз ҳама дар он аст, ки дар онҳо фаровонии факту далел, амиқияти андеша ва равонии услуби нигориши эҳсос мешавад. Барои тақвияти фикр назари иҷмолий ба як фелетон менамоем. Фелетони «Нафси бад балои ҷон» (Тоҷикистони советӣ, 1971.- 16 июл) ба қалами С. Чумъаев ва Т. Бойбобоев мансуб буда, торочгарони фермаи колхозии ба номи Ленини ноҳияи Орҷоникизеобод (ҳоло Ваҳдат) - ро фошу танқид ва сарзаниш менамояд. Дар он мудири ферма Саъдулло Ҳалимов ва сарподабон Паҳлавон Изомов ҳаҷву мазаммат карда мешаванд. Муаллифон амалиёти торочгаронро дар муддати 5 сол мавриди мушоҳидаву тадқиқ қарор дода бо фактҳо собит месозанд, ки онҳо дар зарфи панҷ сол 33 модагови колхозро, ки 11 676 сӯму 46 тин арзиш доштааст, обулой кардаанд. Ин фактро муаллифон бо рӯчуи образнок дар суҳбати зану шавҳар, хеле қолибу муассир ба риштаи тасвир мекашанд:

«Саъдулло аз дасти ҳамсараш пиёлаи чойро гирифтӣ як теғ кашида ба ӯ нигоҳ кард ва андешамандона аз бурдаи нон газид. Онро ҳамроҳи чой ба душворӣ фуру бурд. Баъд пиёларо наздаш гузоштӣ:

- Чи камбудӣ дорӣ? - гӯён ба занаш чашм дӯхт.

- Худатон медонед, - сар поён кард зан, - пурсида чи кор мекунад?

- Худам? - коҳ - коҳ, хандида фиристод Саъдулло «Агар худам донам, гӯшт - дия, боз чи мешуд» (Тоҷикистони советӣ, 1971.- 16 июл).

Муродов Мурод Бердиевич

Бо чунин ремарка оғоз намудани фелетон аз ҳар ҷиҳат мувофиқи матлаб ва барҷо аст. Зеро лаҳзае, ки муаллифон бо қудрати таҳайюл ҳосил намудаанд, ба мундариҷаи матн ва мақсади эшон саҳт алоқаманд мебошад.

Фелетоннависон ҳислату характери торочгар С. Ҳалимовро на бо суҳанҳои умумию фактҳои яклухт, балки бо баёни ҳодисаву воқеаҳои реалӣ ва маҳорати хоса ошкор мекунанд. Вақте ки зан ба шавҳари худ камбудии хона - рӯзгорашро мегӯяд, шавҳар ҳайрон намешавад, балки чун одати муқаррарӣ суҳанашро давом медиҳад:

«- Гӯшти гӯсфанд ё гов? - гӯён суол дод.

- Ду - се кило гӯшт бошад шуд, - оромона ҷавоб дод зан.

- Барои ту як сар гӯсфанди думбакалони ҳисорӣ меорам ба қароре омад Саъдулло.

- Мана медонӣ, мудири ферма».

Баъд аз ин муколама бегоҳии ҳамон рӯз дар хонаи мудар як сар гӯсфанди ҳисорӣ пайдо мешавад, ки онро сарподабони ферма Паҳлавон Изомов меорад.

Умуман, дар фелетони «Нафси бад балои ҷон» тасвир бо воқеа пайванд гардида, факту далелҳои мушахассу саҳеҳ ҷанбаи публицистӣ ва таъсиринокии онро пурқувват гардониданд.

Маводи ҳаҷвии матбуоти даврии солҳои бунёдкории тоҷик дар ҳар даҳсола бо хусусияти хосаи худ фарқ мекунанд. Аммо дар ҳар марҳила фелетон нисбат ба жанрҳои дигари ҳаҷви публицистӣ бартарӣ дошт. Фелетонҳои солҳои 1950 – 1960 - уми матбуоти даврии тоҷик, бахусус рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ», пеш аз ҳама, аз ҷиҳати ҳаҷм фарқ мекунанд. Омӯзиш ва таҳлили фелетон ва дигар маводи ҳаҷвии матбуоти ин солҳо нишон медиҳад, ки таъсири фелетоннависи устодони барҷастаи ин жанр – М. Колтсов, И. Илф, Петров, С. Нариняни, И. Рябов, Д. Заславский ба ҳаҷвнигорони тоҷик хеле бузург аст.

Публистистикаи ҳаҷвӣ

Публистистони фелетоннавис М. Узоқов, Ф. Баҳодур, Ҳ. Аскар, Д. Давронов, А. Воҳидов ва дигарон дар давоми солҳои 1965 - 1970 зери таъсири анъанаи ҳаҷвнигории адабиёти собиқай тоҷик ва мактаби ҳаҷвнигории рус то андозае масъалаҳои муҳимми ҳалталаби рӯзро дар шакли ҳаҷви публистистӣ вобаста ба имконоти талаби замон ва қудрату тавон ба миён гузашта, роҳҳои ҳалли онро мушахассан ношон додаанд.

Фелетонҳои солҳои 1970 - 1975 аз фелетонҳои матбуоти солҳои пеш бо мазмун, мундариҷа, забон ва услубашон фарқи ҷиддӣ доранд. Муаллифони ҳаҷвнигор то дараҷае кӯшиш намудаанд, ки асарашон аз ҷиҳати мазмун баланд ва таъсир манфиатбахш бошад, диққати хонандаро на танҳо барои мутолиа, балки барои интизори кашидан ба натиҷаи он ҷалб карда тавонад. Аммо дар фелетонҳои давраи мазкур низ интихоби мавзӯи хурд, баъзан ҳолӣ аз аҳамияти ҷамъиятӣ ва моҳирона истифода нашудани унсурҳои ҳаҷву танз, ҳанда ба назар мерасад.

Маълум аст, ки дар ҳаҷви публистистӣ адреснокӣ махсусияти асосӣ аст. Дар ҳаҷви солҳои бунёдкорӣ ба ин ҷиҳати ҳаҷви публистистӣ эътибор бештар аст. Фелетоннависони тоҷик зери таъсири фелетоннависи барҷастаи рус М. Колтсов кӯшиш намудаанд, ки мавзӯъ ва ё масъалаи мавриди ҳаҷву танқид қарор додари на ба тарзи умумӣ, балки мушаххасу ошкоро бо зикри ҷой ба ному насаби шахсони ҳаҷвшаваанда баррасӣ намоянд.

Зимнан дар хусуси зарурати адреснокӣ дар ҳаҷви публистистӣ аз ҷумла, фелетон байни фелетоннависони машҳури рус ақидаҳо мухталиф буданд. Масалан, М. Колтсов ҷинобдори адреснокӣ буд ва дар фелетон нишон додани макону замон ва ному насабро ҳатмӣ мешуморид. Муҳаққиқ Зорич бошад даъво дошт, ки мавҷудияти фактҳои ҳаётӣ дар фелетон зарур аст, аммо ишораи вақт ва унвонии муайян дар фелетон чандон зарур нест.

Муродов Мурод Бердиевич

Дар ҳаҷви публитсистиин солҳои баъдичангии тоҷик тарз ва усули фелетоннависиин М. Колтсов мавқеи бештар дошт. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки маводи ҳаҷви публитсистиин матбуоти даврии солҳои 1960 - 1970 - уми тоҷик бо хусусияти худ фарқ мекунад. Дар онҳо зарароварон, вайронкунандагони тартиботи ҷамъиятӣ ошкоро фошу мазаммат гардида, амалҳои номатлуби онҳо мавриди муҳокимаи хонандагон қарор мегирифт.

Бо вучуди баргарӣ доштани адреснокӣ дар ҳаҷви публитсистиӣ, баъзан дар матбуоти солҳои 60 - 70 ба маводе дучор мешавем, ки зери рубрикаи «Ҳаҷвия» (Тоҷикистони советӣ) чоп шуда, унвонияти аниқ дар онҳо чандон эҳсос намешавад. Масалан, фелетонҳои А. Воситзода «Ҳарина» (Тоҷикистони советӣ, 1967.- 23 июл), Ато Ҳамдам «Сабил монад» (Тоҷикистони советӣ, 1970.- 26 июл) ва ғайра. Дар ин гуна фелетонҳо проблемаи рӯз дида намешавад, мавзӯяшон хурд буда чандон аҳамияти иҷтимоӣ надоранд. Фелетон ҳамон вақт баҳои хуб гирифта метавонад, ки – менависад М. Колтсов, дар зери фактҳо мо муносибатҳои муҳим ва аҳамиятнокии ҷамъиятиро дида тавонем, вагарна ин ҳазлу шӯҳӣ (анекдот) аст» [69, с. 6].

Воқеан дар фелетонҳое, ки муаллифон бештар ба суҳанбозии хушқу ҳолӣ ва баёни хандаовар дода мешаванд, мақсаду мароми нигорандагон пӯшида мемонад ва мавзӯи ба миёнгузошташуда пурра ҳал намешавад. Хонанда низ аз мутолиаи он фикри тозае пайдо карда наметавонад. Фикри тоза дар фелетон тавассути факти муҳим ва молики аҳамияти ҷамъиятӣ пайдо мешавад. Дар акси ҳол чунин мутун на фелетон, балки ба қавли М. Колтсов як навъ шӯҳиву ҳазл аст.

Дар матбуоти солҳои 1970 – 1980 - ум дар ҳаҷви публитсистиӣ, баҳусус фелетон омили хуччатӣ ва майли проблемавӣ мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Ҳарчанд дар фелетонҳои матбуоти даврии солҳои 70 - ум таъя ба хуччат зиёдтар аст. Аксари фелетонҳои давраи мавриди назар пур аз

факту рақам буда, назари ҳосаи муаллифон нисбати воқеаи ҳаҷву танқидшаванда камтар эҳсос мешавад. Дар баъзе фелетонҳо аз аввал то охир шарҳу тафсилоти умумӣ ҳукмрон аст. Гоҳо факту рақамҳои зиёд мундариҷаи маводи ҳаҷвиरो оро диҳанд ҳам, муаллифон дар ошкор намудани моҳияти онҳо камтар кӯшиш менамоянд.

Ҳаҷви публистистии солҳои бунёдкории матбуоти даврии тоҷик дар чор шоха инкишоф меёфт, ки ҳар қадаме аз онҳо байни худ хусусияти умумӣ ва фарқкунанда дошт. Шоҳаи аввал ва асосӣ ҳаҷви маҷаллаи «Хорпуштак» ба шумор мерафт. Шоҳаи дуюм асарҳои ҳаҷвии нашрияҳои ҷумҳуриявӣ чун «Тоҷикистони советӣ», «Маданияти Тоҷикистон», «Ҳақиқати Ёзбекистон» ва амсоли ин буд. Ба шоҳаи сеюми ҳаҷви нашрияҳои бачагона – «Пионер» - у «Машғал» - ро метавон шомил намуд. Ба шоҳаи чоруми ҳаҷви матбуоти вилоятиву ноҳиявӣ дохил мешуд. Умумияти ҳаҷви шоҳаҳои мазкурро дар ваҳдати ҳадафу ҳосияти жанрии маводи ҳаҷвӣ - танқидӣ метавон муайян кард. Ҳамаи шоҳаҳо, асосан, камбудиву нуқсон ва иллатҳои ноҷури замонро мавриди ҳаҷву мазаммат қарор диҳанд ҳам, дар муносибат ба масъала, мавзӯ, тарзи гузориш, таҳлилу таҳқиқ ва усули баёну тасвир онҳо якхела нестанд. Дар шоҳаи аввал дараҷаи бадеии асари ҳаҷвӣ бештар аст, дар шоҳаи дуюм таҳлилу таҳқиқ ва мушаххасияти воқеият бартарӣ дорад, барои шоҳаи сеюм тарзи тамсилии инъикоси воқеаҳо хос буда, шоҳаи чорум бо фарогирии воқеаҳои ҷузъӣ нисбатан фарқ мекунад. Ин аст, ки дар шоҳаи аввал воқеаҳои номатлуби иҷтимоӣ ва ҳислату характери ношоёми шахсиятҳои алоҳида дар қолаби жанрҳои адабӣ, ҳатто назму шеър инъикосу тасвир мегардиданд. Шеърҳои ҳаҷвии хусусияти воқеӣ - публистистидоштаро, ки аз ҷиҳати фарогирии хусусияти жанрӣ ба фелетон наздиканд, дар маҷаллаи «Хорпуштак» хелеҳо зиёд дучор шудан мумкин

Муродов Мурод Бердиевич

аст. Чунончи М. Мирзоев воқеияти муайянро бо унвони «Шикояти гусола» дар қолаби назм фелетон мекунад:

*Рӯзе ба вақти сафар,
Ба фермае задам сар.
Аз номи чамъи говон,
Гусола гуфт: баъ - баъ
Аҳволи мо чатоқ аст,
Хӯроки коҳи қоқ аст.
Намебинем кунҷора,
Тарбеда ҳам баъ - баъ....*

(Хорпуштак, 1974. - №5.с.7)

Албатта, дар порчаи иқтибосшуда шахси муайян ва унвонии аниқ ишора нашудааст, аммо аз моҳияти он эҳсос мешавад, ки чунин нуксон дар аксари фермаҳо мушоҳида мешавад. Ин гуна порчаҳои назмӣ оҳанги публитсистидошта дар маҷаллаи «Хорпуштак» хело зиёданд. Нигоштаҳои М. Ҳайдаршо «Ҳасрат» (1976, №6, с.4), Гулрухсор «Чи мефурӯшӣ» (1971, №1, с.2), «Рӯзамро сиёҳ кардед» (1973, №3, с.3), Ф. Едгор «Порахӯр» (1974, №18, с.4), «Арзи моро гӯш кун» (1971, №21.с.2), «Говчигар» (1972, №22, с.5), А. Сатторӣ «Ҳасрати беобӣ» (1974, №18, с.4) ва даҳҳои дигарро намунаи фелетонҳои назмӣ матбуоти даҳсолаи 70 - уми қарни ХХ номидан мумкин аст.

Дар омади суҳан бояд қайд кард, ки фелетонҳои назмӣ дар нашрияҳои даврии матбуоти солҳои бистум, ҳамчунин давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ маъмул бошад ҳам, дар рӯзномаҳои матбуоти даҳсолаи 60 – 70, ҳамчунин 80-ум инкишоф ёфт. Дар матбуоти умумиитифоқ дар эҷоди фелетонҳои назмӣ, хусусан, В. Маяковский ва Д. Бедный таҷрибаи ғайӣ доштанд. Баъдтар фелетоннависон Н. Адуев, А. Беземенский, В. Бахнов, Я. Костюковский, Ю. Блегов дар публитсистикаи тоҷик С. Ҷавҳаризода, С. Вализода, Б. Ҳочӣ, Ф. Ёдгор ва дигарон ин анъанаро идома доданд.

Қатъи назар аз он ки фелетон дар кадом қолаб эҷод шудааст, мавҷудияти мавзӯё маъсалаи мушаххас барои он талаби азали аст. Дар фелетонҳо ва дигар маводи ҳаҷвӣ матбуоти даврии тоҷик, бахусус, матбуоти солҳои бунёдкорӣ интихоби дурусти мавзӯё ва таҳлилу муносибати холисона ба он то дараҷае ғоя шудааст. Фактҳои зиёдеро аз саҳифаҳои рӯзномаҳои гуногун номбар кардан мумкин аст, ки пас аз ҷоп шудани мақолаҳои ҳаҷвӣ - танқидӣ ё фелетон шахсони маъсӯле, ки камбудӣ дар ҳамон мавзӯё содир шудааст, ба унвонии нашрияҳо посух навишта «гуноҳи худро» иқро шудаанд ва дар асоси ҳамон фактҳо тадбиру ҷора меандешиданд. Масалан, 24 март 1973 рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» бо номи «Бепарвоӣ» маводи ҳаҷвӣ - танқидие ҷоп кард, ки дар он нодуруст ба роҳ мондани мусобиқаҳои сотсиалистӣ, ташкили бади меҳнат, сабабҳои қафомонии автобазаи рақами 18-и ноҳияи Фарҳор саҳт танқид карда шуда буд. Алақай 26 март ҳамон сол ташкилоти ҳизбии корхонаи мазкур фелетонро муҳокима намуда баҳри ислоҳи камбудиву нуқсонҳои ҷойдошта ҷораҳо андешида, таҳти сарлавҳаи «Газета мадад расонд» ба идораи рӯзнома ҷавобия фиристонида, барои танқиди ҳаққонӣ аз он изҳори миннатдорӣ намуданд. Бояд гуфт, ки фактҳои дар асарҳои ҳаҷвӣ, бахусус фелетонҳои матбуоти даврӣ дарҷшуда ба тафтиши минбаъдаи органҳои маъмурӣ замина гардиданд. Ҳамчунин баъди ҷопи аксари фелетонҳо аз ҷониби муассисаҳои дахлдор ба унвонии нашрияҳо мактубҳо меомад. Масалан, ба фелетони Ҳабибуло Ёров «Кушк»-и «Қурбону Қамар», ки соли 1986 дар «Тоҷикистони советӣ» дарҷ шуда буд, мудирӣ шуъбаи маорифи халқи ноҳияи Коммунистӣ Д. Нурматов чунин ҷавоб фиристодааст: «Шуъбаи маорифи халқи райони Коммунистӣ фелетони «Кушк»-и Қурбону Қамар»-ро, ки дар газетаи «Тоҷикистони советӣ» аз 30 сентябри соли 1986 ҷоп шуда буд, дар совети шуъбаи маориф мавриди муҳокима қарор дод.

Муродов Мурод Бердиевич

Дар совет маъмурият ва коллективи мактаби миёнаи рақами 35 бинобар дар байни падару модарон ва хонандагон сушт ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ, алахусус тарбияи атеистӣ зери танқиди саҳт гирифта шуданд...

Шуъбаи маориф бо қарори худ директори мактаб Х. Файзулоевро аз вазифа озод кард. Инчунин ба ҷонишини директор оид ба корҳои таълиму тарбия М. Ҳасанов виговори катъӣ эълон намуд. Фелетон дар совети педагогии мактаби мазкур муҳокима шуда, ба роҳбарони синф А. Маҳмадалиев, З. Ғуломов, М. Нарзуллоев, С. Хвастенко виговор эълон карда шуд ва онҳо як моҳ аз ҳуқуқи роҳбарии синф маҳрум гардиданд.

Шуъбаи маориф ҳамаи роҳбарони мактабҳо, муассисаҳои мактабӣ ва берунамактабиро вазифадор намуд, ки кори тарбияи атеистиро дар байни аҳоли, падару модарон ва хонандагон ҷоннок намоянд» («Тоҷикистони советӣ» 1986.- 16 ноябр). Ҳамин тавр, ҳар як нашрия ҷавобҳои ҷиҳати ин ё он маводи ҳаҷвӣ - танқидии ба идора ворид шударо зуд дар шумораи ояндаи худ ҷоп мекард. Ҷопи мақолаҳои ҷавобӣ низ дар ҳар як нашрия зери рубрикаҳои махсус ҷой дода мешуд. Ҷунончи «Ба «Хорпуштак» ҷавоб омад», «Хорпуштак», «Хоча Насриддин»-и «Тоҷикистони советӣ», «Дастархон»-и «Коммунист Таджикистана», «Омбир»-и «Совет Таджикистони», «Мушфиқӣ»-и «Адабиёт ва Санъат», «Ришханд»-и «Газетаи муаллимон» амсоли ин аз рубрикаҳои маъмули ифодакунандаи посухҳои шахсони масъул буданд. Бояд гуфт, ки дар аксари ҷавобияҳо фактҳои мавриди ҳаҷву мазаммат ва танқид қарор додашуда тасдиқи худро ёфтаанд: «Фактҳои хабар пурра тасдиқ гардиданд. Кори ҷиноятии Бақоев дар суди халқии район дида баромада шуд. Суд ҳукм баровард, ки ба муддати як сол 20 фоизи маоши Бақоев ба давлат гузаронида шавад. Худи Бақоев аз соҳаи савдо дур карда шуд» - менависад раиси правленияи ҷамъияти

Публицистикаи ҳаҷвӣ

матлуботи ноҳияи Гончи К. Каримов бар ҷавоби фелетони «Корчалонҳо», ки 18 августи соли 1971 дар гӯшаи «Анбур» - и рӯзномаи «Ҳақиқати Ленинобод» чоп шудааст. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки публицистика, ба вижа ҳаҷви публицистӣ чизи ба иборае, «буду набуд» набуда, он аз воқеаву рӯйдод ва хаводиси муҳимми зиндагӣ манша гирифта, баҳри инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ ва беҳбудӣ рӯзгори омма равона мешавад.

Як хусусияти фарқкунандаи ҳаҷви публицистии замони бунёдкорӣ боз дар он буда, ки дар ин айём, бахусус дар даҳсолаҳои 60 - 70 дар баробари жанрҳои анъанавии ҳаҷви матбуот: фелетону памфлет ва луқмаву пародия шаклҳои жанрии эпиграмма ва ҳазлҳои рафикана мавқеъ пайдо намуданд. Эпиграмма – «чун як навъи назми ҳаҷвӣ шеърӣ начандон калон, ки дар он ин ё он шахс ё ҳодисаҳои муайян ҳаҷву масҳара карда мешавад» [79, с.112], дар матбуот солҳои 60 - 80 нисбатан маълум ва серистифода гардид. Дар маъмулу серистифода гардидани эпиграмма саҳми адибони ҷавони давр, бахусус Гулназар Келдӣ, Наимҷон Нозирӣ, Бурҳон Ғанӣ, Бобо Ҳочӣ, Саидалӣ Маъмур ва дигарон басо нишонрас аст. Хусусан дар маҷаллаҳои «Хорпуштак» ва «Садои шарк» зери рубрикаи «эпиграммаҳо» мунтазам шеърҳои ҳаҷвии адибони мазкур ба таъб мерасид. Ин зумра ва дигар шоирон дар эпиграммаҳои худ бештар камбудӣ ва норасоӣҳои типии базе ашхос ва ин ё он муассисаю ташкилотро ҳаҷв кардаанд. Барои далел чанд намунае аз эпиграммаҳои шоирони мазкурро чун муште аз хилвор иқтибос меорем:

1. *Сатирик кард чун дохил «Абутанбал» ба шеърӣ худ,
Гумон бинмуд нас аз ин, ки шеъраш шеърӣ ҳаҷвӣ шуд.*
(Г. Келдӣ, «Хорпуштак», 1963, №12, с.2)
2. *Одамон карданд моро пешвоз,
Бо лаби пурханда бо созу навоз.*

Муродов Мурод Бердиевич

*Назди мо он гоҳ густурдан хон,
Гаишта чои талх бар тан ҳамчу чон.
Хайру хуш кардем бо дӯстон,
Лек дорад ёдамон дар дил макон.*

(Г. Келдӣ, «Хорпуштак», 1965, №1, с.8)

3. *Аз худ калонро зинҳор,
Намекунад эҳтиром.
Ба гурбачаи сардор,
Вале медиҳад салом.*

(А. Назирӣ, «Хорпуштак», 1968, №19, с.6)

4. *Шеър бинвишит шоир, сатрҳояи зинадор,
Мисраи аввал агар қофия дорад дар Ҳисор.
Дуюми дар доманаҳои Варзоб - дар Воданасос,
Сеюмиро дар кӯчаи Масложир гардида гум,
Чорумиро метавон ёфт аз даргоҳи ЦУМ...*

(М. Ҳайдаршо, «Хорпуштак», 1968, №14, с.6)

5. *Як китобе то саҳар таҳлил кард,
Сад варақ пур карду гуфто худ ба худ:
Ин муаллифро фақат таъриф хуб,
Баски бо ман як замоне ҷӯра буд.*

(А. Шохзода. «Хорпуштак», 1972, №21, с.4)

Тавре мебинем порчаҳои фавқ аз аз 2 то 6 мисраёро фаро гирифта дар онҳо иллатҳои муайяни ҳаёти ҷомеа, махсусан аҳли эҷод мавриди танқиду мазаммат қарор дода шудааст. Дар эпиграммаҳои якум, дуум ва чаҳоруму панҷум қатъи назар аз он ки муаллифонашон гуногунанд, паҳлуҳои мухталифи як масъала – беҳунариву камҳавсалагии бархе аз аҳли эҷод ва танқиди нигоштаҳои пур аз таърифу тавсифи муаллифони

Публистистикаи ҳаҷвӣ

хотирбин ошқору фош ва танқиду мазаммат шудаанд. Дар эпиграммаи сеюм хислати лаганбардории баъзе ашхос ба риштаи танқид ва тозиёна кашида мешавад.

Бояд гуфт, ки эпиграммаҳои матбуоти даврии тоҷик, асосан, ба қалами адибон мансубанд. Зеро ин жанр аз мушкилтарин матнҳои ҳаҷвии моҳияти публистистӣ дошта ба шумор меравад, ки аз муаллиф ғунҷоиши фикри танқидии худ ва приёми ҳаҷвиро дар якҷанд мисраъ талаб менамояд. Бинобар ин на ҳама чунин қобилият ва тавоноӣ доранд.

Жанри дигаре, ки хоси аҳли қалам буда дар матбуоти даврии ҷи гузаштаву ҷи муосир нисбатан маъмул мебошад ҳазли рафиқона ё шарҷ аст. Шарҷ ё ҳазли рафиқонаро дар публистистика чун жанри мустақили алоҳида баррасӣ нанамудаанд. Баъзе аз муҳаққиқон онро як навъи эпиграмма медонанд. Аммо, чун ишора шуд, дар эпиграмма, асосан, «айбу иллати муайяни ҷомеа ё хислату рафтори номақбули фарди ҷудоғона мавриди танқиду мазаммат қарор дода мешавад» [2]. Вале дар ҳазли рафиқона баръакси эпиграмма хислатҳои наҷиб ва ё қору пайқори ин ё он шахс бо шӯхиву зарофат баён мешавад. Ҳазли рафиқона дорои шӯхӣ ва ҳазли некбинона буда, образ хулқу атвор, баъзан камбудиву норасоии шахси муайяно ба таври ҳаҷвӣ мекушоад. Аз ин ҷиҳат ҳазли рафиқона ба танз наздикӣ дорад. Дар он ханда мавқеъ ва қувваи муайяно доро аст, вале ханда на аз рӯи нафрату адоват ва кина, балки бо ҳазл ва хайрхоҳӣ ифода меёбад. Танқиди тезу тунд ва маҳвқунанда хоси ҳазли рафиқона нест. Чунончи :

*Ҳама шишаҳои ҷаҳонро агар,
Бигиранду ба ҷашм айнак қунанд.
Чу ман худ харидам, набинад касе
Хатое дар осори шеър-ул-Аҷам.*

ё

*Пай афқандам аз назм Кохе баланд,
Барои дили хеш «Маъвои дил»*

Муродов Мурод Бердиевич

*Вале он чу аз мрамору санг нест,
Битарсам ман аз мавчи дарёи Сир.*

(«Маориф ва маданият», 1972.- 1 январ)

Ин порчаҳо аз рӯйи хусусияти матнӣ шарж мебошанд. Порчаи аввал ба академик Абулғанӣ Мирзоев ва порчаи дуюм ба нависанда Раҳим Ҷалил бахшида шудааст. Дар ин ду шарж ҳазлу шӯхӣ ва зарофат танинандоз буда, мундариҷаи онҳо баъзе чузъиёти қору пайкори «қахрамонон»-ро дар бар гирифтаанд.

Дар матбуоти даврӣ дар арафаи соли нав, иди бонувон, чашнҳо, мавлуди адибон ва дигар аҳли эҷод ҳазлҳои рафиқона (шарж) чоп карда мешуданд. Имрӯз низ ин анъана ба қадре идома меёбад.

Як муваффақияти публицистика ва бурди ҳаҷви пултисистӣ дар матбуоти солҳои 1960 - 1980- ум дар он аст, ки дар ин давра даҳлати адибон ба масъалаҳои иҷтимоии рӯҳияи публицистӣ дошта зиёдтар мешавад, ки он баъдтар ба мактаби бузург мубаддал мегардад. Дар ташаккули чунин мактаб нақш ва саҳми адибони ҷавони замон Урун Кӯҳзод, Фазлиддин Муҳаммадиев, Мутеилло Начмиддинов, Иноят Насриддин, Ато Ҳамдам, Бахтиёр Муртазов, Ибод Файзулло, Мурод Боғиров ва дигарон муҳим ва нишонрас аст. Албатта, зумраи зикршудагонро адиб ё публицисти ҳаҷвнигор муаррифӣ кардан кори нодуруст ва ғайривоқеӣ хоҳад буд. Аммо, аз ин ҷумла Ф. Муҳаммадиев Урун Кӯҳзод, Ибод Файзулло, М. Боғиров дар инкишофи ҳаҷви публицистӣ ва пурқувват гардонидани таносуби бадеию воқеии он саҳми басо муҳим, арзанда ва қадршаванда доранд. Хусусан Ф. Муҳаммадиев дар осори гаронбаҳои худ тамоми паҳлу ва имкониятҳои махсусияти публицистиро фаро гирифта дар адабиёти солҳои 60 - 70 таҳаввулоти тозаеро ба вучуд овард. Ў на танҳо дар

осори худ чанбаи публицистиро тақвият бахшид, балки самти эҷодиёти худро дар публицистика мушаххас сохт.

Хусусияти хоса ва фарқкунандаи эҷодиёти Ф. Муҳаммадиев, пеш аз ҳама, дар он буда, ки услуби баёни ӯ ба таъбири С. Улуғзола «зарофати хос, юмори хосе дорад, ки хондани навиштаҳои ӯро хушоянд ва шавқовар мегардонад» [195, с.3]. Ин ҷиҳати услуби Ф. Муҳаммадиевро муҳаққиқ А. Саъдуллоев низ эҳсос намуда барҳақ хулоса мекунад: «Тамоми эҷодиёти Ф. Муҳаммадиев аз юмори нозук, нешханду шакарханд, кинояву истехзои нишонрас бархӯрдор аст, ки услуб, лаҳни гуфтори вайро ҷаззобу намакин кардааст» [136, с.173]. Воқеан чунин муносибату услуби нигориш, бахусус дар ҳаҷви публицистии адиб бештар ба назар мерасад. Асарҳои «Дар он дунё», «Косаи давр, қошук ба навбат» (1963), «Сари саҳти мурғи бахт» (1962), «Прокурорҳои нармдил ва дуздонии шердил» (1964), «Буза об барад ҳам думаш сик» (1965), «Усул ба дасти нағорачи» (1964), «Кафлес дар дасти Бибиотун» (1964), «Номи калону деҳи вайрон» (1964), «Кабӯтар латар буғ...» (1981), «Косадум» (1983), «Дӯстон тоҷи сар» (1984) ва даҳҳои дигар аз ҷумлаи офаридаҳои навсандаи публицистанд, ки саропо фарогири ҳаҷву истехзо, кинояву ришханд ва танқиду мазаммат мебошанд. Дар ин ва дигар асарҳо Ф. Муҳаммадиев чун публицист ва шаҳрванди замони худ қарзу фарзи шаҳрвандиашро пурра ба ҷо оварда дар хусуси иллатҳои зараровари ҷомеа чун таассуб, ҷохилӣ, макру фиреб, нотавонбинӣ, бахилӣ, ҳаромкорӣ, ваъдабозӣ, кашолкорӣ ва амсоли ин баҳс намуда, мушоҳидаҳои ӯро нақл ва андешаву муносибаташро ба шакли интиқодӣ баён мекунад. Ҳарчанд дар публицистикаи Ф. Муҳаммадиев фикру андеша, ҳамчунин тасвиру образсозӣ дар ҷойи аввал меистад, аммо воқеаву рӯйдодҳои мушаххаси ҳаётӣ, мушоҳидаҳои ҷудоғонаи реалӣ мақоми волотарро соҳибанд. Ӯ ҳамчун фарзанди содиқи замон ба тамоми идеалҳои ҷизби айём ва давлати вақт боварии

комил дорад, ҳамеша кӯшиш менамоянд, ки ба муқобили иллату ноҷӯриҳои замон мубориза барад. Дар ифшои камбудихо ва роҳҳои бартараф кардани «офатҳо» (таъбири Ф. Муҳаммадиев) ӯ на танҳо масъулияти худро нишон медиҳад, балки дигаронро низ ба масъулиятшиносӣ даъват мекунад. «Барои хусни шаҳр, барои тартибу интизом мо ҳамагӣ масъулем, ҳар яки мо масъул аст» - омадааст дар мактаи мақолаи «Мо ҳамагӣ масъулем, ҳар яки мо масъул аст» - и ӯ. Дар фарҷоми мақолаи «Мо накунем, кӣ мекунад? – муаллиф ба ҳамин мазмун ба хонанда муроҷиат намуда таъкид мекунад. Фақат ҳамин ки ҳар кас бо адои вазифаи бевоситаи худ машғул бошад ва кори худро аз сидқи дил, ҳалолу покиза анҷом бидиҳад [195, с. 179]. Ба ин маънӣ, тамоми мавзӯъ ва масоиле, ки ӯ мавриди баҳс ва инъикосу тасвир қарор медиҳад, маҳсули тахайюлу бофтаҳои сирф эҷодӣ ва панду андарзи мавҳум набуда, як навъ анғезаи воқеаҳои муҳимми рӯз, баҳус муаммоҳои номатлуб дар тафаккури публитсист мебошад. Ин ҷиҳатро ҳуди ӯ низ ҷо – ҷо ишора мекунад. Масалан, дар анҷоми фелетони «Сари саҳти мурғи баҳт», ки дар шакли афсона эҷод шудааст, муаллиф менависад: «Мо афсонаро яке аз беҳтарин афсонаҳои халқи тоҷик гуфта даъво намекунем. Лекин вай ба ҳар ҳол аз дигар афсона як фарқ дорад. Ҳар он ки нақл шуд, дар ҳаёт рӯй додааст. Бовар накунед китобчаи «Мурғи баҳт»-ро гирифта хонед» [195, с.235].

Воқеан услуби равону шево ва нақли дилошӯби Ф. Муҳаммадиев асарҳои ӯро чун афсона хушоянду шавқовар гардондааст. Чунин хусусият ба вижа дар ҳаҷви публитсистии ӯ зиёдтар эҳсос мешавад. Чунончи аз мутолиаи памфлети «Косадум» хонанда дар аввал чунин мепиндорад, ки мундариҷаи он саропо бофтаи тахайюли нависанда аст. Аммо дар асл чунин нест. Дар памфлети мазкур муаллиф се ҷиҳат: воқеияти зиндагӣ, факт ва тасвирро ба ҳам омезиш медиҳад. Косадум қаҳрамони памфлет аст. Ӯ шахсе мебошад, ки мояи

ҳаёташро рашку ҳасад, бухлу кина, нотавониву бахилӣ фаро гирифтааст. «Косадуми шиноси маро ҳам дидаед, хонандаи муҳтарам. Аммо яке сарфаҳм нарафтаед, ки вай аз тоифаи ҳамон зот ҳаст. Зеро гоҳе, ки аз дари хона берун меравад думкосаашро зери либоси худ пинҳон мекунад», менависад муаллиф. Нависанда дар шакли муколама симо ва хислати қаҳрамонро мушаххас сохта фарзанди «замон» будани ӯро дар 4 сахна, ки бо мушоҳидаҳои ҷудогонаи муаллиф шакл гирифтаанд, нишон медиҳад: сахнаи аввал тӯи ҳамсоя, дуҷум аз хизмати аскарӣ як ҳафтаба рухсатӣ омадани писари акаи Орзу, сеҷум бадном кардани акаи Асалбек бо савдогари автомобил ва чаҳорум қолинхари акаи Орзу. Бо нишон додани чунин лаҳазоти ҷудогона Ф. Муҳаммадиев хислати манфури қаҳрамонашро пурра мегардонад, табиати модарзодӣ доштани хислати ӯро таъкид месозад:

Неши каждум на аз наи кин аст,

Муқтазои табиаташ ин аст.

Ҷойи қайд аст, ки муаллиф басо мохирона хислати манфури чунин ашхосро танқиду мазаммат менамояд ва хонандаро хушдор месозад, ки аз чунин шахсон хушёр бошанд, то ба фиреби онҳо гирифтормашаванд, инсонро аз ноисон фарқ кунанд. Ба пиндошти муаллиф хислати Косадум тарбиянашаванда аст, ӯ бояд «аз чамъияти инсонӣ дур афканда шавад».

Дар публистистикаи Ф. Муҳаммадиев дар баробари мавзӯҳои ахлоқӣ, мавзӯҳои сиёсӣ низ мавқеъдоранд. Гоҳе ин мавзӯҳо ба ҳам омезиш меёбанд. «Буза об барад ҳам, думаш сих» аз ҷумлаи памфлетҳои сиёсии ӯ ба ҳисоб меравад. Асар мазкур ба муносибати 30 - солагии ғалабаи Артиши Шӯравӣ ба Германияи фашистӣ иншо гардида дар он услуби ягона риоя нашудааст. Чун асар рӯҳияи идона дорад, муаллиф ба қавли А. Саъдуллоев «бо хитобаҳо бар васфи зафар

хостааст маҳкуман Гитлеру атрофиёни ўро маҳсус таъкид намояд». Чунин маънӣ ва оҳангро дар памфлети «Дўстон тоҷи сар» низ метавон эҳсос намуд. Аммо тарзи муносибат ба мавзӯ ва тариқи баён дар ин асарҳо якнавохт нест. Асари аввал пурра моҳияти сиёсӣ дошта доманаи андешарониҳои муаллиф ба як самт - маҳкум намудани «сафсатаҳои мағорбастаи олимтарошоне», ки ғалабаи таърихии Артиши Шӯроиро паст заданӣ мешуданд, равона мешавад. Дар асари дуюмӣ чунин самти воҳид мушоҳида намешавад. Дар ин ҷо муаллиф муколамаи «Хорпуштак» ва дўстони ўро ба ду мақсад унвон мебахшад. Якум нишон додани комёбиҳои ҳақиқатан оламшумули кишвар, дуюм фош намудани бадбинии душманони сиёсии хориҷӣ аз ин муваффақиятҳо. Ба иборае муаллиф ҳадафи навиштаашро бо усули муқоиса нишон медиҳад. Вале дар асарҳои мавриди назар соҳибмаърифатии қаҳрамонон (муаллиф) равшантару ҷилавгир аст. Онҳо «аз печидагиҳои маънавиёти муосирони хеш хуб огоҳӣ доранд, дар сухани онҳо дуруғу пуписаи беасос ба душман эҳсос намешавад, балки онҳо аз ҳар найранги ҳарифони сиёсӣ панде мегиранд, бо қор, ба даҳони душман муҳри хомӯшӣ мезананд» [136 с.174]. Чунин соҳибмаърифативу худогоҳӣ дар памфлети «Қосаи давр, қошук ба навбат» низ мушоҳида мешавад. Вақт низ аз ҳиллаву найрангҳои ҳамсухбати худ Шаҳмақ хуб огоҳ аст. Вақт ба саволҳои Шаҳмақ ҷасуру далерона, бо сабру таҳаммул, нарм ва баъзан бо оҳанги киноя посух медиҳад. Бо чунин муносибат муаллиф дар сифати қаҳрамон ҳисси бадбинии худро нисбати рақибаш баён мекунад, балки ақидаи ўро маҳкум менамояд.

Ҳаҷвиёти воқеагароёнаи Ф. Муҳаммадиев дар шаклҳои гуногуни эҷоди публитсистӣ: фелетон, памфлет, пародия, эпиграмма ва ғайра эҷод шудааст. Дар ҳамаи ин шаклу анвоъ усули ҳалқӣ ва классиқии ҳаҷвнигорӣ бо маҳсусияти муосир

Публистистикаи ҳаҷвӣ

эҷодкорона омезиш ёфта, истифода мешавад. Масалан, эпиграммаҳои Ф. Муҳаммадиев бо лугатномаҳои «Садпанд» - и Убайди Зоконӣ аз ҷиҳати шакл ва муҳтаво монандӣ дорад, аммо ин монандӣ пайравии айнан нест. Агар дар «Садпанд» калимаҳо, асосан, ба маънои маҷоз, киноя баръақс шарҳу тафсил ёбанд, аммо Ф. Муҳаммадиев аввал калимаро ба маънои асл шарҳ дода, сипас паҳлуи маҷозии онро тафсил менамояд:

«А» - ҳарфи нахустини алифбо;

«А» - нидои саволomez, серистеъмолтарин нидоҳо дар гуфтушуниди телефони байни шахру ноҳияҳо;

«Оҳанг»- савт; он чи барои гаштаву баргашта аз нав кор кардан ба дунё биёяд» [195, с.256, 260].

Ф. Муҳаммадиев на танҳо бо публистистикаи пур аз ҳаҷву зарофат, балки бо тақризу танқидҳои мушикофонаву ҳолисонаи худ дар инкишофи ин навъи эҷоди публистистию бадеӣ саҳми арзанда гузошта, нақши бориз бозидааст. Тақризҳои ӯ «Сартароширо дар сари бузургон меомӯзанд», «Тири адиб набояд об хӯрад», «Аввал андеша», «Очерк ва рӯзнама», «Публистистикаи «Садои шарқ» дар соли 1976» ва амсоли ин паҳлуҳои ҷудоғонаи эҷоди публистистиро мавриди баҳс қарор медиҳанд.

Дар даҳсолаи солҳои 70 - уму қарни ХХ дар матбуоти даврии тоҷик рубрикаи «Ришханд» - и «Маориф ва маданият» мавқеи намоён дошт. Ин рубрика, асосан, дар қисмати поёни саҳифаи сеюми рӯзнама ҷой дода мешуд. Дар он доир ба мавзӯву масъалаҳои ба иборае «доғи рӯз» маводи мухталиф бо имзоҳои гуногун ба таъб мерасид. Ҳарчанд зер маводи рубрикаи «Ришханд» ному насаби муаллифони гуногун чун Бурҳон Ғанӣ, Мирзо Шуқуров, Эҳсон Субҳон, Ҳ. Ғоибов, Р. Назриев дида мешавад, аммо ҷойи таъкид аст, ки аксари маводи саҳифаи мазкур, дар солҳои номбаршуда ба қалами М. Боғиров тааллуқ дорад. Аз ҷумла «Рамузфаҳм» (1974.- 24 январ), «Се ҳикоя»

Муродов Мурод Бердиевич

(1974.- 7 март), «Аз шаш ман беҳабар - ку?» (1974.- 13 апрел), «Кар додари кӯр» (1974.- 3 июн), «Дарди ҳарина» (1974.- 27 июл), «Зик нашудед?», «Ин тӯй аст ё?», «Заб пуккае набудед» (1974.- 19 октябр) ва даҳҳо нигоштаҳои дигар маҳсули қалами М. Боғиров мебошанд. Асарҳои ҳаҷвии дар нашрияти «Маориф ва маданият» чоп намудаи М. Боғиров аз ҷиҳати интихоби мавзӯӣ рангоранганд. Вале объекти асарҳои ҳаҷвӣю публицистии ӯро, асосан, масъалаҳои маишӣ ва ахлоқӣ ташкил медиҳанд. Чунончи дар фелетони «Рамузфаҳм» хидматрасонии бади автобусҳои мусофиркаш, қалобии назоратчиён, сарсонии мусофирон, дар «Дарди ҳарина» бемасъулиятии роҳбарони ноҳия нисбати мушкилоти баланд бардоштани маданияти аҳолии деҳот, ҳолати бади хонаҳои маданият, дар «Аз инаш ман беҳабар кӯ?» бефаҳмӣ ва хунукназарии раисону бригадирони колхозҳо мувофиқ ба ахлоқи чома ҳаҷву танқид ва мазаммат шудааст.

Мавриди зикр аст, ки асарҳои ҳаҷвии матбуоти даврии солҳои 70 - 80-уми қарни ХХ аз рӯйи шакли ифшоӣ воқеа ва паҳши он мухталифанд. Дар маводи ҳаҷвии «Хорпуштак», «Маориф ва маданият», ҳамчунин «Адабиёт ва санъат» воқеа ва ё масъалаи мавриди ҳаҷву истехзо дар шакли пӯшида инъикос мешавад. Дар ҳаҷвияҳои нашрияҳои мазкур ҳадаф на ба тариқи факту далел, балки тавассути зермаъно (подтекст) ифода мегардад. Баръакси ин дар ҳаҷвияҳои публицистии «Тоҷикистони советӣ», «Коммунист Тоҷикистана» ва амсоли ин воқеа ва ё масъалаи мавриди танқид ошкоро бе кинояву мачоз ҳаҷву истехзо мешавад. Ба ибораи дигар, дар ҳаҷвияҳои нашрияҳои гурӯҳи дуҷум тадқиқи мушаххаси воқеа, ошкор сохтани ҷанбаҳои ҷудоғонаи он бо нишон додани ҷузъиёти алоҳида тариқи факту далел ва рақам бештар корбурд шудааст. Дар чунин мутун унвонияти аниқ, ному насаби мушаххас, ҷойи кори муайян ва ғайра бо амиқию дурустӣ оварда мешавад. Нигоштаҳои А. Сангинов «...Агар ситораатон рост

ояд» («Тоҷикистони советӣ», 1986.- 15 июл), Х. Ҳайдаршо «Дурӯғофар» («Комсомоли Тоҷикистон», 1986.- 8 август), С. Халимшо «Агар замин ба забон ояд» («Тоҷикистони советӣ», 1986.- 14 июл), Ҳ. Ёров «Хизмат тани мо» («Тоҷикистони советӣ», 1986.- 3 сентябр), «Банд» - и устод» («Тоҷикистони советӣ», 1986.- 7 феврал), «Кушк»-и «Қурбону Қамар» («Тоҷикистони советӣ», 1986.- 30 сентябр) ва даҳҳои дигар фарогирӣ хусусияти ҷавулзикр мебошанд.

Дар солҳои 80 - ум чопи асарҳои ҳаҷвӣ дар матбуоти даврӣ ба истиснои маҷаллаи «Хорпуштак» то андозае кам мешавад. Хусусан дар солҳои 1986 - 1987, ки дар ҷомеа рӯҳияи бозсозии Горбачёвӣ авҷ мегирифт, танқид ва худтанқидкунӣ қори маъмулӣ гардида бошад ҳам, дар матбуоти даврии асарҳои ҳаҷвии публицистӣ нисбатан камтар ба таъб раидаанд. Аз байни нашрияҳои даврӣ рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» дар инъикоси масъалаҳои доғи рӯз дар шакли ҳаҷви публицистӣ, бахусус фелетон ҷаъолтар буд. Сабабҳои камтар мушоҳида шудани матнҳои дигари ҳаҷви публицистиро дар ду омил метавон муайян кард:

- 1) Камтар эътибор додани роҳбарияти матбуот ба масъалаҳои танқид;
- 2) Дуруст эътибор надодан ба омодагии касбии журналистони танқиду ҳаҷвнавис.

Соли 1987 дар Масква анҷумани VI-уми журналистони ИҶШС баргузор гардид. Дар маърузаи Раиси правленияи Иттифоқи журналистони ИҶШС В. Г. Афанасев, ки дар ин анҷуман шунида шуд, аз ҷумла таъкид гардид: «Мубориза бар зидди бюрократизм, расмиятчиғӣ, қоғазбозӣ вазифаҳои муҳими ахбори оммавӣ буд ва хоҳад буд. Вазифаи асосӣ на танҳо ошкор кардану мазаммат намудани нуқсонҳо, балки пешгирӣ кардани онҳост» («Тоҷикистони советӣ», 1987.- 15 март). Воқеан дар матбуоти даврии мавриди назар рӯҳияи

танқидӣ эҳсос мешавад, аммо ҳаҷву мазаммати нуқсонҳо камтар ба назар мерасад. Аз тарафи дигар, нисбат ба матбуоти солҳои 60 - 70 дар матбуоти солҳои 80 - ум иштироки адибон дар эҷоди ҳаҷви матбуотӣ заифтар мебошад.

Дар нимаҳои дуҷуми солҳои 80 - умӣ қарни ХХ бо дигаргун шудани низоми идеологияи шӯроӣ дар Тоҷикистон мисли дигар ҷамоҳири Иттиҳоди Шӯравӣ низоми нави матбуот ба вучуд омад, ки нашрияҳои зеринро дар бар мегирифт:

1. Расмӣ - давлатӣ;
2. Иҷтимоии ҳизбӣ ва азҳоби сиёсӣ;
3. Шахсии тиҷоратӣ [162, с.149].

Хусусан дар солҳои 1990 - 1992 нашрияҳои зиёде чун «Паёми Душанбе», «Адолат» (1990), «Растохез» (1990), «Сухан» (1991), «Ҳафтганҷ» (1991), «Чароғи рӯз» (1991), «Сомон» (1991) ва даҳҳо нашрияҳои дигар ба таъб расиданд. Албатта дар ҳамаи ин нашрияҳо маводи ҳаҷвии моҳияти публитсистидошта ҷӯстан душвор аст. Аммо «Паёми Душанбе» ҳамчун нашрияи ҷамъиятию сиёсии пойтахт анъанавӣ ҳаҷвнависии матбуоти даврӣро идома дода, қариб дар ҳар як шумораи худ доир ба камбудҳои ҷомеа маводи танқидӣ ва фелетонҳо ҷоп мекард. Илова бар ин нашрияи мазкур саҳифаи алоҳидаи ҳаҷвиро бо номи «Ҷумъабозор» ташкил намуд. Вале, мутаассифона, ин саҳифаи ҳаҷвӣ умри дароз надид. Маводҳои ҳаҷвии «Паёми Душанбе», асосан, дар шакли фелетон, лӯқма ва памфлет ба таъб расидааст. Як хусусияти фарқкунандаи мутуни ҳаҷвии нашрияи мазкур он аст, ки баъд аз сарлавҳа шакли жанрӣ зикр мешавад. Вале ифодаи мансубияти жанрии маводи нашрияи номбаршуда на ҳамеша ба хусусияти матн мувофиқ меояд. Ин ҷиҳатро «хусусан дар нигоштаҳои Ғафури Искодарӣ, ки зери рубрикаи фелетон ба таъб расидаанд, мушоҳида кардан мумкин аст. Дар нигоштаҳои ӯ «Баднафсонии боғи ҳайвонот» (П.Д., 1990.- 16 октябр), «Кооперативи тайёрфурӯш» (1991.-

21 феврал), «Аз касса ба касса, баъд ба киса» (1990.- 9 июл)..., ки зери рубрикаи фелетон дарҷ гардидаанд, ифшои нуксонӣ камбудӣ ва танқиди онҳо ба чашм расад ҳам, унсуру воситаҳои ҳаҷвсоз истифода нашудаанд. Бинобар ин чунин мавод на ба фелетон, балки ба таҳқиқи журналистӣ, ки баъдтар дар матбуот чун жанри мустақил маъмул гардид, монандӣ доранд.

Асарҳои ҳаҷвии матбуоти даврии тоҷикро дар давраҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ ягонагии мавзӯҳо ва гуногунии муносибат ба онҳо мепайвандад. Ҳарчанд ҳар як давраи ташаккули ҳаҷви публистистӣ ба худ мавзӯи муайянеро соҳиб аст, аммо мавзӯҳои чун хочагии қишлоқ, соҳтмон, маорифу маданият, танқиди урфу одатҳои кӯҳна, баҳусус динӣ, фиребгарӣ ҳанноӣ, муфтхӯрӣ дар ҳамаи давраҳои муайяни инкишофи матбуоти тоҷик ба назар мерасанд. Аммо дар муносибат ба мавзӯи ҳаҷвияҳои давраҳои алоҳида баъзи худ тафовут доранд. Агар дар солҳои 1930 мавзӯҳои хочагии қишлоқ, маорифу маданият ва мисли ин бо тоза қардани унсурҳои бегона, муборизаи сиёсӣ омезиш ёбад, дар даҳсолаи 1970 мавзӯҳои мақсуд аз ҷиҳати ахлоқӣ, садоқати касбӣ, бемаъсулиятӣ ва ҳоказо мавриди танқиду мазаммат қарор гирифтааст.

II. 4. Хусусиятҳои ҳаҷвияҳои матбуоти даврии даҳсолаи аввали замони истиқлол

«Матбуоти даврии тоҷик то имрӯз ду марҳиларо паси сар намуда дар давраи нав қарор дорад. Агар давраи аввал то инқилоби садаи XX-ро фаро гирад, давраи дуюм айёми Иттиҳоди Шӯравӣ аст. Марҳилаи нав аз нимаи дуоми солҳои 80 - уми қарни XX шурӯъ гардида, пас аз соҳибистиқоли гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳукми қонунӣ гирифт» [95, с.33]. Вобаста ба давраҳои ташаккул ва инкишофи матбуоти

даврии тоҷик ҳаҷви публитсистӣ низ рушту нумӯ кардааст. Дар давраи аввал ҳаҷви матбуот тавлид ёфт ва чун шакли хосаи публитсистӣ шинохта шуд. Дар марҳилаи дуюм ҳаҷви матбуот на танҳо инкишоф ёфт, балки дар низоми шаклу анвои публитсистӣ ҷой ва мавқеи намоёнро соҳиб гардид. Дар замони истиқлол ҳаҷв чун жанрҳои матбуот ва дигар соҳаҳои фарҳангиву маънавӣ дар таҳаввул қарор дорад.

Воқеан матбуоти даврии замони муосир, пеш аз ҳама, бо рангорангии худ аз матбуоти замони пешин фарқ мекунад. Низоми матбуоти имрӯзаи тоҷик, ки дар раванди демократикунони ҷомеа қарор дорад, мисли матбуоти замони Шӯравӣ яқранг нест, балки он аз ҳукумати, расмии давлатӣ, иҷтимоӣ - ҳизбӣ, хусусиву иҷтимоӣ, тичоратӣ, соҳавӣ ва ғайра иборат аст. Чунин рангорангӣ, табиист, барои ошкорбаёнӣву гуногунфикрӣ, ки аз рукнҳои демократия мебошанд, мусоидат мекунад. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки истиқлол барои инкишофу таҳаввули матбуоти даврӣ имкониятҳои васеъ фароҳам овард ва ҳамзамон вазифаҳои навро пеш гузошт. Дар шароити демократия вазифаи аزالӣи матбуот – баланд бардоштани огоҳшавии аҳли ҷамъият аз ин ё он ҳодисаҳои муҳим, инъикос намудани фикру мулоҳизаҳои мухталифи тоифаи одамони гуногунфикру нуқтаи назари нав, ба шакл даровардани афкори аҳли ҷамъият дар хусуси ҷараёнҳои мазкур, масъалаҳои мубрам ва ғайра гардид.

Ҷойи пӯшида нест, ки матбуоти даврии тоҷик дар солҳои аввали истиқлол чандон рисолати худро ба ҷо оварда натавонист. Солҳои 1992 - 1995 фазои матбуоти тоҷик то андозае ҳолӣ ҳам буд. Дар солҳои 1996 - 2000 маводи матбуоти даврии тоҷикро, асосан, масъалаҳои сулҳу ваҳдат ва ризоияти миллӣ ташкил диҳад, пас аз соли 2000 - ум баъзе нашрияҳо ба ифшои қазияҳои ҳаёти дохилӣ рӯ оварданд. Дар ин самт нашрияҳои «Садои мардум», «Ҷумҳурият», «Ҷавонони Тоҷикистон» ва ғайраро метавон мисол овард. Оҳиста

- охиста дар нашрияҳои мазкур маводи танқидӣ - шикоятӣ ба назар мерасид. Аммо чунин мавод на ҳамеша хусусияти ҳаҷвиро молик буданд. Таҷрибаи журналистӣ нишон мелиҳад, ки «таҳлилу таҷзияи муҳимтарин проблемаҳои ҳаёт ба дӯши жанрҳои - публицистию бадеӣ - очерк, фелетон, памфлет ва эссе гузошта шудааст. Вале дар даҳсолаи аввали истиқлолияти кишвар ин жанрҳо анқариб аз матбуоти мо дур шуданд. Ҳатто дар аҳён - аҳён фелетонҳое, ки баъзан «Чумхурият» ва нашрияҳои дигар чоп мекарданд, қаҳрамонон бофта буданд. «Гасаввур ҳосил мешуд, ки гӯё тазоде дар зиндагӣ боқӣ намондаасту мо барои шикастани ҳумори танқид қаҳрамонони манфии бофта мечӯем» - менависад А. Саъдуллоев [137, с.35]. Ба ақидаи назариячиён ва муҳаққикон «ҳаҷв дар лаҳзаҳои махсусан душвор ва дар марҳилаҳое, ки тағйироти қатъие дар ҳаёти халқҳо ба вучуд меоянд ривоч меёбад» [143, с.5]. Аммо дар шароити тағйироту дигаргуниҳои иҷтимоии халқи тоҷик, ки дар даҳсолаи 90 - уми қарни XX ба амал омад, на ин ки ҳаҷв ривоч ёфт, ё аслиҳаи тавоноии мубориза гардид, балки муддате аз саҳифаҳои матбуот дур шуд ва таъсири худро суст кард. Дар ҳолате, ки дар матбуоти давроии айёми бозсозӣ дар баробари дигар анвои публицистӣ, ҳаҷви матбуотӣ низ ру ба инкишоф ниҳода, ба таҳаввули шакливу мударичавӣ наздик шуда буд. Вале дар солҳои аввали соҳибистиклолии Чумхурии Тоҷикистон ҳаҷв чун танқид муддате ба ҳукми фаромӯшӣ даромада майдони матбуотро гӯё тарк намуд. Ба иборае дар замони ошубҳои дохиливатанӣ ҳаҷв мавқеи «бетарафӣ» - ро касб намуд.

Албатта, ин ҳомӯшӣ ва «бетарафӣ» сабабҳои муайяни айнӣ ва зехнӣ дошт. Ҷангҳои бемаънии ҳамватанӣ бӯҳрони иқтисодии ҷомеаро амиқтар намуда, вазъи ҷамъиятию сиёсии чумхуриро номуътадил гардонд ва он дар фазои иттилоотиву маърифатии кишвар як навъ ҳомӯширо ба вучуд овард.

Хушбахтона, баргузории сессияи сарнавиштсози 16-уми Шӯрои Олии Чумхурии Тоҷикистон даъвати 12-ум, ки

Муродов Мурод Бердиевич

рӯзҳои 18 -19 ноябри соли 1992 дар Қасри Арбоб баргузор гардид, «рахнамои таърихӣ, рахнамои сулҳу ваҳдати миллӣ ва поягузори бунёди ҷомеаи демократӣ дар кишвари мо гардид». Иҷлосияи мазкур дар таърихи халқи тоҷик нақшаи сарнавиштсозро ба ҷо овард. Вай халқу миллатро аз пошу парокандашавӣ, нобудшавӣ боздошта ба ояндаи дурахшон ҳидоят намуд. Тоҷикистони соҳибистиклол рӯз то рӯз ба маҷрои худ ворид шуда, дар ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ ва илмию фарҳангӣ дигаргуниву комёбиҳои нишонрасро ба даст овард, баҳри бунёди ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ қадамҳои устувор мегузошт. Ба ин минвол кори матбуоти даврӣ низ аз нав ҷон гирифт, нашрияҳои зиёде ба майдони матбуот омаданд ва дар саҳифаҳои онҳо аҳён – аҳён нигоштаҳои ҳаҷвӣ пайдо шудан гирифт. Ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» аз соли 1999 пайваста ҷоп мешуд. Вай анъанаи гузаштаи худро идома дода дар саҳифаи «Мушфиқӣ» - вобаста ба талаби айём маводи ҳаҷвиро ба таъб мерасонд. Ҳамчунин дар нашрияҳои «Ҷумҳурият» ва «Садои мардум» низ маводи хусусияти танқиду мазаммат дошта пайдо шуданд. Маводи ҳаҷвии ин ҷумла нашрияҳо аз ҷиҳати моҳият, мундариҷа ва шакл гуногун ва муттафарриқанд. Аммо чунин мавод аз ҷиҳати муносибат ба предмет байни худ умумият низ доранд. Дар онҳо назар ба ҳаҷву танқид пафоси ҳазлу танз бештар эҳсос мешавад, унсурҳои танқид ва ҳаҷву истехзо бо ҳазлу танз (юмор) омезиш шудааст. Аз ин рӯ, ҳаҷвияҳои матбуоти замони истиқлолро, пеш аз ҳама, аз рӯйи навъҳои танз «софдилона, ғамангез, (хандаи гириялоуд), хандаовар, ақлона, дағал, дурушт ва сиёҳ» метавон фарқ гузошт [61, с.7]. Масалан, ҳаҷвияҳои «Мушфиқӣ» ва «Адабиёт ва санъат» софдилона ва ақлона, ҳаҷвияҳои «Баҳори аҷам» хандаовар, «Тоҷикистон» ғамангез ва гоҳо дурушт мебошад. Ҳамчунин дар маводи ҳаҷвӣ ва танзии «Адабиёт ва санъат», «Баҳори

Публистистикаи ҳаҷвӣ

аҷам», «Омӯзгор», «Мушфиқӣ» чанбаи адабӣ, тарзи тасвири бадеии воқеият пурқувват бошад, дар ҳаҷвияҳои нашрияҳои дигар чун «Тоҷикистон», «Нерӯи сухан», «Рӯзи нав», «Зиндагӣ», «Чумхурият» ва ғайра чанбаи публистистӣ, инъикоси ҳақиқати воқеият барҷастатар аст. Муаллифони ҳаҷвияҳо, асосан, нафароне мебошанд, ки ба адабиёт ва суҳанофаринӣ майл доранд. Онҳо аз рӯи касбу кор, таҷриба, ҳатто маҳорат дар як зина нестанд. Дар ин қатор Салимшо Ҳалимшо, Абдурауфи Муродӣ, Ҳакималӣ Назаралӣ, Шералӣ Мӯсо, Зафар Гулом, Ашӯр Одина аз муаллифоне мебошанд, ки дар соҳаи ҳаҷв соҳибкитобанд ва ин ҷодаро як навъ равияи асосии фаъолияти эҷодии худ қарор додаанд. Ин зумра, асосан, ба эҷоди ҳаҷвӣ бадеӣ машғуланд. Аммо баъзан ба мавзӯҳои доғи рӯз низ даҳолат намуда онҳоро дар рӯхияи публистистӣ мавриди ҳаҷву истехзо қарор медиҳанд.

Муаллифони дигар чун Саидҷаъфари Абдучаббор, Абдуғаффори Абдучаббор, Дорой Диловар, Баҳодури Искандарӣ, Тоҷинисои Султонӣ, Карим Давлат, Абдуқодири Раҳим ё ба эҷоди асарҳои ҳаҷвӣ қадамҳои нахустин мегузоранд ё дар лаҳзаҳои фориг ба ин шева асар эҷод мекунанд. Зимнан дар матбуоти ин давра баъзан нигоштаҳои ҳаҷвие бо имзоҳои мустаори «камбағал», «шогирд» низ ба назар мерасад, ки аз ҳар ҷиҳат шогирдона, аммо саршори оҳанги публистистианд. Аз байни журналистон баъзан Ҷовид Муқим, Ҳуринисо Ализода ва дигарон камбудиву нуқсонҳои ҳаёти рӯзро бочуръатона дар шакли фелетону памфлет ба риштаи ҳаҷву тамасхур ва ришханд мекашанд. Аммо дар нигоштаҳои мавсуф услуби баррасӣ ва баёни ҳаҷвӣ хеле камтар аст.

Дар матбуоти даҳсолаи дуҷуми замони истиқлол ҳарчанд маводи ҳаҷвӣ танзӣ гоҳ - гоҳ ба таъб расад, баъзе нашрияҳо рубрикаҳои доимии худро доштанд. Ҷунончи дар нашрияи «Адабиёт ва санъат» саҳифаи махсуси ҳаҷвӣ «Мушфиқӣ»,

Муродов Мурод Бердиевич

дар «Бахори ачам» рубрикаи «Санги ман сад ман», «Нерӯйи сухан», «Фелетон ва памфлет» амал мекард. Дар охири солҳои 90 - и садаи ХХ «Ҷавонони Тоҷикистон» низ рубрикаи «Хуш бош» - дошт, ки зери он маводи ҳаҷвии дилхушкунанда дарҷ мегардид. Вале, мутаассифона, рубрикаҳои мазкур, ба истиснои «Мушфиқӣ» -и «Адабиёт ва санъат» умри дароз надиданд. Фаъолияти «Нерӯйи сухан» қатъ гардид, «Ҷавонони Тоҷикистон» на ин ки рубрикаи ҳаҷвӣ надорад, балки дар он матни хусусияти ҳаҷвӣ - танқидӣ доштаре мушоҳида намудан мушкил аст. Мавриди зикр аст, ки дар матбуоти даврии муосир, хусусан нашрияҳои хусусӣ аксари маводи шумораҳоро қормандони эҷодии худӣ иншо мекунанд. Ҳамқорӣ хонандагон, ба иборае «дӯстдорони матбуот» нисбатан камтар аст. Аз ин рӯ, чопи маводи ҳаҷвӣ аз қобилияту маҳорати ҳайати эҷодӣ вобаста мебошад. Чунончи Абдурауфи Муродӣ, ки қорманди «Омӯзгор» аст, бештари маводи ҳаҷвии ин нашрия ба қалами ӯ мансуб мебошад. Ё фелетону памфлетҳои «Нерӯйи сухан», асосан, маҳсули эҷоди қорманди он Ҷовид Муқим ва ё «Садои мардум» ба Хуринисо Ализода таалуқ дошт. Бинобар ин дар ҳолати аз як нашрия ба қори нашрияи дигар гузаштани журналисти ҳаҷвиянавис маводи ҳаҷвӣ низ ба он нашрия кӯч мебандад. Чунончи то ташкил намудани нашрияи ҳаҷвии «Мушфиқӣ», «Самариддин Асозода» гоҳ – гоҳ ҳаҷвияҳои худро дар нашрияҳои дигар чун «Тоҷикистон», «Ҷумҳурият» ба таъб мерасонад, аммо чун сардабири «Мушфиқӣ» интихоб шуд, бештар дар ин ҳафтанома нигоштаҳои ҳаҷвии худро дарҷ мекунад. Вақте аз ин нашрия рафт гӯё ҳаҷвро низ бо худ бурд.

Воқеан таъсиси ҳафтаномаи ҳаҷвӣ фарҳангии «Мушфиқӣ» як навъ фазои холии ҳаҷвро дар матбуоти даврии тоҷик пур кард. Шумораи нахустини «Мушфиқӣ» 25 - июни соли 2004 аз чоп баромад. Вай дар шакли матбаагии А - 3, дар ҳаҷми 16 саҳифа, бо муқоваи ранга ҳафтае 1 маротиба чоп мешуд.

«Мушфиқӣ» нашрияи хусусӣ буда, муассиси он Умед Сатторов ва сармуҳаррираш Самариддин Асозода буд. Ҳафтаномаи мазкур аз ҷиҳати шакл ва муҳтаво дар ибтидо то андозае ба маҷаллаи «Хорпуштак» - и замони истиқлол монандӣ дошт. Ин монандиро дар ҳаҷми нашрияҳо, дизайн ва мундариҷаи онҳо ҷӯстан мумкин аст. Сармуҳаррири «Мушфиқӣ» Самариддин Асозода дар паёми аввалини худ «Хандаи нахустин, салом» ишораи эҳё накардани анъанаи «Хорпуштак» - ро таъкид намуда навиштааст: «Ҳафтаномаи «Мушфиқӣ» ба шухӣ ба Ту ваъда медиҳад, ки хандаи созандаро дигарбора ба ин сарзамин бармегардонад. Ва агар мо «бачаи чайра» набошему «Хорпуштак» - и маъруфро эҳё накунем ҳам, хостаем, ки аз он маҷаллаи дилпазир ва машхур як нашрияи хеле ва хеле хубтару хандабобтар ба дасти чоп диҳем» (Мушфиқӣ, 2004, №1, 25 июн). Нашрияи «Мушфиқӣ» дар сахнаи матбуоти тоҷик ба хотири хушҳоливу фароғатии хонандагон ворид гардид. Мақсади он, ҷунончи дар аввалсухани сардабираш низ омадааст, «хандонидани хонанда» будааст. «Ман хоҳӣ нахоҳӣ туро хандондан мехоҳам». Ба ин маънӣ, маводи «Мушфиқӣ» - ро асосан, латифаву ҳаҷвияҳои хандабору лутфбор ташкил медод. «Дар олами ханда» аз рубрикаҳои ҳамешагии он буд. Мундариҷаи «Мушфиқӣ» раногранг ва доманаи ҷуғрофии матнҳо мухталиф аст. Яъне мавзӯҳои, ки дар нашрия мавриди ҳазлу танз ва лутфу зарофат қарор гирифтаанд ҳам ба ҳаёти имрӯза ҳам ба ҳаёти гузашта ва ҳам ба зиндагии хориҷиён алоқамандӣ дорад. Ҳамчунин нашрия гоҳ - гоҳ аз фаёлият тачрибаи ҳаҷвнигорони рус бо истифода аз нашрияҳои русӣ низ маводҳо чоп мекард. Ҷунончи Юрий Никулин «Биёед бихандем» (№1), «Ў не гуфтанро намедонист» (№5), Михаил Задорнов «Вағони нухум» (№5), Евгений Петрасян «Ҳаҷв зиндагиро рангину ширин месозад» (№6) ва амсоли ин.

Метавон гуфт, ки «Мушфиқӣ» дар кори ба ҳам овардани ҳаҷвнависони тоҷик заминаи хубе гардид. Дар он ҳам асарҳои ҳаҷвнависони соҳибтаҷрибаву шинохта ва ҳам нигоштаҳои ҷавонони дар ин соҳа навмашқро мушоҳида кардан мумкин аст. Вале чи дар асарҳои ҳаҷвнигорони шинохта ва чи дар нигоштаҳои ҷавонони навқалам масъалаҳои иҷтимоии доғи рӯз, ба иборае «фоҷиаи давр» камтар мавриди танқиду мазаммат қарор гирифтааст. Аз ин нигоҳ ҳаҷви «Мушфиқӣ» бештар хусусияти зарофат (юмор) - ро дорад. Аблатта, бо юмори нозук низ иллатҳои зиндагиро ифшоӣ мазаммат кардан мумкин аст. Аммо дар юмори «Мушфиқӣ» ин ҷиҳат алҳол камтар ба назар мерасад, баръакс вай майл ба бозиҳои фароғативу маърифатӣ дорад.

Дар матбуоти даврии замони мавриди назар баъзан фелетону памфлет ва луқмаро мушоҳида мекунем, аммо ин жанрҳо барои «Мушфиқӣ» бегона шудааст. Дар ин нашрия бештар латифа, нақиза ва баъзан эпиграммаро дучор омадан мумкин аст. Умуман, ҳаҷвияҳои матбуоти даврии замони истиқлол аз ҷиҳати хусусияти жанрӣ низ фарқ мекунанд. Тавре ишора шуд жанрҳои анъанавии ҳаҷви публитсистӣ: фелетон, памфлет, пародия, эпиграмма ва луқма низ дар матбуоти муосир истифода мешаванд, аммо хусусияти жанрии ин гуна матнҳо на ҳамеша ба талаботи эҷоди ин навъи асари публитсистӣ мувофиқанд (Дар ин бора дар боби дигари рисола муфассал хоҳем гуфт). Аммо баръакси ин жанри латифа, ҳамчунин ҳикоямасалҳо нисбат ба дигар жанрҳои ҳаҷвӣ дар матбуоти даврии муосир маъмул ва серистифода аст. Латифаҳои матбуотӣ аз ҷиҳати мундариҷа рангоранг мебошанд. Дар онҳо қариб ағлаби лаҳзаҳои гуногуни зиндагии омма, аз ҷумла ҳозирҷавобиву зарофатгӯии аҳли фарҳанг, адибон, сиёсатмадорон, хушгӯиҳои аҳли зариф, рафтору кирдори сарватмандон, давлатмандони хасис, нуқсонҳои

ислоҳпазири зиндагии ҳаррӯза, ҳазли содалавҳонаю дӯстонаи одамони содалавҳ, хислати сиёсати давлатдорон ва монанди ин инъикосу тасвир шудааст. Чунончи дар латифаҳои Зарф Гулом «Аз ҳаёти аҳли фарҳанг» (Ҷавонони Тоҷикистон, 2001.11.08) шӯхиви зарофатгӯии Ортиқи Қодир, дар «Аз дидаву шунида» - и Имом Назар, (Мушфиқӣ, 2004, №7), дар нигоштаҳои Самариддин Асозода «Гап - гапи соли кӯҳан» (Тоҷикистон, 2001, 27 декабр) лутфу шӯхиҳои адибони ҷавон ва журналистон ба суҷаи танз кашида шудааст. Дар ин гуна латоиф ҳарчанд маҳорати ҳаҷвнигории муаллифон эҳсос шавад, қаҳрамонон шахсҳои муайяну шинохта буда, лаҳзаҳои тасвиршаванда ҳамчун омили публистистӣ динамикаи хоси воқеияти мушаххасро, ки муаллифон мушоҳида намудаанд, таҷассум кардаанд. Баъзан дар чунин ҳаҷвияҳо шуҳию зарофат як навъ моҳияти иҷтимоӣ - замонавӣ пайдо карда, ҳолати қаҳрамон ба тарзи танқид нишон дода мешавад.

«Кунчи ҳучраи нимторик шоир Низом Қосим бо ангушташ чизе мешумурд.

- Низомуддин, пул шумурда истодаӣ? – пурсид Ортиқи Қодир.

- Баръакс, ба ҳасрат ҷавоб гардонд адиб. Корхонаҳое, ки кор мекунаму маош намегирам ҳисоб дорам».

Дар ин латифа як навъ хандаи кинояомез чиҳати паст будани сатҳи зиндагии мардум, баҳусус аҳли эҷод ва муассисаву корхонаҳое, ки низоми хуби корӣ надоранд ва коргаронро сари вақт бо маош таъмин карда наметавонанд, эҳсос мешавад. Ҳаҷвияҳои Абдурауфи Муродӣ «Мактуб аз ҷанг» (Ҷавонон Тоҷикистон, 2000. 31 март.), «Дарранда» (Баҳори аҷам, 2000, №4), «Бобарорӣ», «Ташвиши шабона» (Мушфиқӣ, 2004, №11), Абдуғаффори Абдучаббор «Порчаҳо аз резаҳикоёти падари Мирзо» (Адабиёт ва санъат, 2000, 20 октябр), «Баҳодур Искандарӣ», «Соқии доно ва ҷӯраҳои нодони ӯ» (Ҷавонони

Муродов Мурод Бердиевич

Тоҷикистон, 2000, 23 июн), Мавлоно Рачаб «Қиссаҳои кокулӣ» (Сипехр, 2000, №10), Дорой Диловар «Акаи Чалил, мӯзаи Гитлер ва занони ришдор» (Ҷавонони Тоҷикистон, 2000, 31 феврал), «Баақлӣ ба калла аст, на ба калӣ» (Ҷавонони Тоҷикистон, 2000, 14 феврал), «Самалёти одамқапаки «Акаи Чалил» (Ҷавонони Тоҷикистон, 2000, 6 май), Эмомназар Соҳиббазар «Забон кай хусусӣ мешавад» (Мушфиқӣ, 2004, №12), Э. Назаров «Одоби муошират» (Мушфиқӣ, 2004, №22) ва монанд ба инҳо ҳарчанд дар қолаби ҳикоёти хурди ҳаҷвӣ эҷод гардидаанд, аз унсуру римарқаҳои публитсисти ҳолӣ нестанд. Дар қисме аз ин ҳаҷвияҳо майнӯшиву бадмастӣ, бахиливу рашк, дурӯғу ҳарзагӯӣ, худбиниву худтаърифкунӣ ва амсоли ин ҳислатҳои бади инсонӣ дар қолаби бадеию публитсисти ҳаҷву мазаммат шуда бошад, дар қисми дигар содагӣ, ҳозирчавобӣ, умуман, ҳислату рафтори одамони начиб зарофатона нақлу тасвир мегардад. «Ҳарчанд дар чунин нигоштаҳо таассуроти тахайюли муаллифон эҳсос шавад, саҳнаи воқеаҳо аз зиндагӣ гирифта шудааст ва онҳоро дар ҳаёти воқеӣ мушоҳида кардан мумкин аст» [108, с.135]. Аз ин рӯ, метавон гуфт ки мавзӯ ва мундариҷаи бештари чунин ҳаҷвияҳо дар заминаи ҳодисаҳои воқеӣ сохта шудаанд. Ба иборае дар ин гуна матнҳои зарофатомез образи мукамал, ки ҳоси адабиёти бадеӣ аст, вучуд надорад. Чунончи дар фабулаи «Порчаҳо аз силсилаи резаҳикоёти падари Мирзо» - и Абдулғаффори Абдучаббор омада: «Падари Мирзо шахси воқеӣ, инсони басо хушзавку зарофатгӯӣ Тоҳир Қосимов ном дошта, тӯли умраш дар ноҳияи Қалъаи Хумб нозири шуъбаи маориф, раиси колхоз, комичроия, мудири фарҳанг буд. Тавассути фарзандаш Мирзо, ки бист сол инҷониб дӯстӣ дорем, ошноӣ пайдо карда аз суҳбатҳояш бархӯрдор гаштам. Ва ин лаҳзаҳо рамзи эҳтиром ба рӯҳи поки эшон аст» (Адабиёт ва санъат, 2001.-20 октябр). Аз мазмуну тарзи нигориши резаҳикояҳо низ ба осонӣ метавон

Публистистикаи ҳаҷвӣ

пайҳас намуд, ки муаллиф таассуроташро аз дидаву шунида ва суҳбатҳояш бо қаҳрамон дар гуиши зарифона ва оҳанги публистистӣ нақл кардааст. Аз зарофатгӯиву гапдонӣ ва ҳозирҷавобиҳои интеллектuali «Падари Мирзо» хонанда сабаки одаму инсонгарӣ меомӯзад.

Зарофат ва гуиши басо муассири ҳаҷвӣ дар силсилаи «Ғарбиёти акаи Ҷалил» бо маҳорати ниҳоят воло ва чаззоб ба қалам дода шудааст. Муаллиф Дорой Диловар (имзои мустаор) аз унсуру васоити ҳаҷвсоз хеле моҳирона истифода бурда, ки боиси пурқувват ва таъсирнок гардидани асар гардидааст. Дар ин силсилаҳаҷвиёт ташбеҳу монандкуниҳои тоза, монанди «надидӣ чамъият чангалай, одами хархелаи дуруғғуву ростгуш бисёрай» ё «қадаш як ваҷаб, мисли ҷӯби аловросткун қоқ» фаровон ва барҷой истифода мешавад. Умуман, агар дар ҳаҷвияҳои Дорой Диловар юмор, зарофат, ҳазлу шӯҳӣ ва хушгӯйҳои қаҳрамон (муаллиф) бештар диққати хонандаро ба худ ҷалб созад, дар нигоштаҳои Баҳодур Искандарӣ «Давлати демократиш чияй?» (Ҷавонони Тоҷикистон, 2000.- 12 май), Камбағал «Ҳазореву ҳазоре 2000 - е» (Ҷавонони Тоҷикистон, 2000.- 27 июл), Мавлон Раҷаб «Ҷонаи замин, занбуру мошин, ҳама гум, ба он кӣ зомин» (Адабиёт ва санъат, 2002.- 5 апрел), Х. Назаралӣ «Гадқиқоти муҳимтарин» (Адабиёт ва санъат, 2002.- 16 май), С. Сонӣ «Дар ғами барқ дехоти ғарқ» (Хорпуштак, 2002, август), Ҷовид Муқим «Биёед пиёдагардӣ мекунем!» (Нерӯи сухан, 2003.- 18 декабр), «Ғамхори халқ» (Нерӯи сухан, 2004.- 5 январ), Муҳиддин Идизода «Пиёда – пиёда мерам» (Нерӯи сухан, 2003.- 4 декабр), Абдурофеъ Рабиев «Афсонаи шаҳри мағозаҳо» (Мушфиқӣ, 2004, №11) ва даҳҳои дигар мақсад тариқи тамасхур, пичинг, киноя ва танқидона баён шудааст. Дар ин навъи мутун хусусиятҳои ҳаҷв – ошкор намудани камбудии ва муносибати интиқодӣ ба воқеаҳо зиёдтар ҷилвагар мешавад. Рӯҳияи матн хоҳу ноҳо

хонандаро ба эътибор додан ба мушкиливу муаммоҳо ва дуруст дарк намудани онҳо водор месозад. Яъне дар ин гурӯҳи ҳаҷвияҳо мақсади муаллифон, хандонидан ё хушҳол намудани хонанда набуда, балки як навъ танқид ва хандаи дарднокест нисбати камбудиву норасоихои рӯзгор. Дар ҳаҷвияи «Давлати демократӣ чияй?» ба моҳияту сифати ҷомеаи демократӣ сарфаҳм нарафтани баъзе шахсон ва гоҳо ба фаҳми кӯчаву ба манфиати худ шарҳ додани мақсаду мароми чунин ҷомеа ҳаҷву мазаммат гардидааст. Аз ҷиҳати хусусият ва тарзи муносибат ба мавзӯ матни мазкур ба фелетон шабоҳат дорад. Ҳаҷвияи «Ҳазореву ҳазореву 2000 - ғ» - ро метавон ба памфлет нисбат дод. Зеро дар он муаллиф беқурбшавии пули миллиро дар се марҳила ё ба ибораи худаш «дар се серия» мавриди ҳаҷву танқиди саҳт қарор медиҳад. Хусусияти хосаи ин матн боз дар он аст, ки муаллиф бо фактҳои аниқ, вақту замони муайян, меъёру мубодилаи арзӣ, муносибату рақобати асъори гуногун, ба муборизаи иқтисодӣ тоб наовардани асъори миллиро ба риштаи ҳаҷву танқид мекашад, ки боиси барҷастатар шудани рӯҳияи иҷтимоӣ, оҳанги публитсистии асар гардидааст.

Дар матбуоти замони истиқлол сол ба сол рақобати нашрияҳо зиёд мегардид, бо талаби айём ва хости гурӯҳе аз эҷодкорон нашрияҳои нав рӯйи чоп омаданд. Баъзе аз нашрияҳо ба ин рақобат тоб наоварда, майдони матбуотро тарк намуданд. 7 - уми августи соли 2003 ҳафтаномаи «Рӯзи нав» ҳамчун «Минбари озод» ба майдони матбуот дохил гардид, январи соли 2004 нашрияи «Оламу одам» чун минбари ҳамагон ба таъъ расид, моҳи марти соли 2004 нашрияи «Зиндагӣ» ва 1 сентябри соли 2005 нашрияи «Миллат» ба фаъолият шурӯъ карданд. «Рӯзи нав» дар саҳифаи 16-уми худ рубрикаи «Саҳифаи беҳтарин» - ро ташкил намуд. Дар аввал дар саҳифаи мазкур аз маводи нашрияҳои гуногун иқтибосҳо ҷой дода мешуд. Аз январи

соли 2004 «Саҳифаи бехтарин» хусусияти дигар пайдо кард. Баъдтар дар ин саҳифа на танҳо аз матнҳои нашрияҳои гуногун иқтибос, балки ба порчаҳои иқтибосшуда, луқмаҳои кинояомезу ботамасхур илова намуда чоп мекарданд. Ба тарзи кинояву пичинг, ришханду тамасхур ва баъзан ҳазлу зарофат «акси садо» додан ба порчаҳои иқтибосшуда аз матнҳои нашрияҳои гуногун ва барномаҳои васоити электронии ахбор ба саҳифа оҳанги ҳаҷву танқид медиҳад. Хусусияти ҳаҷвӣ - танқидии «Саҳифаи бехтарин» - ро бо чунин омилҳо метавон мушаххас намуд:

а) Норасоӣҳои услубиву имлоӣ ва фикриву мантиқӣ доштани иқтибосҳо;

б) Ба тарзи кинояву пичинг ифода шудани «ҷавобияҳо»;

в) Тобиши замонавӣ ё ба камбудии ҳаёти рӯзмарра мувофиқ кунонидани «акси садо»;

г) Аз унсурҳои ҳаҷву истехзо, ҳамчунин ҳазлу зарофат ва оҳанги шӯҳӣ зиёдтар истифода бурдан;

д) Вобаста ба моҳият ва мақсади иқтибос (фикри гӯянда) ба он сарлавҳаи зермазмун гузоштан.

Албатта, тамоми порчаҳои иқтибосшуда ва ҷавобияҳои «Саҳифаи бехтарин» чунин хусусиятро молик нестанд. Аммо дар аксарияти онҳо оҳанги киноя, ҳаҷву танқид ва ҳазлу зарофатро эҳсос намудан мумкин аст. Барои исботи назар аз нигоштаҳои «Саҳифаи бехтарин», ки ба омилҳои фавқулзикр мувофиқат мекунанд, намунаҳо меорем:

а) «Хулосаи бехтарин»

Аз баромади Гулруҳсор дар маросими истиқболи Бозор Собир дар Иттифоқи нависандагон.

«Чун Бозор Собир баргашт, ин маъноӣ онро дорад, ки ба Тоҷикистон сулҳ бебозгашт омад».

Вале мо шунидем, ки Бозор муваққатан омадааст. Агар рафтӣ ҳам, сулҳро аз мо мабар устод! (Р.Н. 2004.- 8 январ).

ё

«Симои бехтарин»

Аз эълони ТВТ, барномаи «Ахбор»

Шахсоне, ки симои зебо, нутқи равон, маҳорати сенариянависӣ ва коргардонӣ дошта бошанд, метавонанд ҳар рӯз аз соати 10.00 то соати 17.00 ба мудирияти ТВТ... муроҷиат наоянд.

...агар симои зебо, нутқи равон... надошта бошанду маҳорати сенариянависӣ дошта бошанд? (Р.Н.2004.- 8 июл).

б) «Ҳизби бехтарин»

Мираҳмади Амиришо «Одаму олам», №10

Шогирдону мухлисон ва ҳаводорони устод Бозор Собир бо ифтихор исбот мекарданд: ӯ ягона шоири замони шӯравист, ки дар эҷодиёти беш аз сисолааш аққалан як мисраъ ба ҳизби коммунисту доҳиёни он набахшидааст.

Аммо ҳозир хушомад мекунад. Шояд медонед, ки ақли кӣ дер меояд? (Р.Н. 2004.- 10 июл).

в) «Ғорати бехтарин»

Аз сӯҳбати Рухиона Мирзошарипова бо Ҷамшиед Усмонов.

«Азия-плюс» №26

Мо бояд озод бошем ва тобеи ҳеч кас нагардем. Ман чунин меҳисобам, ки маҳорат метавонад новобаста аз ягон чиз худро амалӣ гардонад. Маро дуруст фаҳмед, ман фикр мекунам, ки агар қалб хоҳиши филмбардориро дошта бошаду лекин пул набошад, рав бонкро ғорат бикуну филмбардорӣ намо. Ҳеч чиз набояд туро боздорад. Ин мавқеи ман аст.

Шумо дар Олмон зиндагӣ карда, чунин мегӯед. Дар Тоҷикистон ҳамин, ки бонкро ғорат карданд, ҳатман кӯшиш мекунанд, ки дар Олмон дар ҳамсоиягии шумо хона харида, ба он ҷо кӯч банданд (Р.Н. 2004.- 8 июл).

г) Шаби бехтарин

Субҳ ҷойи шабро иваз намуда, лекин арӯсу домод ҳанӯз хоб буданд. Падару модари Диловар рӯйи хавли келини чаққонашонро надида ҳайрон шуданд.

Келинамон ҳар субҳ аз хоб барвақт бедор шуда баъди рубучин ноништаро тайёр менамуд - ку?, ба завҷааш нигариста гуфт падар.

Хайр ҳеҷ гап не. Арусу домоди нав, шояд шаб то дергоҳ суҳбат карда шишта бошанд, шавҳарашро дилпур намуд модари Диловар («Мухббат ва оила», №17, 13 феввали соли 2004.).

Мабодо бегоҳи чумъа набуд-ку? (Р.Н. 2004.- 19 феврал).

Тавре аз муҳтавои порчаҳои иқтибосшуда бармеояд дар ҳамаи онҳо оҳанги ҳаҷву зарофат, ҳатто пичингу киноя мушоҳида мешавад. Мутолиаи онҳо воқеан хонандаро ба ханда меорад, аммо он ханда на хушхолкунанда, балки хандаи аламовар, захрханда аст. Чунончи:

«Чанги бехтарин»

«Заводҳои то як андоза «чиддӣ» - ро ба монанди Тоҷикагрегат, Текстилмаш, Заводи Трансформаторбарорӣ, Торгмаш ва амсоли онро солҳои чанги ҷаҳонии дувум ба ин ҷо кӯчонида буданд» (Исматулло Нусратзода, Саидакрам Давлатзода «Нерӯи сухан», №14, 1 апрели соли 2004).

...ва айёми чанги шаҳрвандӣ боз ба ватанашон бурданд (Р.Н. 2004.- 8 апрел).

Дар «Саҳифаи бехтарин» тазод мавқеи муҳим дорад. Маҳз бо анғезаи хилофи фикр оҳанги танқидӣ ва ҳаҷву зарофати маводи саҳифа пурқувват гардидааст. Аммо ихтилофи фикру назар гоҳо ҳолисона («Рутбаи бехтарин», 19 феврал, «Кумитаи бехтарин», 5 август), баъзе бо киноя («Рӯёнандаи бехтарин»),

чо – чо бо тамасхуру мазаммат («Хизби бехтарин», 10 июн, «Тоҷикбачаҳои бехтарин», 8 июл) ва аҳён – аҳён бо шӯхию лутф («Чойи бехтарин», 9 апрел, «Раиси бехтарин», 20 май) шакл мегирад. Вобаста ба чунин хусусият маводи «Саҳифаи бехтарин» унсурҳои жанрҳои ҳаҷви публитсистӣ, бахусус лукмаву пародияро дар худ чой додаанд, ки дар ин хусус боби дигари рисола муфассалтар хоҳем андеша ронд.

Тавре ишора шуд, соли 2004 як муддат нашрияи «Оламу одам» фаъолият дошт. Ин нашрия низ саҳифаи ҳаҷвии худро бо унвони «Занақои лаби об гуфтанд...» ташкил намуд. Дар ин саҳифа камбудииҳои зиндагӣ, хислати номатлуби шахсони алоҳида, каму кистииҳои муассисаҳои муайян дар шакли овоза, вале бо оҳанги ҳаҷву зарофат баррасӣ шудаанд. Агар, дар «Саҳифаи бехтарин» - и «Рӯзи нав» тобиши сиёсӣ мавқеи намоён дошта бошад, дар саҳифаи «Занақои лаби об гуфтанд...» - и «Оламу одам» рӯхияи иҷтимоии овозаҳо бештар дарк мешавад.

Ҳамин тавр, аз омӯзиш ва таҳлили умумӣ метавон натиҷа баровард, ки дар матбуоти даҳсолаи аввали замони истиқлоли тоҷик ҳаҷви публитсистӣ то андозае моҳияти худро дигар намудаду, мавқеи собиқаи худро аз даст додааст. Вале ин маъноеро надорад, ки дар саҳифаҳои нашрияҳои алоҳида маводи ҳаҷвӣ ба назар нарасанд. Рубрикаву саҳифаҳои алоҳидаи ҳаҷвии нашрияҳои мухталиф, таъсиси нашрияҳои ҳаҷвӣ, ташкил намудани барномаҳои махсуси ҳаҷвӣ дар воситаҳои электронии ахбор чун «Лаҳзаҳои гуворо», «Як майда», «Як пиёла чой», «Гӯям ё нагӯям» (ТВТ) гувоҳи он аст, ки ҳаҷву танз дар ҳар даври замон ҳамзамону ҳамқадами инсонҳо будааст. Матнҳои хусусияти ҳаҷву зарофатдоштаи матбуоти имрӯзаи тоҷикро бо ду хислат метавон аз якдигар чудо намуд:

- а) Матнҳое, ки хислати зарофат, хӯшгӯӣ ва маърифатӣ доранд;
- б) Матнҳое, ки моҳиятан танқиду тамасхур буда нуқсонҳои зиндагиро ошкору мазаммат мекунанд.

Публистистикаи ҳаҷвӣ

Умуман, дар матбуоти даврии даҳсолаи аввали замони истиқлол ошқору ифшо ва танқиду мазаммати баъзе аз камбудиву нуқсонҳои зиндагӣ, ахлоқи зишт ва номатлуби аҳли ҷомеа, ҳамчунин ҳазлу зарофати лаҳзаҳои гуворои ҳаёти муосир ба назар расад ҳам, кам андар кам аст. Ва на дар ҳамаи чунин мавод интихоби дурусти мавзӯ, объекти ҳаҷвӣ ва ориши сухан эҳсос мешавад. Вақти он расида, ки ҳаҷвнигорони мо ба мавзӯҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ, маишӣ ва истеҳсолий бештар таваҷҷуҳ намуда, бо асарҳои ҳаҷвии худ камбудиву норасоҳои зиндагиро некбинона фош созанд ва ба ин минвол ҳам дар пешрафт ва ободиву беҳбудии ҳаёти иҷтимоӣ саҳм гузоранд ва ҳам ба болобурди завқи эстетикӣ ва маънавии мардум мусоидат кунанд.

РАНГОРАНГИИ ЖАНРӢ ДАР ҲАҚВИ ПУБЛИТСИСТИИ ТОЧИК

Масъалаи жанр, моҳият, муқаррарот ва навъҳои он дар адабиётшиносӣ, ҳамчунин публитсистикашиносӣ қазияи нав набошад ҳам, андешаҳои назариячиён дар ин хусус низ яқин нест. Адабиётшиноси машҳури шӯравӣ Л. И. Тимофеев «жанрро ба мафҳуми навъ, намуд, масалан эпос, лирика ва драма» [154, с.354] шарҳ медиҳад. Адабиётшиноси тоҷик Р. Мусулмонқулов жанрро ба шарҳи мафҳуми навъ мувофиқат мекунад [111, с. 5, 27]. Ва боз ҳамин муҳаққиқ дар китоби худ «Назарияи адабиёт» (1990) доир ба шарҳи мафҳуми жанр таърифи Н. Т. Коллаковаро ёдрас мешавад. Мувофиқи таърифи Н. Т. Коллакова жанр «типи таърихан ташаккулгардидаи қолаби бадеист, ки функсияи муайяни иҷтимоии ҳамин навъи санъат тақозо намудааст ва мутобиқи рӯҳи мазмун сурат гирифтааст. Ҳамин тавр, баъзе аз адабиётшиносон аломатҳои асосии муаянкунандаи жанрро дар андоза ва хусусияти мавзӯӣ медонанд, ки пайдо шудани мафҳумҳои жанрии чун повести қаҳрамонӣ, романи маишӣ, очерки сафарӣ, ҳикояи воқеӣ ва ғайра аз ин ҷо сар зада. Дигарон боварӣ доранд, ки асоси муайянкунандаи жанр аломатҳои бадеӣ - ғоявӣ махсусияти баён, тафсияи ғоявӣ - эмотсионалии тасвир ва монанди ин мебошад.

Ақидаи дуҷумлӣ нисбатан асосноктар аст. Масалан, повести қаҳрамонӣ як навъи жанри повест, романи иҷтимоӣ – навъи роман аст, аммо памфлет жанри ғошқунандаи адабиёт ва публитсистика ба ҳисоб меравад. Ба ин маънӣ, аломати асосии муаянкунандаи жанр тип ва характер мебошад, ки маҳз ин

Публицистикаи ҳаҷвӣ

ду мафҳум зарурияти ба навъҳои алоҳида ҷудо намудани жанрҳоро ба миён меорад.

Ҳар гуна соҳаи фаъолияти эҷодӣ дорои шакли анвои хоси худ аст. Аз ҷумла, публицистика ва ҳаҷви публицистӣ. Зимнан нисбати жанр ё соҳаи махсуси фаъолияти эҷодӣ - публицистика будани ҳаҷв низ миёни адабиётшиносону публицистон андешаҳо мухталиф аст. Чунончи адабиётшинос Ю. Бобоев публицистикаро ба очерк наздик дониста менависад: «Публицистика ҳамчун як жанри насри адабӣ, асосан, мавзӯҳои зарури замонавиро, ки ба воқеаҳои ҷамъиятиву сиёсӣ дахлдоранд, мавриди муҳокимаву муҳоҳиса қарор медиҳад» [30, с. 62]. Мафҳуми моҳияти жанр низ «барои баъзеҳо навъи адабиёти бадеӣ, барои гурӯҳи дигар - яке аз василаҳои инъикоси воқеият» аст [55, С. 341-342]. Аммо ҳаҷви публицистӣ дар сурате ифода мешавад, ки ягон жанр аст. Муҳаққиқони публицистика таърифи жанро чунин тафсил намудаанд: «шаклҳои устувори инъикоси ҳаёти воқеӣ, ки моҳиятан ва аз ҷиҳати сохт аломатҳои такроршавандадоранд» [151, с. 202]. Дар пайравии таърифи мазкур метавон хулоса кард, ки моҳияти жанри публицистӣ ҳамчунин ҳаҷвӣ шакли устувор, мундариҷаи муайяни фарогирандаи воқеаи мушаххас ва муносибати муаллиф нисбати мавзӯ аст. Аз як тараф, муқаррар намудани мақсади ҳалли ин ё он масъала интихоби жанро муайян меомояд, аз сӯи дигар, хусусиятҳои субъективии таҳлилу тасвир, факт, ҷаҳонбинӣ ва махсусияти фардӣ - психологии шахсияти журналист муқаррароти жанрои публицистиро мушаххас мегардонад.

Жанрҳои журналистика, асосан, аз рӯи се ҷузъиёти муҳим гурӯҳбандӣ мешаванд:

- а) иттилоъдиҳӣ аз навгонӣ ё қазияи бавучудомада;
- б) шарҳу маънидоди ҷузъиёт ва ҳолати воқеият;
- в) усулҳои таъсири эмотсионалӣ ба аудитория» [121, с.138].

Усулҳои таъсири эмотсионалӣ ба аудитория тариқи ду оилаи жанрҳо ба роҳ монда мешавад:

а) жанрҳои публитсистиї - бадеї;

в) жанрҳои публитсистиї ҳаҷвӣ;

Бояд гуфт, ки ҳарчанд аксари муҳаққиқони публитсистика ва муаллифони китобҳои дарсӣ чун Л. Е. Кройчик, А. А. Тертычный ва дигарон жанрҳои мазкурро ба як гурӯҳ дохил намудаанд, аммо моҳиятан жанрҳои публитсистиї-бадеї ва публитсистиї - ҳаҷвӣ байни худ фарқ доранд. Аввалан, дар жанрҳои гурӯҳи дуҷумлаи ҳаҷвӣ унсурҳои типӣ ва бадеӣ ҳос аст. Яъне бадеият дар либоси ҳаҷв ифода мегардад, баъдан объекти инъикосу тасвир ва мақсади ин гурӯҳи жанрҳо яқхела нест. Агар дар жанрҳои лавҳаву очерк, асосан, ҷиҳатҳои мусбати ҳаёти воқеӣ инъикосу тасвир шавад, объект ва предмети жанрҳои публитсистиї ҳаҷвӣ камбудиву норасоӣҳои рӯзгор, ҳислату рафтори номатлуби ашхоси алоҳида, умуман ҷиҳатҳои манфии ҳаёти воқеӣ мебошад.

Таҷрибаи эҷоди бадеӣ ва публитсистиї нишон медиҳад, ки ошкор сохтани камбудиву нуқсонҳои иҷтимоӣ, ҳамчунин фош намудани ҳислату рафтори номатлуби ашхоси алоҳида, аз як тараф, ба афкори умум таъсири муфид мерасонад, аз ҷониби дигар, дар пешрафту инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ бетаъсир намеонад. Зеро дар асари ҳаҷвӣ ҳар гуна камбудиву норасоӣҳои иҷтимоӣ ё шахсони алоҳида ба манфиати ҷимояи адолати иҷтимоӣ ва беҳбудии зиндагӣ инъикосу тасвир мешавад.

Хусусияти жанрҳои ҳаҷви публитсистиї дар он аст, ки дар ин гуна осор ҳаҷв, танз, ҳазл ва киноя аносири асосӣ буда, дар асар чун омили баҳаракатдоранда амал мекунанд. Ба таъбири Я. Элсберг «комилу пурмазмун будани зарофату киноя аз аломатҳои муҳимтарини фарқсозии асарҳои ҳаҷвӣ ба ҳисоб меравад» [176, с.25]. Аммо истифода ва мавқеи ин аломатҳои муҳимтарин дар ҳаҷви бадеӣ ва ҳаҷви публитсистиї як хел нест. Дар ҳаҷви бадеӣ ин аносир беаҳдуд ва пурғано метавонад истифода шавад, вале чунин имконият ва бартарӣ дар ҳаҷви публитсистиї на танҳо вуҷуд надорад, балки ҳос нест.

Публицистикаи ҳаҷвӣ

Чун ишора шуд, ҳаҷви бадеӣ шакли алоҳидаву махсуси жанрӣ надорад. Яъне ин гуна осор метавонад дар қолаби жанрҳои гуногуни бадеӣ эҷод гарданд ва ё шакл гиранд. Ба мисол афсона метавонад ҳаҷвӣ бошад ва фалсафӣ ё иҷтимоӣ ё сирф бадеӣ. Ҳамчунин қисса, достон, ғазал, китъа, суруд ва ғайра метавонад пурра ҳаҷвӣ бошад ё бадеӣ. Яъне дар ҳаҷви бадеӣ образнокӣ ҷиҳати хос аст ва воситаҳои асосии ҳаҷвсоз чун омилҳои ёрирасон ва характернок ин ҷиҳати ҳаҷвро пурра мегардонанд. Дар ҳаҷви публицистӣ ҷиҳати хос воқеият ва ҳақиқат буда образнокӣ ва воситаҳои ҳаҷвсоз чун василаи инъикоси ин воқеият истифода мешаванд. Ин аст, ки муҳаққиқони адабиёт ҳақиқатро ба воқеиву бадеӣ ихтисос додаанд. «Ҳақиқати бадеӣ дар пояи ҳақиқати воқеӣ бунёд меёбад, вале ин ду мафҳум як маъниро ифода наменамоянд», навиштааст Р.Муслмонқулов. Ҳақиқати воқеӣ гуфта ҳодисаю ҳолат, ашёву мулоқот ва амсоли онро гуфтаанд, ки воқеан ҳам мавҷуд будаанд ва ё мавҷуд хоҳанд буд. Ҳақиқати бадеӣ бошад мундариҷаи ғоявиест, ки тавассути образ дар асар ифода меёбад.

Агар адиб, санъаткор ҳақиқати бадеиро дар заминаи ҳақиқати воқеӣ тавассути таҳайюли худ эҷод кунад, публицист ҳақиқати воқеиро дар доираи муайян таҳлил намуда, баҳри муассир гардонидани фикру муносибати худ, хусни тавачҷуҳ ва ё нафрат ба он аз аносири воқеияти бадеӣ кор мегирад. Публицист мисли санъаткор имкон ва ҳуқуқ надорад, ки ҳақиқатро аз будаи зиёд нишон диҳад. Аммо дар санъат ин амал қонуниятҳои доимист. Дар ин маврид А. М. Горкий тавҷеҳи аҷиб ва хеле хуб додааст: «Санъат ният дорад хубро аз будаи зиёд нишон диҳад, то хуб хубтар бошад ва бадро – душману маслуққунандаи одамро аз будаи зиёд нишон медиҳад, то нафратро бедор кунаду иродаеро афрӯзад, ки айбу қабохати офаридаи зиндагии меҷанин ҳарису зиштро барҳам мезанад. Санъат дар зоти худ аз ду мубориза иборат аст: тарафдор ё муқобил. Санъат бетараф нест ва нахоҳад буд, зеро инсон

аппарати суратгирӣ нест, воқеиятро «инъикос» наменамояд, балки ё тасдиқ мекунад ва ё тағйир медиҳад, хароб ё обод мекунад» [45, с. 251-252].

Ҳаҷв низ хоҳ бадеӣ аст, хоҳ публитсистӣ инъикоси механикии воқеят набуда, балки як навъ таҳлили ҳодиса, ҳолат, масъала ва ба ин тариқа бозгӯкунандаи муносибати муаллиф ба предмети мазамматшаванда аст. Аз ин рӯ, бештари осори ҳаҷви бадеӣ аз ҷиҳати таҳлил, арзиш ва муносибат ба ҳақиқат ба публитсистика алоқаманданд. Бахусус осори ҳаҷвие, ки дар матбуоти даврӣ инъикос мешаванд, ҳарчанд аз ҷиҳати мақсаду маром, банду баст ва шакли эҷодӣ як хел нестанд, рӯҳияи публитсистӣ дар онҳо зиёдтар эҳсос мешавад. Бо вучуди ин ҳаҷви бадеӣ ва ҳаҷви санъати рассомиро, ки дар матбуот баробари ҳаҷви публитсистӣ истифода мешавад, фарқ бояд кард. Хусусияти ҳаҷви бадеӣ дар мавҷудияти образ, тахайюл ва фантазия аст. Махсусияти ҳаҷви санъати рассомӣ дар маҳорати тасвир ва мувофиқати шаклу мазмун ифода мешавад. Хусусияти ҳаҷви публитсистӣ бошад дар воқеӣ ва ҳаётӣ будани объекти инъикосу тасвир аст, ки нигорандагони онҳо «ба воқеа ва одамони мушаххас сару кор доранд, ба чараёни зиндагии иҷтимоӣ тавбаъ мебошанд, персонажи онҳоро дидан, ҳамроҳашон муколама кардан мумкин аст» (58, с.145). Ҳаҷви публитсистӣ ҳарчанд навъи тозаӣ адабиёт аст, аммо ҳамеша бо адибон будааст ва бо мурури замон он сифатан инкишоф ёфта ба соҳаи алоҳидаи эҷод мубаддал гардидааст. Пайдоиши матбуот ва инкишофи он, боиси ташаккули жанрҳои ҳаҷвии публитсистӣ чун: фелетон, памфлет, пародия, лукма, эпиграмма ва ғайра гардид ва ҳамчунин ин равандро нисбатан тезонид.

Ҳаҷви публитсистӣ дар иртибот ба воқеаҳои замон, сиёсати даврон бештар дар жанрҳои фелетону памфлет ва пародияву эпиграмма инкишоф кардааст. Ин ва дигар жанрҳои ҳаҷви публитсистӣ ҳарчанд шомили як гурӯҳанд, аммо ҳар кадоме хусусияти хоси худро дорад ва таносуби воқеият ва бадеият дар

онҳо яқсон нест. Бо мақсади муайян кардани чунин хусусият ва дигар қазияҳои марбут ба ин ҷидомаи таҳқиқро дар фаслҳои алоҳида баррасӣ менамоем.

III.1. Баъзе прблемаҳои образи бадеӣ ва типикунони воқеият

Масъалаи образ солиёни дароз мавриди баҳси адабиётшиносони шӯравӣ, аз ҷумла тоҷик қарор дошт. Ҳақиқати бебаҳс он шуда, ки «образ – тасвири конкрет ва дар айни замон умумиятдодашудаи манзараҳои ҳаёти инсонист, тавассути таҳайул эҷод шудааст ва дорои арзиши эстетикӣ мебошад» [154, с.55]. Образ бешубҳа бозгӯкунандаи моҳияти ҳаёт аст. Аммо моҳияти ҳаёт дар адабиёти бадеӣ ва публицистика як хел тасвир ва ё бозгӯ намешавад. Чунин рангорангии инъикос ва тасвири ҳаёт боиси ба вучуд омадани образи адабӣ ва публицистӣ гардидааст.

Доир ба махсусияти образи публицистӣ дар мавриди гуногун Е. Н. Прохоров, Л. И. Колашников, Н. С. Кожурова, А. Н. Горбунов, Г.А. Беленовская, В.И. Вакуров, Г. С. Мельник, А. Н. Тепляшина, А. Саъдуллоев ва дигарон андеша рондаанд. Ин зумра ва дигарон образнокиро аз публицистика дур наангоштаанд. Хусусан дар матнҳои публицистию бадеӣ унсурҳои образи бадеӣ бисёртар ба назар мерасад. «Махсусияти публицистика фақат баёнгари он нест, ки вай образи мафҳуми образнокиро фаро гирад - менависад А. Саъдуллоев, балки он низ ҳам ҳаст, ки предмети ҳоси худро дорад, дорои ҳоси образҳо буда, функсияи ҳосаеро ба ҷо меорад» [136, с.47]. Сохтори ҳоси образҳо дар публицистика барои нисбатан васеъ, муассир ва гуворо инъикосу тасвир намудани масъалаҳои муҳимми рӯз истифода мешавад. Аммо бояд донист, ки на ҳама воқеаву зухурот ё масъалаҳои

муҳимми рӯз ба тасвири образнок зарурат доранд, ё хос ҳастанд. Дар ҳаёт бештар ҳодисаҳои руҳ медиҳанд, ки бо хусусиятҳои умумӣ, такроршаванда, аҳамияти ахлоқӣ - сиёсӣ дошташон фарқ мекунанд. Рӯзноманигорон кӯшиш менамоянд ҷомеаро аз чунин зуҳуроти такроршаванда огоҳ намоянд. Барои ин мақсад онҳо чунин ҳаводис ва шахсонро ҷӯё мешаванд ва бо фаҳму идроки худ сурати онро тасаввур менамоянд, ба онҳо баҳо медиҳанд, муҳтавоашро муайян мекунанд, ба ин минвол ҳисси тафоҳум ё нафратро ба объекти тасвир ҳосил менамоянд. Ҳарчанд чунин муносибат дар бештари матнҳои публицистӣ мушоҳида мешавад, аммо образи бадеӣ, асосан, хоси жанрҳои публицистӣ - бадеӣ: лавҳаву очерк, фелетону памфлет, пародияву эпиграмма, лукмаву латифа мебошад. Дар муқоиса бо унсурҳои тасвириоз образи бадеӣ ҳамеша маҳсули тафаккури эҷодӣ ва таассуроти муаллиф аст ва он ҳангоми бархӯрди субъекту объект ва муносибати ҳарду ба амал меояд.

Маълум аст, ки жанрҳои ҳаҷвӣ публицистӣ, аз як тараф, ба қонуниятҳои умумии адабиёт ва публицистика тобеш мебошанд, аз сӯйи дигар, характери хоси худро доранд. Аз ин рӯ, онҳо аз жанрҳои дигар, асосан, бо характери худ фарқ мекунанд. Дар таърихи матбуоти даврии тоҷик мақолаҳои зиёдеро дучор меоем, ки саршори хусусияти танқидианд, аммо аз рӯйи моҳият чунин мутун ҳеҷ гоҳ маводи ҳаҷвӣ буда наметавонанд. Масалан мақолаи Мирзо Чалол Юсуфзода «Фелетун дар хусуси забон»-ро бо вучуди фелетон ном гирифтаниш ба ин жанр мансуб донишман дуруст нест. Ё мақолаҳои С. Ализода «Инглисҳо ва дунёи ислом», «Ҳайкали истибдоди Бухоро сарнагун шуд» (Шуълаи инқилоб, 1920, № 40)-ро, ки дар рӯҳияи танқидӣ навишта шудаанд, наметавон фелетон ё дигар жанри публицистии ҳаҷвӣ номид. Ҳамин тавр, жанрҳои ҳаҷвӣ аз мухбирнома, мақола, нигориш, очерки танқидӣ бо характери худ фарқ мекунанд.

Публицистикаи ҳаҷвӣ

Моҳияти асарҳои публицистии ҳаҷвӣ дар он буда, ки муаллиф тариқи таҳлили ҳаҷвӣ фактҳои манфӣ ва зухуроти муайяни типиро ошкор мекунад. Таҳлили ҳаҷвӣ бо вазифаҳои публицистии бо ин ё он жанри ҳаҷвӣ мувофиқ гардонидашуда айбу иллатҳои шахсӣ ва ҷамъиятии персонажҳои алоҳида, ҷамчунин воқеияти мушаххасро ҳадафи танқид қарор дода ба зерӣ тозиёнаи масхараву истехзо ва мазаммату ришханд мегирад. Шартӣ зарурии ҳаҷви воқеӣ дар он аст, ки бояд хонанда ғайр аз объекти ҳаҷву танқид идеали эҷодкорро ба худ тасаввур карда тавонад. Ҷамчунин муболиғаву иғроқ ва дигар воситаҳои ҳаҷвсоз дар ҷараёни типсозӣ ва образфарӣ, аз як тараф, ба воқеа тобиши «зиштрӯӣ ва хунукбашарӣ» бахшида тавонанд, аз ҷониби дигар, ба комилан дигаргун шудани образи аслии воқеа бояд ҳалал нарасонанд. Табиист, ки дар публицистика амсоли адабиёт воқеияти иҷтимоӣ тавассути донишу таҷриба, тавоноиву маҳорат ва интуицияи эҷодкор, аз як тараф, маърифат мешавад, аз сӯйи дигар, ба образи дуҷум мубаддал мегардад. Ба ибораи дигар, маърифати адекватии воқеияти иҷтимоӣ тақозо менамояд, ки эҷодкор дар ҷараёни таҳлил аз ғановати маънавиёти субъективӣ фаровон истифода барад. Дар ин ҳолат воқеияти мушаххас, факту арқоми муайян дар асар то андозае рангу таровати дигар пайдо намуда ҷиҳати ҷолибӣ ва таъсирнокии он қавӣ мегардад. Чунин табиат дар журналистика ба кулли жанрҳои публицистию бадеӣ хос бошад ҳам, дар жанрҳои публицистии ҳаҷвӣ аз талаботи аслиӣ ва ҳамешагӣ ба ҳисоб меравад, зеро объекти ҳаҷв, хоса ҳаҷви публицистӣ ҳамеша воқеа ва ё амалҳои нохуш, номатлуб, аммо ислохталаб, тарбиятхоҳ мебошад. Аз ин рӯ, ифшоӣ чунин омилҳо, таҳлилу баррасӣ ва тавлиди ҳисси пушаймонӣ ва ислоххоҳӣ дар қалби мазамматшаванда танҳо тариқи корбурди воситаҳои образфарӣ ва типсозӣ метавонад ба даст ояд. Ин аст, ки ҳар гуна асари ҳаҷвӣ дорои се ҷанба: публицистӣ, бадеӣ ва ҳаҷвӣ мебошад. Ин се қисмат аз ҳамдигар ҷудо

набуда, балки ҳар кадоми онҳо чун узви чудонашаванда дар омехтагӣ қарор доранд ва танҳо бархӯрдории баробар аз онҳо метавонад хусусияти ин ё он жанри ҳаҷвиро пурра гардонад. Маҳз чунин ҷиҳат ва махсусият собит месозад, ки жанрҳои ҳаҷвӣ принсипан ба дигар жанрҳои матбуот монанд нестанд. Ба иборае жанрҳои ҳаҷвӣ чун фелетон, памфлет, пародия ва ғайра хусусияти синкретикӣ доранд. Аммо бояд тазаққур дод, ки ин жанрҳо аз рӯйи ҳислат ва ҳадаф, асосан, ба ҳам алоқаманд бошанд ҳам, предмети таҳқиқ ва тарзи танқиду мазаммат дар ҳар гуна аз ин жанрҳо гуногун аст.

Маълум аст, ки эҷоди журналистӣ ба фаъолияти рӯҳӣ - амалии инсон алоқаманд буда, ҳадафи он, пеш аз ҳама, дар ҷараёни ташкили маҳсулоти ахборӣ зуҳур меёбад. Аммо ташкили маҳсулоти ахборӣ низ ба шакли механикӣ сурат нагирифта аз аломатҳои тасаввур ва тахайюл баҳраманд аст. Маҳз чунин хусусият эҷоди адабӣ ва рӯзноманигориро ба ҳам наздик мегардонад. Ин аст, ки ҳамеша рӯзноманигориро бо адабиёт алоқаманд медонанд. Аммо монандии ин ду навъи эҷодро ба усулҳои инъикоси воқеият начуста дар табиати навъи эҷод муайян кардаанд. Ба ибораи М. Горький барои адиб «санъати эҷоди бадеӣ, санъати ташкили характер ва типҳо» [44, с.468] муҳим бошад, барои рӯзноманигор ин санъат дар махсусияти аз худ намудани замони иҷтимоӣ, ки дар он «инъикоси масъалаҳои «доғи рӯз», таърихи муосир, тарҷеъ ва пешомади фаъолияти ҳаёти инсон, ки ба аҳамияти муҳими иҷтимоӣ молик аст» (Щудря Н. Н. Эстетические особенности публицистического творчества: Авт. канд. дисс. Киев, 1985, с.7) таҳассус мегардад. Чи дар эҷоди бадеӣ ва чи дар эҷоди публицистӣ ҳангоми муносибати гуногун намудан дар дарки олами иҷтимоӣ метавон қонуниятҳои умумиро, ки ба ташкили матн алоқаманданд, пайдо кард. Хануз М. Бахтин қайд карда буд, ки барои муайян кардани матн чун баёни мақсад ду лаҳза мавҷуд аст: «мазмун ва амали сохтани он. Алоқои

байниҳамдигарии динамикии ин лаҳзаҳо дар муборизаи онҳо барои муайян кардани матн ифода мегардад» [27, с. 298]. Ҳангоми таҷассуми мазмуни асари тавлидшаванда шахс дар эҷоди бадеӣ, ки яке аз омилҳои рангорангии ҷараёни тарҳрезии воқеият аст, шомил мегардад. Аз ин рӯ, дар ҳар гуна асари адабӣ ва публистистӣ метавон дар як вақт тарҳи ду объект-зӯхуроти воқеӣ ва шахсияти муаллифро тасаввур намуд. Ҳамчунин дар жанрҳои публистистии ҳаҷвӣ шахсияти муаллиф ҳамеша намудор мегардад. Аммо дар ин жанрҳо, бахусус дар фелетон ва памфлет омили асосӣ рӯи публистистӣ мебошад. «Фактҳо, ҳодиса ва зӯхуроти воқеияти иҷтимоӣ, аз як тараф, тасвир мегарданд, таҳлили ҳаҷвӣ мешаванд, аз ҷониби дигар, онҳо дар шакли образҳои бадеӣ таҷассум меёбанд, бо қонуниятҳои образи бадеӣ коркард мешаванд» - менависад А. Саидов [131, с.22]. Дар баробари ин дар фелетону памфлет ва дигар жанрҳои образи ҳаҷвӣ бо рӯҳияи иҷтимоӣ комил ва бо мушаххасоти ғоявӣ амалӣ мегардад. Чунин табиати жанрҳои публистистии ҳаҷвӣ масъалаи ҷолибият ва таъсириро тақозо менамояд. Маҳз ҳадафи таъсир ба тафаккури хонанда талаби корбурд аз омилҳои таъсири психологӣ – тасаввур ва тахайюлро ба миён меорад. Аммо дар муқоиса бо адабиёт, ки тахайюл дар ташкили образи бадеӣ нақши аввалиндарачаро мебозад, дар фаъолияти публистистӣ вай вазифаҳои муайянро иҷро менамояд: аввалан барои амиқ ва доманадор гардонидани андешаҳо мусоидат мекунад, баъдан дар фаҳмиши пешакии натиҷаҳои масъалаҳои баррасишаванда ёрӣ мерасонад, солисан чун эҷоди бадеӣ дар ташкили образҳо иштирок менамояд. Дар эҷоди ҳаҷви публистистӣ ҳамаи ин вазифаҳо дар мавридҳои муайян истифода мешавад. Ҳаҷвнигорони тоҷик тахайюлро бо тамоми паҳлуҳояш корбурд шуда бошанд ҳам, дар нигоштаҳои эшон, асосан, тариқи тахайюл кӯшиши ташкили образи публистистӣ эҳсос мешавад. Чунончи дар нахустин маводи ҳаҷвии матбуоти тоҷик «Гӯшаи тозиёна» -

и «Шуълаи инқилоб» нақши тахайюл, асосан, дар ташкили образи публитсистӣ дида мешавад. Ба далели фикр дар фелетони Чириндигӯй (С. Ализода) «Ҳар лаҳза ба як шакли он бути айёр дароед» (Шуълаи инқилоб, 1920.- 16 октябр) муаллиф то андозае кӯшидааст, то образи нафарони ноустувор, ки тоҷик будани худро дидаву дониста инкор мекарданд, тавлид намояд. Албатта, муаллиф дар ташкили чунин образ пурра муваффақ нашудааст, вале бо ин роҳ тавонистааст ҳадаф ва андешаҳои худро нисбати мавзӯъ бо каломи рангин ба қалам диҳад. Дар фелетони мазкур, ҳамчунин дар асарҳои ҳаҷвнигорони дигар тахайюл бештар дар қисмати аввали матн эҳсос мешавад. Фелетон бо рӯҷӯи зайл, ки бегумон нишонаи тахайюли муаллиф аст, шуруъ мешавад. «Меғӯянд, ки амир барои ин мағлуб шуд ва Бухоро ба дасти болшевикҳо афтод, ки ҳазрати Баҳовуддин ҳам болшевик шуда буданд. Вагарна болшевикон ҳадде надоштанд, ки ба Бухоро низ нигоҳ кунанд, болшевикҳоро чунон мезаданд, ки аз онҳо ному нишон намонд». Тавре аз иқтибос бармеояд муаллиф тахайюл ва тасвиrotи бадеии факти воқеиро дар таъя ба рӯҳияи замон ва гоёи айём ба шакл мебарорад. Аммо, мутаассифона, муаллиф то охир нақши андеша ва таҳлили ҳаҷвиrotи пурзур накарда, танҳо фактҳоро ишора мекунад, қаҳрамону персонажҳоро ба таври мушаххас на ин ки номбар намекунад, балки рафтору хислати номатлубашонро то охир фошу маҳкум намесозад, ки он ба қонунмандҳои фелетон чандон мувофиқ наомадааст. Бояд гуфт, ки ҳамаи ҳаҷвнависон кӯшиш намудаанд, ки ҳангоми тавлиди фикр, ба вучуд овардани гоё ба тахайюл таъя кунанд. Дар фелетони фавқ низ чунин ҳолат ба назар мерасад. Аввалан дар интиҳоб ё тасвиrotи сарлавҳа «Ҳар лаҳза ба як шакли он бути айёр дароед» нақши тахайюли муаллиф баръало эҳсос мешавад, баъдан ҳодисаи воқеӣ, мушоҳидаҳои муаллиф на танҳо айнан нақл мешаванд, балки пешақӣ дар тасаввуроти эҷодкор таҳлили ҳаҷвӣ шуда, ҳодиса то дараҷае хусусияти типӣ

мегирад. Аммо чунин образсозӣ ва типофарӣ ба талаботи образсозии адабӣ мувофиқ буда наметавонад, зеро бо вучуди нақши босазо доштани тахайюл дар ташкили образ ва тип бӯйи ҳақиқати иҷтимоӣ доштани масъалаи мазамматшаванда ба машом мерасад.

Баръакси фелетони мазкур дар фелетонгунаи «Гург дар либоси меш бисёр хуб аст» айбдоршаванда – қаҳрамони мушаххас бо номи Юлдош Қоризода фошу маҳкум мешавад. Муаллиф дар ифшои рафтори номатлуби қаҳрамон аз унсурҳои тафаккури асотирӣ – мазмуни афсонаи гурги пустимешпӯш истифода мебарад. Фелетоннавис ба хотири равшантар нишон додани моҳияти рафтори мардумфиребии Юлдош Қодирзода мазмуни афсонаи мазкурро чун тамсил ёдрас шуда бо фактҳои воқеӣ ба он рӯи иҷтимоии замонавӣ мебахшад. Ба ибораи дигар, ӯ кӯшиш намуда, ки факти воқеиро тариқи тахайюл ва тасвири бадеӣ ифода намояд. Воқеан, чунончи муҳаққиқон А.Саъдуллоев ва О. Козим қайд мекунанд «асоси фелетон монанди очерк факти воқеӣ аст, вале ҳадафи фелетон бояд аз тариқи тасвири бадеӣ бароварда шавад» [135, с. 22]. Дар ин асар низ ба воситаи тасвири бадеӣ ва таҳлили ҳаҷвӣ кирдорҳои бади Юлдош Қодирзода - образи душмани ниқобпӯши айём бо тамоми хислату рафтори хафнок ва психологияи ӯ ба вучуд оварда шудааст. Ба қавли С. Солеҳов «қаҳрамони асар Юлдош Қодирзода типӣ барҷастаи ҳаҷвист, ки дар симои ӯ ҳодисаи иҷтимоии зарарнок чун факти конкретӣ воқеӣ таҷассум ёфтааст» [142, с.194].

Аксари муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки дар фелетон симои адабӣ, тасвири эҳсос, хаяҷон ва андешаҳои ботинӣ бо баёни бадеӣ иброз мегарданд. Аммо дар ҳар ҳолат дар сохтани фелетон чеҳраи публистистӣ, ки аз хусусияти адабӣ саршор бошад, зарур аст. Михаил Колтсов мегуфт, ки бояд хислат, вижа чеҳраи адабии фелетонро доимо дар нақшаи аввали худ қарор бидиҳем ва ҳамзамон авзои публистистии фелетонро

набояд аз ёд бурд. Ба таъбири ӯ «ангезандагони фелетон хеле зиёданд, яъне ҳам моҳияти иҷтимоии факт, ҳам аломатҳои созандаи суҷаву шакл ва ғайра ҳама ангезандаҳо мебошанд. Аммо лаҳзаҳои бархурии фикри воқеӣ бо фактҳои изофии бо ҳам муҳолиф лаҳзаҳои қавии иртиботи фикр ва факт аст, ки фелетонро месозад» (145, С. 17-18). Ин андеша паҳлуи дигари эҷоди фелетон – пайванди факту андеша ва баръакси онро ба вучуд меорад. Дар ин ҳолат саволе пайдо шуданаш мумкин аст. Дар эҷоди фелетон тасаввур ва тахайюл муҳим аст ё дарёфти факти зарурии воқеӣ? Аксарият бар он ақидаанд, ки дар бунёди фелетон баръакси памфлет пайдо кардани лаҳза ё факти муҳимми манфии иҷтимоие, ки лоиқи танқиду мазаммат аст, муҳим мебошад. Ин зумра тарзи таҳлили индуктивиро зарур меҳисобанд. Зумраи дигари муҳаккикон, ҳамчунин фелетоннависон ҷонибдори он буданд, ки дар фелетон бояд тахайюл, образ ва тип мавқеи бештаре дошта бошанд ва маърифати объекти фелетон аз умум ба ҷузъ сурат мегирад. Ҷонибдорони ақидаи аввал И. Илф, Е. Петров ва М. Колтсов буданд, аз ҷонибдорони ақидаи дуюм андешаи А. Зорич устувортар буд.

Бояд гуфт, ки тавлиди чунин андешаҳо заминаи амалӣ ва назарӣ доштанд. Пеш аз ҳама, ташаккулу инкишофи публитсистика ва ҷудо шудани он аз адабиёт боиси тавлиди ду навъи муносибат ба ҳақиқати воқеӣ гардид, ки яке ба адабиёт ва дигаре ба публитсистика хос буд. Баъдан ташаккули масъалаҳои назарӣ ва камолоти унсурҳои жанрӣ ба рангорангии усулҳои муносибат ва таҳлил ба объекту предмет мусоидат кард. Сониян таҷрибаи амалии таъсир ба аудитория ва бархӯрди он қазияи ҷустуҷӯ ё интиҳоби тариқаи таъсир, ҳоса таъсири психологиро ба вучуд овард. Ин буд, ки дар эҷоди фелетон ва дигар жанрҳои ҳаҷвӣ публитсистӣ ду тарзи ташкили матн анъана гардид, ки анвояш дар боло ишора шуд. Ба пиндошти мо қатъи назар аз он ки фелетон дар заминаи

Публистистикаи ҳаҷвӣ

тахайюл ё фақти воқеӣ тавлид мешавад вай бояд, пеш аз ҳама, ба хонанда таъсир расонад ва дар рӯҳияи замона тарбия намудани ӯ мусоидат кунад.

Таносуби воқеият ва бадеият, ташкили образгунахову типҳои ҳаҷвӣ дар публистистикаи тоҷик яқсон нест. Дар асарҳои ҳаҷвии публистистии С. Айнӣ, С. Ализода, Б. Азизӣ, Баҳлулзода, С. Ғанӣ, Ф. Муҳаммадиев, И. Файзуллоев, М. Боғиров ва дигарон ҳамоҳангии воқеият ва бадеият хеле моҳирона ва эҷодкорона риоя мегардад. Дар асарҳои ҳаҷвии ин зумра воқеият ва бадеият маҳз ба мақсади пурра гардонидан ва равшану возеҳ намудани аломатҳои ҳамдигарӣ мавриди истифода қарор мегирад. Дар нигоштаҳои онҳо кӯшиши ба лаҳзаҳои ҳақиқат расидан – қорбурди ифодаҳои пурмаънӣ, кинояомез, баёни кутох, аммо барҷою пурмазмун мавқеи асосиро ишғол менамояд. Чунончи дар ҳикояҳои Б. Азизӣ «Ширу шакар», «Хурҷин», «Формализм ба чи маънӣ», «Ғирча пиёз меҳоҳед», «Дех кучову дарахтон кучо?», «Анбори гул», ки аз ҷиҳати хусусияти жанрӣ байни фелетону памфлет меистанд, воқеаҳои мушаххас дар шакли хурд, аммо дар дараҷаи типии публистистӣ нишон дода шудааст. Вале кӯшиши типсозии муаллиф заминаи воқеӣ ва факту арқоми ҳаётӣ будани матолибашро рӯпӯш карда натавонистааст. Барои мисол дар «Ширу шакар» мақсади асосии муаллиф мазаммати нодониву бемаъсулиятии муҳбирон аст. Фактҳои истифодашуда гувоҳӣ медиҳанд, ки ӯ, пеш аз ҳама, муҳбирони «Ҳақиқати Ўзбекистон»-ро дар назар дорад. «Дар рӯзҳои охир идораи газетаи «Х. Ҷ» аз як муҳбири худ ҳамин як хабарчае, ки нусхааш ба шумо тақдим шуд, мегирад» [93, с. 157]. Муносибати субъективии муаллиф, аз як тараф, барои маърифати объект, аз ҷониби дигар, дар инъикоси он дар шуури худ, арзиш ва дигаргунсозии он дар шакли образ мусоидат кардааст. Аз ин рӯ, ӯ мушоҳидаҳои ҷудогонаи худро мувофиқи ҳадаф ба шакл дароварда дар таъя ба таассуроти

қаблӣ ва фаҳмиши адабиву публитсистӣ ба риштаи суза мекашад. Ҳамин тавр, нома аз даст ба даст мегузарад, аммо онро касе хонда наметавонад. Барои хондан ва таҳлили ин хабари муҳбири «ҷумҳулфазли баркамол» комиссияи сегона ташкил менамоянд. Оқибат маълум мегардад, ки қисме аз он бо ҳуруфоти нав, қисми дигар бо ҳуруфоти арабӣ ва лафзи ўзбекӣ навишта шудааст. Муаллиф бо тасвири образнок, аз як тараф, камсаводи чунин муҳбиронро мавриди хандаву истеҳзо қарор дода, фаъолияти онҳоро маҳкум мекунад, аз ҷониби дигар, барои ҳалли чунин камбудихо масъалагузорӣ менамояд ва ба ин минвол пайванди адабӣ ва публитсистии асарашро боз ҳам қавӣ мегардонад.

Дар маводи ҳаҷвии «Хурчин», «Дех кучо дарахтон кучо?» низ номи қаҳрамонон мушаххас нишон дода нашудааст, аммо аз тарзи тасвир, таҳлил ва муқоисаи фактҳо ба осонӣ дарк карда мешавад, ки муаллиф кихоро дар назар дорад. Ба осонӣ эҳсос мешавад, ки нависанда на танҳо қаҳрамононашро хуб медонад, балки нисбати онҳо нафрат дорад, амалҳои номатлубашонро наменвисандад, ба ҳоли онҳо меҳандад. Воқеан дар ҳар даври замон буданд ва ҳастанд шоирпарастоне, ки шоириро кори сахл мепиндоранд ва худ мисрае эҷод нанамуда аз ҳисоби маҳсули эҷоди муаллифони ғайр худнамоӣ мекунанд. Б. Азизӣ чунин ҳолатҳои умумиро дар дараҷаи типӣ нишон дода воқеияти онҳоро бо далелҳои мушаххас таҳлил менамояд. Воқеияти реалии зухуроти номатлуб бемасъулиятии муҳбирони маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» аст. Хусусан дар фелетони «Хурчин» муаллиф барои исботи фикр ба фактҳои боз ҳам мушаххастар рӯ меорад то ҳақиқати масъаларо тасдиқ намояд: «Ман боз нобоварона дилу бедилон ба ин ду саҳифа нигаристам. Ҳақиқатан ҳам ҳамин як шеърӣ дар «Навбахори меҳнат»-и Диёрӣ бо унвони «Бо қадамҳои болшевикона» будагӣ дар ҳамин журнал бо унвони «Имрӯз» бо имзои З. Холматува навишта шудааст». Мушоҳида ва ҷустуҷӯҳои

Публицистикаи ҳаҷвӣ

эҷодии публицист аз доираи фактҳои маъмул берун шуда бо таассуроти эҳсосии муаллиф ва абстраксиякунонии зухурот ба шакл медарояд. Аз як тараф, алоқаи занҷирии факту далелҳои воқеӣ, аз ҷониби дигар, пайванди маърифати иҷтимоии муаллиф ва истифодаи моҳиронаи воситаҳои тасвир ва ҳаҷвсоз ба асарҳои нависанда чанбаи адабӣ ва рӯҳи замонавӣ бахшидаанд.

Умуман, асарҳои ҳаҷвии Б. Азизӣ аз ҷиҳати талаботу хусусияти жанрӣ сифати синкретикиро касб намудаанд. Дар онҳо ҳам воқеият, ҳам факт, ҳам андеша, ҳам зарофат ва ҳам образ мушоҳида мешавад. Мавқеи муаллиф дар пайванди воқеаҳо, инъикосу таҳлили фактҳо ва тасвиру ҳаҷви персонажҳои манфӣ фаъол аст.

Тавре дар боло ишора шуд матнҳои ҳаҷвӣ - публицистии матбуоти тоҷик якранг нестанд. Якранг набудани онҳоро ҳам дар хусусияти жанрӣ, ҳам дар дарки масъала, ҳам дар тарзи тасвир ва амсоли ин метавон муайян кард. Аз рӯйи хусусияти матнӣ дар ҳар давраи матбуоти даврии тоҷик жанри фелетон мавқеи бештаре дошт. Махсусан дар матбуоти солҳои 1920, ки жанри фелетон давраи ташаккуло аз сар мегузаронид, барору нобарорихҳои зиёдеро касб намуда буд. Албатта, на ҳамаи фелетонҳои давраи фавқулзикри матбуоти даврии тоҷик ба талаботи ин жанр ҷавобгӯӣ буданд. Яке аз иллатҳои асосии фелетонгунаҳои матбуоти тоҷикии солҳои 1920 - ум умумӣ, баъзан омехта будани мавзӯҳо, таҳлилҳои сатҳӣ ва нарасидан ё набудани қобилияти ҳаҷвнигории муаллифон мебошад.

Нахустин фелетонҳо, ки дар матбуоти даврии тоҷик интишор шудаанд, монанди мақолаҳо буданд, ки аз забони ашхос ҳикоят ва гоҳо ба сурати типӣ умумият дода мешуданд, аммо умумияти типӣ гирифтани воқеаҳо дар жанри фелетон низ дар нашрияҳои алоҳида яқсон набуд. Ин ҷиҳат дар фелетонҳои маҷаллаи «Мушфиқӣ», «Мулло Мушфиқӣ» ва «Қалтак» зиёдтар мавқеъ дошта бошад, дар фелетонгунаҳои

Муродов Мурод Бердиевич

«Овози тоҷик» ва «Бедории тоҷик» нисбатан камтар ва заифтар ба назар мерасад. Бахусус нахустин фелетонгунаҳои «Тоҷикистони сурх» аз ҷиҳати фарогирии ҳунари адабӣ ниҳоят камбағаланд. Чунончи нигоштаҳои Ҳамшаҳрии бероя «Фоли гӯшмол» (Т.С., 1928.- 26 октябр), Бенамоз «Амаки гӯшмол, ба доди мо бирасед» (Т.С., 1928.- 13 ноябр), Муриди дерина «Ариза ба ҷаноби сиёсатмаоб гӯшмол» (Т.С., 1928.- 15, ноябр), Пардадарон «Тилисми гӯшмол» (Т.С., 1928.- 20 ноябр) ва амсоли ин нақли оғӣ аз тасвири бадӣ ва тахайюл мебошанд. Хусусияти ҷунин фелетонгунаҳо дар дарёфти нуқсон, камбудӣ ва нақли ҳикояти он аст. Дар ин қабил нигоштаҳо баъзан фактҳо ифшо мешаванд, аммо самти таҳлил ва унвон мушаххас намешавад. Б. Азизӣ ин ҷиҳати камбудии маводи ҳаҷвӣ матбуоти даврии солҳои 1920 бахусус гӯшаи «Гӯшмол»-и «Тоҷикистони сурх»-ро пай бурда дар вақташ навишта буд «аз ҳама инҳо зишттар он аст, ки дар вақте ки фирқаи иштирокиюн ба масъалаи худтанқидкунӣ шахроҳи калон кушодааст, «Гӯшмол» инро тамом аз хотир бароварда ё бар ояти хотир - хотирон ё барои тарсонҷакӣ рафта касеро ки танқид карданӣ шудааст номашро Алиф, Мим, номи падарашро Ҷим, Мим гӯён танқид мекунад ва аз равшан навиштани номи он бадкор ё хотирдорӣ мекунад ва ё метарсад» [2].

Хусусияти дигари фелетонгунаҳои матбуоти тоҷикии солҳои 1920 дар сермавзӯии онҳо буд. Мақолаҳои ҳаҷвӣ, ки якҷанд мавзӯро фаро мегиранд, дар матбуоти солҳои 1920 - 1930 хеле зиёданд. Дар ин гуна мақолаҳо мавзӯи хусусияти умумӣ пайдо карда дар заминаи якҷанд фактҳои ҳаётӣ, баъзан бо як ё ду ҷузъиёт шарҳу тафсир ё бо ишораи ҳаҷвӣ баён шудааст. Муҳаққиқ С. Солеҳов ин гуна мақолаҳои ҳаҷвӣ сермавзӯро ба талаби воқеаҳои солҳои 20 - 30 муносиб доништа менависад «Он солҳо воқеаҳои зуд - зуд тағйирёбанда, муносибатҳои иҷтимоии печдарпеч буданд, мавзӯи ва объект ҳам барои ҳаҷвнависон зиёд буд. Ҳаҷвнависон мебоист ба

замон ва воқеаҳо зуд ҳамоов мешуданд, мушоҳидакор ва тезкор мебуданд. Ин аст, ки бештар мақолаҳои сермавзӯ ва хабарҳои хурди ҳаҷвӣ менавиштанд» [143, с.50]. Ба пиндори мо сермавзӯ гардидани нигоштаҳои ҳаҷвӣ на ба муносибатҳои иҷтимоӣ, балки, аз як тараф, ба маърифати иҷтимоӣ ва ҳунару қобилияти эҷодкории муаллиф, аз сӯи дигар, ба дараҷаи ташаккули ҳамаарафа нарасидани жанрҳои ҳаҷвии публистистӣ алоқаманд буд. Ин аст, ки муҳаққиқ С. Солеҳов маводи хурдҳаҷми ҳаҷвии матбуоти тоҷикии солҳои 1920-1930-ро аксаран хабари ҳаҷвӣ ном мебарад. Ба мафҳуми имрӯзӣ дар журналистика хабар жанри маъмул ва фаврии ахборӣ аст ва ба ҳаҷв ҳеҷ муносибате надорад. Маводи ҳаҷвӣ дар баробари таҳлилро тақозо намудан молики тарзу услуб ва баёни хоса аст. Ба ин маънӣ, он маводи ҳаҷвие, ки С. Солеҳов хабари ҳаҷвӣ таъбир кардааст, моҳиятан хабар набуда, баъзеашон фелетони хурд ва қисмашон ба луқма монандӣ доранд. Масалан, матни «Афсус, ки муҳбир нестам – да» (Мулло Мушфиқӣ, 1927, №10, с.5) аз рӯи хусусият ва аломатҳои жанрӣ ба фелетон наздик аст. Дар он шахси мушаххас бо кирдори бадаш гунаҳгор доништа ҳадафи тири тамасхури муаллиф қарор мегирад. Муаллиф, аз як тараф, ному насаби шахси маҳкумшавандаро ошкоро зикр менамояд, аз сӯи дигар, қору кирдори ӯро бо санаду далоил нишон медиҳад. Ҷ фактҳоро на танҳо бозгӯ ё тафсил мекунад, балки онҳоро ба қолаби ҳаҷв мекашад: «Агар муҳбири содиқ мебудам, менавиштам, ки котибони мудаии давлатии вилояти Панҷакент муддати мадиде косалеси ҳукумати мустабида буда, аз пушти арақи чабини меҳнаткашон шикамашонро бордонг барин ғафс карда мегаштанд. Имрӯзҳо пойғахро ҳолӣ дида, қадами шумашонро ба идораи адлияи камбағалон ниҳода монанди гург ба селаи гусфандон даромаданд. Авсофи ҳамидаи ин ҷаноб зиннатбахши саҳифаҳои рӯзномаҳо шуда бошад ҳам, лекин вакили мудаии давлатӣ Зилатин бинобар ба забони маҳаллӣ нӯнок будан барои осоиши ҳудашон дафъ шудани ин

Муродов Мурод Бердиевич

шикамгафсро намехоханд, балки пой Ҳочикулро ба семенкорӣ кардан зӯр мезананд...».

Камбудии чунин фелетонҳо он аст, ки дар онҳо тафсиلى муфассал ва таҳқиқӣ факт дида намешавад, балки воқеа тавассути ифодаҳои латифу образдор, ишораҳои нозуки ҳаҷвӣ нақл мегардад. Ба ибораи дигар, дар фелетонгунаҳои матбуоти тоҷикии солҳои 1920 - 1930 услуби эҷоди ҳикоя, аниқтараш ҳикояи воқеӣ эҳсос мешавад. Ба назари мо корбурди услуби ҳикоянависӣ дар публитсистикаи тоҷик, бахусус дар эҷоди фелетон табиӣ буд, зеро, аз як тараф, ҳикоя дар адабиёти тоҷик аз жанрҳои маъмулу анъанавӣ ба ҳисоб мерафт, ки ҳаҷман ва мавзӯан хурд буда, ҳар гуна воқеияти мушаххасро дар қолаби он даровардан мумкин буд, аз ҷониби дигар, дар он солҳо фелетон ва услуби фелетоннависӣ барои публитсистони тоҷик нисбатан бегона буд. Ҳамчунин мавҷудияти низоми образӣ, композитсия, истифодаи воситаҳои баён, забон ва амсоли ин, ки ҳам ба ҳикоя ва ҳам ба фелетон хос аст, наздикии ин жанрҳоро нишон медиҳад ва баъзан боиси маҳлут шудани онҳо мегардид. Бинобар ин истифода аз унсурҳои ҳикоя як навъ амри воқеӣ ва имконоти эҷодӣ барои ҳаҷвнигорон гардид. Чунин услуби ниғоришро дар фелетонҳои солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, аз ҷумла дар ниғоштаҳои С. Ғанӣ «Саёҳати Берлин», «Замин саҳту осмон баланд», «Иблис ва Геббелс», Е. Шатров «Афандӣ дар Италия» ва дигарон низ мушоҳида кардан мумкин аст.

Ташаккули ҳаматарафаи жанри фелетон дар матбуоти тоҷикии солҳои 60 - и қарни XX рост меояд. Дар ин солҳо бо сабаби ба майдони публитсистика ворид гардидани фелетоннависони ҷавон тарзи эҷоди фелетон ва ташкили образи ҳаҷвӣ низ гуногун гардид. Дар баробари фелетонҳои образдори типӣ фелетонҳои ҳуҷҷатӣ ва проблемавӣ ташаккул ёфт. Агар дар навъи аввали фелетон образ ва унсурҳои типии ҳаҷвӣ мақоми бештаре дошта бошад, дар навъи дуюм факту далел ва муносибати муаллиф ба онҳо нақши муҳим мебозид. Аммо ин маъноеро надошт, ки фелетонҳои ҳуҷҷатӣ аз тахайюли

бадеӣ орий бошанд. Дар ин гуна фелетонҳо тахайюли бадеӣ на барои амиқтар кушодани образ, балки ба хотири чолибтар ифода намудани факту далелҳо ва бедор кардани ҳиссу нафати хонанда истифода шудааст. Дар фелетонҳои хуччатӣ баръакси фелетонҳои тахайюли адреснокӣ мавқеи асосиро ишғол мекард. Зимнан дар хусуси адреснокӣ дар публистистикаи шӯроӣ ду ақида мавҷуд буд. Яке ақидаи фелетоннавис А. Зорич, дигаре андешаи М. Колтсов ва пайравони ӯ.

А. Зорич тарафдори фикри озодии муаллиф дар эҷоди фелетон, ба тарзи васеъ истифода бурдан аз тахайюли бадеӣ, иваз кардани номи қаҳрамонон ва ҷойи амалиёт буд ва бо ҳамин усул эҷод мекард. Баръакси А. Зорич М. Колтсов дар фелетон зарур набудани тахайюлу образ ва шарту ҳатмӣ будани ному насаб, ҷой ва макони воқеаро талқин мекард. Агар дар равияи А. Зорич ҷанбаи бадеӣ асос ҳисобида мешуд, дар равияи М. Колтсов ҷанбаи публистистӣ бартарӣ дошт.

Дар публистистикаи тоҷик равияи М. Колтсов анъана гардида бошад ҳам, фелетоннависони машҳур амсоли Б. Ғанӣ, Ҳ. Содик, И. Файзулло, Ф. Муҳаммадиев, Ҳ. Ёров, М. Боғиров ва дигарон аз тахайюли бадеӣ васеъ истифода бурдаанд. Дар фелетонҳои ин зумра андешаву тахайюл ва воситаҳои тасвири бадеӣ мавқеи бештаре дорад. Мавзӯ на бо нақли мушаххас, собитсозиҳои фактӣ, таҳлилу тафсили муъҷазу муайян, балки бо нақли ҳикоягӣ, собитсозиҳои мантиқӣ, шарҳу тафсили умумӣ шакл мегирад, эҳсосот бо маърифат пайванд мегардад. Аз тарафи дигар, дар фелетонҳои ин зумра мундариҷа на бо таъя ба факти мушаххаси воқеӣ, балки дар заминаи мавҳум ва андеша шакл гирифтааст. Аз ин рӯ, нигоштаҳои эшон то андозае ба ҳикояи ҳаҷвӣ монанд шудааст.

Мавриди таъкид аст, ки дар эҷоди фелетон, ҳамчунин дар таърихи фелетоннависи тоҷик ду шеvaro метавон чудо намуд: шеваи таълифи оддӣ ва шеваи эҷоди бадеӣ. Ба қавли муаллифони асари «Ҳандаи созанда» «баҳс дар ин маврид

кори беҳуда аст. Маҳаки асосӣ дар ин замина он аст, ки худи кайфияти мавод чи гуна будааст. Ҳар гоҳ ҳақиқат аз лиҳози суҷа дар имотик ва қолиб бошад, ҳатто баёни оддии он ҳам хонанда ва шунавндаро ба худ мекашад ва илова бар он нафъи бузурги иҷтимоӣ ҳам хоҳад дошт. Вале агар ҳақиқат ва ҳадаф ноқис аст ба он жарф шуд ва дар ифодаву баён ба мақсад муассаритӣ бештар аз ташкили бадеии баён истифода кард» [135, с.49].

Аз ин рӯ, дар фелетонҳои бо шеваи адабӣ эҷодшуда факт, ҳодиса ва воқеа шарҳу таҳлил мешавад, балки арзиш меёбад, муносибати муаллиф муайян мегардад ва шакли баён ба ҳикоя наздик мешавад. Чунончи нигоштаҳои Б. Ғанӣ «Таърихи зинда», «Дафтари хотира», «Содалавх», «Устод», Ф. Муҳаммадиев «Ҳочанавпараст», «Таклиф», «Фелетони зур», И. Файзуллоев «Соқӣ - соқичон», «Мараз», «Заҳоки морон», М. Боғиров «Аз инаш ман беҳабар - ку?», «Рамузфаҳм», «Дарди ҳарина», «Кар додари кур» ва ғайра байни фелетону ҳикоя меистанд. Муаллифони чунини осор аз таҳаюул, яъне қаҳрамонони ҳаёлий, сахнаӣ ва диалогҳои сохта моҳиррона истифода кардаанд. Б. Ғанӣ дар «Таърихи зинда» образи одамони пурхарфу ҳарзагӯ ва донотарошро дар симои Саримсоқович, дар «Дафтари хотирот» хислати баҳудаву беҳуда хотиранависии ашхоси гуногунро дар образи Исомиддин ва дар «Содалавх» макру ҳилла ва фиребу найранги мудирони мағзоҳоро мавриди танқиду мазаммат қарор медиҳад. Дар асари «Ҳочанавпараст» - и Ф. Муҳаммадиев хислати роҳбарони ноухдабаро, ки дониставу надониста барои худнамоӣ дар низоми корхонашон тағйирот дароварданӣ мешаванд, дар образи Зиракӣ ришханду мазаммат карда мешавад. Қаҳрамони «Фелетони зур» муҳбир Ҳодӣ аст. Дар ин асар, аз як тараф, камхунарии муҳбир, аз ҷониби дигар, бемасъулиятии сардорони хоҷагиҳо ва ба қавли худ ноустувор будани ашхоси шикоятнавис ошкор мегардад ва ба риштаи танқиду мазаммат кашида мешавад. Аммо чи

дар асарҳои Б. Ғанӣ ва чи дар осори ҳаҷвии Ф. Муҳаммадиев, ҳамчунин нигоштаҳои дигарон, ки бо шеваи адабӣ эҷод шудаанд, таассуроти дучониба: воқеӣ ва бадеӣ эҳсос мешавад. Яъне ҳаҷвнигорон ҳарчанд аз унсурҳои ҳунари нависандагӣ мохируна истифода мебаранд, аммо воқеияти ҳол будани таассуроти эшон баръало эҳсос мешавад. Ба иборае дар ин гуна осор пайванди таассуроти воқеӣ ва бадеӣ пурқувват аст. Дар ин гуна осор муаллифгон гоҳ-гоҳ аз воқеият худро дур мекашанд ва ба ин васила ҳақиқати воқеиро тарзе тасвир мекунанд, ки ҳам ҷолибу гиро ва ҳам хандаовар мешавад. Аз тарафи дигар, дар чунин фелетонҳо ҳаёл ба воқеият на танҳо ҳамроҳанг шудааст, балки дар такмили воқеият саҳм гузоштааст.

« - Ҳа Карим Саримсоқович, аҳвол чӣту? – ба пурсупос даромад духтур.

–Ку як қисса кунед чи дард доред?

-Меъдаам худ аз худ ба дард даромад,- гап сар кард бемор.
- Фақат ҳаминаш дар ёдам ҳаст, ки дируз дар хонаи ҳамсоя як - дуто тухми обҷӯш хӯрдам. Дар як гӯшаи онҳо «ФЧЧ» гуфта муҳр зада буданд. «ФЧЧ» аз фабрикаи чучабарории Чептура.

-Боз чи хурдед?- пурсид духтур.

- Тухуро бо намаки зоводи намаки Восеъ хӯрда будам.

Ба назарам, нони хурдагиам аз орди шаҳри Саратов буд. Орди осиеби Орчоникидзеобод ҳам нони хуб мешавад. Хайр, боз халташро мебинем» [81, с.5]. Тавре мебинем маҳз зикр шудани аносири воқеӣ ба матн кайфияти тоза бахшидааст. Карим Саримсоқович қаҳрамони бофтаи муаллиф аст, аммо хислату одат ва рафтори кирдори ӯ тамоман сохтаву бофта набуда, балки натиҷаи мушоҳидаҳои ҷудоғонаи аз ҷониби муаллиф таҳлилхӯрда мебошанд. Карим Саримсоқович аз тоифаи одамонест, ки худнамоиро дӯст медоранд, доноиро на дар маърифат, балки дар зоҳир мепиндоранд. Ӯ одати дӯстдошта дорад, ки ҳеҷ гоҳ тарки он карда наметавонад. Аз як тараф, пурҳарфӣ, аз ҷиҳати дигар, донотарошӣ аз одати

Муродов Мурод Бердиевич

писандидаи Карим Саримсоқович аст, ки ўро дар назди дигарон на бозгў ва тавсиф, балки фошу мазаммат менамояд. Маҳз чунин хислати номатлуби ашхоси муайян сабаб гардида, ки муаллиф типии онро дар образи Карим Саримсоқович тасвир намудааст.

Кўшиши ташкили образи публитсистӣ дар фелетонҳои И. Файзулоев хусусияти ба худ хос дорад. Дар нигоштаҳои ў образи публитсистӣ бо таҳқиқи публитсистӣ тавҳам гардида, муаллиф бештар ба баррасии мушкилот эътибор медиҳад. Бемасъулияти ашхоси мансабдор, бемасулияти ва хунукназарӣ ба вазифа, суистеъмол аз мансаб, оилаю фарзандбедорӣ, гўрусначашмӣ ва амсоли ин хислатҳои зишту бад аз унсурҳо ва воқеияти иҷтимоианд, ки чараёни фикронии муаллифро тақвият бахшида, чеҳраҳои манфури қаҳрамонро ташкил намудаанд. Дар ифшоии чеҳраҳои манфур на танҳо ақлу идрок, балки ҳиссиёту ҳаяҷон нақш бозидааст. Ин ҷиҳатҳоро дар фелетонҳои «Кӣ гунаҳгор», «Қиссаи мухбир ва раис», «Соқӣ – соқичон», «Заҳоки морон», «Чўчаҳо канӣ?» - и ин муаллиф мушоҳида мекунем.

Қаҳрамонии фелетонҳои И. Файзуллоев ба зоҳир чеҳраҳои шиносанд, онҳоро ҳар субҳу ҳар шом дидаем, ё дида истодаем. Чунин типии қаҳрамонон, мутаассифона, имрӯз ҳам дар ҷомеа ба назар мерасанд. Чунончи булҳавасии ҷавонии донишҷў, ки солҳои 1960 – ум чун масъалаи доғи рӯз дар фелетони И. Файзуллоев баррасӣ ва мавриди ҳаҷву танқид қарор гирифта буд, имруз ҳам дар рафтори ҷавонии мо мушоҳида мешавад. И. Файзулоев дар натиҷаи мушоҳидаҳои ҳодисаҳои мухталифи дар ҳаёти ҷавонон гоҳ – гоҳ сарзананда нуқсонии ҷиддиеро пайҳас намуда, андешаи фош намудан ва гирифтани пеши роҳи онро ҳосил намудааст. Дар зоҳир қаҳрамони фелетон шахси бад нест. Ў мактаби ҳамагониро бо медали тилло хатм намуда меҳаҷад таҳсилро дар мактаби олий идома диҳад. Ҳамин тавр ҳам мешавад, ба яке аз мактабҳои олии шаҳри Тошканд

қабул шуда сазовори номи баланди донишҷӯ мегардад. Аммо минбаъд ӯ на ба хондан, балки ба майнӯшиву беҳудагардӣ майл мебандад ва оқибат аз донишгоҳ хориҷ мешавад. Бо дастгирии падар Саид ба якчанд донишгоҳҳои дигар кӯшиши қабул шуданро мекунад ва дар баъзе аз онҳо қабул ҳам мешавад, аммо чун ба хондан завқ надошт ва одаташро тарк карда наметавонист дар чараёни таҳсил душворӣ кашид ва тарки донишгоҳ кард.

Воқеияти иҷтимоӣ дар фелетони мазкур хислати ягона дошта бошад ҳам, муаллиф аз он ҳодисаи муҳимро дида тавонистааст. Ӯ аз байни фактҳои дар назари аввал қамаҳамият ва ба иборае ҷузъӣ қазияи рӯзмарраро кашф намуда бо маҳорати хуби ҳаҷвнигорӣ ба фактҳо умумият бахшидааст. Ба ин минвол санги маҳаки фелетони «Кӣ гунаҳгор?» - ро проблемаи ахлоқ ташкил медиҳад. Аммо прблемаи ахлоқ на ба мавҳуми умумӣ, балки дар шакли ҷузъ, яъне масъалаи тарбияи фарзанд ба миён гузошта мешавад. Дар баррасӣ ва таҳлили масъала паҳлуҳои назарии қазия ба ҳам бархӯрд мешаванд ва дар ҳалли он на танҳо муаллиф, балки хонандагон низ ба андеша фуру мераванд. Воқеан, кӣ гунаҳгор аст: муҳит, мактаб, падару модар. Нависанда ба саволи кӣ гунаҳгор ҷавоб надода, дарки онро ба ихтиёри хонанда ҳавола мекунад. Ба қавли А. Ю. Акбаров «албатта падар, ки фарзандашро эркаю пулмаст калон карда ва роҳи дурусти зиндагӣ андохта натавонист, гунаҳгор аст» [13, с.157].

Ташкили образи типии публицистӣ дар фелетонҳои «Соқӣ - соқичон», «Заҳоки морон» ва «Мараз», ки дар мавзӯи мубориза бар зидди муллоёни мардумфиреб иншо шудааст, нисбатан эҷодкорона ва комилтар мебошад. Махсусан образи Муллопири Қадичӯйборӣ (Мараз) бо маҳорати хуби ҳаҷвнигорӣ офарида шуда таҷаммӯи фактҳои манфии публицистиро дар шакли хулоса фаро мегирад. Муллопирӣ шахсест бадқирдор ва бадфитрат, дар ҳеч ҷо ба

Муродов Мурод Бердиевич

кори манфиатнок машғул нест. Ў худро мулло тарошида дар деҳаи Кадуҷӯйбории ноҳияи Ҳисор истиқомат мекардааст, аз ҳисоби мардумфиребӣ пулу нони муфт меёбад. Вай барои он, ки писараш Мустафокулро бори чорум хонадор кунад, зани сеюми ўро тухмат мекунад:

«...Чудо ҳам зани бефаҳму фаросат баромад! Аз қабилӣ «мӯйдарозони ақлқутоҳ» будааст. Аққалан оби таҳорат тайёр карданро намедонад...Ту шавҳар бошӣ ҳам, як сирри ниҳонии ўро хабар надорӣ. Вай мараз аст» (Тоҷ. Сов., 1960.-24 июл). Муллопирӣ ба ҳар роҳ табобати келини «мараз» - и худро ба ихтиёр мегирад ва ўро бо доруву давоҳои худ ба ҷон мерасонад. Оқибат арусро ба беморхона мебаранд ва ташҳиси клиникӣ нишон медиҳад, ки ў ҳеч гуна мараз надорад.

Чун фелетони фавқ ин ҷо низ муаллиф дар қолаби тахайюли бадеӣ образи типии қаҳрамони манфиро ба вучуд меорад, барои ҳалли масъала андеша пешниҳод менамояд, аммо дар ҳаҷву масҳараи муллоҳо далелҳои эътимоднок камтар истифода мебарад. Баъзан андешаҳо сода мебароянд. Чунончи гӯё Муллоое дар яке аз туморҳои барои бачагон тайёр намудааш бо ҳуруфоти арабӣ навиштааст: «Ту духтарча, нотоб ҳастӣ, рангат зард шудааст, агар ба ман нахонӣ мемури».

Чунин тарзи тасвир, аз як тараф, нишонаи ба матолиб муносибати сатҳӣ доштани муаллифро фаҳмонад, аз ҷониби дигар, гумон аст, ки ба ҳаҷвшаванда таъсир расонад ё завқи хонандаро афзояд. Дар матни ҳаҷвӣ, хоса фелетон мавҷудият ва истифодаи факт ҳоло кам аст, ба он бояд либоси танз пӯшонид, табиати хандаро дар факт шомил намуд ё аниқтараш кашф кард. Аммо чунин оҳанг дар ин фелетони И. Файзуллоев камтар эҳсос мешавад. Табиист, ки дар эҷоди фелетон аввалин вазифае, ки назди муаллиф меистад, дарёфт ва интиҳоби факт аст. Чунин факт, аз як тараф, нав ва аҳамияти иҷтимоӣ, аз сӯйи дигар, фелетонбоб бояд бошад. «Навии факт дар моҳияти он зоҳир мешавад. Одатан факте, ки алақай боиси

омӯзиш ва таҳлили мақомоти ҳифзи ҳуқуқ шудааст, мавзӯи фелетон шуда наметавонад. Фелетон бояд воқеаро ошкор кунад ва барои тафтиши минбаъда замина ба вучуд оварад» - менависад И. Усмонов [131, С. 376-377]. Дар фелетоннависи тоҷик истифодаи фактҳои омӯхташуда ва шарҳу тафсили такрорӣ онҳо зиёд мушоҳида мешавад. Дар фаъолияти фелетоннависи И. Файзуллоев низ чунин ҳолат истисно нест. Масалан, «Заҳҳоки морон» (Тоҷ. Сов., 1960.- 30 июн). Вале бо вучуди ин И. Файзуллоев ҳамеша кӯшидааст, ки таносуби факту мавзӯ, воқеияту тахайюлро риоя намояд. Фелетони ӯ «Боз акт мекардагианд-дия» дар бораи як соҳаи мушаххас ва муҳимми хоҷагии қишлоқ – сабзавоткорӣ баҳс мекунад. Мақсади муаллиф ифшо кардани хислатҳои роҳбарони бемасъулият ва холабеғам аст, ки ба давлат ва ҷамъият зарар мерасонад. Дар фелетон аз ибтидо то интиҳо фактҳои муносиб, шахсони муайян ва нишонии мушаххас эҳсос мешавад. Аммо дар рӯзи матн муаллиф аз тахайюл қор мегирад, воқеаҳои мушоҳидакардаашро дар шакли тасвири образӣ иброз меорад: «Рӯз нисф мешаваду ҳаво ҳам метафсад. Иштиҳои Аминҷон - ако Акбаров чунон кушода шуда меравад, ки шӯрбочаи дар бошишгоҳ билиқ - билиқ чӯшидаистодаро тасаввур карда, оби даҳонашро базӯр нигоҳ меорад» (Тоҷ. Сов., 1926.-6 октябр). Дар оғоз мақсади муаллиф ба хонанда чандон равшан нест, ба қадом масъала бахшида шудани фелетон низ эҳсос намешавад. Вале аз мутолиаи давоми матн ба осонӣ дарк мешавад, ки воқеаи тасвиршаванда: бошишгоҳ, шӯрбӯи билиқ - билиқ чӯшидаистода на танҳо ҳаётианд, балки маҳсули тахайюли дар заминаи мушоҳидаҳои муаллиф ҳосилшудае мебошанд, ки ба матлаби фелетоннавис пайванди мантиқӣ доранд. Табелчи Ҳикматов «қафтар барин аз ҷояш парида мехезаду «шӯрбоча тайёр» гӯён ба Аминҷон - ако рапорт медиҳад. Ҳамин тавр суҳбат дар атрофи шӯрбоча қур мегирад:

Муродов Мурод Бердиевич

-Махсусан, пиёзчонаш ба ман маъкул шуд-дия, акаи бригадир мегӯяд табелчи...

Суханони табелчиро Аминҷон-ако тасдиқ мекунад аммо зуд рангу рӯяш тағйир меёбад» (Тоҷ. Сов., 1959.- 6 октябр)

Тарсидан ва дигаргун шудани рангу рӯи табелчи дар фелетон гиреҳи матлаб ва воқеаи тасвиршавандаро мекушояд. Маълум мешавад, ки аз бемасъулиятӣ ва хунукназарии бригадир ва аҳли бригадаи ӯ соли қабл 96 килограмм тухми пиёзи ба қитъаи 6 гектара кишташуда дар барф талаф меёбад. Аграноми назоратии хоҷагӣ кори ҷинойтӣ будани онро хуб донанд ҳам, ба санад имзо мекунанд. Бо супориши раис кишти такрорӣ гузаронида мешавад, аммо боз аз бемасъулиятии коргарони хоҷагӣ киштзор зери алаф мекунанд. Дар натиҷаи ҷунин бемасъулиятӣ хоҷагӣ 14 ҳазору 240 сум зарар мебинад.

Воқеияти асосии фелетони мазкур ҷунин аст. Барои ошкор сохтани моҳияти ин воқеа ва фелетонбоб гардонидани он муаллиф аз нақлу ривоятҳо, саргузаштҳои воқеӣ моҳирона истифода мебаранд ва ба ин минвол, аз як тараф, ба матн гановат ва бадеият мебахшад, аз сӯи дигар, бо таҳқиқи мавзӯи иртибот ва таносуби воқеият ва бадеиятро қавӣ мегардонанд. Бояд гуфт, ки ҷунин саҳнаҳо дар фелетонҳои И. Файзуллоев табиӣ ва таркибианд. Масалан, саҳнаи боло аз ҳар ҷиҳат ба бофтаи фелетон мегунҷад:

1) Тасвири саҳнаи аввал аз лаҳзае шурӯъ мешавад, ки ба ҷузъиёти дигари мундариҷаи матн алоқаи занҷирӣ дорад;

2) Воқеаи тасвиршуда на танҳо ба мавзӯ, балки ба табиати шугли ҳамешагии қаҳрамонон мувофиқ аст;

3) Муаллиф дар ҳолати ҳаҷвӣ исбот мекунад, ки муносибати қаҳрамонон маҳкумшаванда мебошад.

Ҳамин тавр, образи «қаҳрамонон»-и фелетоншаванда на тавассути таҳайюли пурраи муаллиф, балки дар заминаи мушоҳидаҳои мушаххаси фелетоннавис шакл мегиранд.

Бояд гуфт, ки дар таҷрибаи ҳаҷвнигории матбуоти даврии шӯравӣ бо шарофати таъсири ҳамдигарии мушоҳидаҳои муайян ва таассуроти рангини муаллифон усули ташкили персонажҳои мусбат ва манфӣ басо маъмул гардид. Ҳаҷнависони зиёд ба ҳодисаҳои мушаххас, фактҳои муайян, рафтори шахсони воқеӣ така карда персонажҳои тахайюлиро сохтаанд. Дар баробари персонажҳои маъмули ҳаҷвӣ: Афандӣ, Мулло Насриддин, Мулло Мушфиқӣ дар ҳаҷви матбуот қаҳрамонони нав ба мисли Муллопирӣ, Хорпуштак, Талбақбӣ, Айёр, Косадум ва ғайра ба миён омаданд. Баъзе аз ин қаҳрамонон аз фелетон ба фелетон ва дигар матнҳои ҳаҷвӣ сайр намуда, вобаста ба мақсад ва талаби мавзӯ ин ё он вазифаи умумиро иҷро намудаанд. Ин ва дигар қаҳрамонҳо бадкирдориҳои гуногунро ошкор ва сарзаниш намуда, иллюзияи қонунмандии фактҳо ташкил намудаанд.

Зимнан бояд таъкид намуд, ки принсипи махсусгардонӣ дар мутуни ҳаҷвӣ на ба тарзи механикӣ - алоқаманд намудани қаҳрамони воқеӣ ва қаҳрамонони ҳаёлий сурат мегирад, балки бо назардошти интихоби амиқи хусусият ва аломати хислатҳои таҳлилшаванда ба роҳ монда мешавад. Нақли ҳаҷвӣ (ҳамчунин бадеӣ) моҳияти аҳдофи муаллиф ва қонунияти асарро, аз як тараф, ошкор намояд, аз ҷониби дигар, қавӣ мегадонад. Ин ҷиҳат, аз ҷумла мавҷудияти махсусиятҳои образӣ ва ҳаҷвиро дар матни публистистӣ мефаҳмонад. Аммо образи ҳаҷвӣ дар публистистика қонунмандиҳои худро дорад. Ба қавли муҳаққиқ Л. Кройчик «аввалан дар ин ҷо образи ҳаҷвӣ на дар ҷараёни ташаккул ва инкишофи аломатҳои манфӣ, балки дар зуҳуроти онҳо дида мешавад. Баъдан образи ҳаҷвӣ дар фелетон (ҳамчунин жанрҳои дигар М.М.) чун қоида хусусияти фардӣ дорад» [70, с.134]. Аз ин рӯ, муаллифи фелетон ва дигар асарҳои ҳаҷви публистистӣ ҳангоми ба шахсони муайян кор гирифта аломатҳои характернокро на танҳо аз он нафар ҷӯё мешавад, балки кӯшиш мекунад аломатҳоеро пайдо намояд, ки

барои ошкор ва мазаммати айбу нуқсони қаҳрамон мусоидат кунанд. Дар асар на танҳо Афандӣ, Мушфиқӣ ё нафари дигари мушаххас, балки зухурот ё воқеаи пешниҳодшуда мазаммат мешавад. Қаҳрамони воқеӣ қатъи назар аз мушаххасияти худ унсурҳои образи типиро мегирад. Образи публитсистӣ дар фелетон ва памфлет то андозае гуногуннақша аст. Оҳангҳои дохилӣ ва асосҳои равонии рафтори қаҳрамонро аксар маврид умумияти матлаби мантиқии бо афкори публитсистии муаллиф алоқаманд, иваз мекунад. Мухторияти рафтори қаҳрамон дар ҳаҷви публитсистӣ (хусусан фелетону памфлет) басо шартист, муаллиф зоҳиран бетараф намояд ҳам, қаҳрамони ӯ ба самти муайяни ба матлаби муаллиф мувофиқ, амал мекунад.

Тавре мебинем, махсусияти ташкили образи ҳаҷвӣ дар фелетон ва дигар жанрҳои ҳаҷвӣ ба вазифаи публитсистии онҳо саҳт алоқаманд аст. Аммо қатъи назар аз он ки ин навъи жанрҳо аз унсурҳои образсоз, тасвирҳои бадеӣ ори нестанд, мақсади асосии муаллиф на ташкили образи мукаммали бадеӣ ё ҳаҷвӣ, балки паҳн намудани ғояи публитсистӣ мебошад.

Ин ҷиҳатро дар фелетонҳои И. Файзуллоев, М. Боғиров, Ф. Муҳаммадиев, Х. Ёров ва дигарон бараъло мушоҳида мекунем. Чунинчи дар фелетони М. Боғиров «Рамузфаҳм», кӯшиши ташкили образи қаллобон эҳсос мешавад, аммо ҳадафи муаллиф танҳо сохтани образ ва нишон додани типи чунин тоифа набуда, балки танқид ва мазаммати хизматрасонии бади автобусҳо ва сарсонии мусофирону қалобии назоратчиён аст. Ба назар чунин мерасад, ки муаллифи фелетон аз ибтидо то интиҳо мушоҳида ва сарсонҳои як сафарашро нақл мекунад. Дар чунин ҳолат пайдо кардани матн тахайюли муаллиф ва қобилияти образофарии ӯ мусоидат кардааст: «Сайр ҳам сайру саёҳат ҳам сайр мегӯянд. Мо азми тамошои адир кардаву якбора ҳаво қошу қавоқ кард, торик шуд, шамол бархост, чангро ба фалак бардошт.

Мо қарор додем, ки ба шаҳр бармегардем. Мизбон ақои Муҳаммадӣ моро ба роҳи асфалти канори роҳ баровард. Ҳар се

интизори автобус шудем. Ин ҳоли моро дида акаи Муҳаммадӣ табассуми маънидоронае карду гуфт:

- Як вақтҳо ҳамин кӯчаҳои ҳозир тап - тозаи асфалт чунон лойу ноҳамвор буд, ки рости гап одами бақувват базӯр мегашт. Хоҳ бовар кунед, хоҳ не, як маротиба ана дар ҳуди ҳамин ҷойи истодагиатон як кампир ба лой афтида доду фарёд кардааст. Булдозерчи омада кампирро бо булдозер кашола карда баровардааст». Ҳамин тавр, лаҳзаҳои чудоғонаи аз мушоҳидаҳои муаллиф ҳосил шуда бо маҳсули тахайюлу тафаккури ӯ омезиш ёфта, аз як тараф, суҷаи матнро таҳрезӣ кардааст, аз сӯйи дигар, барои гузариш аз воқеият ба тарҳ ва аз тарҳ ба воқеият мусоидат намудааст. Акаи Маҳмадӣ мустазҳир гардидани мусофиронро эҳсос карда ба мақсади фиреби вақт аз ҳолати гузашта ва имрӯзаи роҳ нақл мекунад. Дар нақли ӯ тазод эҳсос мешавад. «Роҳҳо созу лекин одамҳо маҳтали автобус шуда, соатҳои дароз дар сари роҳ почак зада меистанд». Ронандагон гуё автобусҳо моли худашон бошад, хоҳанд меоянд, нахоҳанд не. Баъд аз интизориҳои зиёд ниҳоят як автобусча меояд, ҳама ҷояш аз ҷангу хок сап -сафед, дарунаш пур аз одам. Дар вокзал аз кассаҳо билет харидан душвор. Аз ин ҳолат истифода бурда назоратчиён ва ронандаҳо қаллобӣ мекунанд.

Муаллиф дар сохтани занҷираи тасвир фаъол аст. Фаъолмандии ӯ ҳам дар силсилбандии ҷузиёти лаҳзаҳои як масъала ва ҳам дар пайванди тасвири ҳолатҳо хувайдо мегардад. Ин пайванд қазияи ахлоқиро ҳосил менамояд. Ҳамаи ин бемасъулиятиву фиребгарӣ нишонаи маънаван паст будани ахлоқи ин тоифа ронандагон аст. Чунин бемасъулиятиву фориғболӣ ва муносибати сатҳӣ намудан ба касбу қор ва мизочон дар фелетони «Ранчи беганч»- и Эҳсон Субҳон низ мазаммат мешавад. Хати ҳаракати воқеа дар матн тӯлонӣ ва сершоха нест. Вай дар заминаи воқеаи муайян ва мушоҳидаҳои мушаххас ба риштаи суҷа кашида шудааст. Муаллиф ба ҳайси

қахрамон – бемор ба мақсади ташхиси дард ва табобати он ба муоинагоҳи рақами 2 муроҷиат мекунад. Аз он ҷо ӯро ба муоинагоҳи рақами 4 мефиристонанд. Бо талаби духтур ӯ дар ин муоинагоҳ анализ месупорад, вале ҷавоби анализро кормандони лаборатория ба муоинагоҳи рақами 3 мефиристонанд. Ҳамин тавр, ташхиси дарди бемор 3 рӯз тул мекашад, аммо бо безъитбории кормандони лабораторияҳо «варақаи беморӣ» гум мешавад ва ранҷи бемор бе ганҷ мемонад.

Маънавиёту ахлоқи ҳам персонажҳои фелетони «Рамузфаҳм» ва ҳам «Ранҷи беганҷ» ба ҳам наздик мебошанд. Дар матни аввал хизматрасонии бади нақлиёт, қаллобии ронандагону назоратчиён ошкоро мазаммат шавад, дар матни дуюм ҳолати бади кор ва бепарвоии кормандони муоинагоҳҳо танқиду ришханд мегардад. Дар ҳар ду матн низ тарзи тасвир дар шакли нақл баррасӣ шудааст. Аммо талоши муаллифон дар тасвири ҷузъиёти характерҳо як хел нест. Дар матни якум унсурҳои тасвиру ҳаҷвсоз нисбатан бештар ва моҳирона истифода шавад, дар нигоштаи дуюм нақли ҷузъиёти воқеа баргарӣ дорад. Маълум аст, ки барои эҷоди осори ҳаҷви публитсистӣ дар қахрамони тахайюлӣ ташкили образ воситаи ягона нест. Аксар маврид публитсист - ҳаҷвнигор бо одамони воқеӣ ва ҳодисаҳои мушаххас сару кор мегирад. Дар ин ҳолат қобилият ва мавқеи муаллиф на дар тахайюл ва образсозӣ, балки бештар дар коркарди далелҳои хуччатӣ, шарҳу тафсил, арзишдиҳӣ, лукма, сохтани образгунаҳои хурд намудор мегардад. Дар матбуоти тоҷик чунин усули ташкили матни ҳаҷвӣ бештар дар шакли фелетон маъмултар аст. Махсусан чунин хусусиятро фелетонҳои Ҳ. Ёров «Ҷомаи домодӣ» (1975), «Ҳоҳ тир қафад хоҳ ҷувоз» (1978), У. Раҳимов «Одилов ҳасрат мекунад...» (1979), П. Сайфиддин «Давр-даври раис» (1991), «Агар ғазбаи раис ояд» (1991), Ғ. Искодарӣ «Аз касса ба касса, баъд ба киса» (1990), «Баднафсии боғи ҳайвонот» (1990) ва амсоли ин доранд. Дар ин гуна фелетонҳо чанбаи бадеӣ ва

ҳаҷвӣ нисбатан заиф буда, таҳлили амиқи мавзӯ, муқоиса ва таҳқиқи далелҳо, ошкор ва нишон додани моҳияти онҳо дар ҷойи аввал аст. Яъне дар ин шакли фелетонҳо «фактҳо дақиқона интиҳоб ва муносибати онҳо дар мувофиқат ба шакли муносиб омӯхта мешавад, сабабҳои гуногуни фактҳо ҷустуҷӯ ва муайян мегардад» [103, с.18.]. Масалан, «Кооперативи тайёрфуруш» - и Ғафури Искодарӣ. Матни мазкур зери рубрикаи фелетон интишор шуда, таҳқиқи муфассал ва амиқи мавзӯро бо нишон додани факту далелҳо дар бар мегирад. Воқеа на дар шакли тип ё образ, балки бо усули таҳлили публицистӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф дар рӯи фелетон аз хусуси ташкили кооперативҳо ва раҳой аз бӯҳрони иқтисодӣ сухан ронда ба асли мақсад – таҳлил ва таҳқиқи фаъолияти кооперативи «Контакт» мегузарад. «Аз дастгириву хусни тавачҷуҳи калонҳо истифода бурда як идда «менечерҳо»-и навбаромад дарҳол тасмим гирифтанд, ки дар назди Иттиҳодияи «Тоҷикснаб» кооперативе бо номи «Контакт» ташкил намоянд ва дар қори такмилдиҳии соҳаи таъминот саҳми босазо гиранд.

«Контакт» - калиди комёбиҳо, «контакт» кӯмакрасони қорхонаву муассисаҳо мегуфтанд онҳо дар қатори дигар фидоӣни ҳаракати кооперативӣ» (П.Д.,1991.-21 феврал). Фелетоннавис, аз як тараф, заминаҳои ҳуқуқии ташкили кооперативи «Контакт» ва вазифаҳои онро, ки дар «Оиннома» бо ҷумлаҳои «турнақатор» зикр шудаанд, ошкор намояд, аз ҷониби дигар, бо таъя ба фишӯрдаи тафтиши ревизорон ва мушоҳидаҳои худ собит қарданӣ мешавад, ки Кооператив маблағи даромади худро аз фуруши маҳсулот дар ду соли фаъолияташ камтар нишон додаст. «Камтар нишон додани маблағи даромади умумӣ, ғоида аз фуруши маҳсулот (қор, хизматрасонӣ) ҳарачоти моддӣ, ҳарачоти асли, яъне пинҳон нигоҳ доштани даромад аз андоз аз он ҷиҳат рӯй дод, ки кооператив на ҳамчун воситаи амал қардаст, балки бевосита амали хариду фурушро ба анҷом расонидааст».

Хамин тавр, фелетонҳое, ки ҳодисаҳои мушаххас, шахсони муайян ва ҳолатҳои ҷудогонаро фаро мегиранд, пеш аз ҳама, хусусияти публитсистӣ доранд на бадеӣ. Муаллифони ин шакли фелетон тавассути таҳлили фактҳо ва ҳодисаҳои муайян аз масъалаи мавриди баррасӣ ҳулосаҳои мантиқӣ баровардаанд. Агар дар фелетонҳои бадеӣ - публитсистӣ бештар характери персонажҳо ошкор гардад, дар навъи публитсистӣ - бадеии фелетон махсусияти зухурот ва аломатҳои он муайян мешавад.

Махсусгардониҳои образи публитсистӣ дар шакли қаҳрамони тахайюли на танҳо ба фелетон, балки ба жанрҳои дигари ҳаҷви публитсистӣ низ хос аст. Алаҳқусус образи публитсистӣ дар памфлет нисбатан мувофиқтар мебошад. Зеро, аввалан дар ин жанр образи публитсистӣ ба махсусияти типии намоёндогони гуруҳ ва ҳизбҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ мувофиқ аст, баъдан жанри мазкур имконияти васеи истифодаи унсурҳои бадеиро дорад. Чунончи муаллифони асари «Хандаи созанда» зикр кардаанд: «Памфлет аз ҷумлаи жанрҳои адабӣ-публитсистие мебошад, ки дар он назариёти ҳасмонаи сиёсӣ, фаъолият, рӯҳ ва андешаи иртиқӣ мусовиёна маҳв мегардад. Нависандаи памфлет бояд аз ҳама имконоти тасвири бадеӣ ва приёмиҳои адабӣ истифода намояд» [135, с.110]. Маҳз назари ҳолисона ба муаллиф имкон медиҳад, ки тасвири образи ҳаҷвиро то андозае тезу тунд таҳрирӣ намояд. Баҳусус дар публитсистикаи замони шӯравӣ образи ҳаҷвӣ дар шакли фелетон, памфлет ва дигар жанрҳо дар рӯҳияи анъанавӣ ҳизбияти адабиёт сохта мешуд. Нависандагон кӯшиш намудаанд, ки дар ташкили образи ҳаҷвӣ ва тасвири қаҳрамон хислати фошсозӣ ва маҳкумнамоии памфлетро нигоҳ доранд. Чунин хусусият дар памфлетҳои С. Айни, С. Ализода, Н. Баҳлуллода, Ф. Муҳаммадиев, И. Файзуллоев ва дигарон бараъло мушоҳида мешавад. Дар маркази памфлетҳои ин ҷумла ва дигарон фикр, ақида ва андеша меистад. Ва ин андеша дар иртиботи ҷиҳатҳои публитсистӣ, бадеӣ ва ҳаҷвӣ ҳосил шудааст. Аз тарафи дигар, андешаи муаллифон дар

памфлет пурра ҳаёли ё сирф бофта набуда, дар заминаи воқеияти мушаххас шакл мегирад. Маҳз маърифати воқеияти мушаххаси иҷтимоӣ ба нависанда имкон медиҳад, ки аз як тараф, фактҳои ҷудогонаро кашф намояд, аз ҷониби дигар, образ ё типи воқеа ва ё қаҳрамонро тавлид созад. Бо чунин тарзи маърифат офаридани тип, баҳусус дар памфлетҳои Убайди Зоконӣ «Ахлоқулашроф», «Муш ва гурба», А. Дониш «Рисолаи таърихӣ», Возеҳ «Ақоидуннисо», С. Айни «Чингизи асри XX», «Деви ҳафтсар», «Хари бедум», «Бадбӯй будааст», Ф. Муҳаммадиев «Косадум», Урун Кӯҳзод «Тахти равон ва тахтбардорон» ва ғайра бештар эҳсос мешавад. Дар ин ҷумла памфлетҳо харчанд персонажҳои тахайюлӣ амал мекунанд, аммо асоси онҳоро таҳқиқи воқеа ташкил медиҳад. Масалан, дар памфлети «Ахлоқулашроф», ҳамчунин «Муш ва гурба» қаҳрамонон бо ному насабашон номбар намешаванд. Аммо аз рӯҳияи тасвир ва нақл бармеояд, ки «воқеаҳо ва фикрҳои, ки муаллиф нишон додан ва гуфтан мехоҳад, маҳсули ҳаёли набуда аз зиндагӣ гирифта шудаанд» [55, с.155]. Ин гирифтаниҳо бо он хусусияташон фарқ мекунанд, ки типи иҷтимоӣ на дар асоси намунагириҳо, балки дар заминаи ба дараҷаи тип баровардани воқеаҳои мушаххас ба амал омадааст. Ҳамчунин ин типи иҷтимоӣ характери рӯзмарра ва фошкунанда дорад. Ва ин омил ҳамчун сифати анъанавии памфлет шинохта мешавад. Дар памфлети «Ахлоқулашроф» - и Зоконӣ тасвири ахлоқи паст ва разилонаи ашрофони ҳамасраш моҳияти рӯзмаррагӣ ва танқиду мазаммати рафтори эшон хусусияти фошсозанда дорад.

Эҷоди тип ва образ дар памфлети «Муш ва гурба» боз ҳам барҷаста аст. Муаллиф дар ташкили тип ва образ аз пайванди иҷтимоиву сиёсӣ моҳирона истифода мебарад. Ин аст, ки аксари муаллифони перомуни ин асар таҳқиқ ва баҳсҳо ба анҷом расонида онро «асари сирф адабӣ не, балки асари адабии равияи публистистӣ дошта ё шояд асари сирф

публицистӣ номидаанд» [160, с.46]. Барҳақ воқеаҳое, ки дар ин асар ба сифати тип тасвир шудааст, типӣ умумӣ ҷунончи ҳоси адабиёт аст, набуда, асоси воқеӣ ва таърихӣ доранд. Нависанда ба мақсади пуртаъсир намудани фикр воқеаҳои таърихро дар шакли тамсил баён мекунад. Воқеаҳои таърихӣ ҷангҳои Мубориз ва Абуисҳоқ аст, ки ҳақиқат будани онро муҳаққиқон Х. Мирзозода ва И. Усмонов собит сохтаанд ва ин ҷо мо такрори онро зарур намеҳисобем. Танҳо ишора бояд кард, ки У. Зоконӣ дар тасвири симои гурба аз муболиғаҳои устуравӣ истифода бурда, онро ба аждаҳо ташбеҳ медиҳад:

*Аз қазои фалак як гурба
Буд ҷу аждаҳо ба Кирмоно,
Ишкамаш таблу синааш ҷу ситар
Шердиду палангчангоно.*

Ҳамин тавр, дар «Ахлоқулашроф», «Муш ва гурба» ва дигар асарҳои У. Зоконӣ тахайюл ва маҳорати типофарӣ баргарӣ дошта бошад ҳам, асоси ҳар гуна тасвир ва образҳои осори ҳаҷвии ӯро воқеаҳои мушаххаси ҳаётӣ ташкил медиҳад.

Дар шакли тамсил баён намудани воқеаҳои иҷтимоӣ дар публицистика бештар ҳоси памфлет аст. Дар публицистикаи тоҷик дар ин шакл эҷод намудани осори ҳаҷвӣ маъмул аст. Аммо дар асарҳои С. Айнӣ «Деви ҳафтсар», «Бадбӯй будааст», «Хари бедум» ва «Косадум»-и Ф. Муҳаммадиев воқеаҳои ҳаётӣ ва таърихӣ замон хеле барҷаста типӣ кунонида шуданд. Дар ин ҷумла осор ва амсоли ин қувваи асосии образфарӣ ё типсозиро омилҳои раванӣ ташкил медиҳанд. Зеро хусусият ва талаботи жанри памфлет, пеш аз ҳама, таъсири мафкуравиरो тақозо дорад. Маҳкум намудани гуноҳҳо ва ё бадқирдорҳои иҷтимоӣ, ки ҳадафи памфлет аст, танҳо бо ошкор намудани камбудӣ ва мазаммати он муяссар намегардад. Бояд аз усулу василаҳое кор бурд, ки барои пуртаъсир гардидани фикр мусоидат мекунанд. Дар осори ҳаҷвии номбурда ҷунин хусусиятро дар тавлиди фикр, ба вучуд овардани

ғоя, ҳаракати воқеа (суҷа), пешниҳоди фарзияҳо мушоҳида мекунем. Маҳз ғановати тахайюл ба муаллифон имкон дода, ки воқеияти муайянро рангоранг тасвир намоянд. Масалан, устод С. Айнӣ дар памфлетҳои дар замон ҷанги бузурги Ватанӣ таълиф намудааш, воқеаҳои ҷудоғонаи ҳаётиро бо бардоштҳои эҳсосӣ ва таҷрибавии худ маърифат кардааст. Ба ибораи дигар, тахайюл ва типофарии муаллиф дар заминаи амали байниҳамдигарии илмӣ, бадеӣ таҷрибавии дарки моҳияти иҷтимоӣ ва сиёсии ҷанг шакл гирифтааст. Маълум аст, ки ҳамаи асарҳои публицистӣ - ҳаҷвии С. Айнӣ, ки дар шакли тамсил эҷод шудаанд, дар асоси иттилоъ ё ахбори муайян ба вучуд омадаанд. Ҷунончи памфлети «Хари бедум». Саркардаи Германияи фашистӣ ба мақсади ҳавасмандгардонии ҷонибдоронаш минтақаҳои ҷудоғонаи оламро ба онҳо ваъда мекунад. Аз ҷумла, Тунис ва Миср барои Италия ва саркардаи фашизми он Муссолини ваъда шуда буд. Италия дар солҳои 1911-1912 Тароблиси Ғарбро ба даст оварда, дар Африқои Ҷанубӣ хуни ҳазорон бегуноҳонро рехта буд. Аммо Италияи фашистӣ мехост боз мустамликаи дигареро ба даст дароварад.

Муаллиф ба мақсади дастгирӣ ва рӯҳан ҳавасманд гардонидани артиш ва халқи шӯравӣ қудрати эҷодии худро дар шакли афсона ба риштаи суҷа мекашад. Байти машҳури Саъдӣ:

*Мискин ҳарак орзуи дум кард,
Ноёфта дум ду ғӯи гум кард,*

ки маҳсули сирф тахайюлӣ ва типӣ умумӣ аст, дар кушодани гиреҳи масъала ва тарҳрезии мундариҷаи асар боис гардидааст. Дар ин ва дигар памфлетҳои С. Айнӣ ташкили матн дар шакли афсона ва тарзи баён устуравӣ буда, дар онҳо иттилоот дар шакли орзу, факт дар шакли арзиш ва мантиқ дар қолаби эҳсосот ифода шудааст. Таассурот ва тахайюлотӣ муаллиф низ хусусияти асотириро касб намуда, воқеаҳо дар шакли рамзу тахминҳо, ки маънои дилхоҳро соҳибанд, тасвир мешаванд.

Муродов Мурод Бердиевич

Чунончи муҳаққиқ Е. Е. Пронина қайд мекунад: «Дар эҷоди матни асотири рӯзноманигорро мебояд ба тафаккури асотири така кунад, воқеият бо рамзҳо; тахминҳое, ки маъноҳои дилхоҳро ба ҳодисаҳо медиҳанд бо фактҳо ва мантиқи илмиро бо директиваҳои идеологӣ омезиш диҳад» (125, с.61).

Персонажҳои памфлети «Хари бедум» ҳар ва гург мебошанд. Ҳар мискин асту гург хунхор. Аммо мақсади нависанда тасвири ҳислати ин ҳайвонот набуда, балки, аз як тараф, нишон додани беқавли саркардагони фашизми Германия ва ба дӯстӣ содиқ набудани онҳо бошад, аз сӯйи дигар, танқиди ҳисси бадҳононаи эшон аст. Аз ин рӯ, тахайюлотӣ муаллиф, асосан, дар меъри сохтани афсона шакл гирифтааст. Аммо ин афсона ба воқеаи муҳими рӯз саҳт алоқаманд мебошад. Воқеан дар замони ҷанг Италия нисбат ба Германия мамлақати заиф ва мутеъ буд. Аз ин рӯ, дар прототипи ҳар тасвир шудани он аз ҳар ҷиҳат мувофиқ шудааст. Ҳар бофаҳм ва дурандеш нест. Ҳолаш дар табоҳӣ аст. Гург ин ҳоли табоҳи хари мискинро дида, гӯё ба ӯ дилаш месӯзад, ки Шеру палангро ба ӯ нишон дода мегӯяд:

-Думи кадоми онҳоро меҳаҳӣ?

Ҳар фикр карда ба гург ҷавоб дод:

Кадомаш, ки осонтар ба даст дарояд, барои ман басанда аст.

Ҳардуяшро ҳам ба даст мебарорем, кадомашро, ки ту писандӣ аз онӣ ту мешавад. Фақат дар вақти шикор тарсро ба худ роҳ надода, истодагарӣ кардани ту лозим аст, то ки онҳо маро танҳо дида ба ман далер нашаванд».

Чун рақибон (шеру паланг) ба онҳо ҳучум карданд, гург мебинад, ки ба онҳо ҳарифӣ карда наметавонад, роҳи гурезро пеш мегирад. Хари мискин зери фишори шеру паланг монда, бар замми дар орзуи дум будан аз ду гӯш низ маҳрум мемонад. Вай аз дӯстии рафиқи худ хайрон шуда, зери лаб овоз медиҳад:

«- Магар дӯстӣ ҳамин аст? Магар аҳду паймоне, ки байни худ баста будем, ҳамин буд?...»

Публистистикаи ҳаҷвӣ

Ҳамин тавр, С. Айнӣ бо истифода аз омилҳои асотирӣ воқеиёти рӯзро ба риштаи таҳқиқ кашида, ба усули муқоисаҳои адабиву публистистӣ ба онҳо хусусияти типӣ мебахшад. Аксари памфлетҳои С. Айнӣ ба чунин хусусият асос ёфтаанд. Дар онҳо на танҳо шинохти ҳуби қаҳрамонон ва объекти тасвиру танқид, балки муқоиса ва иртиботи воқеаҳои манфури гузаштаву рӯз мушоҳида мешавад.

Дар шакли тамсил ва иртибот ба маҳсули ҳаёли рангини ниёгон танқиду мазаммат намудани воқеиёти номатлуби рӯз ва ба ин минвол ташкили образи ҳаҷвӣ дар публистистикаи муосири тоҷик ба ҳукми анъана даромадааст. Баъзан қаҳрамонҳои тамсилӣ бо воқеаҳои мушаххаси ҳаётӣ алоқамандона таҳқиқ мешаванд, ки ин алоқамандӣ хусусияти типии воқеаро комил мегардонад. Памфлети «Косдум»-и Ф. Муҳаммадиев чунин хусусиятро дорад. Косадум – қаҳрамони памфлет шахсест, ки рашку ҳасад, бухлу кина мояи ҳастиаш гаштааст. Нависанда хислати қаҳрамонро ҳам дар зоҳир ва ҳам дар сиришт тасвир мекунад. Косадум мавҷудест «начандон қавипайкар, аммо тираранг, тирарӯ ва тирахӯ ва дар ҳамла марговар. Аслиҳаи офатбори вай шох не, чангол не, дандон ҳам не, балки пешоб аст. Хӯроқаш мисли дигар ҳайвоноти ваҳшӣ неъматҳои заминист, вале ҳар чиз, ки бихӯрду биошомид, дар батнаш дарҳол ба заҳри ҳалоил табдил меёбад. Косае дорад дар нуки дум, онро ба бавли худ пур мекунад ва ба сари ҳариф мепошад. Аз нафаси заҳр ҷонварон ҷо ба ҷо мемиранд, бешаҳо оташ мегиранд, сангҳо ба тудайи хокистар мубаддал мешаванд» (Осори баргузида ҷ.1, с.373).

Ф. Муҳаммадиев дар типӣ гардонидани воқеият ва ташкили образ мисли устод С. Айнӣ аз маҳсули ҳаёли рангини ниёгон истифода мебарад. Ҳам қаҳрамонони асарҳои ҳаҷвии С. Айнӣ ва ҳам қаҳрамонҳои памфлетҳои Ф. Муҳаммадиев дар тасвири муаллифон ба хислату характери табишон мувофиқанд. Аз ҷумла Косадум шахсест, ки бо вучуди чун

буқаламон ҳамеша дар тағйирот ва табадулот будан, хислати табиашро, ки захрпошӣ аст, гум намекунад. Ба қавли А. Саъдуллоев «вай мавҷудест, нотавонбин, шахсест, ки аз пирӯзии дигарон ғамзада ва аз нобарориҳои одамон мисли гул мнешукуфад, тухмат, бухтон, ба балои баде гирифта кардани касеву аз он доман - доман гӯшт гирифтаи кори ӯст».

Ф. Муҳаммадиев мисли С. Айнӣ дар фарҷоми памфлет мақсад ва манбаи ангазандаи фикрро ишора мекунад, ки маҳз он ҷанбаи воқеии асарро боз ҳам устувор ва боэътимод сохтааст. «Филми ҳуҷҷатие бо унвони «Муаллифони номаҳои беимзо» (Анонимшики, студияи Таллинфилм) қиссаи дастгир шудани косадум, роҳҳои фoš кардани вайро нишон дода буд. Дар анҷоми филм суди халқии бародарони эстонамон ҳукм баровардааст: ҷойи Косадум дар дорулаҳлок» [195, с.379].

Тавре мебинем дар асарҳои таҳлилшуда ва амсоли инҳо ҳамоҳангии маънӣ ва образ гуногун аст. Бо вучуди ин ғояи асар ва тасвир ҳамеша ба образ тақия мекунад, аммо образи бадеӣ чандон хусусияти мустақили надорад. Дар баробари ин дар фелетон ва памфлет таҳлили психологӣ бо характеристикаи типӣ иҷтимоию психологӣ омезиш меёбад. Ва ин омезиш вазифаҳои иҷтимоии матнро муайян мекунад. Нигорандаи памфлет басирона алоқаи байни «ҳолатҳои» иҷтимоии типӣ ва намоёндагони мушаххаси ин ё он гурӯҳи иҷтимоӣро пайдо намуда, онҳоро дар шахсиятҳои муайян таҷассум менамояд.

Фелетон ва памфлет аз муаллиф на танҳо қобилияти маҳорати тасвири бадеиву публицистӣ ва ҳаҷвии воқеият, ҳамчунин қобилияти дурбинӣ ва дарёфти идеалро низ тақозо менамояд. Идеали мусбат чун қоида ба ҳолати қаҳрамони асар алоқаманд аст. Махсусияти фелетон, памфлет ва дигар асарҳои характери фošсозанда дошта дар он аст, ки қаҳрамони асосии мусбат аксар ҳолат шахсест, ки мавқеи муаллифро иброз медорад. Дар ин гуна осори ҳаҷвӣ муаллифон на танҳо мушоҳида, балки ҳамчун иштирокчии воқеа амал мекунанд. Ва

рафтору амали онҳо оҳанги кинояву истехзоро касб менамояд. Тавоноии нигорандагии муаллиф на дар сохтани тип, ё образ, балки дар тарзи нақли саргузаштии воқеа зухур меёбад. Ҳаҷвнигор дар натиҷаи маърифати воқеаи мазамматшаванда ва мушаххас намудани факту далелҳо сужаи асарро тарзе тарҳрезӣ менамояд, ки гӯё саргузашти худӣ ўст. Чунончи дар памфлети Ҳуриниссо Ализода «Қумда биё бача» ин ҷиҳат бараъло мушоҳида мешавад. Памфлет моҳияти иҷтимоӣ дорад. Дар он шароити бади хидматрасонии коммуналӣ, нарасидани оби нушокӣ, ифлос ва пур аз қум будани оби қубурҳои обгузари биноҳои серошёнаи шаҳри Душанбе танқиду мазаммат мешавад. Аз ибтидо то интиҳои памфлет баҳси пуртазоди зану шавҳар чун василаи ошкорсозандаи камбудихо ва мушкилоти шароити хизматрасонии коммуналӣ, аз ҷумла таъмини оби ошомиданӣ хувайдо мегардад. «Мо дар ошёнаи сеюми бинои истиқоматие дар маркази шаҳр зиндагӣ мекунем. Ин хонаро ман бо хоҳиши занам харидам. Аввал дар маҳаллаи 91- и шаҳр дар хонаи чорошёна дар қабати якум истиқомат доштем. Хонаамон серобу салқин буд. Ҳамсояҳои ошёнаҳои боло аз хонаи мо об мебурданду мо ифтихор доштем, ки чунин азоб надорем. Аммо ҳамин занакӣ ношукр ҳамеша ғур-ғур мекард, ки ин хонаи бетонӣ моро касал кард...» (Садои мардум, 2005.-1январ). Мундариҷаи матни мазкур мақоли аз борон ғурехта ба барф заданро ба хотир меорад. Персонажи он ба мақсади беҳ гардонидани шароити зист аз хонаи бетонии пурзаҳ, ки мушкилоти хизматрасонии он ҳамеша боиси муноқишаҳои оилавӣ мегардид, аз маркази шаҳр хонаи хиштӣ мехарад. Аммо дар ин ҷо низ ҳолат беҳ ва мушкилот ҳал нагардида, балки афзун мешавад. Муаллиф ин ҳолатро бо тасвир ва нақли лаҳзаҳои ҷудоғона тариқи кинояву ришханд мавриди танқид қарор медиҳад. Андешаҳои ӯ саропо писханданд: «ҳар касе, ки аз ифлосии оби шаҳр менамояд, сад номаъқул кардааст. Ман барои чанд сол қум чамъ кардам

Муродов Мурод Бердиевич

ва метавонам онро бизнес карда қарзи хонаи дар марказ харидаамро низ чуброн кунам».

Дар солҳои охир дар матбуоти даврии тоҷик шакли трагеопамфлет нисбатан маъмул шуда истодааст, ки намунаҳои онро дар нашриҳои «Тоҷикистон» зиёдтар дучор шудан мумкин аст. Дар трагеопамфлет низ одатан персонаж ифодакунандаи мавқеи муаллиф аст. Баъзан дар ин гуна памфлет персонаж на танҳо камбудиву норасоӣ, балки ҳамчун лиқоб ба ҳоли худ писханд мезанад. Масалан, дар «Креслокомедия» - и Сабзаалӣ Асозода қаҳрамон шахси мансабдор аст, ки тамоми ҳаётӣ, меҳр ва фикру ҳаёли ӯ ба Кресло банд мебошад. Тахайюл ва тасвиrotи муаллиф гоҳ кинояву гоҳ воқеӣ аз шарҳи ҷиҳатҳои этимологии «Кресло» шуруъ гардида, моҳияти луғавии он маҷозан ба қимат ва арзиши он алоқаманд мешавад. «Кресло - шояд калимаи славянии крест - салиб ба он алоқа дорад, агарчи забоншинос ё тарҷумон нестанд, лек бовариам ҳаст, ки он арзиши сачдаву зиёрат қарданро сад дар сад меарзад! Ба номаш «Шоҳнома» - хо таълиф қарданд ва бояд аз рӯйи жанри «Тахнома» асару дoston ва эпосҳои қалон офарид. Аслан решаи тамоми зиддиятҳо ҳамон Кресло ҳаст! Ҳатто дар он андешаам, ки ҷанги Рустаму Сухроб низ барои он буд» (Тоҷикистон, 2005.- 22 декабр). Дар памфлети мазкур домани воқеия фарох нест, балки хислатҳои мансабхоҳ дар доираи маҳдуд ва дар шакли тахайюли рангини муаллиф шарҳу тафсил ва тасвир мешавад.

Умуман, публисист - ҳаҷвнигорро зарур аст, ки воқеияти зиндагиро ҳам дар шакли реалӣ ва ҳам дар қолаби бадеӣ маърифат кунад. Маҳз чунин маърифати дучониба метавонад дар рангоранг ва типикунонии зухуроти ҳаётӣ, ташкили муносибати синкретикӣ образӣ - публисистӣ, кашфи маҳсусияти номатлуби воқеаву зухурот тасвири характер ва танқиди он мусоидат намояд. Дар ҳаҷви публистисистии тоҷик чун қоида шаклҳои гуногуни маърифати воқеияти иҷтимоӣ ва

тасвири онҳо мушоҳида мешавад, ки муҳимтаринашон тасвир ва танқиду мазаммати бадеӣ - образии зухуроти манфур ва таҳқику баррасии ошкорои публицистӣ - ҳаҷвӣ мебошад. Агар дар шакли аввал фикр ва тахайюли муаллиф мавқеи асосиро соҳиб бошад, дар шакли дуюм шарҳу тавзеҳ, таҳлили воқеа ва зухуроти мушаххас бартарӣ дорад. Муаллифони шакли аввали осори ҳаҷвӣ барои фош кардани нуқсонҳои иҷтимоӣ, қори муассисаҳои хоҷагӣ, маъмурӣ, ҳислату рафтори шахсони риёкор, фиребгар, қаллоб, бахил, нотавонбин ва амсоли ин аз образ, мазмун, хулосаҳои афсона, латифаҳои халқӣ, унсурҳои типсоз ба таври васеъ истифода кардаанд. Дар нигоштаҳои шакли дуюм образи ҳаҷвӣ ва типикунони воқеа чандон мушоҳида нашавад ҳам, қувваи ҳаҷв ҳис мешавад.

III.2. Махсусиятҳои мундариҷаи бадеӣ ва рангорангии воситаҳои тасвир

Дар жанрҳои ҳаҷви публицистӣ яке аз аломатҳои асосии дигар ханда мебошад, ки муайян намудани мавқеъ ва нақши он низ аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Ханда ҳамчун хосияти ҳаҷву танз бо таърихи ташаккули инсоният ва мазҳака саҳт алоқаманд аст, зеро ханда танҳо ба инсон хос аст. Ба қавли Арасту «аз миёни ҷонварон танҳо инсон қодир ба хандидан аст». Файласуфи фаронсавӣ Бергсун (1859-1941) дар такмили сухани Арасту мегӯяд: «ҳар чизи хандаангез ҳам танҳо дар қаламрави вучуд ва тасарруфи одамӣ хандаангез шудааст ва агар на як манзараи ҳар чи зебо ва бомаъно ё ҳар чи нозебо ва бемаънӣ бошад хандиданӣ нест. Ҳатто шумо ба як ҷонвар ё ба як қулоҳ бихандед ба хотири ҳолатест, ки дар ӯ дар иртибот ба инсон кашф кардаед» [40,с.32].

Агар Арасту нафси хандаро вижаи инсонӣ донад, Бергсун низ мавзӯъ ва сухани ханда ва чизи хандаоварро танҳо дар

иртибот ба инсон, мазҳака ё комедия медонад. Ба ин маънӣ, ҳар гуна гурез аз раванди ҳаёти муқаррарӣ метавонад сарчашмаи ханда бошад, ба шарте ки моҳияти он дарк карда шавад. Ханда муносибати ғоявии инсонро ба зухуроти муайяни манфӣ ифода мекунад. Гоҳо хангоми ба ҳам даромехтани ҳақ ва ботил низ танзи дилнишине падида меояд. Файласуфи донморкӣ Сурай Кай Ярки Гур дар ин боб ишорае дорад: «То ҷавон будам, аз ханда ғофил будам, баъдҳо, ки чашмонам бозтар шуд ва ҳақиқатро дидам, ба ханда афтодам ... ва ханӯз ҳам механдам» [40, с.34]. Равоншиносон бар онанд, ки афроди хушёртар дертар ба ханда меафтанд ё ба таъбири дигар, суҷаҳои хандаангез барои хушёрон маҳдудтар аз дигарон будааст.

Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ дар Девони Шамс мефармояд:

*Гарчи ман дур зи адам дилхушу хандон зодам,
Ишқ омӯхт маро шакли дигар хандидан.
Ба садаф монам хандам чу маро даршикананд,
Кор ҳамон бувад аз фатҳу зафар хандидан.*

Ин андешаҳо далел бар он аст, ки ханда ба дараҷаи тафаккур, завқ ва маърифати инсон вобастагии қавӣ дорад. Маҳз маърифати баланди ба дарки воқеият муносиб лаҳзаҳои хандаангезро тавлид месозад. Тавлиди ҷунини лаҳзаҳои муносиб, пеш аз ҳама, аз номувофиқат ва ё зиддияти муносибати эстетикӣ муаллиф ва зухуроти манфӣ сар мезанад. Аз ин рӯ, ҳар зухуроти хандаангез ҳамчун категорияи эстетикӣ аз рӯи моҳияти худ иҷтимоӣ аст. Ин аст, ки дар осори ҳаҷвнигорони бузург дар қалби тамоми мардум, ҳамаи миллатҳо қарор доштани ханда таъкид мешавад. Аҳамияти умумихалқӣ пайдо кардани ханда онро ба омилҳои муҳими таърихӣ мубаддал сохтааст.

Бино ба таҳқиқи Саид Алии Мусавии Гарморудӣ калимаи ханда дар Қуръони карим 9 маротиба истифода шудааст: «Ҷам

ба маънии тамасхӯр ва хандидан ба касе ва ҳам ба мафҳуми хандидан, хандон ва хандондан» [40, 2002, №3, с.38]. Аммо истифодаи унсурҳои танзомез дар оёту ривоят хеле зиёд будааст. Ҳамаи ин далел бар он аст, ки ханда, танз ва ҳаҷв дар адабиёт ва публистистикаи тоҷик анъанавии дерина дорад. Адибони классики тоҷик Рӯдакӣ, Сино, Сӯзанӣ, Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Убайди Зоконӣ, Ҷомӣ, Мушфиқӣ, Аҳмади Дониш ва дигарон ин анъанаро риоя намудаанд, балки идома додаанд. Дар осори ҳаҷвии ин зумра адибон мазҳака ба дараҷаи баланди гуфтори бадеӣ мубаддал гардидааст.

Баъдтар ин анъанаро адибон ва публисистон С. Айнӣ, С. Ализода, Б. Азизӣ, Баҳлулзода, С. Ғанӣ, Ф. Муҳаммадиев, И. Файзулло, У. Кӯҳзод ва даҳҳои дигар идома дода, ба ҷараёни инкишофи ҳаҷв вобаста ба рӯҳияи замон ва талаботи давр таҳаввулот ворид сохтаанд.

Дар баробари ин баъзе масъалаҳои назарии ҳаҷву танз, аз ҷумла муайян кардани хусусият, шакл, меъёр, талабот, гуфтор ҳамеша мадди назари ҳаҷвнигорон қарор доштааст. Адибони классики тоҷик, ки ба эҷоди ҳаҷв майл доштанд, манобеи тавлиди ҳаҷв ва табиати онро мухталиф маънидод мекунанд. Ҷунончи Фирдавсӣ сарчашмаи тавлиди ҳаҷвиёташро муносибатҳои иҷтимоӣ ҳисобад ҳам, омили пайдоиши онро ба ранҷишу озурдагӣ нисбат медиҳад. Ҳаҷвнигори машҳур Сӯзанин Самарқандӣ табиати ҳаҷв ва хандаро дар дашном додан маънидод мекунад: «Дар ҳичогӯи дашном мадеҳ пас чи диҳам». Ба пиндори Абдурахмони Ҷомӣ ҳаҷву ханда «шуглест, ки ба қоидаи ақлу дин равост». Ин аст, ки оҳанги ханда дар осори ҳаҷвии адибони гуногун мухталиф аст.

Дар адабиёти муосири Шӯравӣ ҳамчунин тоҷики солҳои бистуми қарни XX тафсилу тавзеҳи таърих, назария ва амалияи ҳаҷв аз масъалаҳои муҳим ва марбути замонавӣ маҳсуб мешуд. Доир ба нақши ханда дар мубориза ба муқобили душманони ҷомеа бунёдгузори адабиёти муосири шӯравӣ

М. Горкий борхо таъкидан ба ҳаҷвнигорон мурочиат намуда гуфтааст: «Душманро беҳтар аст ба ханда кӯбед» [44, с.262]. Дар ҷойи дигар ӯ хандиданро омили табобат меномад. Аз ин бармеояд, ки дар адабиёт ва публитсистикаи ибтидои асри ХХ, асосан, ду шакли ханда маъмул буд. Хандаи маҳкумсос ва дилхушқунанда. Аммо дар ҳаҷви матбуоти даврии ин солҳо хусусан захрхандаи кушанда бештар истифода шудааст, зеро муҳити сиёсии айём ин ҷиҳатро тақозо менамуд.

Ҳамин тавр, дар бораи ҳаҷв ва рукни асосии он - ханда адибони тоҷик низ андешаҳои судманд баён намудаанд. Дар матбуоти даврии солҳои бисту сийи қарни ХХ ҳаҷвнигорон Б. Азизӣ ва Баҳлулзода ба ин масъала тавачҷуҳ кардаанд. Азизӣ дар мақолаи «Як назар ба хандонидани мо. Баъзе андешаҳо дар бораи «Гӯшмол» ва маҷаллаи ҳаҷвии «Мулло Мушфиқ» [2] ва Баҳлулзода дар «Як назар ба сатира ва юмори тоҷик» [28] дар баробари таҳлили маводи ҳаҷвии матбуоти солҳои бисту сийи тоҷик доир ба ҷиҳатҳои назариявии ҳаҷв, ҳазл ва ханда андеша рондаанд. Аз ҷумла, Б. Азизӣ менависад: «Хандонидан, ки як қисм аз адабиёт аст барои мо тоҷикон мавқеи таъриҳӣ доштаниро касе инкор намекунад». Азизӣ ба таъриҳи тӯлонӣ доштани ханда иқрор шавад ҳам, зери таъсири сиёсати айём хандонидани тоинқилобиро нисбатан маҳдуд, дар шакли боло-ташкили маҷлисҳои базмӣ ва мундариҷаи фачу лач маънидод намуда, хусусияти хандонидани замони навро чунин шарҳ медиҳад: «Баъд аз тақсими Осиёи Миёна ин адабиёти хандаовари мо дар қатори дигар адабиётҳои тоҷикӣ шакли адабиро гирифта, ҳар ранҷбару деҳқонро ҷалб қунонида хандида ва хандонида омадааст.

Акнун аз адабиёти хандовари мо синфи ранҷбару деҳқон механданд ва он гурӯҳе, ки пеш аз зиндагонии мо механдиданд, аз ин адабиёти мо гиря мекунанд. Чи хуш хандидан, ки муқобили синфи моро гиря орад» [2].

Тавре аз иқтибос бармеояд? Б. Азизӣ моҳияти ханда ва хандониданро мувофиқи назарияи синфӣи адабиёти давр

маънидод мекунад. Дар тавзеҳи муаллиф ду паҳлуи моҳияти ханда ошкор мегардад: ханда ба муқобили душман ва ханда ба муқобили бетараф. «...Бо ин назарияи худ гуфтани нестам, ки касоне, ки пеш аз инқилоб аз мо хандидаанд, акнун гирёнда қасди худро гирем, балки онҳо аз хандаи мо як қадар гирифта, агар тавонанд худро ислоҳ карда ба тарафи мо оянд ва дар баробари мо хандида ба шодии мо шод ба ғами мо ғамгин гарданд, вале нахоҳанд ба худашон қаланфур молида гиря кунанд».

Ҳамин тавр, дар ҳаҷвияҳои матбуоти даврии солҳои 1920 - и тоҷик ханда, асосан, моҳияти танқид, ошкор намудани нуқсонҳои иҷтимоӣ ва шахсиятҳои алоҳидаро дошт. Ханда дар ҳаҷви публицистии давраи мазкур, ки моҳиятан захрханда буд, на ба мазаммати камбудихои ҷомеаи нав, балки, асосан, ба ифшои нуқсонҳои ҷамъияти барҳамхӯрда ва ба иборае, мероси аз ҷомеаи феодалӣ боқимонда, равона мешуд. Аз ин рӯ, дар ҳаҷвиёти матбуоти солҳои 20 - қарни XX омилҳои хандаовар нисбатан камтар ба назар мерасанд, баръакс ҷанбаи танқидӣ ва муносибати ҷиддӣ хусусияти хандаро як навъ пардапуш кардааст. Ин ҷиҳатро баҳусус дар ҳаҷвияҳои «Тоҷикистони сурх» мушоҳида кардан мумкин аст.

Бо вучуди ин, албатта, ҳаҷвро бе ханда наметавон тасаввур кард. Ҳаҷвнигорон дар офаридани осори ҳаҷвӣ, одатан, аз усулҳои анъанавии хандасоз: киноя, муболиға, истехзо, муқобилгузорӣ, муқоисаи баръакс ва амсоли ин истифода мебаранд. Дар ҳаҷви публицистӣ усулҳои писханд, муболиға ва киноя нисбатан маъмултаранд. Баҳусус дар жанрҳои хурди ҳаҷви публицистӣ ин ҷиҳат хос аст. Истифодаи писханд, киноя ва муболиға, аз як тараф, асарро сода, раван ва афсонавор гардонад, аз ҷониби дигар, ҷиҳати образнокӣ ва тасвири асарро пуркуват мекунад. Чунончи дар фелетони «Қасами арақхӯр» (Тоҷ. Сурх, 1928.- 9 ноябр) нақли афсонавие эҷод шуда, ки моҳиятан писханди маҳз аст.

Муродов Мурод Бердиевич

«Рафиқони аҳли маҷлис иҷозат диҳед банда чанд суҳан дар бораи тарк кардани арақ гуфта гузарам. Баъд аз ин қасам хӯрам, ки дигар арақ нахӯрам. Хуб бисёр нағз бифармоед.

-Хуб ман-ку гап занам, аммо пеш аз нутқ шуруъ карданам, бояд як пиёла хӯрам, то ки сурохи нутқи ҳақир кушода шавад». Хусусияти хандаовари матни мазкур он аст, ки дар вай воқеа ба тариқи писханд ва бо зиддияти фикрӣ - хилофи гуфта амал кардан нақл мешавад. Кинояи бофтаи муаллиф тамоми қонуниятҳои устухонбандии асарро фаро мегирад. «Бардоред пиёлро аз ҳосияти ин гардам ман. Тарк карданӣ бошем як рӯз не як рӯз тарк мекунем – дия».

Яке аз махсусияти осори ҳаҷвӣ, аз ҷумла фелетону памфлет дар он аст, ки онҳо бо забони фасеҳу оммафаҳм навишта мешаванд. Услуби фасеҳу оммафаҳм, ба иборае халқӣ низ аз воситаҳои муҳими тасвир ба ҳисоб меравад. Воситаҳои тасвир барои возеҳу барҷаста ифода гардидани ғояву мазмун, хандаовар гардонидани инъикоси воқеа, рангину ҷолиб шудани тасвиру нақл мусоидат мекунад.

Ҷиҳатҳои услубӣ, забон ва воситаҳои тасвир дар ҳаҷви публицистии тоҷик яқсон нест. Масалан, дар маводи ҳаҷвии матбуоти даврии солҳои 1920 - 1930 воситаҳои тасвир ба рӯҳияи замон, вазифагузориҳои ҳукумати хизби айём мувофиқ қунонида шудаанд. Дар ҳаҷвиёти ин давра кӯшиши образфарӣ ва типикунонии воқеаҳои мазамматшавнда ба мавзӯҳои муборизаи синфӣ, муборизаҳои сиёсӣ, байналхалқӣ ва амсоли ин ба назар мерасад. Аммо бояд гуфт, ки чунин кӯшишот на тавассути воситаҳои гуногуни тасвир, балки бо услуби нисбатан сода ва баёни ҳикоявӣ сурат гирифтааст. Баъзе аз ҳаҷвияҳо оҳанги тезу тунди сиёсиро пайдо мекунанд ва ҷойи танзу зарофатро суҳанони дурушт ва ҳатто рақик мегиранд. Чунончи «Абдуллокарим аз Муллолатифи ҳулиган ҳеҷ фарқ надорад, фақат фарқ дар он аст, ки Абдуллокарим Розикӯф муфтхӯр, муттаҳам буда, мисоли Латиф Ҳақимов бачаи баду

хулиган аст» (Овози тоҷик, 1928.- 13 октябр). Ё мисоли дигар «...Анна ин одами каллаварам, тумшуқ овезони чашмдароз ва ақлаш кутоҳ ҳазрати эшон Аҳмадхочазода ҳастанд» (Тоҷ. Сурх, 1928.- 9 ноябр). Чунин ба назар мерасад, ки маҳз ба сифати муборизаи маънавӣ мубаддал гардидани ҳаҷв ва нисбатан ҷиддӣ шудани муносибат ба воқеаҳои номатлуби замон, аз як тараф, боиси камтар эътибор додан ба воситаҳои тасвир, аз ҷониби дигар, сабаби омиёна шудани услуби нақл гардидааст. Агар ин ҷиҳатҳо ба омилҳои объективӣ вобаста бошанд, нисбатан камтаҷриба будани ҳаҷвнигорон ва имконоти маҳдуди аз усулҳои анъанавии ҳаҷвнависӣ истифода бурдани онҳо ба мушкилоти субъективӣ тавҷам буд. Ин аст, ки дар маводи ҳаҷвии матбуоти солҳои 1920 - 1930 тахайюл ва фантазияи муаллифон аз доираи динамикаи воқеаи мушаххас ва нақли он берун намешавад. Киноя, маҷоз ва пичингу ришханд, ки аз барангезандаҳои ханда дар асари ҳаҷвианд, камтар ба назар мерасанд. Мақсади муаллифон на бо роҳи истифодаи воситаҳои ҳаҷвсоз, балки бештар ошкоро ва руирост иброз мешавад. Аммо бояд гуфт, ки маводи маҷаллаи «Мушфиқӣ» нисбат ба матнҳои рӯзномаҳо пуробурангу ҷолибтар аст. Дар маводи ҳаҷвии маҷаллаҳои «Мулло Мушфиқӣ», «Бигиз», «Мушфиқӣ» ва «Калтак» унсурҳои забони халқӣ, гуфтугӯӣ, услуби ҳаҷвнигории адабиёти классикӣ ва ҳам муносибатҳои нави одамон, ки дар соҳаи забон ва тарзи баён ба амал меомаданд, фаровон истифода шудаанд. Хусусан ҳаҷвияҳои Б. Азизӣ, Баҳлулзода, С. Ҷавҳаризода ва дигарон аз ин ҷиҳат ганитаранд. Ин ҷумла барои пуртаъсир намудани фактҳо ва воқеаҳои тасвиршаванда аз воситаҳои ҳаҷвсоз ҷун латифаву зарбулмасал, кинояву маҷоз фаровон кор гирифта, барои табиӣ шудани нақл услуби диалог -гуфтугӯро моҳирона истифода мебаранд. Масалан, Б. Азизӣ дар фелетони «Хурчин» фактҳои мушаххасро таҳлил намуда, ба онҳо либоси ҳаҷв мепушонад ва муқоиса мекунад. «Фарқ дар ҳамин аст, ки

Муродов Мурод Бердиевич

унвонаш дигар шуда дар журнал бо як қатор ғалат баромада, думаш бурида шуда дар хурчин мондааст».

Яке аз воситаҳои нисбатан маъмули тасвир дар осори ҳаҷвӣ аз забони худи қаҳрамон нақл шудани «қору пайкори ӯ» мебошад. Бо чунин тарзи баён матни ҳаҷвӣ шакли монологи персонажро мегирад. Дар ин ҳолат, чунончи С. Солеҳов қайд мекунад, «ҳаҷвнависон тарзи сухан гуфтани қаҳрамони манфии асарашонро мутобиқан ба шахсияти ӯ, ба ҳолату кайфияти вай сохта, образро фардӣ менамуданд» [143, с.108].

Чунин услуби нақл дар ҳаҷви публитсистии матбуоти солҳои 1920 – 1930 - и тоҷик ба назар расад ҳам, он дар айёми Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва матбуоти солҳои 60 – 70 - уми қарни ХХ пурқувват гардид. Ва махсусан устодони сухани ҳаҷв С. Айнӣ, С. Ғанӣ, И. Файзуллоев, Ф. Муҳаммадиев, М. Боғирӣ, У. Кӯҳзод, Н. Шохинбод ва дигарон ин усули баёни матлабро тақвият додаанд. Нигоштаҳои ин зумра дар шакл бештар намуди ҳикояи ҳаҷвиро гирифтаанд. Чунончи дар матни ҳаҷвии Начмиддини Шохинбод «Панҷоҳи Садсумапур» тасвири воқеият табиӣ - иваз шудани пули 100 сумаи соли 1961, ки рӯзҳои 23 - 26 январи соли 1989 рух дода буд, бо услуби нақли ҳикоявӣ сурат гирифтааст. Аммо онро пурра ҳикоя номидан дуруст нест. Зеро дар вай рӯйдоди муайяни иҷтимоӣ бо нишон додани вақту замон ва ҳолати мушаххас мавриди тасвир қарор гирифтааст. Муаллиф ба проблема бо назардошти ҷанбаи эстетикӣ ва иҷтимоӣ наздик шуда, сабабҳои аз байн рафтани «Панҷоҳсума Садсумазодаро» ба муносибати иҷтимоӣ нисбат медиҳад. Ҳарчанд дар матни мазкур тахайюл мавқеъ дорад, вале хонанда аз нақли муаллиф дар хусуси воқеа факту далелҳои мушаххас пайдо мекунад. «23 январ соати 8. 00 дақиқа ба вақти маҳаллӣ пас аз бемории кутоҳмуддат дар синни 30 солагӣ П.Садсумапур ногаҳон аз дунё чашм пӯшид. Панҷоҳсума Садсумапур моҳи феврари соли 1961 дар замони салтанати Хрущёв ба дунё омад. Аз рӯзи ба

дунё омадан П. Садсумапур дар тамоми соҳаи ҳаёт шуҳрат пайдо кард. Соли 1970 - ум Садсума академияи Мафияро хатм карда дар мавзӯи «Ришва ва пулҳои ғафс» рисолаи номзадӣ ҳимоя намуд. Дар солҳои 1980 - 1990 Садсумапур дар натиҷаи задухӯрди бозори сиёҳ ба пинҳонкорӣ гузашт» [202,с.66].

Матни мавриди баҳс аз ҷиҳати сохт ва суҷабандӣ некрологро ба хотир меорад. Муаллиф бо андӯхи гарон дар хусуси аз байн рафтани пулҳои панҷоҳсумаду садсума хабар медиҳад ва ба таври мухтасар доир ба фаъолияти онҳо сайри таърихӣ мекунад. Аммо ин ҷо сухани муаллиф ҷиддӣ, мотамгаро ва пуртаассуф набуда, балки кинояест ба ҳолатҳои иҷтимоии замон, хандаест ба ҳоли «дӯстдорон ва муштариёни» ин тамғаи асёр, танқидест ба роҳи нодурусти истифода ва муносибати номатлуб ба панҷоҳсумаду садсума. «Соли 1989 Панҷоҳсума Садсумапур узви Ҳизби кооперативҳо шуд. Дар нобуду нест кардани озуқаворӣ, мол, мавод фаъолона ширкат варзида, ҷамъияти умумииттифоқии дефиситро ташкил намуд» [202, с.66]. Нависанда ҳарчанд дар ифодаи матлаб ва тарзи тасвир озод аст, аммо мундариҷаи асар аз доманаи воқеиёти мушаххаси ҳаётӣ, санаҳои муайяни ба вуқӯ пайвастанӣ рӯйдодҳо берун намешавад. Чунин тарзи муносибат ҷанбаи публистистии асарро пурқувват мегардонад ва он то андозае хусусияти пародияро касб мекунад. Муаллиф Панҷоҳсума Садсумапурро чун «шахсияти маъруф» ба тасвир мегирад ва лаҳзаҳои «падрудгӯиро» моҳирона тақлиду ришханд мекунад, ки боиси тавлиди хандаи табиӣ мешавад. Ҳарчанд дар ин ва амсоли ин асарҳои ҳаҷвӣ нақши муаллифон дар корбурди тахайюл фаъол аст, аммо дар онҳо вақт ва фазои тасвир аз доираи воқеиёти муайян берун нашудааст.

Табиист, ки дар осори публистистию бадеӣ, минҷумла асарҳои ҳаҷвӣ тахайюл воқеӣ буда, муаллифон ҳодисаву рӯйдод, рафтору кирдор, анъана, фарҳанг ва дигар зухуроти иҷтимоиро вобаста ба рӯҳияи ҷомеа ба риштаи инъикосу тасвир мекашанд.

Муродов Мурод Бердиевич

Аммо тасвирот дар осори публитсистӣ танҳо ба мақсади дарки ҷаҳон ва маърифати зиндагӣ набуда, балки кӯшиш ва муборизаест баҳри ислоҳи камиву костӣ ва дарёфти роҳҳои беҳбуд. Ин ҷиҳат дар публитсистикаи тоҷик дар даҳсолаҳои 70 - 80-уми қарни XX инкишоф ёфта ба ҳислати табиӣ осори публитсистӣ мубаддал гардид. Хусусан дар публитсистикаи Ф. Муҳаммадиев, И. Файзуллоев, О. Латифӣ, Ёрун Кӯҳзод, Б. Фирӯз, М. Боғирӣ, Х. Ҷумъаев, Ҳ. Ёров, А. Сангин ва дигарон ин ҷиҳат бисёр тезу тунд буда, рӯҳияи доир ба нуқсонҳои ҷомеа мубориз бурданро тарбияву талқин мекунанд.

Ҷунончи ҳикояи «Тахти равон ва тахтбардорон» - и У. Кӯҳзод, ки онро муаллиф дoston номидаст. Воқеъан, тавре муҳаққиқ А. Саъдуллоев зикр мекунад «дoston гуфтани ин асар рамзист, вай на ҳикоя, балки памфлети оличанобест, ки аз рӯйи тамоми қоидаҳои ҳаҷви публитсистӣ таълиф шуда, паси амали қаҳрамонон нафрати беандоза ба соҳти тасвиршуда бо рамз, (вале басо қотей) баён мекунад» [138 с.6].

Мундариҷаи памфлети мазкур зоҳиран бадеӣ ва таҳайюлӣ ба назар расад ҳам, моҳияти он аз мавзӯоти рӯз гусаста нест. Муаллиф дар ин памфлет гӯё тавлиди инсонӣ навро бо таъсири таърих барои таърих мечӯяд, худро барои ҳар рӯйдод масъул медонад. Ҳунари нависандагии муаллиф имкон дода, ки матлаб на ошқору мушаххас, балки образнок ва бо тасвиrotи гуногун баррасӣ шавад. Зимнан табиати жанрии памфлет низ чунин аст. Дар он матлаби асосӣ на ошқори нуқсонҳои ҷузъӣ, ё бо факту далелҳои мушаххас нишон додани камбудии ва танқиди онҳо, балки мазаммат ва мазоҳи ғоя, ақида, низом, умуман, масоили кулл мебошад. Бо чунин назардошт муаллифи памфлети мавриди назар низомӣ навро мавриди танқиду мазаммат ва масҳара қарор медиҳад, ки бунёдаш ба «тааллуқ, худситоии маҳз, дурӯғ, назорати беҳаёнаи ҳаёти шахсии одамон, фитна ва козибии аҳли рикоби сарварон асос ёфтааст».

Дар асар симои ду шахс - Ҷавони Паҳлавон ва Ҳодими калон ба тасвир гирифта мешавад. Дар тасвири муаллиф ин ду симо мухталиф буда, симоҳои ба ҳам зид доранд. Ҳодими калон нафарест, ки ҳама чиз: тарзи нави ғулومӣ, ба тахтнишин содиқона хидмат кардан, ба ҳар гуна супориш тайёр будан ва амсоли инро бо тамоми қувва қабул мекунад. Вай андешаи мустақили худро надорад, барояш кӣ будан ва чи қобилият доштани тахтнишин фарқ надорад. Ҷавони Паҳлавон бошад дар тасвири нависанда тимсоли онхоест, ки орзупарваранд, гоҳо ба пояҳои мансаб ҳам мерасанд, вале чун раъяшон ғулумвор лаҷомзадааст, аз уҳдаи коре баромада наметавонанд ва аз тарси Ҳодими калон танҳо дар хилватҷойҳо «андеша» меронанд «...мо ҳама аз як хоку гилем, пас чаро яке хочаву дигаре хидматгузор бошад».

Памфлетнавис ин ду тимсоли одамонро ба ҳам зид гузошта рафтор ва муносибати онҳоро на танҳо маҳкум мекунад, балки барои несту нобуд кардани онҳо ҳукм мебарорад. «На фақат худи ӯро, балки наздикони вай, думравони вай ва одамонро, ки ёрӣ дода, вайро ба ин дараҷаҳо, то ба дараҷаи тахтбардорӣ расонидаанд, нест бояд кард. Тухми онҳоро нест кардан даркор, ки занҳояшон дигар ин хел писарҳо назоянд» [190, с.21].

Тавре дар фасли гузаштаи кор ишора шуд, памфлет «жанри сиёсӣ буда, ҳадафи он маҳкум ва нобуд кардани гуноҳҳо ва бадқирдориҳои иҷтимоӣ аст» [160, с.47]. Асари «Тахти равон ва тахтбардорон» аз он ҷиҳат памфлет аст, ки муаллиф боқимондаҳои фаҳмиш ва муносибати гурӯҳи одамонро, ки дар зиндагӣ бефарқ хастанд ва имрӯз ҳам дар мағзи онҳо боқӣ модааст, мавриди танқид ва маҳкум қарор медиҳад ва меҳодад бо хандаи сузанда онҳоро ба хокистар бадал гардонад. Памфлет дар шакл ҳикояи ҳаҷвиро касб намуда, ифшои камбудии ба таври пӯшида сурат гирифтааст. Яъне муаллиф усули рамзӣ - маҷозии нақдро интихоб намуда, чун мушоҳид

Муродов Мурод Бердиевич

воқеахоро бо суханони кинояву истиораомез тасвир ва андешаҳояшро мулоҳизакорона, аммо тезу тунд баён мекунад. Дар натиҷа мутоибаи зухуроти манфӣ аз ҷониби муаллиф ва инкори фактҳо аз ҳисоби фактҳо шакл мегирад.

Бо оҳанги муболиға ба суҷа даровардани воқеаҳои номатлуби давру замон дар асари дигари У. Кӯҳзод «Ахлоқи воло, дафъи бало», ки аксаран асарҳои мустанад, нешханд, ришханд, фелетонҳо ва мақолаҳои публитсистиро дар бар мегирад, боз ҳам рангину ҷолиб ба назар мерасад. Бахусус дар достони «Се раҳаки аз се ҳизб» муаллиф ба воқеаҳои асоси заминӣ дошта бо истехзо назар афканда, рӯзҳои ҳалокатбори халқашро дар шакли мундариҷаи бадеӣ, гоҳо муболиғаомез ба тасвир мегирад. Асари мазкур аз рӯйдодҳои солҳои аввали даврони истиқлол ба тавлиду фаъолияти азҳоби гуногун баҳшида шудааст. Ҳарчанд муаллиф дар ин асар аз «рӯзгори талхи халқ» андеша меронад, аммо мисли «Тахти равон ва тахтбардорон» услубаш тезу тунд нест, балки омехтаи лутфу зарофат мебошад. Насаби қаҳрамонони асар - Мирвафо, Мирбақо ва Мирризо, аз як тараф, аз аҳдофи зарофатомези муаллиф дарак диҳанд, аз сӯи дигар, бозгӯяндаи ҳунари мувофиқсозии нависанда дар эҷод ва интиҳоби номҳост. Ба азҳоб Бародарон, Баробарон, Ҳамагон ва ба сарони онҳо Мирбақо, Мирвафо ва Мирризо ном гузоштан, аз ҳар ҷиҳат мувофиқу ҷолиб баромадааст. Сарони азҳоб ҳамеша дар баҳсу муколамаанд. Аммо муколамаи онҳо на натиҷаҳои манфиатбахшу судманд ҳосил менамояд, баръакс ба мучадала табдил меёбад. Аз ҷараёни он дарёфтани мумкин аст, ки ба ваҳдат омадани лидерҳои навбаромад амрест маҳол. Зеро яке аз онҳо «дасти зур», дигаре «такия ба муросо» ва савуми «зарби чуб» - ро омили расидан ба мақсад медонанд. Аммо дар сухан ҳар кадоми онҳо адолатпеша, дар амал «ҳар чи хоҳад ҳамон мешавад» мегӯянд, ҷаҳони маънавиашон аз даври хони пурнеъмат ва шишаҳои пурқимат дур нест.

Ҳарчанд нависанда дар сохтани мундариҷа ва истифодаи воситаҳои тасвир озод ва мувофиқи матлаб рафтор кардааст, аммо агар лаҳзаҳои дар асар тасвиршавандаро ба «воқеиёти ба арсаи вучуд омадани мавзӯи демократиябозиву демократиясозӣ нисбат бидиҳем табиӣ будани онҳо ошкор мегардад. Ҳизби Ранҷбарон «аз асли худаш дур рафта, мансабхоро хариду фурӯш карда беобрӯ шуда буд». На танҳо дар Шаҳри Шаҳрҳо, балки дар Себароз ҳам «нерӯҳои тозаии демократия» пайдо шуда ва акнун се роҳбари се ҳизб барои «маслиҳату машварати» корҳои оянда намояндагонашонро бо тайёра ба Шаҳри Шаҳрҳо мефиристониданд. Чунин лаҳзаҳои табиӣ ва воқеӣ сар то сари мундариҷаи асарро фаро гирифтааст. Ба қавли А. Саъдуллоев «манзара ба андозае аз воқеият рӯбардор шудааст, ки нависанда ҳатто маҷоли ислоҳи калимаву ибораҳо надорад, ҳарчанд тамасхуре ҳамеша дар авзояш эҳсос мешавад, ӯ намехоҳад вазъиятро тағйир диҳад» [138,с.15]. Аммо ин маъноеро надорад, ки муаллиф дар инъикоси предмети тасвир бетараф ва камҳавсала буда, маҷоли офаридани мундариҷаи бадеиро надорад. Не, аслан чунин нест. Аз як тараф ҷолиб, аз тарафи дигар, табиӣ ва аз паҳлуи сеюм наву нотакрор будани воқеаҳо истифодаи воситаҳои бадеиро танг карда бошад ҳам, усули нақли муаллиф пур аз лутфу зарофат аст. Зимнан Урун Кӯҳзод усули аҷоибӣ мутоиба дорад. Қаҳрамонӣ персонажҳои тасвир мекардаш гӯё бо ҳам суҳбат мекунанд, суҳбати онҳо гоҳ бисёр самимӣ, маҳрамона, ҳамчун устоду шогирд, падару писар, ҳамсолу ҳамнасл, аммо пур аз андарз, зарофат ва нешханд аст. Ин ҷиҳатро баҳусус дар ришханд ва фелетонҳои ӯ «Дех кучову...», «Як сӯ баҳор, як сӯ ҳазон», «Аҳли рикоб», «Нимча», «Навбати шумо кай», «Одамони нағз бисёранд», «Инқилоби касб», «Якрангӣ», «Эҳё ва марг», «Майдон аз далер аст», «Аккалингак», «Намакчашак», «Мочарои гов» ва ғайра равшан метавон мушоҳида кард. Чанд мисол: Талабагони мактабҳои риёзиёт синусу косинус, касру маҳраҷ финдику

рудбекӣ ва ғайраву ва ҳоказо мехонанд, аммо намедонанд, ки онҳо ба чи илм ё касб зарурат доранд, дар кучо мерӯянд, дар табиати Тоҷикистон ҳастанд ё не..» («Дех кучову...»). «Ғаввоси кӯҳансол ҳамеша аз ҳунари худ меболад, шогирдонашро бо такаббур маслиҳату насихат мекунад, аммо дар иҷрои вазифа ҳеҷ аст, ғарқшавандаро наҷот дода наметавонад» («Нимча»). «Шогирди закиتابъе ба устод исбот карданӣ мешавад, ки якрангӣ дар хонасозӣ, идорасозӣ, роҳбарӣ, ҳунар аз беҳунарист» («Якрангӣ»). «Обрӯ ва эътибори мутахассиси кордон на аз рӯйи қору пайкор, балки бо баҳои роҳбар муайян карда мешавад. Роҳбар Аҳмадро мутахассиси кордон, одами масъулиятшинос баҳо медиҳад, ҳама дар гирди ӯ парвона. Хучаин Аҳмадро одами бемулоҳизаи пук гӯяд, ҳама аз ӯ гурезон» («Аҳли рикоб»).

Ҳамин тавр, бештари фелетону ришхандҳои У. Кӯҳзодро тазоди муносибату фикр ташкил медиҳад, аммо дар онҳо тарзи сохтани тазод, усули муколама якранг нест, яке дар қолаби хикоя, дигаре мусоҳиба, сеюмӣ бо истифодаи ремаркаҳои муаллифӣ таълиф шудаанд. Воситаҳои образсоз ва бадеии калом барои содаву равшан гардонидани мақсади асосӣ ва ғояи асарҳо мусоидат намуда, оҳанги ханда ва истехзоро пурқувват кардаанд.

Як хусусияти ҳаҷви публицистӣ (алалхусус ҳаҷви замони Шӯравӣ) дар он аст, ки омили тавлидкунандаи ханда, асосан, эҳсоси бадбинӣ, нафрат, кинаву адовати амиқи оштинопазир нисбат ба зухуроти муайяни ҳаётӣ мебошад. Дар ҳаҷви он солҳо хандаи оҳанги хайрхоҳона ва созишкунандаро ҷӯстан душвор аст. Чунин нави ханда дар тамоми жанрҳои ҳаҷви публицистӣ: фелетону памфлет, пародияву эпиграмма эҳсос шавад ҳам, аммо, аслан, хоси памфлет буд.

Публицистони тоҷик С.Ализода, С. Айнӣ, Б. Азизӣ, Баҳлуллода, С. Ғанӣ, Ф. Муҳаммадиев, М. Боғирӣ, И. Файзуллоев ва дигарон дар таҷрибаи эҷодии худ зидди

Публистистикаи ҳаҷвӣ

«империализми байналхалқӣ, душманони ватан, ҳасудону бахилон» бо чунин ханда «зарба задаанд». Чунин навъи ханда, махсусан дар публистистикаи солҳои ҷанги бузурги Ватанӣ пурқувват ва мавқеи муҳим дошт. Аммо ин маъноеро надорад, ки ханда дар ҳаҷви публистистии даврони шӯроӣ якрағ буд.

Ханда паҳлуҳои гуногун дорад. Ва ин гуногунӣ пеш, аз ҳама, дар ҳаҷв, ҳазл ва танз ифода мегардад. Агар дар матбуоти даврии солҳои 1920 - 1950 хандаи сиёсӣ -тезу тунди маҳвкунанда мавқеи бештар дошт, дар матбуоти солҳои 70 – 80 - ум хандаи танзомез ё шакарханда низ маъмул гардид. Дар осори ҳаҷвии ин давра ханда, асосан, барои ислоҳи камбудихое равона шудааст, ки аз як тараф, моҳияти сиёсӣ, аз ҷониби дигар, решаи амиқ надоштанд ва ислоҳи онҳо имконпазир буд. Яъне ҳаҷвнигорон чун тарбиятгар ҳалли масъалаи мазамматшавандаро на тавассути захрханда, балки бо роҳи шакарханда мепиндоштанд. Ҳатто дар ин даҳсолаҳо маҷмӯаҳои зиёди ҳаҷвие бо номи «Шакарханда» интишор шудаанд. Чунончи маҷмӯаи асарҳои ҳаҷвии Самад Ғанӣ «Шакарханда» (Душанбе: Ирфон, 1983).

Маводи «Шакарханда» аз воситаҳои тасвири бадеию публистистӣ саршор буда, равон, пуробуранг ва образнок мебошанд. Дар онҳо эҳсос ва тафаккур ба ҳам пайванд аст. Дар интиҳоби суҷа нақши тафаккур ва дар иброи матлаб мавқеи воқеият (эҳсос) баргарӣ дорад. Ҳарчанд суҷаи ағлаби ҳикояҳо таҳайюлӣ аст, аммо мавзӯот воқеӣ ва матлаби муаллиф ислоҳи нуқсонҳои мушаххаси иҷтимоӣ мебошад. Масалан, ҳикояҳои «Сайр ҳам сайру», «Дарди бадро давои бад», «Қадах» ва ғайра.

Асари «Қадах» ҳарчанд ҳикоя ном гирифтааст, аммо моҳиятан фелетон аст. Фелетонест, ки воқеияти мушаххас, бардошти мушоҳидаву таассуроти муаллиф бо роҳи образӣ нақл мешавад. Воқеа дар шакли сахна нақл мешавад. Персонажҳо муаллиф ва Ҳодичон мебошанд. Онҳо шаби соли нав дар истоғи автобус вомахӯранд. Интизории зиёд ва

хидматрасонии бади нақлиёти мусофиркаш мавзӯи суҳбат ва боиси диалоги онҳо мегардад. Ҳамин тавр аз хидматрасонии бади нақлиёт онҳо соли навро на дар хонаҳояшон гирди дастурхони идона бо аҳли оила, балки дар истгоҳ пешвоз мегиранд. Ба муносибати соли нав қадаҳ мебардоранд ва бо оҳ орзу мекунад: «Барои он менӯшем, ки коркунони автобазаҳо ва умуман, калоншавандаҳои нақлиёт охи моро шунида ба инсоф оянду дар соли нав моро аз ташвишҳои интизории мошинҳо халос кунанд.... Ва соли ояндаро дар истгоҳ не, балки бо аҳли оила, ёру чӯраҳо гузаронем....» [181, с.89]. Чун аз моҳияти иқтибос бармеояд сахнаи воқеа то андозае тахайюлӣ баромада, боиси хандаи зарофатомез шудааст, аммо ин тахайюл пурра бадеӣ нест, балки пайванди воқеӣ дорад. Ин пайванди воқеиро проблемагузориҳои муаллиф боз ҳам равшан ва мустаҳкам мегардонад. Дар ин ҳолат ханда моҳияти иҷтимоӣ пайдо карда, тобиши писханд ва ришхандро мегирад.

Бояд гуфт, ки шакарханда низ хандаи бетафовут ва беолоиш набуда, ҳадафи муайянро соҳиб аст. Мақсади асосии он, аз як тараф, тариқи хушгӯиву зарофат ошкор намудани камбудиву нуқсонҳои шахсони алоҳида, ҳамчунин иҷтимоӣ бошад, аз сӯйи дигар, бо истифодаи воситаҳои тасвири кинояомез мусоидат намудан ба ислоҳи нуқсонҳо ва тарбияи инсонҳо мебошад. Аз ин рӯ, чунин шакли ханда, яъне «хандаи созанда» дар публицистикаи солҳои 70 – 80 -уми қарни ХХ мавқеи муҳим дошт. Дар матбуоти солҳои мавриди назар баробари ҳаҷви сиёсии маҳкумсоз, танзу ҳазл низ дар тарбияи мардум ва беҳбудии иҷтимоӣ нақши муҳим мебозид. Аммо бояд иқрор шуд, ки ҳазлу танзи матбуоти даврони шӯравӣ аз пафосҳои сиёсӣ, эҳсоси бадбиниву нафрат пурра ӯрӣ набуд. Чунончи латифаи «Дар автобус» - и С. Ғанӣ дар зоҳир хандаи хушҳолӣ менамояд, аммо дар зери ин ханда заҳрхандаи дигаре ниҳон аст:

«-Пиразане, ки дар автобус рост истода буд, ба ҷавони тануманди нишастагӣ савол дод:

-Писарам, агар модар ва ё модарарӯси ту дар автобус рост истода бошаду касе ба онҳо барои нишастан чой надихад, чи мегуфтӣ?

-Ҳеч чиз намегуфтам, зеро ки ман на модар дорам, на модарарӯс» [181,с.102].

Дар ин матн гӯё ҳозирчавобии ҷавони тануманд тавлидкунандаи ханда аст, аммо ин ҳозирчавобӣ камоли беақлӣ ва бетарбиявист. Яъне инсоне, ки тарбияи модарро надидааст, аз ӯ чи ҷойи гила.

Дар ташкили сужаҳои ҳаҷвӣ ҳаҷвнигорони мохир афсона, латифа, зарбулмасал ва дигар асарҳои халқиро аз нав сохта ба онҳо обуранги тоза ва мазмуни замонавӣ доданд, ки шакли нави онҳо моҳияти сиёсӣ ё иҷтимоӣ мегирифт. Ин ҷиҳат дар памфлетҳои С. Айнӣ, Ф. Муҳаммадиев, латифаву эпиграммаҳои М. Миршакар, С. Ғанӣ, Б. Ғанӣ ва дигарон зиёдтар аст. Чунинчи С. Ғанӣ дар латифаи «Ба ман тухмат мекунад» башараи мудирӣ фермаи корчалон ва ҳаққимардумхӯрро дар заминаи латифаи халқӣ чунин фошу ришханд мекунад:

«Гурге ариза ба даст шитобон мерафт. Хирсе ўро дар сари роҳ нигоҳ дошт:

- Ҳа гург чўра ба кучо?

- Барои шикоят ба район,

- Боз чи алам гузашт?

- Корд ба устухон расид! То кай мудирӣ ферма гусфандҳоро худааш хўрда ба ман тухмат мекунад?» [181,с.106-107].

Агар дар эҷоди памфлет ва латифаҳои иҷтимоӣ ҳаҷвнигорон усули «замонавӣ» кунонидани осори ҳаҷвии халқӣ ва адабиёти классикиро истифода намуда бошанд, дар сохтани эпиграммаҳо роҳи дарёфти муодили иҷтимоии онҳоро чўё шудаанд:

Осиё соз мешавад, баъд аз навбати мо,

Магазин боз мешавад, баъд аз адои молҳо [181, с.237]

Муродов Мурод Бердиевич

Дар пеши бача ҳавлӣ мағӯй, ки дилаш ҳалво металабад.
Дар пеши ришвахӯр пора мағӯй, ки дилаш пора металабад.

Зимнан миёни жанрҳои ҳаҷви публитсистӣ эпиграмма нисбатан мураккаб ва душворэҷод ба ҳисоб меравад. Дар адабиёти илмӣ ба ин жанр таърифи гуногун диҳанд ҳам, аксарият онро «шеърӣ нисбатан хурде, ки ба ҳаҷви тезу тунди касе ё чезе тамом мешавад» [154, с.142], «шакли шеърӣ ҳаҷман хурде, ки ба муқобили ягон шахс ё ҳодисаи ҷамъиятӣ равона карда шудааст» [31, с.146], «як намуди жанри ҳаҷвӣ, шеърӣ ҳаҷман хурде, ки ба касе истехомез механдад» [155,с.171]... номидаанд. Аммо эпиграмма на танҳо дар шакли шеърӣ хурди ҳаҷвӣ, балки дар қолаби порчаҳои хурди насрӣ низ буда метавонад. Дар ҳар ду шакл асоси эпиграммаро ҳаҷв ташкил медиҳад ва дар он омилҳои хандасоз саропо кинояву рамз аст.

Дуруст аст, ки эпиграмма дар матбуоти даврии тоҷик дар солҳои 1960 - 1970 ҳамчун жанри публитсистӣ маъмул гардида бошад ҳам, анъанаи классикӣ дошт, ки дар ин хусус дар боби дуҷуми рисола зикр шуд. Дар ин жанр расонандаи бадӣ ва ному насаби он зикр намешавад, балки ҳуди бадӣ масҳара ва ба ин минвол нафрати мардум нисбати он бедор карда мешавад. Чунончи:

*Портфели иқтибос
Олимиаванда дар роҳ,
Гум кард портфелаширо.
Гум кард гӯи ногоҳ
Як пораи дилаширо,
Бар ўст лозим акнун
Умри дарози бисёр,
То ин ки оварад гун
Боз иқтибоси бисёр.*

Публицистикаи ҳаҷвӣ

Тавре аз намуна бармеоҷд дар ин жанр чанбаи бадеӣ, тафаккур ва тахайюл пурқувват буда, ханда на танҳо дар тарзи нақл, тазоду писханд, балки тавассути маърифати баланди ҳаётӣ, муқобилгузорӣ, типсозӣ, рамзофарӣ ва ғайра ҳосил мешавад. Муаллиф барои ифодаи мақсад метавонад аз ҳамаи усул ва воситаҳои ҳаҷвӣ: муболиғаву иғроқ, тахайюлу фонтастик, кинояву тамасхур, истиораву мачоз, ҳамчунин воситаҳои гуногуни баён: қофияву радиф, вазну тамкин ва ғайра бомаҳорат истифода барад. Гузашта аз ин дар эпиграмма парадокс ҳамчун усули шаклсоз ва методи илмию бадеӣ чун ифодагари тасвир нақши муҳим мебозанд. Ин аносир мазмуни иҷтимоию сиёсии асарро пурра мегардонанд ва ба он аҳамияти амалӣ мебахшанд. Маҳз парадокс боис мегардад, ки сохти эпиграмма аз ду қисмат иборат бошад. Дар қисмати аввал тасвири воқеа ё симои шахс ва дар қисми дуюм тамасхур ё танқиди он баррасӣ мешавад. Қисмати аввал ба қисмати дуюм ҳамеша дар тазод аст. Масалан:

«Вақте ки дар чабҳаҳо гӯшу бинии мардумро мебуриданд,
радиои чумхурӣ пайваста бо мусикии шух мехонд:

*Илтиҷо дорам, ки муяширо мабур,
Кокулони мушкбӯяширо мабур»* [193, с.31].

Ё эпиграμμαи дигар, ки унвони «Забондон»-ро гирифтааст:

*«Занад лофи забондонӣ ба ҳар ҷо,
Бале чандин забонро хуб донад,
Вале бо зӯр аз рӯйи лугатҳо
Забони модарашро ӯ бихонад»* [204, с.168]

Баъзан дар маводи «Саҳифаи бетаҳрир»-и «Рӯзи нав» ва «Шумо гуфтед? Мо ҳам мегӯем» - и «Фараж» ба луқмаҳое дучор меоем, ки фикри муаллифи дигарро ба таври киноя ва истехзо рад намуда, тазоди онро ба вучуд меоранд, ки тазоди ҳосилшуда ба муҳити иҷтимоӣ иртибот гирифта, оҳанги

Муродов Мурод Бердиевич

тамасхурро мегирад ва моҳияти ханда ба эпиграмма наздик мешавад. Чунончи:

С. Начмиддинов: Аз рӯи ҳисоби мо, ҳачми қарзи беруна дар се – чор соли оянда боз аз 1 млрд доллар мегузарад. («Факты и комментарии», №34, 14 декабр).

Тасалло: Ғам нахӯред! Як миллиони дигар мардикор дорем, қор қарда пардохт менамоянд» («Фараж», 2006, 22 декабр).

Ё:

Офтоби Тоҷикистон ҳам барқ мешавад? («Тоҷикистон», №50, 14 декабр).

Посух: Вақте тобистон шавад! («Фараж», 2006, 22 декабр).

Бояд гуфт, ки мақсади эпиграмма низ ифшои камбудӣ ва нуқсонҳои иҷтимоӣ аст. Аммо ин ҷихатҳои ҳаёти иҷтимоӣ на дар шакли мушаххас, чунончи дар памфлет ва фелетон ҳос аст, балки тариқи типикунонӣ ифода мешавад. Вале ин типият маъноеро надорад, ки эпиграмма тамоман аз маҳсули тахайюли озод аст. Албатта, дар эҷоди эпиграмма тахайюл ва бадеият нақши муҳим дорад, вале он ба воқеияти зиндагӣ, ғаъолияти амалии инсонҳо, ҳулку атвори онҳо саҳт алоқаманд аст. Аз тарафи дигар, дар эпиграмма мавзӯоте мавриди мазаммат ва масҳара қарор мегиранд, ки моҳияти иҷтимоӣ ва рӯзмарраи, яъне публитсистӣ доранд. Дар эпиграмма фикру андешаи муаллиф чун тезис бо фарогирии маводи мушаххаси ҳаёти тасвир мегардад.

Анъанайи классикӣ ва публитсистии тоҷик шаклҳои гуногуни эҷоди эпиграммаро ба вучуд овардааст, ки дар ҳамаи онҳо фикри аҳамияти ҷамъиятӣ дошта тариқи кинояву рамз баён мешавад.

Яке аз шаклҳои маъмули эҷоди эпиграмма луғатномаҳо аст, ки дар адабиёт ва публитсистикаи тоҷик анъанайи дерина дорад. Др ин шакл калимаҳо на ба маънои асл, балки тариқи киноя ва писҳанд тафсил мешаванд:

Ал-қолхоз – гурӯҳе хӯранд бемалол, гурӯҳе хайрону лол.

Ал-доно - маҳбуси абадии забони маънавий.

Публицистикаи ҳаҷвӣ

Ал-мутахассиси чавон- туби фелон.

Баъзан луғатномаҳо дар шакли «қофия» низ ба назар мерасанд:

-Интихобкунанда кист?

-Ҳамоне ки ваъдаҳои депутатро гӯш медиҳад.

-Депутат кист?

Ҳамоне ки ваъдаҳои фаромуш мекунад [183, с.55].

Шакли дигари эпиграмма ғалатнома аст, ки дар он калимаву ибораҳо шарҳ наёфта, танҳо бо иваз кардани як ё ду ҳарф маъноӣ тамасхурро пайдо мекунад:

Гови зотӣ – гови зиётӣ

Муҳаббат ба оила - Муҳобот ба оила.

Барномаи афкор - Барномаи афгор.

Эпиграммаҳои зеро, ки дар поён меорем зоҳиран ба жанри хабар монанданд. Аммо моҳиятан онҳо ба хабар ҳеҷ мансубияте надоранд. Зеро дар ин гуна матнҳо мақсад ба таври баръакс ифода шуда, тарзи баён оҳанги кинояро гирифтааст:

ХАБАРИ ТОЗА

Маълумоти обу ҳаво. Назар ба хабари обуҳавосанҷҳо ҳавои соф дар назар аст. Зеро директори маркази хизмати СТО мавлуд дорад.

ЭЪЛОН

Шаҳрвандони азиз! Ба ошкоргӯӣ риоя намоед. Ба воситаи телефон гуфтани гапҳои махфӣ тамоман манъ аст.

Шакли нисбатан маъмули ин жанр зарбулмасал, аниқтараш навулмасал мебошад. Тавлиди чунин эпиграммаҳо

асосан зарбулмасалҳои маъмул аст. Муаллиф ба онҳо тобиши замонавӣ медиҳад, ки хусусияти кинояву писхандро мегиранд:

1. Маст гурез, ки занат меояд.
2. Пора морро аз хонааш мебарорад.
3. Аз чашми бадбин кӯр авлотар [211, с. 1999].

Навулмасалҳои мазкур аз чунин зарбулмасалҳо, ки мазмуни панду ахлоқӣ доранд, ҳосил шудаанд:

1. Девона гурез, ки маст меояд.
2. Забони хуш морро аз лонааш мебарорад.
3. Аз дӯсти нодон, душмани доно авлотар

Баъзан ҳаҷвнигорон мақолҳои халқиро вобаста ба зухуроти номатлуби муайяни иҷтимоӣ тафсил намуда, ба онҳо оханги тамасхур бахшидаанд ва ба ин васила бархӯрди худро ба зиндагӣ нишон додаанд:

«Кадам вақт дар ҷангал бо пул шӯрбо хӯрдан мумкин аст?

- Агар дар ҷангал боевик набошад.

ё

Аз пушти шолӣ курмак об мехӯрад?

-Агар кӯрмак аз ҳисоби меъёри 30 фоиза бошад» [188,с.32, 34].

Дар матбуоти даврӣ баъзан эпиграммаҳои шаклан латифамонанд низ ба назар мерасанд. Фарқи ин гуна эпиграммаҳо аз латоиф дар он аст, ки онҳо аз як тараф мавзӯҳои ахлоқӣ, аз ҷониби дигар, воқеияти рӯзро фаро гирифта, тарзи баён ва ҳадаф як навъ тамасхуру писхандро мегирад:

«-Кори хуб накардӣ?..

-Хуш ба интиҳобкунандагон чи ваъда дод? – пурсид падар аз писар.

-Агар депутат интиҳоб шавам, купрук сохта роҳатонро то маркази ноҳия се маротиба наздиктар месозам.

-Кори хуб накардӣ?

-Чаро?

-Ин ваъдаи чилсоларо агар ту ичро кунӣ, депутатҳои оянда чи ваъда медиҳанд».

ё

Ба дили мардум намезанад - мӣ?

«Ба нонвой гуфтанд:

-Сабаб чист, ки дирӯз нонатон хом буду имрӯз сухтагӣ?

-Барои он ки ҳар рӯз як хел пазам, ба дили хӯрандаҳо мезанад» [181, с.141]/

Ин эпиграмма - латифаҳо дар қолаби шеър чунин шакл гирифтаанд:

«Гуфт рӯбоҳ:

-наям коргурез,

Метавонам кор кунам шому сахар,

Лек имрӯз кунам гар ҳама кор,

Чи кунад вориси ман рӯзи дигар» (Гулназар Хорпуштак, 1969, №13, с. 3).

«Нонвоеро бигуфтам: -эй амак,

Гоҳ нонат шӯру гоҳ бенамак!

Гар пазам якхела –гуфт дар ҷавоб

Мешавед аз нони яқрангам қимоб» (Назирӣ М. Хорпуштак, 1969, №1, с.3).

Шакли аз ҳама маъмули эпиграмма порчаҳои хурди шеърӣ мебошанд, ки оҳанги ҳаҷвӣ дошта, ҷиҳати кинояву тамасхурашон бештар аст.

Аз намунаҳои овардашуда ва дигар эпиграммаҳои матбуоти даврӣ бармеояд, ки дар ин жанр ҳам хандаи маҳвкунанда ва ҳам хандаи тарбиявӣ хос аст. Муаллифони эпиграммаҳо кӯшиш намудаанд, ки баҳри пурқувват сохтани ҷанбаи ҳаҷвии матн аз воситаҳои тасвири бадеиву публицистӣ: ташбеҳ, истиора, маҷоз, муболиға ва ғайра эҷодкорона истифода кунанд. Чунин кӯшишҳо, аз як тараф, боиси ғанӣ

Муродов Мурод Бердиевич

гардидани мундариҷаи бадеӣ, аз ҷониби дигар, шакли жанрии он гардидааст.

Яке аз усулҳои дигари муносибати ҳаҷвӣ ба воқеиёти олам нақиза ё худ пародия мебошад. Муҳаққиқон чунин шакли мутунро пародия номидаанд, ки «Дар он хунари адиб мавриди ҳаҷв қарор мегирад. Яъне пародиянавис нуксонҳои адабии асар, фикр ва тасвирҳои ғалат, муҳокимарониҳои нодурусти шоир ҳам нависандаро мавриди тамасхӯр қарор медиҳад» [160, с.54]. Аммо бо ташаккули инкишофи публитсистика предмети пародия васеъ ва серпахлу гардид. Дар шакли пародия на танҳо камбудии хунари адиб, балки зухуроти дигари мухталиф: чамбиятӣ, ғаъолияти давлатдорон, сиёсатмадорон, тарзи андешаронӣ, муносибат ва рафтори ашхоси гуногун низ метавонанд ҳаҷву тамасхур шаванд. Усулҳои нисбатан маъмули пародиянависӣ муболиға, игрок, тамасхур ва кинояву ришханд аст.

Дар адабиёт ва публитсистикаи тоҷик пародия ва пародиянависӣ анъанаи қадима дорад. Намунаҳои олии онро дар адабиёти классикӣ аз эҷодиёти Зоконӣ, Сӯзанӣ, Мушфиқӣ ва дигарон зиёдтар метавон пайдо кард. Бо инкишофи матбуоти даврӣ пародия дар нашрияҳои «Мулло Мушфиқӣ», «Бигиз», «Хорпуштак», «Маориф ва маданият», «Адабиёт ва санъат» ва ғайра шаклҳои замонавӣ пайдо кард. Хусусан аксари маводи «Адабиёт ва санъат», ки зери рубрикаи «нақиза» интшор мешаванд, пародия мебошанд. Чунончи нақизаи Саидахмади Зардон «Баҳо» (Ад. ва санъ.1991.-14 феврал). Дар ин пародия услуби муҳокимаронӣ ва арзишдиҳии ҳайати жури ба маҳорату истеъдоди хунармандон мазаммат шудааст. Вай ҳаҷман хурд буда, зоҳиран ба тақриз монанд аст. Гуё муқарриз бурду бохти хунарнамоии ҳаваскоронро таҳлил намуда ба репортуари онҳо баҳо медиҳад. Аммо ин баҳодиҳӣ на ҳаққониву ҷиддӣ, балки кинояву тамасхур аст:

«Дӯстони азиз!

Ҳозир дар иҷрои ду ҳаваскор аз ду ноҳия ду суруд дар як мавзӯъ шунидем, ки аз ду микрофони чапу рости саҳна садо доданд. Маълум гашт, ки коркуни техникии зал чун вақтҳои пештараи озмун масти мустағрақ набуда, аз роҳбарони бадеии ҳарду ноҳия ягон пора - мора нагирифтаанд». Довар бо чунин суханон муҳокимаашро ҳусни ифтитоҳ бахшида, ҳунари сурудхонии Рафидаҳон Остончаева аз ноҳияи «Ҳоктӯда» ва Кафлесгул Табақзановаро аз ноҳияи «Сарчарҳак» таҳлил намуда баҳо медиҳад. Дар баҳогузорию таҳайюли кайҳонӣ, иғроқи мантиқ ба кор равад ҳам, ба воқеияти асли тавҷам будани онҳо ба осонӣ эҳсос мешавад. «Пайваста чапакзанию чун товус дастафшонӣ ва сумбакзаниҳои Рафидаҳон гувоҳи дар саҳнаи мусиқӣ эҳсоси баланд доштани ӯст... Суруд ва мусиқӣ эҷодкорона эҷод шуда, ҳофиза онҳоро эҷодкорона аз худ карда ва эҷодкорона тавонист аз қаъри дилу чигар наҳва кашида, оби чашми чанд касро резонад. Дигаронро намедонам, лекин ман ҳаёлан ҳудро дар сари гури момои раҳматиам ҳис кардам...».

Дар пародияи мавриди назар воситаҳои тасвири ҳаҷву танз ба ҳам омезиш ёфтаанд, аммо матлаби он танҳо барангехтани ханда нест. Тасвир ва таҳайюл ифшоғари нуқси зиндагӣ (қолабӣ ва умумӣ будани ҳакамӣ) ва тамасхури он аз назари муаллиф аст.

Чунин тарзи тасвир, кинояҳои ифодагари дарди замон дар пародияҳои Б. Икромов, Ҳ. Назаралӣ ва дигарон низ ба назар мерасад. Бахусус Ҳ. Назаралӣ дар эҷоди нақиза қолабшикану навоар аст. Асари ӯ «Тадқиқоти муҳимтарин» (Адаб.ва санъ. 2001.-16 май) дар назари аввал ба нақиза монанд аст. Гӯё дар он маънои асар тағйир дода шуда бошад. Аммо моҳиятан чунин нест. Зеро дар он пайравӣ, тақлид ё ҷавобия ба навиштае, ки хоси нақиза аст, эҳсос намешавад. Ҳамчунин муаллиф ба сохт, шакл, услуб ва усули эҷоди асари мушаххас хандиданӣ нест. Ҳарчанд қисмати авали матн чунин мазмунро дорад. «Ҳақири ҳақир дастнависи ин шахси дар

асл волихираду олирутбаро мутолиа карда ба мухтавои он шинос шудам. Ҳарчанд маро боли нерумандӣ дар осмони беканори фарҳанги ин мардуми шариф парвоз кардан нест, чун хонандаи одӣ кӯшиш мекунам, ки ҳиссиёти баланди хешро оид ба ин китоб баён намоям» - гуфтани муаллиф як навъ тасвири хаёлангези ўро ифода мекунад. Ҳамчунин кинояҳои эҷоди асар, чувствӯи маблағ барои чоп, ибрази андешаҳо доир ба қимати асар, таҳлили моҳияти он ва мисли ин, ки дар матн пичингомез ифода шудаанд, маҳсули тахайюл буда, хусусияти пародияро ба хотир меоранд.

Аммо асли мақсад на таҳлилу танқид ва мазаммати услуби таҳқиқи илмӣ, ё асарҳои фармоишӣ, балки маҳкум сохтани андешаҳои носоҳеҳи баъзе ашхоси мансабдор, хоса масъулини соҳаи барқ аст. Муаллиф аз шакли эҷоди пародия истифода бурда, маҳдуд намудани истеъмоли барқро дар деҳот маҳкум менамояд, бо далелҳои гуногун ва фактҳои мушаххаси воқеӣ зарари бебарқиро дар деҳот кинояомез, қушоду равшан баён мекунад. Аммо андешаҳои муаллиф баръакс, маҷозан бо пичингу киноя, ба иборае чаппа садо медиҳанд:

«Муаллифи азиз бо мисолҳои мушаххас собит кардааст, ки фурузон будани барқ, яъне мавҷуд будани қувваи электрик ба кас бисёр зарар дорад: якум, ягон нохушӣ сар заданаш мумкин аст (худо нигоҳ дорад); дуюм, барқ бошад садо ва симо қор карда, асаби одамро хароб мекунад, ҳамагуна беморӣ аз ночурии системаи асаб рӯ мезанад, ором будани майна гарави саломат будани асаб аст; сеюм, тамошои телевизор ба узви муҳимтарини инсон - чашм зарбаи фалокатовар мезанад, чашм набошад аз тамошои дастурхони пурнозу неъмат маҳрум шуда, чи хӯрданатонро намедонед..., панҷум, шабҳои бебарқӣ ба асли худ хоҳед баргашт, яъне ниёгонатонро ба ёд оварда, боз бо чароғҳои сиёҳшамъ, шайтонак, мил - милак ва ғайра хонаатонро оро медиҳед ва шумо бо ин ба гиромӣ доштани таърихи хеш ҳамқадами ҳаёт мешавед...».

Публицистикаи ҳаҷвӣ

Ҳамин тавр, пародия низ аз шаклҳои пурқуввати ҳаҷви иҷтимоӣ буда, пародиянавис бо дарёфт ва дарки предмети инъикос сохтани ин ё он тарзи ҳодиса, воқеа, рӯйдод ва монанд карда нишон додани онро бо тарзу назари хоса вазифаи асосии худ меҳисобад.

Жанрҳои адабиёти бадеӣ, публицистика, ба вижа ҳаҷви публицистӣ анъанавӣ ба ҳам таъсиррасонӣ ва баҳрабардорӣ аз аломату хусусияти якдигарро доранд. Зимнан проблемаи таъсири байниҳамии жанрҳо, тағйирёбӣ ва таҳаввули онҳо то ҳол дар адабиётшиносӣ ва публицистикашиносии тоҷик мавриди омӯзишу таҳқиқи ҳаматарафа қарор нагирифтааст. Алоқамандии жанрҳо чун робитаи байниҳамии воқеиёти ҳаёти табиатан гуногун ва мураккаб аст. Инкишофи чомеа, тадричан дигаргун шудани муносибати мардум ба воқеияти иҷтимоӣ, аз як тараф, ба тавлиди маводи нави ҳаёти, аз ҷониби дигар, ба ташаккули шакл ва усулҳои нави таҳқиқи ҳаёт сабаб гардида, ки он ҷанбаи наздикшавии жанрҳои публицистӣ ва ҳаҷвиरो тезонд. Дар ин хусус асарҳои матбуоти даврӣ, хоса маводе, ки дастраси мо гардид ва дар қори мазкур истифода шуд, далел буда метавонад.

Аз ҷумла жанрҳои фелетон ва памфлет аз ҷиҳати истифодаи махсусияту аломатҳои публицистика ва адабиёти бадеӣ ба ҳам наздиканд. Махсусияти асосии ин жанрҳо усулҳои маъмули синкретикӣ ҳаҷвӣ мебошад, ки онҳоро аз шаклҳои дигари осори публицистӣ ва бадеӣ фарқ мекунонад. Ҳарчанд памфлет хусусияти жанрии худро соҳиб аст, аммо дар қолаби жанрҳои дигар низ сохта мешавад. Ин хусусият пеш аз ҳама услуби эҷод аст, ки ба характери асар тавҷам мебошад. Хусусияти жанрӣ, муносибати публицистӣ ва бадеӣ - образии фелетону памфлетро таҳлил нмуда, метавон онҳоро ба таври зайл гурӯҳбандӣ намуд:

-фелетон ва памфлетҳое, ки дар шакли новелла, ҳикоя, драма, шеър, очерк, афсона навишта шудаанд;

Муродов Мурод Бердиевич

-фелетон ва памфлетҳое, ки дар қолаби мақола, мухбирнома, такриз, мактуб эҷод гардидаанд;

-фелетон ва памфлетҳое, ки дар шакли нақл, некролог ва амсоли ин ба табъ расидаанд.

Бояд гуфт, ки дар асарҳои гурӯҳи аввал махсусияти адабиёти бадеӣ зиёдтар бошад ҳам, онҳо аз ҷиҳати анвоё рангоранг буда ҳудуди муайяни худро доранд. Албатта, дар фелетон ва памфлет, ҳамчунин дигар жанрҳои ҳаҷвӣ ҷанбаи публитсистӣ ва бадеӣ на танҳо хос, балки зарур аст. Чунончи дар осори мавриди таваҷҷуҳ ин аломатҳо нақши муҳим ва пешбаранда доранд. аммо таносуби ин ҷанбаҳо дар шаклҳои гуногуни фелетону памфлет яқинан нест. Агар дар гурӯҳи аввал фосолаи ҷиҳатҳои публитсистиву бадеӣ мувоҷиъ бошад, дар шаклҳои гурӯҳи дуюм чунин баробарӣ эҳсос намешавад, балки ҷанбаи публитсистӣ баргарӣ пайдо мекунад. Чунончи памфлету фелетонҳои Ҷ. Муқим «Ғамхори халқ» (Нерӯи сухан, 2005.- 5 январ), С. Асозода «Сангсадоҳо» (Тоҷикистон, 2005.- 21 июл), А. Муллофайзӣ «Амрико ба Тоҷикистон ҳасад мебарад» (Нерӯи сухан, 2004.- 14 май) ва ғайра дар қолаби мухбирномаву мақола эҷод гардида, муаллифон мавзӯро на бо усули тасвири образиву типӣ, ҳамдастии таҳайюл, балки бо шарҳу тафсил, таҳлили мантиқӣ, ишораи иқтибос мавриди муҳокима ва танқид қарор додаанд. Ҳарчанд дар чунин нигоштаҳо воситаҳои тасвир - кинояву маҷоз эҳсос мешавад, аммо на бо санъати баланди корбурд, балки ошкоро ва баъзан дурушт. Ба далели фикр: «Ҳукумат барои он ки халқаш дар Ватан дастадро ба оби хунук назанад, барои сохтмони роҳи мошингарди Кӯлоб - Мурғоб - Қароқум мутахассисони Туркия ва барои анҷоми сохтмони нақби Уштуру Неругоҳҳои барқии оби Сангтуда ширкатҳои Эронро даъват кардааст. Мегӯянд, ки барои анҷоми сохтмони НБО Роғун ширкатҳои Русия талош доранд. Магар ин ғамхорӣ нисбати халқ нест» (Н.С., 2004.- 5 январ). А. Муллофайзӣ масъалаи ришваситониро дар

Тоҷикистон танқид намуда, кӯшиш менамояд шарҳ диҳад, ки «Тоҷикистон аз Амрико ва Русия барин абаркудратҳо ҳам пеш рафт». Чи тавр пеш рафтани Тоҷикистонро муаллиф дар 5 далел бо кинояву ришханд тафсил медиҳад. «Ту «пешравии» бонкҳоямонро намедонӣ. Намедонӣ, ки мардум чи қадар ба бонкҳои Тоҷикистон «эътимоди қавӣ доранд». Вақте ки Президент соли гузашта авфи молиявӣ эълон кард, ҳамин қадар мардум ба ин бонкҳо «бовар карда» пулҳояшонро оварда супориданд, ки эътимоди «зиёд» доштани онҳо ба бонкҳо аниқ шуд» (Н.С., 2004.-14 май). Чунин пичингу кинояҳо дар ҷило додани ҳадафи муаллифон мусоидат намуда бошанд ҳам, дар онҳо таҳлилу муҳокимаҳои публицистӣ нақши муҳим мебозад. Ҳамаи фактҳо, воқеаҳо, ки предмети танқиди ин гуна асарҳо қарор гирифтаанд, на тобеи тахайюл, балки андешаи аз воқеияти реалӣ барангехтаи муаллифонанд. Ҳамчунин хулосаи матнҳоро андешаҳои публицистии муаллифон ташкил медиҳад. Дар фелетон - мақола ва памфлет - мақолаҳо низ метавон унсурҳои образи бадеиро мушоҳида кард, аммо онҳо, асосан, дар шакли «образ - тезис» буда, ба хотири асоснок ва мустаҳкам намудани матлаи асосӣ ва ғояи публицистӣ хидмат кардаанд.

Мавриди зикр аст, ки фелетон ва памфлет – мақолаҳо дар матбуоти даврии тоҷик аз «Шуълаи инқилоб» шурӯъ гардида, баъдтар дар нашрияҳои ҷумҳурӣ, вилоятӣ, ноҳиявӣ, қисмати ҳаҷвии маҷаллаҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва адабию маърифатӣ, хусусан дар «Хорпуштак» маъмул гардид. Ин навъ дар матбуоти имрӯза низ ба назар мерасад. Хусусияти чунин мутуни ҳаҷвӣ, аз як тараф, ба предмети танқид, аз ҷониби дигар, ба муносибати муаллифон вобаста аст. Предмети тасвир ва инъикосу тасвири шаклҳои мазкур, асосан, масоили муҳимми доғи рӯз мебошад. Муаллифон ба ин масоил на тариқи тахайюл, сохтани образ ё тип, балки тавассути диду назари публицистӣ: таъя ба факту далелҳо, муқоисаву таҳлил,

Муродов Мурод Бердиевич

ошкор сохтани моҳият ва мисли ин муносибат намудаанд. Ба ибораи дигар, дар ин гуна ашкол таҳқиқи журналистӣ аз таҳқиқи публитсистиӣ - бадеӣ афзалият пайдо кардааст. Барои мисол чанд нуқтаро аз фелетон - мактуби Ҷ. Муқим иқтибос меорем:

«Бовар мекунад, ки ҳар рӯз 4 соат маршруткаву автобус интизор шуданатонро ба як сол, яъне 365 рӯз зарб кунем, соли беш аз 60 шабонарӯз мешавад. Агар ҳисоби миёнаи умри инсонро 60 сол бигӯем, пас 10 соли умратон дар интизори маршруткаи мегузарад...».

«Душанбе кишлоқи калонро мемонад дар масоҳат. Аз як канораш ба канори дигараш 10 - 15 километр аст. Азбаски аксар аз канор ба марказ меоянд, ин марказ то ба ним кутӯҳ мешавад ва дар як соат пиёда ба қору дарс омадан имкон дорад. Тасаввур кунед, ки аз гузари Исковат то гузари Лангари Урметан аст ин масофа. Мардуми ин деҳа солҳои сол ин масофаро пиёда тай мекунанд ва то ба ҳол касе лаб ба шиква накушодааст, ки барояшон автобус чудо бикунанд. Зеро худ хандаовар аст, ки байни як деҳа автобус гардад. Тасаввур кунед, ки Душанбе ҳам кишлоқ аст ва мо ҳам деҳотӣ» (Н.С., 2003.- 8 декабр).

Тавре аз иқтибос бармеояд, муаллиф хидматрасонии бади нақлиёт, баланд шудани роҳкиро ва мувофиқ набудани он ба маоши мардум, ҳоса кормандони муассисаҳои бучавӣ ва амсоли инро танкиду мазаммат мекунад. Ӯ барои баррасии ҳаматарафаи масъала аз усулҳои мушоҳида, муқоиса, киноя моҳирона истифода барад ҳам, аз воситаҳои ҳаҷвсоз камтар қор мегирад. Албатта, дар жанрҳои ҳаҷвии публитсистиӣ, ҳоса фелетону памфлет низ таҳқиқ ҳос аст, аммо тарзи таҳқиқ ва таҳлили мавзӯӣ бояд бо услуби забони халқ баён гардад. Забони халқ имкон медиҳад, ки шаклҳои тасвир, тарзи ташкили образ, ҳислат, усулҳои типӣ ва фардиқунонии персонажҳо муайян шавад, мундариҷа ҷолиб ва хандонбобу

Публистистикаи ҳаҷвӣ

таъсирбахш гардад. Таҳлили фелетону памфлетҳои матбуоти даврии тоҷик нишон медиҳад, ки на ҳамаи муаллифон аз ин имконот моҳирона истифода бурдаанд.

Ҳамин тавр, ҳаҷви матбуоти тоҷик аз ҷиҳати шакл ва хусусияти жанрӣ басо гуногун буда, бо ҳамдастии анъанавии ҳаҷвнигории фолклору адабиёти классикӣ, навоариҳои замони, талабу рӯҳияи замон ва маҳорати ҳаҷвнигорон инкишоф ёфта махсусияти жанрии худро ғанӣ гардондааст. Ҳаҷвнигор - публисистон дар ифшои камбудиву нуксонҳои ҷомеа аз унсурҳои образӣ, типикунонӣ, воситаҳои тасвир ва таҳқиқ моҳирона истифода намуда бошанд ҳам, эҷоди онҳо ба оҳанг ва андешаҳои публисистӣ мубтало гардидааст.

ХУЛОСА

Аз омӯзишу таҳқиқи осори ҳаҷвии адибону публитсистони тоҷик мусаллам гашт, ки ҳаҷв ҳамчун навъи адабиёт ва публитсистика дар ҳаёти маънавии ҷомеа мақоми муайянеро соҳиб аст. Арзиши ғоявию иҷтимоӣ ва эстетикӣ мақоми ҳаҷв, пеш аз ҳама, дар он тазохур ёфтааст, ки ин навъи эҷод ба ҳақиқати иҷтимоӣ ва бадеӣ тавъам гардида, ҳамчун усули инъикосу тасвири каму коти зиндагӣ ва воситаи мубориза алайҳи чунин навоқис шинохта шудааст. Ҳаҷв чи дар адабиёт ва чи дар публитсистика бахши ҷудонопазир мебошад ва ин соҳаҳоро бидуни ҳаҷву танз тасаввур кардан муҳол аст.

Ҳаҷви муосир, ба вижа ҳаҷви публитсистии тоҷик марҳилаи нави таҷдиду таҳаввули адабиёту публитсистикаи гузаштаи тоҷику форс мебошад, ки аз анъанаҳои пешина бархӯрдор аст. Аз ин рӯ, ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистии тоҷикро на ба пайдоиши матбуоти даврӣ, балки ба публитсистикаи қабл аз рӯзноманигорӣ метавон нисбат дод. Ба ин маънӣ:

1. Ба вучуд омадани ҳаҷв, баҳусус ҳаҷви публитсистӣ, аз як тараф, ба зиддиятҳои характерноки инсоният, қавму қабила, ҷомеа ва, аз сӯйи дигар, ба ташаккули каломии шифохӣ, хат, адабиёт ва публитсистика алоқаманд аст;

2. Ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистии тоҷик ба се замина: осори шифохӣ мардумӣ, ҳаҷви адабиёти классикӣ, таъсири ҳаҷви адабиёт ва публитсистикаи кишварҳои дигар, баҳусус рус иртибот дорад;

3. Ҳаҷви фолклорӣ, ки аз қадимтарин навъҳои эҷод аст, асосан, хусусияти танқидӣ дошта, муносибати мардумро ба ҳаёти воқеӣ, лаҳзаҳои алоҳида инъикос намудааст. Мавзӯ ва

Публицистикаи ҳаҷвӣ

мундариҷаи чунин осор то андозае моҳияти ҳодисаҳои муайяни таърихиву иҷтимоиро мекушояд ва мавқеи оммаро нисбати чунин ҳаводис муайян менамояд. Чунин махсусияти ҳаҷви фолклорӣ ба ҳаҷви публицистӣ паҳн шудааст, балки таъсир расонидааст;

4. Инъикоси лаҳзаҳои гуногуни ҳаёт, ҳодисаҳои мушаххаси воқеӣ дар адабиёти бадеӣ аз давраҳои аввали пайдоиши осори хаттӣ ибтидои гирифта бошад ҳам, ҳаҷви ҳақиқӣ, асосан, аз асри X рӯ ба инкишоф ниҳодааст. Ҳарчанд ҳаҷви адабиёти классикии форсу тоҷик аз ғановати каломи бадеӣ саршор аст, аммо осори адибони алоҳида низ аз унсурҳои воқеагарона холӣ нест. Хусусан осори ҳаҷвии Абдулқосим Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Сӯзани Самарқандӣ, Умари Хайём, Убайди Зоконӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Сайиди Насафӣ, Восифӣ, Аҳмади Дониш, Савдо ва дигарон;

5. Миёни намоёндагони адабиёти классикии форсу тоҷик Убайди Зоконӣ ҳаҷвро равияи асосии эҷодиёти худ қарор дода, дар шакл ва анвои гуногун асарҳо офаридааст. Осори ҳаҷвии ӯ на танҳо хислати иҷтимоӣ доранд, балки дар қолаби жанрҳои муайяни публицистӣ - памфлету фелетон ва эпиграмма таълиф шудаанд. Аз ин рӯ, У. Зокониро аз саромадони публицистикаи тоҷик, хоса бунёдгузори равия ва жанрҳои ҳаҷвии он меноманд;

6. Ҷанбаи воқеии осори ҳаҷвии адабиёти классикиро ҳодисаҳои таърихӣ, лаҳзаҳои муайяни ҳаёти адабӣ, муносибати мушаххаси ашхоси алоҳида, тавлиди ҳисси нафрату адоват нисбати nobisomoniҳои замон, хислату характери нафарони ҷудогона ва ғайра ташкил медиҳад. Муаллифон баъзан воқеаву мавзӯҳои мушаххасро предмети ҳаҷву танз ва мутоиба қарор дода, тавассути усулҳои маъмули адабиёт моҳияти иҷтимоии масъалаҳоро ошкор намуда, ғояҳои демократиро талқин сохтаанд;

7. Таъсири ҳаҷви адабиёти рус ва дигар халқҳои шӯравӣ, асосан, пас аз ташаккули матбуот дар Қавқоз ва Осиёи Марказӣ дар охири қарни XIX ва ибтидои асри XX тавассути

матбуоти тоториву озарӣ ва баъдтар ўзбеки шурӯъ гардида, минбаъд бо ташкили ҷамоҳири Шӯравӣ омӯзишу баҳрабардорӣ ба талаботи ҷамеагии аҳли қалам мубаддал гардид;

8. Таъсис ва ташаккули низоми матбуот дар инкишофи публитсистика, хоса ҳаҷви матбуот, аз як тараф, имконияти зиёд, аз ҷониби дигар, ба гуногунжанр ва рангоранг гардидани он мусоидат кардааст. Маҳз бо ташаккули матбуоти даврӣ жанрҳои ҳаҷвии публитсистӣ - фелетон, лукма ба вучуд омада, памфлету пародия ва зпиграмма услуби нав пайдо карданд;

9. Нахустин ҳаҷвияҳои матбуотӣ дар ҳафтаномаи «Шуълаи инқилоб» бо шарофати Саидризо Ализода, Садриддин Айнӣ, Аҳмадҷони Ҳамдӣ ба вучуд омада, мундариҷаи ҷунин мавод зиддиятҳои ҳаёти гузаштаву замон, ба иборае «кӯҳнаву навро» фаро мегирифт. Маводи ҳаҷвии «Шуълаи инқилоб» молики ду хусусият аст:

а). Матнҳое, ки предмети инъикосашон гуногун буда, ҳадафи асосӣ ҳаҷву мазаммат нест, балки унсурҳои ҳаҷву танз ҷун омили ҷолиб ва муассиркунанда истифода шудаанд;

б). Матнҳои комилан ҳаҷвӣ, ки дар гӯшаи «Тоziёна» дарҷ гардидаанд;

10. «Шуълаи инқилоб», аз як тараф, анъанаи адабиёти классикии форсу тоҷик, аз ҷониби дигар, таҷрибаи маҷаллаи «Мулло Насриддин» - ро пайравӣ намуда, на танҳо инъикоскунандаи масоили ҳаёти вақт гардид, балки ба майдони сайқали маҳорати адибону публитсистон табдил ёфт. Маҳз дар ин нашрия маҳорати публитсистӣ ва ҳаҷвнигории С. Айнӣ, С. Ализода, А. Мунзим ва дигарон шакл гирифт ва он барои инкишофи ҳаҷви муосир, хоса ҳаҷви матбуот замина гардид;

11. Нашрияҳои «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик» («Тоҷикистони сурх») таҷрибаи «Шуълаи инқилоб» - ро пайравӣ намуда, дар саҳифаҳои худ гӯшаҳои ҳаҷвӣ зери рубрикаҳои

Публистистикаи ҳаҷвӣ

«Тоziёна», «Қисмати ҳаҷвӣ», «Ҳаҷв» («Овози тоҷик»), «Гӯшмол», «Фелетон» ва амсоли инро ташкил намуданд;

12. Раванди ташаккулу инкишофи ҳаҷви публистистии тоҷик дар матбуоти даврии солҳои 1920 - 1930 дар ду ҳавза – Самарқанд ва Душанбе сурат мегирифт. Майдони сайқали маҳорат барои ҳаҷвнигорони ҳавзаи Самарқанд «Овози тоҷик» ва «Мулло Мушфиқӣ» буд, дар ҳавзаи Душанбе чунин майдон «Тоҷикистони сурх» ва «Калтак» ба ҳисоб мерафт;

13. Ҳаҷви матбуоти даврии солҳои 1920 - 1930 ҳам аз ҷиҳати мавзӯ ва ҳам аз ҷиҳати шакл гуногун аст. Муборизаи зидди душманони сотсиализм, боқимондаҳои урфу одатҳои дунёи кӯҳна, дину хурофот, фош кардани камбудихоии иҷтимоӣ аз мавзӯҳои муҳим буданд, ки предмети танқиду мазаммат ва ришҳанду истехзоии ҳаҷви адабиву публистистӣ қарор гирифтаанд. Дар муқоиса ба ҳаҷви матбуоти даврии солҳои 1920 - 1930 дар ҳаҷви адабиву публистистии замони ҷанг масал ва тамсил мавқеи бештар дорад. Ҳамчунин истифода аз услуб ва ғановати эҷодии шифоҳии халқ, типҳои мифологӣ, нақли ҳикматомез дар ҳаҷви ин давра зиёдтар аст;

14. Ҳаҷви публистистии замони ҷанги Бузурги Ватанӣ, асосан, мавзӯи байналхалқӣ: муборизаи беамони халқҳои шӯравӣ ба муқобили фашизми немис, симои манфури саркардагони ҷанг, моҳияти ғасбгарӣ ва ғоратгарии сиёсати гитлерӣ ва амсоли инро фаро гирифта, дар қолаби жанрҳои памфлет, фелетон ва латифа танқиду мазаммат шудааст. Хусусан латифа ва памфлетҳои сиёсӣ ҳисси бадбинӣ ва нафрати мардумро нисбати сиёсати истилогаронаи фашизм зиёд намуда, дар таъмини ғалаба саҳм гирифтаанд;

15. Дар инкишофи ҳаҷви матбуоти даврии солҳои баъд аз ҷанг ва бунёдкорӣ як қатор қарорҳои Комитети Марказӣ ва ҳизби айём таъсир расонидааст. Ин қарорҳо, аз як тараф, ба инкишофи равнақи ҳаҷв ва ба аслиҳои муборизаи маънавӣ

мубаддал шудани он мусоидат карда бошанд ҳам, аз чониби дигар, озодии ҳаҷвнигоронро дар эҷод ва муносибат ба предмет то андозае маҳдуд мекарданд;

16. Ҳаҷви матбуоти тоҷик дар солҳои бунёдкорӣ дар чор шоха: маҷаллаи «Хорпуштак»; рӯзномаҳои «Тоҷикистони советӣ», «Маданияти Тоҷикистон», «Ҳақиқати Ўзбекистон»; матбуоти бачагона - «Пионер» - у «Машғал» ва матбуоти вилоятиву ноҳиявӣ инкишоф меёфт. Дар ин шохаҳо камбудиву нуқсон ва иллатҳои ноҷури замона дар жанрҳои гуногун танқиду мазаммат шуда бошанд ҳам, фелетон мавқеи намоёнтар дорад;

17. Ҳаҷви матбуоти даврии тоҷикро дар давраҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоиву сиёсӣ ягонагии мавзӯ ва рангорангии муносибат ба онҳо ба ҳам мепайвандад. Ҳарчанд дар ҳар як давраи ташаккулу инкишофи ҳаҷви публитсистӣ мавзӯи муайяне хос аст, аммо мавзӯҳои чун хоҷагии қишлоқ, сохтмон, ахлоқ, маорифу фарҳанг, танқиди хурофот дар тамоми давраҳои инкишофи матбуоти тоҷик ба назар мерасанд. Аммо дар муносибат ба мавзӯи онҳо аз ҳам тафовут доранд. Агар дар солҳои 20 - 30 мавзӯҳои хоҷагии халқ, маорифу маданият ва мисли ин бо тоза кардани унсурҳои бегона, муборизаи сиёсӣ омезиш ёбад, дар солҳои 1960 - 1970 - ум мавзӯҳо бо нигоҳи ахлоқӣ, садоқати касбӣ, бемасъулиятӣ, асосан, мавриди баррасӣ қарор мегиранд;

18. Дар матбуоти замони истиқлол ҳаҷв то андозае моҳияти худро дигар намуд, мавқеи пешинаи худро аз даст дод, ҷойи ҳаҷву тамасхур ва танқиду таҳлили воқеияти номатлуби иҷтимоиро ҳазлу танз гирифт. Аз ин рӯ, матнҳои хусусияти ҳаҷву зарофат доштаи матбуоти имрӯзаи тоҷикро бо ду ҳислат метавон аз ҳам ҷудо намуд:

а) Матнҳои, ки ҳислати зарофат, хушгӯӣ ва маърифатӣ доранд;

б) Нигоштаҳои, ки моҳиятан танқиду тамасхур буда, нуқсонҳои зиндагиро ошкоро мазаммат мекунанд;

19. Ҳаҷви публистистии тоҷик дар иртибот бо воқеаҳои замон, сиёсати даврон ва ҳунари муаллифгон бештар дар жанрҳои фелетону памфлет ва луқмаву эпиграмма рушд кардааст. Ин ва дигар жанрҳои ҳаҷви публистистӣ ҳарчанд аҳдофи ягона доранд, аммо ҳар кадоме хусусияти алоҳида дошта, таносуби воқеият ва бадеият низ дар онҳо яқсон нест. Гуногунрангии матнҳои ҳаҷви публистистиро ҳам дар хусусияти жанрӣ, ҳам дар интиҳоби мавзӯ, дарки масъала, тарзи тасвир, хулосаву ҷамъбасти метавон муайян кард. Аз рӯйи ин хусусиятҳо дар тамоми марҳилаҳои матбуоти даврии тоҷик жанри фелетон мавқеи бештар дорад;

20. Дар матбуоти даврии солҳои 1960 – 1970 - и тоҷик бо таъсири таҷрибаи фелетоннависони машҳури рус А. Зорич ва М. Колтсов ду шеваи эҷоди фелетон маъмул гардид: фелетонҳои образдору типӣ ва фелетонҳои ҳуҷҷативу проблемадор. Дар фелетонҳои навъи аввал ҷанбаи бадеӣ - образ ва унсурҳои типӣ ва дар фелетонҳои навъи дуюм ҷанбаи публистистӣ - таъҷиб ба факту далел, муносибати эмотсионалӣ ба воқеият ва адреснокӣ хос аст;

21. Ҳарчанд фелетоннависони машҳури тоҷик Б. Азизӣ, Б. Ғанӣ, Ҳ. Содик, И. Файзуллоев, Ф. Муҳаммадиев, Ҳ. Ёров, М. Боғиров ва дигарон аз таҳайюли бадеӣ ва унсурҳои типиву образсоз истифода бурдаанд, аммо махсусияти ташкили образи ҳаҷвӣ дар асарҳои онҳо ба вазифаҳои публистистӣ саҳт алоқаманд аст. Дар чунин осор мақсади асосии муаллифгон на ташкили образи мукаммали бадеӣ ё ҳаҷвӣ, балки паҳн намудани ғояи публистистӣ мебошад;

22. Махсусгардонии образи публистистӣ ва симои қаҳрамони таҳайюлӣ баён намудани матлаъ нисбат ба фелетон дар памфлет зиёдтар, балки мувофиқтар аст. Хоса памфлетҳои С. Айни, С. Ализода, Н. Баҳлулзода, Ф. Муҳаммадиев, И. Файзуллоев ва дигарон бо чунин шева эҷод шудаанд, аммо дар

маркази памфлетҳои эшон андешаҳои дар заминаи воқеаҳои мушаххаси ҳаёти шакл гирифта меистанд;

23. Дар публицистикаи тоҷик дар шакли тамсил мазаммат намудани воқеаҳои иҷтимоӣ хусусияти анъанавӣ дорад. Ин хусусият бештар ҳоси памфлет аст. Памфлетҳои У. Зоконӣ, «Муш ва гурба», С. Айнӣ «Деви ҳафтсар», «Бадбӯй будааст», «Хари бедум», Ф. Муҳаммадиев «Косадум» аз намунаҳои олии асарҳои тамсилианд. Дар ин гуна осор қувваи асосии образфарӣ ва типсозиро омилҳои раванӣ ташкил медиҳанд. Дар матбуоти замони истиқлол баъзан шакли «трагиопамфлет» ба назар мерасад. Дар фочеапамфлетҳо низ персонажҳо ифодакунандаи мавқеи муаллиф буда, на танҳо камбудиву норасоӣ ва амалу рафтори номатлубро ошкор месозанд, балки ба ҳоли худ писханд мезананд, худро мазаммат мекунанд;

24. Дар тамоми осори ҳаҷвии матбуоти даврӣ ханда ҳамчун аломати асосии ҳаҷв мавқеи муҳим дорад. Ҳаҷвнигорон дар ҷодаи ҳаҷв аз усулҳо ва воситаҳои гуногуни хандаовар: киноя, дурӯғи муқобилгузошташуда, муболиға, истехзо, монандкунӣ ва амсоли ин истифода бурдаанд. Оханги ханда дар марҳилаҳои ҷудогонаи матбуоти даврӣ гуногун бошад ҳам, омили тавлиди он эҳсоси бадбинӣ, нафрат ва сарзаниш мебошад. Агар дар матбуоти солҳои 1920 - 1950 хандаи сиёсӣ - маҳвкунанда бештар мавқеъ дошт, дар матбуоти солҳои 1970 - 1980 - ум хандаи танзомез ба ҳаҷв низ ҷой гирифт;

25. Дар солҳои 1960 - ум жанри эпиграмма дар шаклҳои гуногун таҷдид гардид. Қатъи назар аз рангорангии шаклӣ дар ҳамаи анвои он омилҳои хандасоз саропо кинояву рамз аст. Хусусан дар эпиграммаҳои Г. Келдӣ, М. Ҳайдаршо, С. Ғанӣ, Бобо Ҳочӣ, Ф. Муҳаммадиев бадиҳии иҷтимоӣ тариқи муқобилгузорӣ, типсозӣ, рамзофарӣ, муболиғаву игрок, кинояву тамасхур хеле моҳирона мазаммат шудаанд;

Публистистикаи ҳаҷвӣ

26. Жанрҳои ҳаҷви публистистӣ дар ҷараёни ташаккул ва инкишофи худ ба ҳам таъсир расонида, аз аломатҳои якдигар баҳра бардоштаанд. Ба ин омил, пеш аз ҳама, инкишофи ҷомеа, тадриҷан дигаргун шудани муносибати эҷодӣ ба воқеиёти иҷтимоӣ ва ташаккули усулҳои тозаии таҳқиқи ҳаёт боис мегардид;

Умуман, ҳаҷви публистистии тоҷик таърихи муайяни пайдоиш, ташаккул ва инкишофро молик аст, ки он бо ҳамдастии анъанаҳои осори фолклориву классикӣ, таъсири адабиёту публистистикаи халқиятҳои дигар, хоса рус, ҳамчунин навоариҳои касбӣ, талаби авзои замон ва маҳорати ҳаҷвнигорон аз ҷиҳати шаклу мундариҷа, анвоъ, махсусияти жанрӣ ганиву рангоранг гардида, дар тарбияи маънавии ҷомеа нақши муҳим гузоштааст.

ФЕҲРАСТИ АДАБИЁТ ВА МАНБАЪ

1. Абдурагимов, Д. А. Теоретические основы сатирической публицистики (По материалам азерб. сов. печати). Автореферат дис. на соиск. учён. степ. доктора филологических наук. – Тбилиси, 1984. – 54 с.

2. Азизӣ, Б. Як назар ба хандонидани мо. Баъзе мулоҳизаҳо дар бораи «Гӯшмол» ва маҷаллаи ҳаҷвии «Мулло Мушфиқӣ» // Тоҷикистони сурх, 1928. - 30 декабр.

3. Азизӣ Б. Садриддин Айнӣ – ҳаҷвнавиис //БАС, 1935, №11-12. – С. 25-26.

4. Азимов, А. Воқеияти зиндагӣ ва матбуоти тоҷик. – Душанбе: Сино, 2000. – 186 с.

5. Азимов, А. Солеҳов М. Як сифати ҳаҷв //Очеркҳо аз таърихи матбуоти тоҷик. – Душанбе, 1988.-С.75-81.

6. Айнӣ, С. Матбуоти тоҷик // Овози тоҷик, 1926. - 6 сентябр.

7. Айнӣ, С. Шайхурраис Абӯалӣ Сино, чопи дуюм.- Сталинобод, 1941. – 82 с.

8. Айнӣ, С. Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ-ул-вақоеъ» (Таҳиякунандаи нашри илмӣ, муаллифи сарсухан ва тавзеҳот К. Айнӣ). – Душанбе: Ирфон, 1986. – 336 с.

9. Айнӣ, С. Куллиёт, ҷ. 6. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – 414 с.

10. Айнӣ, С. Куллиёт, ҷ. 7. – Душанбе, Нашрдавтоҷик, 1962. – 618 с.

11. Айнӣ, С. Куллиёт, ҷ. XI, китоби 2. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1964. – 436 с.

12. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.

13. Акбаров, Ю. Роҳҳо ва андешаҳо //Садои шарк, 1966, №3. – С. 157-159.

14. Алексеев, В. А. Оружие политической сатиры. – М., 1979. – 244 с.

15. Амиркулов, С. Таҳаввули жанрҳои адабиёти тоҷик дар нимаи аввали асри XIX. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 128 с.
16. Амонов, Р., Сайфуллоев, А., Сухайлӣ Чавҳаризода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1960. – 54 с.
17. Андреев, Г. Основы теории литературно-художественного произведения. – Минск, 1993. – 132 с.
18. Асозода, Ҳ. Адабиёти форсӣ ва се шоҳаи он. – Душанбе: Маориф, 1991. – 127 с.
19. Асрорӣ, В. Ҳаҷв дар адабиёти тоҷик // Ҳаёт ва адабиёт. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958. – С. 235-271.
20. Асрорӣ, В. Халқ ва адабиёт. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 258 с.
21. Асрорӣ, В. Журналъ // ЭСТ, ҷ.2. – Душанбе, 1980. – С. 391-394.
22. Асрорӣ, В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳонакии халқи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1980. – 304 с.
23. Атобуллоев, С. Саидризо Ализода. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 48 с.
24. Афсаҳзод, А. Баҳористони беҳазон // Баҳористон. – Душанбе: Адиб, 1977. – С. 5-24 (160 с.).
25. Афсаҳзод, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дувуми асри XV. – Душанбе: Дониш, 1987. – 264 с.
26. Бабаева, Р. Особенности сатиры Мирзы Алиакпара Сабира, Автореферат дисс. на соиск. уч. степ. к.ф.н. – Баку, 1983. – 23 с.
27. Бахтин, М. М. Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975. – 502 с.
28. Бахтин, М. М. Эстетика словесного творчества. – М., 1986. – 444 с.
29. Баҳлулзода. Як назар ба сатира ва юмори тоҷик // Овози тоҷик, 1930, - 30 май.
30. Бобоев, Ю. Назарияи адабиёт, қ.1. – Душанбе: Маориф, 1992. – 374 с.

Муродов Мурод Бердиевич

31. Большая Советская Энциклопедия (Глав. ред. Б. А. Введенский), изд-е 2-е М., 1957. Т. 49. – 680 с.
32. Брагинский, И. С. 12 миниатюр. – М., 1966. – 284 с.
33. Брагинский, И. С. Садриддин Айни. Жизнь и творчество. – 2-е доп. Издание. – М., 1976. – 248 с.
34. Вартазарян, С. Р. От знака к образу. – Ереван, 1973. – 197 с.
35. Васильев, С. Теория отражения и художественное творчество. – М., 1970.
36. Виленский, М. Э. Как написать фельетон. – М., 1982. – 280 с.
37. Ворошилов, В. В. Журналистика. – М., 2003. – 700 с.
38. Ворошилов, В. В. Сатирические жанры в газете. – Л., 1989. – 48 с.
39. Газетные жанры. – М., 1971. – 286 с.
40. Гарморудӣ, А. Дигарханд // Рӯдакӣ, 2000, №1. – С.21-52; 2001, №2. – С.348-42; 2002, №3. – С.38-44.
41. Геворкян, А. Б. Наблюдение над стилем С. Айни – сатирика («Бухарские палачи») // Чашнномаи Айни, ч. III. – Душанбе, 1968. – С. 75-80.
42. Гомилова, Г. Савдо. Мунтахабот. – Сталинобод, 1958. – С. 3-24.
43. Гордович, К. Д. Современная отечественная публицистика. – М., 1994.
44. Горький, М. А. Собр. соч. Т.24. М., 1953. – 584 с.
45. Горький, М. А. О печати (Подготов. к печати кандидатами фил.наук К. Г. Бойко и В. Д. Пельтон). – М., 1962. – 347 с.
46. Гуральник, У. Смех оружие сильных. – М., 1961. – 48 с.
47. Фанӣ, С. Устод // Шарқи сурх, 1960, №1. – С. 26-27.
48. Фанӣ, С. Чихил – камоли чавонӣ // Тоҷикистони советӣ, 1967. - 27 феврал.
49. Фафуров, Б. Барои пешрафти минбаъдаи адабиёти советии тоҷик // Шарқи сурх, 1954, №9. – С. 60-61.

50. Фафуров, Б. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав, 1,2. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 704 с.; 416 с.
51. Дзялошинский, И. М. Творческая индивидуальность в журналистике. – М., 1984. – 80 с.
52. Дмитриевский, М. И. Оружием смеха. – Алма-Ата, 1968. – 114 с.
53. Ершов, Л. Ф. Из истории советской сатиры: М.Зощенко и сатирическая проза в 20-40 годах. – Л.: Наука, 1973. – 156 с.
54. Ершов, Л. Ф. Сатирические жанры русской советской литературы: (от эпиграммы до романа). – Л.: Наука, 1977. – 282 с.
55. Жанры советской газеты (Под ред. М.С.Черепанова). – М., 1972. – 424 с.
56. Журбина, Е. И. Искусство фельетона. – М., 1965. – 287 с.
57. Журбина, Е. И. Теория и практика художественно-публицистических жанров. – М., 1969. – 399 с.
58. Зайнулобиддини Мароғаи. Саёҳатномаи Иброҳимбек ё балои таассуби ӯ.- Душанбе: Адиб, 1991. – 340 с.
59. Имомов, М. Маънавиёт ва нақши зоҳир. – Душанбе: Адиб, 2000. – 186 с.
60. Исагулов, З. И. Воображение и его роль в литературно-художественном творчестве. – Алма-Ата, 1976.- 124 с.
61. Калюжная, Л. Тайна смеющихся слов //Сатира и юмор первой половины XX века. – М., 2002. – С. 3-14.
62. Кайда, Л. Г. Стиль фельетона: выражение авторской позиции. – М., 1983. – 61 с.
63. Кайда, Л. Г. Эффективность публицистического текста. – Владивосток, 1989. – 182 с.
64. Касымов, М. Публицистичность таджикской литературы периода Великой Отечественной Войны. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. фил. наук. – Душанбе, 1984. – 16 с.
65. Ким, М. Н. Технология создания журналистского произведения. – СПб., 2001. – 320 с.

Муродов Мурод Бердиевич

66. Коллектив. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV, к.1 (Мухаррири масъул Р. Ҳодизода). – Душанбе: Дониш, 1976. - 348 с.
67. Коллектив. Таърихи адабиёти советии тоҷик, к.1 (Мухаррири масъул И.С.Брагинский). – Душанбе: Дониш, 1984. – 356 с.
68. Коллектив. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX (Мухаррири масъул Р. Ҳодизода). – Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.
69. Кольцов, М. Писатель в газете. – М., 1961.-139 с.
70. Кройчик, Л. Е. Современный газетный фельетон. – Воронеж: Изд. Вор. ун-та, 1975. – 230 с.
71. Лазовский, Б. Н. Методика сбора информации //Основы творческой деятельности журналиста. – СПб, 2000. – С. 79-93.
72. Ленин, В. И. Полное собрание сочинений, Т. 36, 1962. – 741 с.
73. Ленин, В. И. Полное собрание сочинений, Т.44, 1964. – 725 с.
74. Ленин, В. И. Полное собрание сочинений, Т. 33, 1974. – 433 с.
75. Лук, А. Н. Юмор, остроумие, творчество. – М., 1977. – 184 с.
76. Луначарский, А. В. Собрание сочинений, Т. 8. – М., 1967. – 734 с.
77. Мавлонов, М. Робитаи ҳаҷви советии тоҷик бо ҳаҷвиёти адабиёти рус ва дигар халқҳои СССР //Масъалаҳои филологияи тоҷик. Маҷмӯаи мақолаҳои аспирантон. – Душанбе:УДТ, 1971. – С. 11-15.
78. Мавлонов, М. Ҳаҷвиёти адабиёти классикии тоҷик ва журнали «Хорпуштак» //Маҷмӯаи филологӣ. Мақолаҳои аспирантони факултети филологияи тоҷик. – Душанбе: УДТ, 1971. – с. 45-65.
79. Мавлонов, М. Инкишофи ҳаҷв ва юмори баъдичангии советии тоҷик ва журнали «Хорпуштак» (рисолаи номзадӣ, дастнавис). – Душанбе: УДТ, 1969. – 286 с.
80. Мавлянов, А. Развитие таджикской советской сатиры и юмора послевоенных лет и журнал «Хорпуштак». Автореферат на соиск. уч. степ. канд. фил. наук. – Душанбе, 1972. – 24 с.

81. Маниёзов, А. Публистистика ва назми устод С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1958. – 152 с.
82. Маҳдиев, С. Проблемаи жанри латифа. – Душанбе: Дониш, 1977. – 156 с.
83. Маҳмадаминов, А. Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ. – Душанбе: Сино, 1998. – 211 с.
84. Мелетинский, Е. М. Поэтика мифа, 2-ое издание. – М., 1995. – 408 с.
85. Мирзоев, А. Абуабдулло Рӯдакӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958. – 279 с.
86. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз давраи қадим то асри XIII), китоби 1. – Душанбе: Маориф, 1987. – 488 с.
87. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XIII-XV), китоби 2. – Душанбе, 1977. – 422 с.
88. Мирзозода, Х. Афкори рангин.-Душанбе: Ирфон, 1982.- 352 с.
89. Муқимов, Р. Ҳаҷвиёти Ҳаким Сӯзани Самарқандӣ // Армуғон. – Самарқанд, 1970. – С. 7-41.
90. Муқимов, Р. Р. Абдурахмони Мушфиқӣ ва девони мутоиботи ӯ // Армуғон. – Самарқанд, 1970. – С. 42-85.
91. Муқимов, Р. Р. Ўзбек ва тоҷик сатираси, тарақиётининг асосӣ босқичлари. – Самарқанд, 1973. – 391 с.
92. Муродов, М. Назаре ба гӯшаи ҳаҷвии «Шӯълаи инқилоб» // Чашнвораи Айнӣ, - Душанбе: Сино, 2000. – С. 13-14.
93. Муродов, М. Ҳаҷв дар публистистикаи Баҳриддин Азизӣ // Чавонон ва ҷаҳони дониш. – Душанбе, 2000. – С. 154-160.
94. Муродов, М. Айнӣ ва «Шӯълаи инқилоб» // Паёми донишгоҳи миллӣ, 2001, №3 (7). – С. 45-51.
95. Муродов, М. Истиқлол ва матбуот // Анис, 2001, С.33-41.
96. Муродов, М. Пайванди ду ҳақиқат // Шоҳроҳи ваҳдат, 2001, №7. – С.50-54.
97. Муродов, М. Омилҳои пайдоиши ҳаҷви публистистӣ // Сафинаи умед, 2002, №1 (37). – С. 20-21.

Муродов Мурод Бердиевич

98. Муродов, М. Назаре ба чанд омили пайдоиши ҳаҷви публитсистиӣ //Паёми донишгоҳи миллӣ, 2002, №1. – С. 121-125.

99. Муродов, М. Унсурҳои асотири дар ҳаҷв //Илм ва ҳаёт, 2002, №4-6. – С. 17-19.

100. Муродов, М. Чашмандозе ба ҳаҷвиёти матбуоти муосир //Сафинаи умед, 2002, №12. – С. 18-19.

101. Муродов, М. Ҳунар ҳам парвариш мехоҳад //Сабот аст бар чаридаи олам давоми мо. – Душанбе, 2003. – С. 68-74.

102. Муродов, М. Падидаҳои замон дар матбуот //Сафинаи умед, 2003, 2 10(29). – С. 14-15.

103. Муродов, М. Ҳаҷви публитсистиӣ. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 64 с.

104. Муродов, М. «Рисолаи таърихӣ»-и Аҳмади Дониш хамчун осори ҳаҷвӣ //Материалы научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава «День науки». – Душанбе, 2003. – С. 229-230.

105. Муродов М. Унсурҳои ҳаҷви публитсистиӣ дар фолклор //Маводи конфронси назариявии ҳайати устодону кормандон ва донишҷуён бахшида ба 80-солагии шаҳри Душанбе «Душанбе рамзи сулҳ, илм ва маърифат» - Душанбе, 2004. – С. 78-79.

106. Муродов, М. Воситаҳои муассири сухан дар ҳаҷви публитсистиӣ //Истиқлол ва журналистикаи муосир (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Аржанг, 2006. – С. 62-68.

107. Муродов, М. Назаре ба мавқеи ҳаҷв дар «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ // Устод Айнӣ ва асолати забон (маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Сино, 2004. – С. 38-41.

108. Муродов, М. Ҷанбаи публитсистиӣ дар ҳаҷвияҳои матбуоти муосир //Олимони ҷавон ва илми муосир. – Душанбе, 2002. – С. 133-136.

109. Муродов, М. Масъулиятшиносии публитсистиӣ //Дар моварои сухан (маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Матбуот, 2005. – С. 69-72.

Публицистикаи ҳаҷвӣ

110. Муродов, М. Баъзе масъалаҳои журналистика ва ҳаҷви публицистӣ. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 128 с.
111. Мусулмонкулов, Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 336 с.
112. Мушкерис, В. А. Плакат Таджикистана. – Сталинабад, 1960.-128 с.
113. Набавӣ, А. Нахустин рӯзномаи тоҷикӣ дар фарҳанги рӯзноманигорӣ. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 64 с.
114. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола (Мураттиб, муаллифони сарсухан ва ҳозиркунандагони ҷоп Х. Шарифов, У.Тоиров). – Душанбе: Ирфон, 1986. – 256 с.
115. Николаев, Д. Смех оружие сатиры. – М., 1962. – 223 с.
116. Нуралиев, А., Саъдуллоев А., Усмонов И., Гулмуродов У. Журналистикаи советии тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 176 с.
117. Нусимов, И. Вопросы жанра в пролетарской литературе // Литература и искусство, 1931, №1-2. – С. 39-43.
118. Обидов, Д. Ривоятҳо дар бораи Абӯалӣ ибни Сино аз нигоҳи Садриддин Айнӣ // Мардумгиёҳ, 1995-1996, №1-2. – С. 34-35.
119. Озмитель, Е. К. Теория революционной сатиры. – Фрунзе: Мектеп, 1971. – 111 с.
120. Озмитель, Е. К. О сатире и юморе. – Ленинград: Просвещение, 1973. – 191 с.
121. Отахонова, Х. Таҳаввули жанрии дoston дар назми муосири тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1983. – 363 с.
122. Основы творческой деятельности журналиста (Ред.-сост. С. Г. Корконо-сенко). – СПб., 2000. – 372 с.
123. Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик, қ.1. – Сталинобод, 1956. – 312 с.
124. Померанцева, Э. В. Сказки // Русская народная сказка. – М., 1963. – 128 с.

125. Програмаи партияи коммунистии Иттифоки Советӣ. – Душанбе, Нашрдавтоҷ. 1961.
126. Пронина, Е. Е. Психология журналистского творчества. – М., 2003. – 320 с.
127. Пропп, В. Я. Проблемы комизма и смеха. – М., 1976. – 183 с.
128. Раджабов, З. К. К характеристике первого советского журнала на таджикском языке «Пламя революции». – Сталинабад: ТГУ, 1959. – 45 с.
129. Раҷабӣ, М. Ислом, ҷадидия ва инқилоб. – Душанбе: Дониш, 1977.-184 с.
130. Раҷабӣ, М. Насри тоҷикии замони ҷанг. – Душанбе: Адиб, 1990. – 98 с.
131. Раҳмонов, А. Пиндорҳои асотирӣ дар адабиёти тоҷикӣ. – Душанбе, 1999. – 196 с.
132. Саидов, А. Ш. Сатирическая публицистика в узбекской советской периодической печати (вопросы истории, теории и практики). Автореферат на соискание учёной степени доктора фил. наук. – М., 1979. – 39 с.
133. Сайфуллоев, А. Кори эҷодии устод Айнӣ дар таълифи повести «Ҷаллодони Бухоро» // Ҷашномаи Айнӣ, ҷ.IV, Душанбе, 1971. – С. 90-106.
134. Салимзода, О. Публицистикаи Мирзо Чалол Юсуфзода. – Душанбе: Адиб, 2003. – 138 с.
135. Самад, В. Аз қабри Хазар то авҷи Зухал. – Душанбе: Маориф, 1991. – 224 с.
136. Саъдуллоев, А., Оҳанг К. Хандаи созанда. – Кобул, 1325. – 123 с.
137. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
138. Саъдуллоев, А. Истеъдод парвариш мехоҳад // Матбуоти муосири тоҷик: Пешомад ва проблемаҳо. Душанбе, 1998. – С. 32-37.

139. Саъдуллоев, А. Дирӯз ҳам имрӯз аст // Меваи истиклол (маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Озар, 2006. – С. 5-21.
140. Сборник документов «О партийной советской печати». – М., 1964. – 635 с.
141. Сиддиқов, С. «Саъдии Шерозӣ ва «Гулистон»-и ӯ» // Саъдии Шерозӣ. Куллиёт иборат аз чаҳор ҷилд, ҷилди III. – Душанбе: Адиб, 190. – С. 5-32.
142. Солеҳов, С. Фаъолияти ҳаҷвнависони тоҷик дар саҳифаҳои журнали «Хорпуштак» // Шарқи Сурх, 1958. – С. 129-151.
143. Солеҳов, С. Ҳаҷв дар журнали «Шӯълаи Инқилоб» // Чашнномаи Айнӣ, ҷузъи 4. – Душанбе, 1969. – С. 167-198.
144. Солеҳов, С. Ҳаҷв дар матбуоти тоҷикии солҳои 20-30. – Душанбе, 1969. – 142 с.
145. Солеҳов, С., Акбаров Ю. Ханда ва истехзо // Садои Шарқ, 1962. – С. 153-157.
146. Столович, Л. Н. Жизнь, творчество, человек. – М., 1985. – 415 с.
147. Суконцев, А. А. До и после фельетона. – М., 1989. – 252 с.
148. Суфиев, А. Фолклор ва воқеият // Садои Шарқ, 1977, №4. – С. 138-143.
149. Стыкалин, М., Кремежская А. Советская сатирическая печать. – М., 1963. – 484 с.
150. Стыкалин, С. И. Окна сатиры РОСТА. – М., 1976. – 124 с.
151. Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт, реализм. Китоби чорум. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 400 с.
152. Теория и практика советской периодической печати (Под ред. В. Д. Пельта). – М., 1980. – 376 с.
153. Тимофеев, А. И. и Венгеров Н. Краткий словарь литературоведческих терминов. – М., 1958. – 188 с.
154. Тимофеев, Л. Советская литература. Метод, стиль, поэтика. – М., 1964.

Муродов Мурод Бердиевич

155. Тимофеев, Л. И. Основы теории литературы. – М., 1971. – 464 с.
156. Тихонов, С. Советская литература в 1944-1945 годах // Литературная газета, 1945, 12 мая.
157. Ткачѳв, П. И. Граница жанра. – Минск: БГУ, 1971. – 207 с.
158. Улугзода, С. Ба ҷойи сарсухан //Муҳаммадиев Ф. Дӯстон тоҷи сар. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С.3.
159. Усмонов, А. Мактаби бузурги реализм //Дружба и братство. – Ленинабад, 1970. – С. 73-76.
160. Усмонов, А. Роли ҳаҷв дар тарбияи коммунистӣ. – Душанбе, 1969. – 34 с.
161. Усмонов, И. Назаре ба ҳаҷвиёти Убайди Зоконӣ. – Душанбе, 1991. – 72 с.
162. Усмонов, И. Журналистика, к. 1. – Душанбе: Империял групп, 2005. – 480 с.
163. Усмонов, И., Давронов Д. Таърихи матбуоти тоҷик. Душанбе: Маориф, 1997. – 158 с.
164. Усмон, Т. Хандидан мехоҳем //Тоҷикистони советӣ, 1958, 7 феврал.
165. Усмонов, Ҷ. Матбуоти Тоҷикистони советӣ. – Душанбе, 1974. – 20 с.
166. Учёнова, В. В. Основы творческой деятельности журналиста. – М., 2000. – 240 с.
167. Ҳодизода, Р. Аҳмади Дониш. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 264 с.
168. Ҳошим, Р. Солҳо дар саҳифаҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. – 320 с.
169. Черепанов, М. С. Таинство мастерства публициста. – М., 1984.-286 с.
170. Шакурии, М. Б. Нигоҳе ба адабиёти тоҷики садаи ХХ.-Душанбе: Пайванд, 2006. - 456 с.
171. Шарифов, Х. Гузашти айём ва арзишҳои ҳунари // Ҷустуҷӯҳои адабӣ, китоби II. – Душанбе, 1996. – С. 35-47.

Публистистикаи ҳаҷвӣ

172. Шарифов, Х. Озурдагон ва умедворон //Андешаҳо оид ба адабиёти гузашта ва муосир. – Душанбе, 2001.- 155-164.
173. Шарифов, Ҷ. Инъикоси Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар насри тоҷик. – Душанбе, 1981. – 148 с.
174. Шукрӣ, И. Ҳаёт ва эҷодиёти Баҳриддини Азизӣ // Азизӣ Б. Ҳикояҳо. – Душанбе: Нашдавтоҷик, 1962. С. 3-
175. Шукуров, И. Ш. Не взирая на лица... Конфликт в сатирической публицистике. – М., 1988. – 168 с.
176. Шукуров, М. Анъана, халқият, маҳорат. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 230 с.
177. Элсберг, Я. Вопросы теории сатиры. – М., 1957. – 428 с.
178. Ҷалил, Р. Устои садсолаи ман. Дар бораи А. П.Чехов// Тоҷикистони советӣ, 1960. - 24 феврал.

Сарчашмаҳо:

179. Айнӣ, С. Акнун навбати қалам аст. Осори баргузида дар ду ҷилд, ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 478 с.
180. Азизӣ, Б. Зани директор: Маҷмӯаи очерку ҳикоя ва мақолаву лавҳаҳои танқидӣ. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 208 с.
181. Аламшо, Қурбон. Гӯсфанди Марко, Зайдулло Р. Тамоман маҳфӣ, Муҳаммадалӣ А. Санги ман ҳафт ман, Шоҳинбод Н. Шохи гург. – Душанбе: Адиб, 1989. – 301 с.
182. Ғанӣ, Самад. Шакарханда. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 256 с.
183. Ғанӣ, Б. Хеши падарӣ.- Душанбе: Адиб, 1988.-226 с.
184. Давронов, Д. Латифаҳо. Тоҷикони нав ва мочарои занашӯӣ. – Душанбе: Деваштич, 2005. - 124 с.
185. Деҳлавӣ, Ҳ. Мунтахабот. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 327 с.
186. Зоконӣ, Убайд. «Куллиёти Мунтахаб». – Душанбе, 1963.

Муродов Мурод Бердиевич

187. Зоконӣ, Убайд. Ҳикояти Латиф. – Душанбе: Адиб, 1990. – 160 с.
188. Икромов, Б. Шаҳри ханда. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 128 с.
189. Камоли, Хучандӣ. Девон: иборат аз ду чилд, ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 560 с.
190. Кӯҳзод, У. Ҷамъи парешон. – Душанбе: Сурушан, 2003. – 136 с.
191. Кӯҳзод, У. Ахлоқи воло дафъи бало. – Душанбе: Адиб, 2003. – 192 с.
192. Латифаҳо (Танзим ва таҳрири Р. Амонов). – Душанбе: Ирфон, 1994. – 272 с.
193. Муродӣ, А. Анори дона-дона. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 60 с.
194. Муродӣ, А. Шукуфти ғунҷаи лабҳо. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 76 с.
195. Муҳаммадиев, Ф. Дӯстон тоҷи сар! – Душанбе: Ирфон, 1985. – 384 с.
196. Назаралиев, Ҳ. Тавқи лаънат. – Душанбе: Ирфон, 2000, – 114 с.
197. Носири Хисрав. Куллиёт дар ду чилд, ҷ. 1. Душанбе: Ирфон, 1991. – 636 с.
198. Файзуллоев, И. Роҳи зиндагӣ. – Душанбе: Ирфон, 1965.
199. Фирдавсӣ. Гуфтор дар ҳаҷви Султон Маҳмуд // Намунаи адабиёти тоҷик. – Сталинобод, 1940. – С. 27-29.
200. Фирдавсӣ. Дар ҳаҷви Султон Маҳмуди Ғазнавӣ // Шохбайтҳои «Шоҳнома». – Душанбе: Адиб, 1980. – С. 202-207.
201. Фолклори тоҷик. Хрестоматия (Мураттибон М.Неъматов, С. Асадуллоев, Р. Тошматов). – Душанбе: Маориф, 1989. – 376 с.
202. Шохинбод, Н. Шохи гург. – Душанбе: Адиб, 1988. – 82 с.
203. Хаём Умар 100 рубой. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 336 с.
204. Ҳочӣ, Б. Паймона. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 240 с.

205. Юсуф, Вафо. Бо Шумо ман зиндаам. – Сталинобод, 1956.

Мағбуоти даврӣ:

206. «Шуълаи инқилоб» (Нашрияи ҳизби коммунисти Туркистон), 1919-1921.

207. «Овози тоҷик» (Нашрияи вилояти ҳизби коммунисти Туркистон, бюрои ташкилии ҳизби коммунисти Ўзбекистон дар Тоҷикистон ва комитети инқилоби Тоҷикистон), 1924-1935.

208. «Бедории тоҷик» («Тоҷикистони сурх», «Тоҷикистони советӣ», «Тоҷикистони Шӯравӣ», «Чумхурият»), (Органи КМ ПК Тоҷикистон, Президиуми Совети Олӣ ва Совети Вазирони РАСС Тоҷикистон, нашрияи расмӣ Чумхурии Тоҷикистон), 1924-2006.

209. «Маориф ва маданият» («Барои маорифи коммунистӣ», «Газетаи муаллимон»), (Органи комиссариати халқии маорифи РСС Тоҷикистон ва КМ иттифоқи касабаи коркунони маориф, мактабҳои олӣ ва муассисаҳои илмӣ РСС Тоҷикистон), 1932 – 1981.

210. «Маданияти Тоҷикистон» (Нашрияи ИН ва Вазорати маданияти РСС Тоҷикистон), 1981-1984.

211. «Адабиёт ва санъат» (Нашрияи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон), 1984 – 2006.

212. «Комсомоли Тоҷикистон» (Ҷавонони Тоҷикистон), (Нашрияи КМ ҷавонони КЛ Тоҷикистон, минбари хавонон), 1930-2006.

213. «Садои мардум» (Нашрияи Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон), 1991-2006.

214. «Тоҷикистон» (Нашрияи сиёсӣ ва иттилоотӣ), 1992-2006.

215. «Мушфиқӣ» (Ҳафтаномаи ҳаҷвию фараҳангӣ), 2003-2006.
216. «Рӯзи нав» (Минбари озод), 2003-2005.
217. «Неруи Сухан» (Ҳафтаномаи ҷамъиятию сиёсӣ), 2003-2005.
218. «Ширинкор» («Мулло Мушфиқӣ», «Мушфиқӣ», «Бигиз» нашрияи ҳаҷвии иловаи «Овози тоҷик»), 1925-1937.
219. «Калтак» (Нашрияи ҳаҷвии иловаи «Тоҷикистони сурх»), 1932-1933.
220. «Хорпуштак» (Нашрияи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон), 1953-2006.

МУРОДОВ МУРОД БЕРДИЕВИЧ

ПУБЛИТСИСТИКАИ ҲАЧВЌ
(Масъалаҳои пайдоиш, инкишоф ва таҳаввул)

Мухаррири
техникӣ

Фаридун Муродализод

Тарроҳ

Ҳаётулло Холов

Ба матбаа 8.04.2015 супорида шуд. Ба чопаш 21.04.2015 имзо шуд. Коғазӣ офсетӣ. Чопӣ офсетӣ. Ҳуруфи адабӣ. Андозаи 60x84¹/₁₆. Ҷузъӣ чопӣ 20. Адади нашр 500 нусха. Супориши № 15/15.

Дар матбааи Нашриёти «**Истедод**» чоп шудааст.
734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 36.
Тел.: 221-95-43. E-mail: istedod2010@mail.ru.